

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946:42
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

RIKTLINJER FÖR DEN FRAMTIDA JORDBRUKS- POLITIKEN

*Betänkande, avgivet av 1942 års
jordbrukskommitté*

DEL I

S T O C K H O L M

1 9 4 6

Statens offentliga utredningar 1946

Kronologisk förteckning

1. Betänkande angående rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. Norstedt. 167 s. **K.**
2. Dödordsheten och udigdomsheten i Sverige. Dess samband med nativitetssänkningen och dess förhållande vid olika former av lörlossningsvard samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. Av C. Gyllenswärd. Beckman. 115 s. **S.**
3. Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottningsslagsstiftningen m. m. Hæggsström. 99 s. **Jo.**
4. Betänkande med förslag angående uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. V. Pettersson. 59 s. **Fö.**
5. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. V. Pettersson. 351 s. **S.**
6. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. Bilagor. Beckman. 153 s. **S.**
7. Betänkande och förslag rörande åtgärder för att begränsa antalet kontraktsanställt manskap inom krigsmakten. Beckman. 136 s. **Fö.**
8. 1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. Marcus. 146 s. **Fi.**
9. 1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. Hæggsström. 62 s. **E.**
10. Betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. Katalog- o. Tidsskriftstryck. 217 s. **K.**
11. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. A. Allmän del. Idun. 341 s. **E.**
12. Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. Beckman. 216 s. **E.**
13. Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningen tidigare framlagt förslag. Marcus. 72 s. **Fi.**
14. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 4. Realskolan. Praktiska linjer. Idun. 193 s. **E.**
15. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. B. Förslag till undervisningsplaner. Idun. 253 s. **E.**
16. Betänkande angående forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. V. Pettersson. 133 s. **Jo.**
17. Den familjevårdande socialpolitiken. Beckman. 132 s. **S.**
18. PM angående utvecklingsplanering på jordbrukets område. Marcus. 252 s. **Jo.**
19. Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvarsberedskapens framtida organisation. Idun. 92 s. **Fo.**
20. Betänkande angående den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. Idun. 361 s. **S.**
21. Betänkande med utredning och förslag angående rätten till arbetstgares uppfinningar. Norstedt. 71 s. **Ju.**
22. Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk- och småindustri samt bildande av företagarnämnder. Marcus. 144 s. **H.**
23. Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag angående moderskapsbidrag. Beckman. 115 s. **S.**
24. Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. Katalog och Tidsskriftstryck. 200 s. **S.**
25. Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvar. Norstedt. 37 s. **Ju.**
26. Betänkande angående tjänstepensionsförsäkringens organisation. Marcus. 71 s. **H.**
27. Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. vij, 378 s. **Fi.**
28. Bilagor till betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. 95 s. **Fi.**
29. 1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering av inkomst av jordbruksfastighet samt lag om jordbruksbokföring. Marcus. 281 s. 3 bil. **Fi.**
30. Socialutbildningsakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. Hæggsström. 127 s. **E.**
31. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 6. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostrar och undervisning. Idun. 194 s. **E.**
32. Betänkande med förslag till förordning angående allmänt kyrkomöte m. m. Hæggsström. 161 s. **E.**
33. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. Norstedt. iv, 150 s. **H.**
34. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 2. Motiv. Norstedt. vj, 441 s. **H.**
35. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del C. Tiden juli 1944-juni 1945. Idun. 476 s. **Fo.**
36. Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst. 1. Betänkande angående flyktingars behandling. Beckman. 500 s. **S.**
37. Socialvårdskommitténs betänkande. 13. Förslag angående folkpensioneringens administrativa handhavande m. m. V. Pettersson 114 s. **S.**
38. Betänkande med förslag rörande officersutbildningen inom armén m. m. Hæggsström. xij, 504 s. **Fö.**
39. Den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget. Idun. 106 s. **Jo.**
40. Betänkande angående hantverkets och småindustriens befrämjande. Marcus. 192 s. **H.**
41. Betänkande med förslag till skogsvårdslag m. m. Marcus. 430 s. **Jo.**
42. Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken. Del 1. Idun. 282 s. **Jo.**

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946:42
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

RIKTLINJER FÖR DEN FRAMTIDA JORDBRUKS- POLITIKEN

*Betänkande, avgivet av 1942 års
jordbrukskommitté*

DEL I

STOCKHOLM 1946
IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG, ESSELTE AB
616571

STATTENS HÖGSKOLEN I GÖTTINGEN
FÖR BOKFÖRÄNDRINGEN

RIKTTINGEN FÖR
DEN ERAMUNDA JÖRDBRUKS-
BOLLTJEN

Behandling av jordbrukets
jordbrukshygien

1894

UTGITT AV
FÖRLAGSBEHÖRIGHETEN I GÖTTINGEN
1894

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet.

Genom beslut den 15 maj 1942 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för jordbruksdepartementet att tillkalla högst 30 sakkunniga för att verkställa utredning och avgiva förslag angående grunderna för prissättningen å jordbrukets produkter.

De för utredningen gällande direktiven framgå av departementschefens anförande vid meddelandet av förenämnda bemyndigande.

Utredningen skulle enligt dessa direktiv avse två i viss mån från varandra skilda frågor, nämligen *dels* frågan om metoden för prissättningen å jordbrukets produkter under krigsåren och avvägningen av prisstödet inom olika produktionsgrenar, *dels* frågan om principerna för jordbrukspolitikerna vid en återgång till fredsförhållanden.

Rörande den första frågan erinrade departementschefen, enligt statsrådsprotokollet över jordbruksärenden, inledningsvis bland annat om att prisavvägningen under de båda närmast föregående åren skett med utgångspunkt från den principen, att jordbruket i sin helhet skulle vid normala väderleksbetingelser erhålla full täckning för inträdda kostnadsstegringar sedan krigets utbrott, samt att till ledning för prissättningen tjänat vissa inom statens livsmedelskommission verkställda beräkningar rörande utvecklingen av jordbrukets inkomster och kostnader efter sistnämnda tidpunkt. Härefter anförde departementschefen bland annat följande:

»Med utgångspunkt från principen att jordbruket betraktat såsom en helhet skall erhålla full täckning för sedan krigsutbrottet inträdda kostnadsstegringar, ha de beräkningar, som tjänat till ledning för prissättningen, avsett förändringarna i jordbrukets sammanlagda inkomster och kostnader. Då skördeutfallet icke är alltför ojämnt för de enskilda odlarna, kan tillämpandet av nämnda metod i nuvarande läge anses tillfredsställande, om kostnadsstegringarna liksom prishöjningarna ske likformigt för olika produkter. Om produktionskostnadsstegringen däremot är väsentligt olikartad för olika produkter eller om produktpriserna vid lika stegring av produktionskostnaderna höjas olikartat, torde jordbrukare, vilka på grund av sina produktionsbetingelser huvudsakligen äro hänvisade till vissa odlingar, kunna bliva lidande. Risk torde föreligga, att så skall bliva fallet, om av försörjningspolitiska skäl priserna på olika produktslag avvägas i en annan inbördes relation än tidigare eller det för vissa grödor, vilkas odling statsmakterna velat stimulera, fastställes förhandspriser, som tillföra vederbörande odlare en merinkomst. Om denna merinkomst skall rymmas inom den mot jordbrukets totalkostnad svarande inkomstsumman, kommer det att få till följd att priserna på andra produkter måste sättas lägre än deras produktionskostnader

skulle motivera. Gäller det högre priset en sådan produkt, som kan odlas i hela landet, t. ex. potatis, har detta förhållande mindre betydelse, då praktiskt taget alla jordbrukare kunna få del av detsamma. Skulle däremot ett överpris fastställas för växtslag, som endast kunna odlas i mera begränsade områden, kan det icke undvikas att jordbrukare från övriga områden bliva i någon mån missgynnade.

Den tillämpade metoden för prisernas avvägning är sålunda förenad med vissa olägenheter, då det gäller förhållandet mellan jordbrukarna inbördes. Å andra sidan bör det påpekas, att metoden i vissa avseenden har ställt jordbruket i ett gynnsammare läge än vissa andra näringsgrenar. Om en industri på grund av knapphet på råvaror eller andra produktionsmedel varit nödgad att begränsa tillverkningen, har detta icke ansetts vara tillräckligt skäl för en prishöjning, som skulle bero på att de fasta kostnaderna fördelades på en mindre produktionsvolym. För jordbrukets del har minskningen i produktionsvolym t. ex. genom bortfall av importerade fodermedel liksom genom ett dåligt skördeutfall fått motvägas av höjda produktpriser. Men denna för jordbruket som helhet gynnsamma metod ett avväga priserna med hänsyn till ett i genomsnitt lågt skördeutfall har uppenbarligen icke kunnat hindra, att de av missväxt särskilt hårt drabbade delarna fått finna sig i mycket otillfredsställande ekonomiska resultat, under det att jordbruk med normalt eller t. o. m. gott skördeutfall blivit i motsvarande grad gynnade. Utredningen bör i första rummet omfatta den ur kostnadssynpunkt och med hänsyn till olika produktionsintressen lämpliga avvägningen mellan priserna å olika viktigare jordbruksprodukter. I detta syfte torde bland annat böra undersökas utvecklingen av produktionskostnaderna för olika produkter sedan krigsutbrottet. I samband därmed torde de sakkunniga även böra pröva, hurvida de hittillsvarande beräkningsgrunderna kunna anses giva ett riktigt uttryck för inkomst- och kostnadsförändringarna inom jordbruket. Den indirekta metod som kommit till användning och som från beräknade indextal för ändringar i kostnader och inkomster söker komma fram till absoluta belopp för inkomster eller bortfall av inkomster, synes därvid böra granskas med hänsyn till sin bärkraft och tillförlitlighet. De sakkunniga böra vidare verkställa sådan preliminär undersökning rörande jordbrukets inkomster och kostnader för regleringsåret 1942—1943, som tidigare utförts inom livsmedelskommissionen, samt framlägga resultatet av denna undersökning till ledning för fastställandet instundande höst av priserna å jordbruksprodukter av 1942 års skörd.»

Rörande den andra av de båda ovan nämnda utredningsuppgifterna anförde departementschefen följande:

»De av mig förut berörda utredningsuppgifterna avse närmast förhållandena under nuvarande kris. Önskemål ha emellertid också uttalats bland annat från lantbruksförbundets sida att även principerna för jordbrukspolitiken vid en återgång till freds-förhållanden borde göras till föremål för utredning. Därvid har framhållits, att jordbruket, då det nu underkastas en prisreglering, som anpassar produktpriserna efter kostnaderna, också bör vara berättigat att efter ett fredsslut erhålla priser, som täcka produktionskostnaderna. De sålunda antydda frågorna ha i viss mån om också i mycket allmänna ordalag varit föremål för yttranden från statsmakternas sida. I proposition nr 278 till fjolårets riksdag angående prisreglerande åtgärder på jordbrukets område anförde jag bland annat att jag utgick ifrån att de svenska statsmakterna, då fredliga förhållanden inträdde, skulle vara beredda att föra en jordbrukspolitik, som skänker vårt lands jordbruk, bedrivit efter rationella metoder, full lönsamhet. I jordbruksutskottets av riksdagen godkända utlåtande gjordes ett liknande uttalande.

Även om olika innebörd kan läggas i dessa uttalanden torde de vittna om att enighet såtillvida råder, att de prisreglerande åtgärderna icke anses böra sättas ur kraft och avlösas av fri prisbildning under oreglerad konkurrens från importerade jord-

bruksprodukter. Däremot synes det behöva närmare klargöras både vilken betydelse, som bör inläggas i kravet på att jordbruket skall vara bedrivet efter rationella metoder, och hur önskemålet om full lönsamhet skall uppfattas vid en avvägning mellan de intressen, som företrädas av olika näringsgrenar och olika befolkningsgrupper. De svårigheter, som uppenbarligen möta att redan nu och i förväg komma till en grundad uppfattning om de lämpliga riktlinjerna för jordbrukspolitiken under en framtid, om vars förhållanden nu endast antaganden kunna göras, synas mig icke böra avhålla från de förberedande undersökningar och övertäganden, på vilka kommande beslut måste grundas. Att därvid för jordbrukets del, liksom när det gäller läget för övriga näringsgrenar, särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de problem, som måste uppkomma i samband med en övergång från krigsårens hushållning till hushållning under fredstid, behöver icke särskilt framhållas.»

Såsom sakkunniga tillkallade chefen för jordbruksdepartementet den 15 maj 1942 med stöd av ovannämnda bemyndigande följande personer:

Dåvarande ordföranden i statens livsmedelskommission, landshövdingen B. G. Hj. Hammarskjöld, *ordförande*;

Direktören i Sveriges Lantbruksförbund K. E. Sjögren, *vice ordförande*;

Ledamoten av riksdagens II kammare, lantbrukaren K. A. M. Andersson, Löbbo;

Lantbrukaren B. Blomkvist, Troxhammar;

Organisationschefen i Kooperativa Förbundet, filosofie licentiaten M. Bonow;

Ordföranden i Riksförbundet Landsbygdens Folk, lantbrukaren B. Ekström;

Ombudsmannen i Landsorganisationen i Sverige G. Eriksson;

Lantbrukaren F. Fredgardh, Håslöv;

Agronomen Å. Gullander, Bårarp;

Ledamoten av riksdagens II kammare, lantbrukaren E. A. Gustafson, Vimmerby;

Verkställande direktören i Svenska Cellulosaaktiebolaget T. R. Hèrnod;

Dåvarande vice ordföranden i statens livsmedelskommission, numera landshövdingen R. Johansson;

Numera ledamoten av riksdagens II kammare, lantbrukaren J. H. Johansson, Norrfors;

Numera ledamoten av riksdagens II kammare, lantbrukaren N. Jönsson, Rosshol;

Sekreteraren i Svenska Träindustriarbetareförbundet K. Larsson;

Ledamoten av riksdagens II kammare, godsägaren C. G. Liedberg, Assmåsa;

Vice ordföranden i statens priskontrollnämnd, numera professorn E. F. Lundberg;

Numera andre sekreteraren i Landsorganisationen E. Norrman;

Ledamoten av riksdagens I kammare, professorn B. G. Ohlin;

Lantbrukaren H. Ringborg, Herstaberg;

Lantbrukaren E. Själander, Fränsta;

Direktören i Sveriges Lantbruksförbund A. H. Stensgård;
 Dåvarande ordföranden i Svenska Lantarbetareförbundet, numera statsrådet G. Sträng;

Chefen för Industriens Utredningsinstitut, docenten I. Svenilsson;
 Numera vice ordföranden i statens livsmedelskommission, hovrättsrådet O. Söderström;

Direktören E. J. Wehtje;

Dåvarande byråchefen i Kungl. Lantbruksstyrelsen, numera överdirektören i Kungl. Egnahemsstyrelsen G. R. Ytterborn.

De sakkunniga ha antagit namnet 1942 års jordbrukskommitté.

Kommitténs sammansättning har sedermera undergått följande förändringar:

Den 21 juni 1943 tillkallades såsom ledamot numera statssekreteraren B. A:son Fallenius.

Den 22 mars 1943 entledigades på ansökan direktören Hérnod och tillkallades såsom ledamot direktören G. Sahlin.

Den 10 oktober 1944 entledigades på ansökan professorn Ohlin, varjämte såsom ledamot tillkallades ledamoten av riksdagens II kammare, agronomen W. Svensson, Ljungskile.

Den 4 augusti 1945 entledigades på ansökan statsrådet G. Sträng och tillkallades såsom ledamöter tillförordnade ordföranden i Svenska Lantarbetareförbundet A. L. Johansson och byråchefen i statens livsmedelskommission, filosofie licentiaten N. G. Lange.

Till huvudsekreterare hos jordbrukskommittén förordnade departementschefen den 4 juni 1942 hovrättsassessorn C. H. Nordlander.

På hemställan av jordbrukskommittén har departementschefen förordnat ett flertal personer att såsom särskilda sakkunniga biträda kommittén vid verkställandet av vissa specialutredningar. Bland dessa sakkunniga vill kommittén här nämna följande, vilka biträtt vid utredningar av mera omedelbar betydelse för de arbetsresultat, som kommittén nu framlägger eller tidigare framlagt, nämligen:

Professorn vid Kungl. lantbrukshögskolan J. Axelsson;

Chefen för jordbrukstekniska institutet, ingenjören N. Berglund;

Avdelningsföreståndaren vid Sveriges utsädesförening, Svalöf, filosofie doktorn K. Fröjer;

Direktören i Riksförbundet Lin & Hampa N. M. Heidendahl;

Docenten vid Lunds universitet H. Hyrenius;

Professorn vid Uppsala universitet E. Lindahl;

Överlantmätaren i Örebro län G. B. Lindkvist;

Professorn vid Kungl. lantbrukshögskolan L. Nanneson;

Föreståndaren för statens centrala frökontrollanstalt, professorn G. Nilsson-Leissner;

Direktören i Aktiebolaget Förenade Superfosfatfabriker S. Nordengren;
 Professorn vid Kungl. lantbrukshögskolan H. Osvald;
 Docenten vid Kungl. lantbrukshögskolan G. Ringborg;
 Sekreteraren hos Göteborgs och Bohus läns hushållningssällskap S. O. Rodhe;
 e. o. byrådirektören i Kungl. lantbruksstyrelsen, statskonsulenten B. H. Ryde;
 Byråagronomen i Kungl. lantbruksstyrelsen N. E. Sjöborg;
 Professorn vid Kungl. skogshögskolan K. T. Streiffert;
 Byråchefen i Kungl. kommunikationsdepartementet E. V. Sundström;
 Överingenjören i Svenska Sockerfabriks Aktiebolaget T. Wintzell;
 Byråchefen i statens livsmedelskommission O. Zetterberg;
 Professorn vid Kungl. veterinärhögskolan G. Y. Zotterman;
 Docenten vid Kungl. lantbrukshögskolan E. Åkerberg;
 Föreståndaren för Sveriges utsädesförening, Svalöf, professorn E. Å. Åkerman.

Till fullgörande av den första delen av sitt utredningsuppdrag har jordbrukskommittén under sommaren 1942 verkställt dels vissa utredningar angående produktionskostnaderna för olika slag av jordbruksprodukter och angående de förändringar, som dessa produktionskostnader undergått efter krigsutbrottet, dels en granskning av de beräkningsmetoder, som använts vid upprättandet av de i direktiven nämnda kalkylerna angående jordbrukets samlade inkomster och kostnader. Jordbrukskommittén har vidare från och med hösten 1942 granskat de kalkyler av detta slag, vilka upprättats dels varje vår som en prognos rörande inkomst- och kostnadsutvecklingen under det instundande regleringsåret, dels varje höst och i vissa fall även längre fram under regleringsåret för att tjäna till ledning vid bedömning av frågan om eventuella prisjusteringar. Resultatet av detta kommitténs arbete har redovisats i samband med att statens livsmedelskommission avgivit förslag i prisfrågorna, antingen i form av särskilda skrivelser till Kungl. Maj:t eller i form av protokollsutdrag från kommitténs sammanträden, vilka fogats vid kommissionens skrivelser.

Såsom jordbrukskommitténs huvuduppgift har alltifrån ett tidigt stadium av kommitténs arbete framstått den andra delen av utredningsuppdraget, nämligen att utreda principerna för jordbrukspolitiken vid en återgång till fredsförhållanden. Kommittén har haft den uppfattningen, att en dylik utredning ej kan taga sikte enbart på förhållandena under en kortare period omedelbart efter krigets slut, utan att utredningen i första hand måste avse målsättningen för den statliga jordbrukspolitiken på lång sikt. I enlighet härmed har kommitténs arbete i denna del också i första hand inriktats på att utreda de frågor, som böra vara avgörande för en dylik

målsättning, och att med ledning av resultaten av dessa utredningar framlägga förslag till en dylik målsättning. I anslutning till och på grundval av dessa utredningar och förslag har kommittén sedan behandlat frågan om den praktiska utformningen av jordbrukspolitikerna på kortare sikt.

Jordbrukskommittén har med hänsyn till uppgiftens omfattning funnit det icke vara lämpligt att omedelbart framlägga i detalj utformade förslag rörande den framtida statliga verksamheten på jordbrukets område. Kommittén har därför i huvudsak inriktat sitt arbete på att behandla själva huvudlinjerna för denna verksamhet och att framlägga förslag härom i ett principbetänkande. Härvid har kommittén alltså utgått från att med detalj-utformningen lämpligen borde anstå till dess sagda huvudlinjer fastställts av statsmakterna. Beträffande vissa specialfrågor, där kommittén funnit det önskvärt, att snara åtgärder skulle vidtagas, eller vilka varit av den beskaffenheten, att de kunnat avgöras utan föregripande av standpunkttagandet till de allmänna riktlinjerna för jordbrukspolitikerna, har kommittén dock framlagt förslag redan under det arbetet med utformandet av huvudbetänkandet pågått. Likaså har kommittén under detta arbetes gång överlämnat vissa på kommitténs föranstaltande utförda specialutredningar. Sålunda har kommittén bland annat till Kungl. Maj:t eller chefen för jordbruksdepartementet överlämnat:

1) den 3 september 1943 en inom jordbrukskommittén upprättad promemoria rörande jordbruksfastigheternas saluvärden ävensom en framställning från kommittén om åstadkommande av en permanent statistik över förhållandet mellan saluvärden och taxeringsvärden för jordbruksfastigheter,

2) den 12 januari 1944 en av professor Erik Lindahl och filosofie licentiatsen Lars Lemne på jordbrukskommitténs uppdrag verkställd utredning angående jordbruksbefolkningens levnadskostnader (Statens offentliga utredningar 1944: 1), i samband varmed kommittén hemställt om åtgärder för åstadkommande av fortlöpande beräkningar av jordbruksbefolkningens levnadskostnader och realinkomster,

3) den 20 september 1944 betänkande med förslag till åtgärder för den jordbrukstekniska forskningens och upplysningsverksamhetens ordnande (Statens offentliga utredningar 1944: 45),

4) den 3 oktober 1944 förslag till ändring i vissa delar av gällande bestämmelser om lån och bidrag från jordbrukets maskinlånepend,

5) den 20 december 1944 en av docenten Hannes Hyrenius på jordbrukskommitténs uppdrag verkställd utredning angående jordbrukets framtida tillgång på arbetskraft (Statens offentliga utredningar 1944: 65), samt

6) den 30 oktober 1945 en inom jordbrukskommittén upprättad promemoria angående utvecklingsplanering på jordbrukets område (Statens offentliga utredningar 1946: 18).

Jordbrukskommittén har under sitt arbete med utarbetande av förslag till riktlinjerna för den statliga jordbrukspolitiken haft att avgiva yttranden i ett stort antal till kommittén remitterade ärenden.

För att tagas under övervägande vid fullgörandet av kommitténs uppdrag på förevarande område ha från jordbruksdepartementet till jordbrukskommittén överlämnats

1) den 4 oktober 1944 en i juni 1944 dagtecknad skrivelse från Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund till Konungen med hemställan om framläggande av förslag rörande egnahemsverksamhetens effektivisering m. m.,

2) den 13 april 1945 en den 20 november 1944 dagtecknad framställning från Värmlands läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott rörande bland annat regional prissättning på jordbrukets produkter,

3) den 14 februari 1945 en av statens livsmedelskommission verkställd utredning med förslag till åtgärder för stödjande av fårskötseln inom riket jämte ett stort antal remissyttranden över detta förslag och andra handlingar rörande denna fråga,

4) den 9 januari 1946 en den 15 januari 1945 dagtecknad skrivelse till Kungl. Maj:t från Örebro läns hushållningssällskap med hemställan om uppdrag åt lämpligt organ att företaga utredning angående arbetsblockorganisationens fortsatta bestånd inom jordbruket tillika med en den 25 september 1945 dagtecknad skrivelse till Kungl. Maj:t från hushållningssällskapens ombud med hemställan om åtgärder för att jordbrukets speciella behov av arbetsförmedling måtte bli beaktade vid organiserandet av den offentliga arbetsförmedlingen, jämte ett antal remissyttranden över dessa framställningar.

Beträffande arbetsuppgifterna för jordbrukskommittén vid utarbetandet av förslag till riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken kan slutligen nämnas, att chefen för jordbruksdepartementet genom beslut den 15 juni 1944 uppdragit åt kommittén att — med beaktande av vad som anförts i jordbruksutskottets av 1944 års riksdag godkända utlåtande nr 55 — verkställa av riksdagen begärd utredning om åtgärder för åstadkommande av ekonomiskt bärkraftiga jordbruk.

Resultatet av jordbrukskommitténs arbete i fråga om den senare delen av kommitténs utredningsuppdrag föreligger nu i bifogade betänkande angående riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken. Kommittén har, av skäl som ovan anförts, i detta betänkande ej framlagt några i detalj utformade förslag utan i huvudsak inskränkt sig till att behandla de allmänna riktlinjerna för den statliga verksamheten på detta område. Kommittén har därför exempelvis ej låtit utarbeta några författningsutkast.

Beträffande innehållet av betänkandet kan i övrigt här nämnas följande: I betänkandet behandlas till en början frågan om målsättningen för den

statliga jordbrukspolitiken. Därefter diskuteras frågan om arten av de åtgärder, som mot bakgrunden av denna målsättning böra vidtagas av statsmakterna för att främja vad som i betänkandet kallats yttre och inre rationalisering av jordbruket, d. v. s. åtgärder, som avse att avhjälpa brister i fråga om brukningsdelarnas storlek och form samt i fråga om jordbrukets fasta anläggningar. Här framläggas bland annat förslag till åtgärder för åstadkommande av bärkraftiga brukningsdelar ävensom förslag till ändringar i den statliga låne- och bidragsverksamheten för förbättring av brukningsdelarnas jord och ekonomibyggnader. Beträffande frågan om åtgärder för åstadkommande av ekonomiskt bärkraftiga brukningsdelar har jordbrukskommittén samrått med Kungl. egnahemsstyrelsen, vilken — såsom omnämnes i betänkandet — tidigare erhållit i uppdrag att utreda vissa hit hörande spörsmål. Med hänsyn bland annat till omfattningen av kommitténs arbetsuppgifter har kommittén däremot sett sig nödsakad att i huvudsak avstå från att behandla frågan om de åtgärder, som böra vidtagas för att främja en fortsatt rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden. Vidare behandlas frågan om riktlinjerna för de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område ävensom frågan om särskilda åtgärder till stöd för innehavarna av vissa mindre jordbruk. Slutligen behandlas i stora drag frågan om organisationen av den statliga verksamheten för rationalisering och prisreglering på jordbrukets område.

Betänkandet har disponerats så, att i en allmän del redogöres för kommitténs uppfattning beträffande målsättningen för den statliga jordbrukspolitiken ävensom för vissa huvudsynpunkter på ovan berörda frågor och kommitténs allmänna inställning till dessa. I en speciell del lämnas där efter en mera ingående redogörelse för innebörden av kommitténs förslag och för de överväganden, som legat till grund för dessa.

Jordbrukskommittén har under sitt arbete med vederbörligt bemyndigande genom särskilt anlitade sakkunniga låtit utföra ett antal specialutredningar rörande frågor, vilka ansetts vara av betydelse för ställningstagandet till de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken. Vissa av dessa utredningar ha, såsom framgår av det ovan anförda, redan överlämnats till chefen för jordbruksdepartementet. I samband med överlämnandet av detta betänkande eller inom kort tid därefter komma vidare att i tryckt skick överlämnas följande utredningar, nämligen:

1) av professorn Åke Åkerman med biträde av andra sakkunniga verkställd utredning angående den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget,

2) utredning av direktören A. H. Stensgård och agronomen S. Holmström angående metoden för beräkning av priser, som ge jordbruk av en viss rationaliseringsgrad full lönsamhet,

- 3) utredning av professorn Ludvig Nannesson angående rationalitetsvariationer inom det svenska jordbruket,
- 4) utredning av förste aktuarien Lars Juréen angående jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel, samt
- 5) utredning av amanuensen Sven Grundström angående sysselsättningsmöjligheterna för jordbruksbefolkningen vid sidan av jordbruket m. m.

I en särskilt tryckt bilaga till jordbrukskommitténs huvudbetänkande, vilken kommer att överlämnas inom kort, äro vidare bland annat intagna ett antal av särskilda sakkunniga på jordbrukskommitténs uppdrag upprättade promemorior, nämligen

1) promemoria av filosofie licentiaten G. Lange angående livsmedelskonsumtionens storlek och sammansättning under ideala kostförhållanden,

2) promemoria av professorn Yngve Zotterman angående den lägsta tillhörliga födoämneskonsumtion, som kan anbefallas för en avspärrnings-situation,

3) promemoria av direktören Sven Nordengren angående det svenska jordbrukets försörjning med konstgödselmedel efter kriget, med ett tillägg till densamma av professorn Åke Åkerman,

4) promemoria av professorn Åkerman angående oljeväxtodlingen under de närmaste åren,

5) promemoria av byråchefen i statens livsmedelskommission Otto Zetterberg i samarbete med förste aktuarien å statens livsmedelskommissions statistiska byrå Karl Lindman och revisorn Carl Leissner angående en jämförelse mellan löneläget för lantarbetare och löneläget för vissa andra arbetarekategorier på landsbygden,

6) promemoria av sekreteraren G. Rehn angående löneutvecklingen efter år 1943,

7) promemoria av byråagronomen i Kungl. Lantbruksstyrelsen E. Sjöborg angående avlöningskostnaderna vid de av jordbrukskommittén förordade rationaliseringsorganen,

8—9) promemorior av byråchefen Zetterberg angående avlöningskostnaderna vid det organ, som bör handhava den statliga prisregleringsverksamheten på jordbrukets område, samt angående arbetsuppgifterna för en statistisk byrå inom sistnämnda organ.

Jordbrukskommittén vill beträffande samtliga de nu nämnda, av särskilda sakkunniga verkställda utredningarna framhålla, att kommittén ej företagit någon detaljgranskning av hela det där förebragta materialet. Av kommitténs betänkande framgår, i vad mån kommittén vid sitt ställningstagande till de av kommittén behandlade frågorna byggt på resultaten av de olika utredningarna.

Förutom de nu nämnda utredningarna ha ytterligare ett antal promemo-

rior i olika frågor för jordbrukskommitténs räkning upprättats av de av kommittén anlitade sakkunniga. Dessa promemorior, vilka finnas i stencilerat skick i kommitténs arkiv, stå dock ej i sådant samband med eller ha ej ansetts vara av sådan betydelse för ställningstagandet till de i huvudbetänkandet behandlade frågorna, att det syntes påkallat att ifrågasätta tryckning av desamma eller att eljest foga desamma vid betänkandet.

Beträffande två frågor av mera principiell innebörd rörande riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken har jordbrukskommittén icke kunnat taga ställning i det nu föreliggande huvudbetänkandet. Den ena frågan gäller utformningen av det statliga stödet åt odlingen av fabrikspotatis och den andra frågan gäller åtgärder till stödjande av ullproduktionen. Ställningstagandet i den förra frågan är bland annat beroende av resultatet av en utredning angående organisationen av tillverkningen av potatismjöl och glykos, som kommittén med vederbörligt tillstånd igångsatt våren 1945. Denna utredning har av olika omständigheter kommit att bli mer tidskrävande än från början förutsetts. Den av kommittén anlitade utredningsmannen, överingenjören T. Wintzell, har emellertid förklarat, att han beräknar kunna slutföra sitt uppdrag senast under september 1946. På grund av omfattningen av kommitténs övriga arbete har kommittén vidare ännu ej hunnit göra de överväganden, som erfordras för ett ställningstagande till frågan om åtgärder för stödjande av ullproduktionen. Med hänsyn till önskvärdheten av att de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken snarast möjligt skola bli föremål för statsmakternas prövning har jordbrukskommittén det oaktat ansett sig nu böra avlämna sitt huvudbetänkande.

I samband med avlämnandet av detta betänkande får jordbrukskommittén slutligen hemställa, att Herr Statsrådet ville taga under övervägande frågan, huruvida icke det fortsatta gransknings- och utredningsarbetet i de frågor, som hittills handlagts av jordbrukskommittén, bör uppdragas åt annat eller andra organ. Vad först angår det arbete med granskning av kalkylerna angående jordbrukets samlade inkomster och kostnader, som hittills utförts av kommittén, må framhållas, att dylik granskning jämväl sker inom statens livsmedelskommissions råd, vari bland andra ingå åtskilliga av de nuvarande ledamöterna i kommittén. Enligt kommitténs mening behöves det därför ej inge några betänkligheter, om det granskningsarbete, som kommittén hittills utfört, får upphöra. Anses ett särskilt granskningsorgan böra finnas även i fortsättningen, torde detta organ utan olägenhet kunna begränsas till ett väsentligt mindre antal ledamöter än det nuvarande antalet ledamöter i kommittén. Även den bearbetning av de av jordbrukskommittén framlagda principförslagen, som erfordras för det praktiska genomförandet av dessa, bör enligt kommitténs mening lämpligen kunna ske i annan form än hos jordbrukskommittén.

Särskilda yttranden beträffande viss eller vissa punkter i betänkandet ha avgivits av kommitténs ordförande och vice ordförande ävensom av herrar Bonow, Ekström, Eriksson, Fredgardh, Gullander, Gustafson, J. H. Johansson, Jönsson, Lange, Liedberg, Lundberg, Norrman, Ringborg, Sahlin, Själänder, Svennilson, Svensson, Wehtje och Ytterborn.

Herrar Gustafson och Ytterborn ha icke deltagit i utformningen av den del av föreliggande betänkande, som rör den centrala organisationen av rationaliseringsverksamheten.

Stockholm den 1 juni 1946.

BO HAMMARSKJÖLD

ABEL ANDERSSON
BERNH. EKSTRÖM
FERDINAND FREDGARDH
AXEL JOHANSSON
NILS JÖNSSON
GÖSTA LIEDBERG
H. G. RINGBORG
EINAR SJÖGREN
WALD. SVENSSON

BROR BLOMKVIST
GÖSTA ERIKSSON
ÅKE GULLANDER
REIMER JOHANSSON
GUNNAR LANGE
ERIK LUNDBERG
GUSTAF SAHLIN
A. H. STENSGÅRD
OLOF SÖDERSTRÖM
G. R. YTTERBORN

MAURITZ BONOW
B. FALLENIOUS
EMIL GUSTAFSON
J. H. JOHANSSON
KNUT LARSSON
EINAR NORRMAN
ERNST SJÄLANDER
INGVAR SVENNILSON
ERNST WEHTJE

C. H. Nordlander.

Självständiga arbetande vid ett stort antal
 olika yrken och yrkeslösa och förvärfvande arbetare
 inom fabriks-, handels-, jordbruks-, skogs- och
 fiskerisektorn.

I detta förslag till förslag till utredning om
 det av 1918 års lag om arbetslöshetsförsäkring
 föreslagna bestämmelserna.

Stockholm den 1 juni 1918

BO HANDELSSKOLEN

Axel Andersson Gunnar Larsson Frankens Fredriksson Axel Johansson Erik Johansson Gustaf Johansson H. G. Johansson Erik Stenlund Olof Söderström G. B. Ytterström	Erik Andersson Gunnar Johansson Axel Gustafsson Erik Johansson Erik Johansson Erik Johansson Erik Stenlund A. N. Stenlund Olof Söderström G. B. Ytterström	Erik Andersson Gunnar Larsson Frankens Fredriksson Axel Johansson Erik Johansson Gustaf Johansson H. G. Johansson Erik Stenlund Olof Söderström G. B. Ytterström
---	---	---

E. W. Nordman

KAPITEL 1.

Allmänna riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken.

Inledning.

Den betydelse det svenska jordbruket haft och alltjämt har för landets näringsliv torde ej behöva närmare utvecklas. Även om jordbruksbefolkningen efter industrialismens genombrott successivt minskat i antal såväl absolut som relativt, är dock jordbruket med binärningar alltjämt den enda eller huvudsakliga inkomstkällan för nära en tredjedel av landets befolkning. För hela landets ekonomiska och sociala framåtskridande är det uppenbarligen av största vikt, att denna betydande del av befolkningen blir sysselsatt på det sätt, som är mest ägnat att höja utvecklingen för landet i dess helhet. Likaså är det angeläget, att den befolkning, som i fortsättningen bör vara sysselsatt inom jordbruket, får möjlighet att leva på en standard, som ej är underlägsen jämförliga befolkningsgrupper.

Det synes alltså även utan närmare motivering klart, att frågan om det sätt, på vilket man bör söka leda den fortsatta utvecklingen inom det svenska jordbruket, är av utomordentligt stor betydelse för hela landets framtid.

Vid uppdragandet av riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken måste en rad olika synpunkter beaktas. Någon enkel motivering för en bestämd riktlinje för jordbrukspolitiken kan icke framläggas. I stället måste man företaga en avvägning mellan olika synpunkter, vilka var för sig kunna leda åt olika håll. Härtill kommer att ovissheten beträffande framtiden — vilken ovisshet avser icke endast utvecklingen av konsumtionen och produktionen av jordbruksprodukter utan även och framför allt den totala samhällsekonomiska utvecklingen, handelsförbindelserna med utlandet, prisutvecklingen på världsmarknaden, politiska förhållanden o. s. v. — måste lämna vida osäkerhetsmarginaler för en rationell upplinjerung av jordbrukspolitiken även inom ramen för en given motivkrets och innan någon avvägning mot andra synpunkter kommit till stånd. Ett ytterligare försvårande moment vid uppställandet av vissa mål för jordbrukspolitiken utgör det förhållandet, att man kan tänka sig att söka nå de uppställda målen på olika vägar. Medlen för genomförandet av en viss jordbrukspolitik

bli delvis självständiga problem, vilka med hänsyn till verkningarna, t. ex. i sociala och befolkningspolitiska hänseenden, också måste avvägas mot de uppställda målen.

Problemställningen vid fastställandet av riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken blir av nu angivna skäl komplicerad. Svårigheterna minskas icke därigenom, att jordbrukspolitiken i dess många aspekter är av fundamental betydelse icke endast för vårt lands totala samhällsekonomiska utveckling, utan också för inkomst- och sysselsättningsutvecklingen inom olika samhällsgrupper. De meningsbrytningar om olika synpunkters räckvidd och betydelse vid utformningen utav den framtida jordbrukspolitiken, vilka man, bland annat på grund av den oundvikliga ovissheten om en rad svårbedömbara faktorer, svårligen kan helt undgå, komma därmed lätt att påverkas av olika intressesynpunkter. Det blir t. ex. gärna så, att man bland de olika framtidsalternativ, som kunna upprullas, betecknar det som mest sannolikt, som stöder en viss intressesynpunkt.

I denna inledning skall ett försök göras att ange de viktigaste av de synpunkter på jordbrukspolitiken, som i den slutliga avvägningen synas böra bli avgörande vid uppdragandet av riktlinjerna. Det är härvid icke fråga om en ingående diskussion av sammanhangen eller en konkret redogörelse för förhållandena. Fortsättningen på detta kapitel liksom följande kapitel komma att ge konkret innehåll åt den principiella uppläggning av jordbruksproblemen, som här närmast avses.

Vissa huvudsynpunkter eller typer av synpunkter synas böra vara bestämmande för jordbrukspolitikens mål och medel. Delvis stå dessa i motsättning till varandra, vilket framkallar de ovan berörda avvägningsproblemen, delvis komplettera och stödja de varandra.

Den *första* huvudsynpunkten avser *det rent ekonomiska kriteriet* på en rationell användning av samhällets produktionsfaktorer. Ett av huvudsyftena för den allmänna ekonomiska politiken — varav jordbrukspolitiken i detta avseende bör utgöra en integrerande del — bör vara att skapa betingelser för att landets arbetskraft liksom övriga produktionsfaktorer skola kunna utnyttjas på mest ändamålsenliga sätt för att tillfredsställa konsumenternas behov. Häri ligger dels kravet på att produktionsresurserna skola vara fördelade på sådant sätt mellan olika näringsgrenar samt mellan export och hemmaproduktion, att vid rådande prisrelationer och produktionsförutsättningar någon ytterligare vinst (ökning i nationalinkomsten) icke uppstår genom överföring av produktionsmedel från ett näringsområde till ett annat, dels kravet på att produktionen inom varje näringsgren vid rådande tekniska förutsättningar skall vara så effektiv som möjligt. Detta rent ekonomiska kriterium är givetvis en teoretisk konstruktion, som i verkligheten aldrig är förverkligad och aldrig helt kan realiseras. Samhälls-ekonomien befinner sig i en ständigt fortgående utveckling, under vilken

förändringar i teknik, behov, handelsförbindelser med utlandet m. m. ständigt inträffa och skapa nya förutsättningar för den mest ekonomiska arbetsfördelningen. Det rent ekonomiska kriteriet kan därför aldrig helt preciseras eller fixeras för en längre tidrymd. Det kan emellertid i stora drag ange, på vilka vägar ett närmande till en mer ekonomisk arbetsfördelning eller ett mer rationellt utnyttjande av produktionsfaktorerna kan ske. De förändringar i riktlinjerna, som kunna inträda under en period av den längd, som över huvud kan beaktas vid en planering, behöva icke bli större än att en fortgående omfördelning av produktionsinriktningen i huvudsaklig överensstämmelse med de uppdragna riktlinjerna allt framgent kan framstå som ekonomiskt rationell.

Tillämpat på jordbrukspolitiken synes detta rent ekonomiska kriterium innebära, att en betydande överflyttning av arbetskraft och andra produktionsresurser från jordbruket till andra näringsgrenar framstår som ekonomiskt motiverad. Enligt den uppfattning om det svenska jordbrukets konkurrensförmåga i förhållande till utlandet, som uttalas nedan, torde det i framtiden bli billigare för samhället— och därför också mer rationellt med ett större samlat produktionsresultat som följd — att i ökad utsträckning täcka livsmedelsbehoven genom import och i stället friställa inom jordbruket använda produktionsfaktorer, i första rummet arbetskraft och nu brukad jordbruksjord, att successivt överföras till andra näringsområden respektive till annat användningssätt. Ett fullföljande av denna tanke skulle innebära ett accepterande av en ren frihandelslinje, varvid *såväl jordbruket som andra näringsgrenar* skulle lämnas utan skydd mot den utländska konkurrensen. Tänker man sig samtidigt en fullt genomförd rationalisering av det svenska jordbruket, så att den jord, som fortfarande tages i anspråk, ävensom övriga produktionsfaktorer med anlitande av föreliggande mest rationella produktionsmetoder utnyttjas till lönsamhetsgränsen, skulle sannolikt resultatet bli, att jordbruksproduktionen sjunker väsentligt under nuvarande nivå och arbetskraft frigöres i än högre proportion.

Ett tillämpande av det rent ekonomiska kriteriet till dess yttersta konsekvenser på jordbrukspolitiken innebär givetvis en föga fruktbärande teoretisk konstruktion, som det ej lönar sig att närmare precisera. Av betydelse är emellertid att observera, att varje steg i den riktning, som markeras av det rent ekonomiska kriteriet, bör ge ett plus till det totala samhällsekonomiska produktionsresultatet. Härav följer också att det förhållandet, att man av olika hänsyn underlåter att taga ett steg i denna riktning, betyder, att man avstår från att genomföra en rationellare inriktning av den totala produktionen. Den uteblivna produktionsvinsten anger därmed storleken av den kostnad, som ifrågasvarande hänsyn betinga. Skäl kunna anföras för att man i framtiden bör tillmäta denna kostnad för ett avstående från en mer rationell produktionsinriktning större vikt än tidigare. Såsom närmare kommer att belysas i det följande, torde den stagnerande befolkningstillväxten

komma att innebära väsentligt ökade svårigheter för expanderande näringsgrenar att rekrytera arbetskraft. Ett uppehållande av produktion och sysselsättning inom jordbruket vid relativt hög nivå kommer då sannolikt att hämma expansionsmöjligheterna inom andra näringsgrenar och att medföra ett långsammare allmänt ekonomiskt framåtskridande än som skulle bli fallet, om riktmärket för jordbruksproduktionens framtida omfattning sattes lägre och arbetskraft följaktligen successivt frigöres från jordbruket i mer betydande utsträckning. Vid en avvägning mellan det rent ekonomiska motivet för en lägre produktions- och sysselsättningsvolym inom jordbruket och andra hänsyn, som kunna tala för en högre nivå, skulle det givetvis vara önskvärt, att man kunde kvantitativt precisera den ökning i nationalinkomsten, som en viss minskning av sysselsättningsvolymen inom jordbruksnäringen skulle medföra. Storleken av denna ökning bör givetvis spela en stor roll vid den slutliga avvägningen. Det är emellertid ej möjligt att fälla preciserade omdömen på denna punkt, eftersom så många framtida osäkerhetsfaktorer spela in.

Det ekonomiska kriteriet kan i själva verket aldrig bygga på säkra premisser beträffande framtiden. Själva *ovissheten* ifråga om de olika framtida förhållanden, vilka ligga till grund för jordbrukspolitikens gestaltning, måste med nödvändighet tillmätas inflytande vid riktlinjernas uppdragande.

När man söker bedöma innebörden i det rent ekonomiska kriteriet för den önskvärda omfattningen av jordbruksproduktionen, utgår man sålunda ofta från de pris- och kostnadsrelationer, som gällde för vår utrikeshandel före kriget. I vad mån dessa komma att gälla även i framtiden, när mer normala fredsbetingelser för den internationella handeln återställts, kan ännu icke bedömas med någon större säkerhet. *Ovissheten rörande den svenska utrikeshandelns framtida betingelser* måste därför tillmätas en viss betydelse i detta sammanhang. All sannolikhet talar visserligen för att det svenska jordbruket även i framtiden kommer att arbeta under betingelser, som för en stor del av produktionen äro ogynnsammare än produktionsbetingelserna för jordbruket i de stora exportländerna. Vid bedömandet av det svenska jordbrukets förutsättningar bör man dock icke enbart fästa avseende vid absoluta skillnader i naturlig lönsamhet. Det är ju möjligt, att världen omkring oss — bortsett från krigiska förvecklingar — i en framtid kan komma att gestalta sig mindre gynnsam för svensk utrikeshandel och överhuvudtaget för en långt driven internationell arbetsfördelning än tidigare. Om den svenska exporten stagnerar eller prisleförhållandena mellan export- och importvaror gestalta sig mindre fördelaktigt än under mellankrigsperioden eller nya stora importbehov tränga sig fram inom ett trångt betalningsbalansutrymme, kunna förutsättningarna för vår utrikeshandel komma att rubbas väsentligt. Sverige kan därmed tvingas in på en mer autarkisk politik, vilken även kan komma att omfatta jordbruket. Under sådana förutsättningar kan även det rent ekonomiska kriteriet komma att

ge en betydligt större jordbruksproduktion — upp till full självförsörjning — än frihandelslinjen under betingelser liknande t. ex. mellankrigsperiodens. Sådana mindre gynnsamma betingelser för vår utrikeshandel kunna komma till uttryck i en ändring av valutaförhållandena, vilken medför att förutsättningarna för det svenska jordbruket framstå som gynnsammare till följd av högre priser på importerade livsmedel. Ett sådant mindre gynnsamt alternativ för den allmänna ekonomiska utvecklingen i Sverige efter kriget är givetvis en möjlighet. Risken för en sådan utveckling på längre sikt bör i sin mån beaktas vid bestämmandet av målet för den svenska jordbrukspolitiken.

Vad det ekonomiska kriteriet angår bör slutligen även uppmärksammas, att en långt driven frihandelslinje tenderar att öka det svenska näringslivets *konjunkturkänslighet*. En relativt låg jordbruksproduktion med relativt hög import av livsmedel och råvaror för livsmedelsproduktion kan medföra större fluktuationer i priserna och därmed i jordbrukarnas inkomster. Av större betydelse för konjunkturkänsligheten är dock den större export, som vid ett närmande till frihandelslinjen bör svara mot den ökade importen. Det är ju framför allt via exporten, som de internationella konjunkturfluktuationerna fortplantas till vårt land. En mer autarkisk jordbrukspolitik betyder utan tvivel i någon mån ökad konjunktur stabilitet — både till följd av att det vid en sådan politik nödvändiga jordbruksstödet medför stabila inkomster för jordbrukarna och på grund av den däremot svarande minskningen i utrikeshandeln. Inom de gränser för jordbruksproduktionens storlek, som ur andra synpunkter kunna ifrågakomma, synes dock konjunkturargumentet knappast kunna spela någon självständig roll vid utformningen av jordbrukspolitiken.

Den *andra* huvudsynpunkt, som måste beaktas vid målsättningen för den framtida jordbrukspolitiken, är risken för en av krigstillstånd eller förvecklingar av handelspolitisk art orsakad total eller partiell *avspärrning*. En beredskap mot denna risk ställer särskilda krav på jordbrukspolitiken av väsentligt mer påtaglig art än de ovan diskuterade ovisshetsmomenten. *Beredskapssynpunkten* måste innebära, att landet vid en avspärrning skall kunna — åtminstone under en icke alltför kort period — sörja för befolkningens minimibehov av livsmedel. Den konkreta innebörden av beredskapssynpunkten kommer att ingående behandlas i det följande. Här skall endast begreppets art och relationer till övriga framlagda synpunkter diskuteras.

Det bör först framhållas, att beredskapssynpunkten i och för sig icke kan leda fram till en entydig och bestämd nivå eller utvecklingslinje för jordbruksproduktionens totala framtida omfattning. Denna synpunkt härrör ju från en uppfattning om att det i framtiden föreligger *risk* för avspärrning. Åtgärderna för att skapa trygghet mot en sådan risk böra givetvis bli mer omfattande, om man bedömer risken av en ny avspärrningskris som stor

än om man anser denna risk vara relativt ringa. Vidare kan olika personers bedömning av avspärrningsperiodens sannolika längd och grad av fullständighet vara mycket varierande. Våra möjligheter att genom lagring bidra till försörjningens trygghet under avspärrningen och att under avspärrningen öka eller omlägga produktionen äro även faktorer, som bli av betydelse vid bestämmandet av den ur beredskapssynpunkt nödvändiga storleken hos jordbruksproduktionen. Slutligen kunna olika uppfattningar hysas beträffande den grad av nedgång i livsmedelsförsörjningen, som man bör vara beredd att tolerera under en avspärrningsperiod. Hänsyn bör vid avvägningen mellan nu berörda faktorer givetvis också tagas till risken för dåliga skördar under avspärrningsperioden.

Fältet ligger tydligen öppet för en rad alternativa lösningar av beredskapsproblemet. Man kan med utgångspunkt från vissa premisser bland annat beträffande den framtida produktions- och konsumtionsutvecklingen fixera maximi- och minimalalternativ. Som ett maximalalternativ kan betecknas en produktion, som motsvarar eller ligger nära näringsstandarden under normala förhållanden. Ett minimalalternativ erhålles, om man utgår från en näringsstandard, som motsvarar en näringsfysiologiskt riskfri miniminivå, och från att man till fullo skall utnyttja lagringsmöjligheterna och möjligheterna att omställa och öka jordbruksproduktionen under avspärrningen.

Den vikt, som tillmätas beredskapssynpunkten, blir av mycket stor betydelse för utformningen av den framtida jordbrukspolitiken. Anses denna synpunkt vara av så dominerande betydelse, att man måste bortse från de ovan anförda ekonomiska synpunkterna, leder denna uppfattning till den s. k. självförsörjningslinjen. Man är då beredd att för ernåendet av full försäkring betala kostnaden härför i form av en mindre ekonomisk inriktning av samhällets produktivkrafter. Är man i stället beredd att gå ned mot minimalalternativet innebär detta, att man fäster sådan vikt vid den ekonomiska vinsten av en överföring av arbetskraft från jordbruket till andra näringsgrenar, att man låter säkerheten i fråga om livsmedelsförsörjningen vid en eventuell avspärrning komma i andra rummet.

Som en tredje synpunkt, vilken bör beaktas vid uppläggningsen av jordbrukspolitiken, framkommer önskemålet om en *utjämning av inkomstfördelningen* mellan jordbruket och stadsnäringarna. Den inkomstklyfta som, åtminstone sedan industrialismens genombrott i vårt land, i stort sett föreligger mellan jordbruket och flertalet andra näringsgrenar, kan sägas ha fyllt en funktion genom att stimulera till ekonomiskt rationell överflyttning av arbetskraft från jordbruket till de mera snabbt expanderande stadsnäringarna. Ett likaställande av förtjänstmöjligheterna för arbete och andra insatser inom jordbruket och samma slag av prestationer inom andra näringsområden har i den jordbrukspolitiska debatten uppställts som ett av målen för den framtida jordbrukspolitiken. En sådan utjämning av löne-

villkoren är — vid sidan av rena rättviseskäl — i högsta grad önskvärd även för genomförandet av en effektiv statlig social och ekonomisk politik.

Inkomstutjämningsynpunkten kan dock liksom beredskapssynpunkten komma i konflikt med det ekonomiska kriteriet. En ur ekonomiska synpunkter önskvärd överflyttning av arbetskraft från jordbruket försvåras och förlångsammats, om förtjänstmöjligheterna hållas lika inom expanderande och kontraherande sysselsättningsområden. Den allmänna knapphet på arbetskraft, som torde komma att bli ett bestående drag i de närmaste decenniernas ekonomiska utveckling i Sverige, kan väntas medföra en tendens att behålla arbetskraften inom de yrken, där den är sysselsatt. En utjämning av inkomstmöjligheterna kan komma att skärpa denna tendens. En nödvändig konsekvens av inkomstutjämnings genomförande blir då, att en mer ingripande planering från statsmakternas sida måste göras för att man skall kunna åstadkomma den omfördelning av sysselsättningen, den produktionsinriktning och den rationalisering, som eftersträvas. Jordbruksstödet måste givetvis i möjlig mån utformas på sådant sätt, att det individuella initiativet arbetar i riktning mot dessa ur samhälls- och synpunkt eftersträvarvärda resultat. Risk föreligger dock utan tvivel vid en i och för sig ytterst önskvärd inkomstutjämning, att jordbrukets produktion åtminstone på längre sikt tenderar att passera de gränser, som linjerats upp efter en avvägning i första hand mellan de samhällsekonomiska synpunkterna och beredskapssynpunkterna. Denna risk blir givetvis särskilt stor, om ett relativt lågt alternativ för jordbruksproduktionens framtida storlek valts.

I nära sammanhang med frågorna rörande jordbrukets lönsamhet och ingripanden i jordbrukets produktionsstruktur stå *befolkningspolitiska och sociala synpunkter*. Dessa synpunkter måste ägnas stor uppmärksamhet vid jordbrukspolitikens slutliga utformning. Jordbrukets struktur och därmed också produktionens omfattning är på kort sikt relativt fastlåst. En jordbrukspolitik, som går in för att med hänsyn till ovan anförda ekonomiska synpunkter genomföra en låglinje för jordbruksproduktionens framtida storlek, skulle medföra svåra olägenheter av social och befolkningspolitisk natur. Innehavarna av sådana brukningsdelar, som borde bortrationaliseras, kunna ej utan vidare omskolas och finna sysselsättning inom andra näringsområden. Åldersfördelningen hos innehavarna av ifrågasvarande brukningsdelar blir av stor betydelse för genomförandet av en viss linje för jordbrukspolitik. Man kan finna, att det även ur ekonomiska synpunkter i stor utsträckning lönar sig att sysselsätta äldre arbetskraft vid mindre rationella brukningsdelar, vilka på längre sikt böra nedläggas eller sammanslås med andra. Sociala skäl tala även för att jordbrukspolitik med olika medel tillser, att innehavarna av dessa brukningsdelar få en tillfredsställande bärning.

Erfarenheterna från bygder med avtagande befolkning — icke minst då utflyttningen till dominerande del omfattar de yngre åldrarna eller medför snedvridna sexualproportioner med åtföljande sänkning av giftermålsfrekvensen och nativiteten — visa vidare på stora sociala olägenheter av en alltför stark utflyttning. Trivseln i sådana trakter minskas. Hänsyn av denna art kunna motivera en långsammare och försiktigare politik än som ur andra synpunkter skulle vara motiverad. Här är det åter fråga om en avvägning mot de rent ekonomiska synpunkterna. Det är i och för sig tänkbart, att det föreligger risk för att bestående goda konjunkturen inom stadsnäringsarna skola medföra en utflyttning av arbetskraft från jordbruket, som icke endast ur ovan anförda rent befolkningspolitiska och sociala synpunkter framstår såsom alltför stark eller alltför snabb. En svår brist på framför allt yngre arbetskraft inom jordbruket kan eventuellt framtinga en extensifiering av driften och nedläggning av jordbruk i sådan grad, att jordbruksproduktionen tenderar att underskrida den nivå, som statsmakterna i och för sig anse önskvärd. Samtidigt med att åtgärder planeras för att hindra, att produktionen stiger över vissa mer eller mindre klart fixerade gränser (utan att rationaliseringskravet eftersättes), bör jordbrukspolitiken sålunda inför risken av otillräcklig produktion alternativt åsyfta att stimulera produktionen och kvarhålla arbetskraften inom jordbruket.

På tal om de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken vill jordbrukskommittén här slutligen erinra om önskvärdheten av att man även på detta område, i den mån så är genomförbart, tillvaratar möjligheterna till ett vidgat nordiskt samarbete.

I fortsättningen av detta kapitel diskuteras till en början behovet av en planering av jordbrukspolitiken på lång sikt. Därefter behandlas närmare vissa spörsmål, som äga samband med de ovan antydda huvudsynpunkterna på den för en dylik långsiktig planering erforderliga intresseavvägningen. För belysande av de samhällsekonomiska synpunkterna berör kommittén härvid först i korthet vissa av bristerna i dagens svenska jordbruk och diskuterar därefter dels i vad mån det svenska jordbruket kan tänkas på lång sikt bli i stånd att av egen kraft konkurrera med andra länders jordbruksproduktion, dels de framtida sysselsättningsmöjligheterna utanför jordbruket, särskilt sett i belysning av befolkningsutvecklingen. Härefter diskuteras olika alternativ i fråga om storleken av den produktion, som bör uppehållas ur beredskapssynpunkt. Vidare beröras i korthet befolkningspolitiska, kommunalekonomiska och sociala synpunkter ävensom jordbrukets betydelse såsom komplement till andra näringsgrenar. Efter den sålunda lämnade ytterligare belysningen av problemställningen anger kommittén till slut, hur stor jordbruksproduktion man enligt jordbrukskommitténs uppfattning vid en avvägning mellan de olika synpunkterna bör uppställa som mål för jordbrukspolitiken.

Behovet av planering på lång sikt, m. m.

För jordbruket gäller, i högre grad än för de flesta andra näringsgrenar, att ett uppdragande av riktlinjerna för den önskvärda utvecklingen av näringsgrenen och för de åtgärder, som böra vidtagas för att främja denna utveckling, måste grundas ej blott på en bedömning av de för dagen föreliggande förhållandena och den utveckling, som kan förutses inom en relativt närbelägen framtid, utan även och framför allt på en bedömning av den sannolika utvecklingen på lång sikt. De inom jordbruksnäringen föreliggande speciella förhållandena göra nämligen, att en mera omfattande utvidgning eller inskränkning av näringsgrenen måste bli en betydligt mer långsiktig procedur än vad i regel är fallet inom andra näringsgrenar. Vad sålunda till exempel angår själva strukturen hos jordbruket, d. v. s. jordbrukets uppdelning i olika brukningsdelar, är det uppenbart, att en mera genomgripande förändring av den i ett visst läge föreliggande fastighetsindelningen ej kan genomföras annat än under loppet av en relativt lång tidrymd. Detta beror i sin tur ej blott därpå att ett mycket betydande kapital är bundet vid den föreliggande fastighetsindelningen, främst i form av bostäder och ekonomibyggnader å de bestående brukningsdelarna, utan även därpå, att den å brukningsdelarna befintliga arbetskraften, såvitt densamma utgöres av egna företagare, är betydligt svårare att förflytta än arbetskraften inom andra näringsgrenar. Eftersom en mera betydande inskränkning av produktionen inom jordbruket i regel kan tänkas komma till stånd endast i samband med en förvandling av jordbrukets struktur, måste en dylik inskränkning beräknas taga en avsevärd tid att genomföra.

På grund av nu nämnda förhållanden är det enligt jordbrukskommitténs uppfattning — trots de svårigheter som möta vid ett försök att uppdraga riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken och trots att dessa svårigheter givetvis bli allt större, ju mer man grundar ett ståndpunkttagande beträffande dessa riktlinjer på antaganden rörande den blivande utvecklingen på olika områden av samhällslivet — nödvändigt att man söker komma fram till ett handlingsprogram för statsmakterna, vilket ej endast tar sikte på den för dagen föreliggande situationen utan även — så långt detta över huvud taget nu kan bedömas — är ägnat att underlätta och gagna utvecklingen på lång sikt. Den ställning man intar till frågan om jordbrukets betydelse och omfattning på lång sikt blir nämligen utslagsgivande för ståndpunkttagandet till ett flertal spörsmål, vilka äro av utomordentligt stor praktisk betydelse och där avgörandet har betydelse såväl för lösningen av för dagen aktuella problem som ock för den ekonomiska och sociala utvecklingen inom landet på lång sikt. Storleken av den jordbruksproduktion, som man på lång sikt anser böra upprätthållas inom landet, blir ju utslagsgivande för bedömningen av ett stort antal med jordbruket sammanhängande frågor, exempelvis i vad mån man bör eftersträva nyodling eller intensifie-

ring av jordbruksdriften. Målsättningen för fastighetsbildningen inom jordbruket måste vidare komma att påverkas av den omfattning av jordbruksproduktionen, som statsmakterna anse önskvärd, ävensom av den utveckling av producentpriserna, som man anser böra eftersträvas. För möjligheterna att genomföra en rationell jordbruksdrift och därmed även för jordbrukarna att få en skäligen bärgning av sina jordbruk är det nämligen av stor vikt, att man sätter målet för fastighetsbildningen på jordbrukets område så, att man kan få till stånd respektive bevara sådana fastigheter, som kunna anses äga förutsättningar att bestå även vid en tillämpning av de riktlinjer, som uppdragas för jordbrukets utveckling på lång sikt. Likaså blir storleken och beskaffenheten av brukningsdelarna av avgörande betydelse för åtskilliga med jordbrukets arbetskraftsanskaffning och arbetskraftens sysselsättning sammanhängande problem.

Därest man nu med utgångspunkt från en viss målsättning uppdrager vissa allmänna riktlinjer för jordbrukspolitiken, kan man visserligen ingalunda utesluta möjligheten av att man längre fram vid en ny avvägning mellan de faktorer, som varit bestämmande för målsättningen i fråga om jordbrukspolitiken, kan finna det nödvändigt att vidtaga förändringar i dessa allmänna riktlinjer. Sådana förändringar måste man alltid räkna med i ett samhälle, som är stätt i utveckling. Liksom man på andra områden ej kan låta möjligheten av nu oförutsebara framtida förändringar verka hämmande på den utveckling, som man anser önskvärd med hänsyn till alla de faktorer man för dagen känner eller kan förutse, kan man uppenbarligen ej heller för jordbrukets vidkommande på grund av möjligheten av att nu okända omständigheter skola inverka på jordbrukets ställning i framtiden avstå från att söka leda utvecklingen i den riktning, som man, efter övervägande av alla kända förhållanden och med beaktande av vad man rimligen kan förutse i fråga om den kommande utvecklingen, anser såväl för jordbruksbefolkningen som ock för landet i dess helhet mest gagnelig.

Kommittén har, i anslutning till det nu anförda, ansett en synnerligen viktig uppgift vara att efter en undersökning av de olika faktorer, som äro av betydelse för en bedömning av jordbrukets framtida ställning, söka komma fram till en målsättning för den statliga jordbrukspolitiken på lång sikt.

Den praktiska betydelsen av en sådan målsättning blir i främsta rummet, att densamma kommer att utgöra ett underlag för ett bedömande av, vilken utveckling i fråga om jordbrukets struktur, jordbruksproduktionens storlek och storleken av den i jordbruket sysselsatta befolkningen, som det allmänna bör söka att främja. Målsättningen på lång sikt bör med andra ord utgöra ett underlag för fastställandet av den praktiska jordbrukspolitiken på kortare sikt.

Självfallet bör den målsättning för den statliga jordbrukspolitiken på lång sikt, som eventuellt kan komma att på grundval av kommitténs utredning

accepteras av statsmakterna, icke vara bindande för hela den tid den avser. Tvärtom torde man ständigt böra med uppmärksamhet följa utvecklingen inom landet och på världsmarknaden samt, om de faktorer, som varit avgörande för ställningstagandet, förändras, vidtaga de justeringar av målsättningen, som betingas av de inträffade förändringarna.

Inom jordbruksnäringen föreligga emellertid ett flertal problem, vilka måste ses även ur andra synpunkter än dem, som varit avgörande för målsättningen på lång sikt, eller där i vart fall en lösning enligt den för jordbrukspolitiken på lång sikt fastställda målsättningen ofta ej är praktiskt genomförbar. Vid utformningen av ett praktiskt handlingsprogram måste man beakta den faktiskt föreliggande strukturen hos jordbruket och svårigheterna att på kortare tid åstadkomma mera genomgripande förändringar i fråga om brukningsdelarnas storlek och beskaffenhet ävensom i fråga om storleken av den befolkning, som är bofast inom jordbruket. Även om man skulle finna önskvärt att för den framtida jordbrukspolitiken följa linjer, som i vissa avseenden rätt mycket avvika från de hittills tillämpade, är det på grund härav ofta ej möjligt att omedelbart eller ens efter en kortare övergångstid i praktiken i full utsträckning handla så som i och för sig skulle vara önskvärt.

Uppgiften blir alltså *dels* att, så långt detta är möjligt, fastställa målet för den svenska jordbrukspolitiken på lång sikt, *dels* att, med beaktande av denna målsättning, ange riktlinjerna för jordbrukspolitiken på kortare sikt.

Jordbrukskommittén vill i detta sammanhang rörande den innebörd, som kommittén inlägger i de här och i det följande använda uttrycken »på kortare sikt» och »på lång sikt», anföra följande. Med *kortare sikt* avser kommittén förhållandena under den tidrymd, som måste beräknas förflyta, innan man åstadkommit den rationalisering i fråga om jordbrukets struktur, som jordbrukskommittén förordar i sitt betänkande. Med *lång sikt* avser kommittén förhållandena efter denna övergångstids slut. Att nu mera bestämt ange, hur lång sagda övergångstid kan bli, är självfallet icke möjligt. Med hänsyn särskilt till beskaffenheten av de medel, som jordbrukskommittén föreslår skola användas för att befrämja den önskade rationaliseringen av jordbrukets struktur, torde man emellertid böra räkna med att rationaliseringen av de enskilda brukningsdelarnas struktur i väsentliga delar kommer att genomföras successivt i samband med generationsväxling å de enskilda brukningsdelarna och att övergångstiden sålunda till längden kommer att minst motsvara den tid, under vilken de nuvarande brukarna sitta å sina brukningsdelar.

Brister hos det svenska jordbruket.

Då jordbrukskommittén, efter den inledningsvis lämnade redogörelsen för själva problemställningen inom jordbrukspolitiken och efter det kommittén motiverat behovet av en långsiktig planering, övergår till att behandla målsättningen på lång sikt för den framtida jordbrukspolitiken, vill kommittén först med några ord beröra den utveckling, som på senare tid skett inom det svenska jordbruket, och de i dagens läge mest framträdande bristerna hos detta.

Det svenska jordbruket har under de senare årtionena undergått en imponerande utveckling. Genom utnyttjande av de rön, som gjorts på växtförädlingens område, genom omfattande jordförbättringsåtgärder, främst täckdikning och annan dikning, genom ett förbättrat tillvaratagande av den naturliga gödseln och ökad användning av konstgödsel samt genom förbättrade brukningsmetoder över huvud taget har det svenska jordbruket kunnat frambringa skördar, som för ett par mansåldrar sedan skulle ansetts hart när otänkbara. Sålunda har exempelvis den genomsnittliga hektarskörden av höstvetete från 10-årsperioden 1876/85 till 10-årsperioden 1931/40 stigit från 1 315 till 2 345 kilogram, d. v. s. med mer än 1 000 kilogram. Under samma tid har vidare den genomsnittliga hektarskörden av potatis stigit från 7 600 till 14 300 kilogram, d. v. s. i det närmaste en fördubbling. För sockerbetor ha de ovan nämnda faktorerna medfört en tredubbling av hektarskörden, nämligen från ej fullt 12 000 kilogram till omkring 36 000 kilogram. Även för övriga växtslag visa hektarskördarna betydande stegringar, ehuru ej lika starka som i de nu angivna exemplen. Även husdjurskötseln har gjort motsvarande framsteg. Ett intensivt avelsarbete och ökade insikter i utfodringsfrågor ha här medfört utomordentliga förbättringar. Detta har bland annat tagit sig uttryck i en kraftig stegring av mjölkproduktionen per ko. Enbart från tioårsperioden 1920/29 till tioårsperioden 1930/39 beräknas sålunda den genomsnittliga mjölkavkastningen per ko och år ha stigit från 2 012 till 2 355 kilogram, eller med omkring 17 procent. Samtidigt har även mjölkens fetthalt stigit.

Jämsides med de nu nämnda framstegen har skett en betydande rationalisering av jordbruksdriften i form av ökad användning av arbetsbesparande eller för jordbruksdriften mera effektiva maskiner och i form av ett mer effektivt utnyttjande över huvud taget av arbetskraften. Arbetskraftsåtgången för frambringande av en viss produktmängd har till följd härav sjunkit successivt.

Denna utveckling har delvis möjliggjorts genom ett intensivt forskningsarbete, exempelvis på växtförädlingens område, ävensom genom undervisnings- och upplysningsarbete i olika former. I detta sammanhang må emellertid främst understrykas den betydande insats, som gjorts av alla de jordbrukare, vilka visat sig ha klar blick för de föreliggande utvecklingsmöjlig-

heterna och, ehuru arbetet ofta varit tungt och föga lönande, förmått att tillvarataga dessa möjligheter.

Vad nu sagts innebär dock icke, att det svenska jordbruket för närvarande tekniskt sett skulle befinna sig i ett i alla hänseenden tillfredsställande skick. Mycket återstår ännu att göra i fråga om jordförbättringsåtgärder. Sålunda äro betydande delar av åkerjorden — enligt en uppskattning inemot en miljon hektar, d. v. s. omkring en fjärdedel av hela åkerjorden — i behov av täckdikning eller omläggning av redan gjord täckdikning. Beståndet av ekonomibyggnader lämnar mycket övrigt att önska och arronderingen av brukningsdelarna är mångenstädes mycket otillfredsställande. Genom ett mera rationellt utnyttjande av de befintliga produktionsförutsättningarna skulle vidare otvivelaktigt driftsresultaten på många brukningsdelar kunna förbättras. Förefintliga möjligheter att genom användande av maskinella hjälpmedel nedbringa arbetskraftsförbrukningen ha ej heller utnyttjats i full utsträckning.

Ett förhållande, som i detta sammanhang måste ägnas särskild uppmärksamhet, är vidare jordbrukets indelning i brukningsdelar eller dess struktur. En avsevärd del av den svenska åkerjorden är för närvarande uppdelad på ett sådant sätt, att en rationell jordbruksdrift å de nu befintliga brukningsdelarna är mycket svår att genomföra. Delvis beror denna uppdelning på att de topografiska förhållandena lägga hinder i vägen för ett brukande av jorden i större brukningsdelar. I mycket stor omfattning har emellertid en långt gående uppdelning av jorden skett även i områden, där så ej varit erforderligt med hänsyn till topografiska förhållanden, eller har uppdelningen gått längre än som varit nödvändigt med hänsyn till sagda förhållanden. Denna uppdelning av jorden i mindre brukningsdelar har till största delen skett utan statlig kontroll och under tider, då jordbruket var så gott som den enda utkomstmöjligheten här i landet för den växande befolkningen. Den har dock fortsatt även efter det att staten infört en jordpolitisk kontroll över fastighetsdelningarna, och i viss utsträckning har staten även under senare tid genom den av staten bedrivna eller understödda egnahemsbildningen medverkat till ganska långt gående fastighetsklyvningar.

Den utveckling, som jordbruket ävensom näringslivet i dess helhet och den allmänna levnadsstandarden undergått under de senare decennierna, har medfört, att de mindre jordbrukens möjligheter att hävda sig i konkurrensen med de stora och medelstora jordbruken förminskats. Så länge jordbruksarbetet väsentligen utfördes utan maskinella hjälpmedel och så länge jordbrukets befolkningen i stort sett levde på naturhushållningens nivå, kunde även en innehavare av ett mindre jordbruk få full och efter dåvarande förhållanden effektiv sysselsättning å detta samt utvinna en efter dåvarande förhållanden nöjaktig försörjning för sig och sin familj. Utvecklingen har emellertid lett till att innehavarna av de mindre jordbruken efter hand kommit i ett i förhållande till andra befolkningsgrupper väsentligt sämre läge

än tidigare. Rörande orsakerna härtill kan i korthet anföras följande:

Införandet av arbetsbesparande maskiner och redskap har, såsom ovan framhållits, medfört, att den mängd arbetskraft, som behövs för att frambringa en viss produktmängd, numera är väsentligt lägre än tidigare. Denna jordbrukets mekanisering har emellertid av tekniska skäl ej kunnat genomföras lika effektivt vid de mindre jordbruken som vid de medelstora och större jordbruken. Ofta kunna nämligen dylika arbetsbesparande maskiner och redskap ej användas eller i vart fall ej nå sin fulla effekt på de små arealer och i fråga om de relativt små produktionskvantiteter, varom det blir fråga å de mindre brukningsdelarna. Där ej dylika tekniska hinder föreligga, möta ofta rent ekonomiska hinder för ett fullt utnyttjande av vissa arbetsbesparande maskinella anordningar å de mindre brukningsdelarna, i det att installerandet av dylika anordningar drar för stora kostnader i förhållande till den omfattning, i vilken de kunna användas.

Den skillnad, som för närvarande faktiskt föreligger mellan jordbruk i olika storleksgrupper i fråga om arbetsförbrukningen för frambringande av en viss produktmängd, kan belysas med vissa siffror, hämtade ur en av professorn vid Lantbrukshögskolan Ludvig Nannesson för jordbrukskommitténs räkning verkställd utredning.¹ Enligt denna utredning, vilken bygger på räkenskapsresultaten för de s. k. räkenskapskontrollerade jordbruken, var arbetsförbrukningen vid dylika jordbruk i olika storleksgrupper i genomsnitt under åren 1939/43 följande i procent av ett på sätt i utredningen angives beräknat normalt arbetsbehov:

Storleksklasser ha åker	2—5	5—10	10—20	20—30	30—50	50—100	över 100
Arbetsförbrukning i % av normalt arbetsbehov. . . .	184	151	115	95	86	85	87

De nu anförda siffrorna få väl ej tagas som ett fullt exakt uttryck för den skillnad i fråga om arbetsförbrukningen per produktenhet, vilken föreligger mellan jordbruk i olika storleksgrupper. Vissa felkällor föreligga nämligen i materialet. Bland annat är det möjligt, att arbetsförbrukningen i de minsta storleksgrupperna relativt sett är något lägre än vad de ovan anförda siffrorna utvisa. Såsom en bild i stort av skillnaderna i arbetsförbrukningen mellan de olika storleksgrupperna äro emellertid de nu anförda siffrorna enligt kommitténs uppfattning av värde.

De ovan omförmälda ekonomiska hindren för en ökad mekanisering vid de mindre jordbruken och därmed ett nedbringande av dessas arbetsförbrukning kunna väl i viss utsträckning övertinnas genom samverkan under lämpliga former mellan flera jordbrukare för utnyttjande av vissa maskiner och redskap. Att helt undanröja desamma med bibehållande av brukningsdelarna i oförändrat skick synes dock icke möjligt. Även om dylika tekniska eller ekonomiska hinder för en viss mekanisering av jordbruksdriften

¹ L. Nannesson: Undersökning angående rationalitetsvariationerna inom det svenska jordbruket (Statens offentliga utredningar 1946).

å de mindre brukningsdelarna ej föreligga, är det likväl ingalunda säkert att den mekanisering av jordbruksdriften, som sålunda kan genomföras, kommer att skapa någon förbättring av brukarens ställning. De mindre jordbruken skötas till övervägande del av brukaren och hans familj utan anlitan- de av lejd arbetskraft. För att en mekanisering av jordbruksdriften och den därav följande minskningen av arbetsåtgången i jordbruket skall åstadkomma någon förbättring av den ekonomiska ställningen för brukaren och hans familj måste då förutsättas, att den arbetskraft, som frigöres genom mekaniseringen, har möjlighet att finna annan och lönande sysselsättning under den ledigblivna tiden. Så är emellertid som bekant mycket ofta ej fallet, och i detta förhållande ligger den djupaste anledningen till de ekonomiska svårigheterna för de jordbruk som ofta kallas ofullständiga, d. v. s. sådana jordbruk, som äro för små för att ge brukaren full och effektiv sysselsättning och där brukaren, även om han genomför den mekanisering och rationalisering i övrigt, som är tekniskt och ekonomiskt möjlig, på grund av sin bundenhet vid jordbruket ej heller kan finna effektiv och lönande sysselsättning utanför jordbruket under den tid, som ej åtgår för skötseln av jordbruket.

Slutligen har som ovan antytts även avvecklingen av den gamla naturhushållningen och den allmänna stegringen av levnadsstandarden bidragit till att sysselsättnings- och försörjningsmöjligheterna för en brukare av ett mindre jordbruk nu framstå som relativt sett sämre än tidigare. Så länge brukaren och hans familj till huvudsaklig del själva framställde de förnödenheter, som förbrukades i hushållet, och endast hade relativt obetydliga kontanta utgifter, spelade avsaluöverskottets storlek och de priser, som kunde erhållas för detta överskott, mindre roll. Helt annorlunda är förhållandet numera, då förnödenheter såväl för jordbruket som för familjens behov inköpas i ojämförligt större utsträckning än tidigare.

Det svenska jordbrukets konkurrensförmåga i förhållande till det utländska.

Vid fastställandet av målet för den framtida jordbrukspolitikerna på lång sikt synes det till en början nödvändigt, att man tar ställning till frågan, om det svenska jordbruket kan tänkas på lång sikt bli i stånd att av egen kraft, d. v. s. utan stöd, konkurrera med andra länders jordbruksproduktion.

Denna frågeställning rymmer egentligen två olika problem. Det ena är, om det svenska jordbruket kan tänkas bli i stånd att vid fri internationell marknad konkurrera med andra länder om avsättningen utomlands av sina produkter. Det andra är i vad mån det svenska jordbruket kan tänkas vid en fri internationell marknad bli i stånd att hävda sig i konkurrens med andra jordbruksidkande länder vid tillgodoseendet av vårt eget behov av

jordbruksprodukter. I det ena fallet måste man till produktionskostnaderna här i landet lägga kostnaderna för transport av produkterna till den utländska marknaden, där de skola säljas. I det andra fallet åter behöver man ej lägga några dylika transportkostnader på den inhemska produktionen men bör däremot i fråga om den utländska produktionen räkna med det pris denna skulle betinga, om man till produktionskostnaden lägger kostnaden för transport till Sverige. I det förra fallet gäller frågan förutsättningarna för en produktion som ej blott tar sikte på hemmamarknadens behov utan även på export, i det senare fallet åter förutsättningarna för en produktion, som enbart är avsedd att avsättas å hemmamarknaden.

Klart är, att det föreligger en ej oväsentlig skillnad mellan de båda problemen. Denna skillnad gör sig särskilt märkbar i fråga om sådana produkter, som äro svåra att transportera längre sträckor utan risk för kvalitetsförsämring eller i fråga om vilka transportkostnaden är relativt stor i förhållande till produktionskostnaden. Sålunda kan man exempelvis med hänsyn till transportsvårigheterna och transportkostnaderna knappast tänka sig, att vare sig import eller export av mjölk skulle kunna äga rum i någon mera avsevärd omfattning, medan däremot nyssnämnda faktorer komma att få väsentligt mindre betydelse i fråga om export eller import av smör.

Även härutöver torde problemställningen böra preciseras något närmare.

En för bedömningen av det svenska jordbrukets konkurrensförmåga synnerligen betydelsefull faktor är den lönenivå, med vilken man i fortsättningen bör räkna för den i jordbruket sysselsatta befolkningen. Ökad konkurrensförmåga för en viss näringsgren kan ju köpas till priset av en låg lönenivå för den i näringsgrenen sysselsatta arbetskraften, så länge det är möjligt att erhålla erforderlig arbetskraft vid denna lönenivå. Statsmakterna ha emellertid vid olika tillfällen under de senare åren förklarat sig beredda att, då normala förhållanden åter inträda, föra en politik, som skall syfta till att bereda den i rationell jordbruksdrift sysselsatta befolkningen likställdhet i inkomsthänseende med jämförliga kategorier av arbetare på landsbygden utanför jordbruket. Med hänsyn till dessa uttalanden har jordbrukskommittén ansett, att man vid en bedömning av det svenska jordbrukets konkurrensförmåga vid fri internationell marknad bör utgå från ett antagande om en lönenivå inom jordbruket, som är någorlunda likvärdig med lönenivån inom jämförliga befolkningsgrupper. Innebörden av den ovan angivna frågeställningen blir alltså för det första huruvida jordbruket, om man gör ett dylikt antagande rörande lönenivån (och sålunda, vilket givetvis i och för sig är en konstruktion, betraktar jordbrukets lönenivå som en given faktor i produktionskostnaderna), kan tänkas bli i stånd att producera till priser, som äro konkurrenskraftiga på utlandsmarknaden vid fri internationell marknad, och för det andra huruvida jordbruket vid en dylik lönenivå kan tänkas kunna producera för hemmamarknaden till priser, som äro lägre än importpriserna vid fri internationell marknad.

Då man talar om jordbrukets förmåga att av egen kraft konkurrera med utlandet, torde man vidare böra taga med i beräkningen den belastning för jordbruket, som tullar och andra skyddsåtgärder för olika grenar av hemmaindustrin kunna innebära.

Slutligen må understrykas, att man i den nu angivna frågeställningen utgått från en fri marknad även i vad gäller våra möjligheter att avsätta jordbruksprodukter utomlands. I vad mån man har rätt att räkna med en dylik fri marknad blir givetvis en fråga, vars besvarande blir av stor betydelse, därest man hyser den uppfattningen att det svenska jordbruket kan producera till priser, som äro konkurrenskraftiga på världsmarknaden, eller av andra skäl önskar uppehålla en jordbruksproduktion, som är större än den inhemska konsumtionen.

Beträffande produktionskostnaderna inom jordbruket föreligger en skillnad mellan å ena sidan länder med mångsidigt näringsliv och en väl utvecklad industri, till exempel Sverige och andra europeiska industriländer, samt å andra sidan utpräglade jordbruksländer, där jordbruket är huvudnäringen och jordbruksprodukter den huvudsakliga exportartikeln. Inom den förra gruppen finns den begränsning av möjligheterna att nedpressa produktionskostnaderna, som består däri att jordbruket, för att kunna behålla sin arbetskraft och därmed även för att kunna bestå på lång sikt, måste kunna ge arbetskraften en lön, som blir beroende av löneläget för jämförliga befolkningsgrupper och ej allt för mycket avviker från detta. För såvitt andra näringsgrenar kunna erbjuda arbetstillfällen åt den i jordbruket sysselsatta arbetskraften, kommer alltså i dessa länder på lång sikt ytterst löneläget i de andra näringsgrenarna att reglera även löneläget inom jordbruket. Inom de utpräglade jordbruksländerna blir förhållandet ett annat. Dessa länder äro hänvisade att söka finna avsättning för sina produktionsöverskott på världsmarknaden. Eftersom den i jordbruket arbetande befolkningen i dessa länder ej har samma möjligheter som jordbruksbefolkningen i industriländerna att övergå till annan sysselsättning, bli i dessa länder de priser, som uppnås på världsmarknaden, i sista hand även avgörande för jordbruksbefolkningens inkomstnivå.

Under hela 1930-talet låg som bekant prisnivån å världsmarknaden beträffande flertalet av de viktigaste jordbruksprodukterna avsevärt under den producentprisnivån, som man önskade upprätthålla här i landet, vilket medförde att statsmakterna, för att skydda den inhemska producentprisnivån, nödgades vidtaga ett flertal importreglerande åtgärder, såväl i form av kvantitativa importregleringar som i form av avgiftsbeläggning av importen. Denna skillnad mellan den inhemska producentprisnivån och världsmarknadens kom även till uttryck däri att de priser, som uppnåddes vid export av svenska jordbruksprodukter, i regel lågo avsevärt under den inhemska producentprisnivån.

Givetvis kan man ej utan vidare utgå från att de prisförhållanden, som rådde under 1930-talet, skola komma att bestå även i fortsättningen och enbart av den då befintliga prisrelationen mellan den inhemska producentprisnivån och prisnivån å världsmarknaden draga den slutsatsen, att det svenska jordbruket beträffande sådana viktiga produkter som exempelvis spannmål och flertalet animaliska produkter även i fortsättningen kommer att vara oförmöget att i fri konkurrens hävda sig i förhållande till utlandet. En dylik slutsats framstår som förhastad redan därför att de priser, som under 1930-talet gällde å världsmarknaden, ofta ej gävo ett verkligt uttryck för produktionskostnaderna i de dominerande exportländerna. I stor utsträckning voro nämligen dessa priser beroende av handelsöverenskommelser, exempelvis mellan Storbritannien och dess dominions, eller av långt gående statliga regleringar av utrikeshandeln. I viss utsträckning hade priserna vidare karaktären av dumpingpriser för överskottskvantiteter.

Vid bedömandet av det svenska jordbrukets framtida konkurrensförmåga i förhållande till utlandet bör man emellertid komma ihåg, att den inhemska producentprisnivå, som gällde under 1930-talet, och som redan den låg ett gott stycke över prisnivån å världsmarknaden, ingalunda förslog till att — sedan omkostnaderna för jordbruket täckts och förräntning erhållits å det investerade kapitalet — bereda den i jordbruket arbetande befolkningen en arbetsinkomst, motsvarande vad jämförliga befolkningsgrupper då erhö. Man har beräknat, att producentprisnivån under slutet av 1930-talet för jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar och för större jordbruk ungefärligen var tillräcklig för att betala det i jordbruket nedlagda arbetet efter då gällande lantarbetarelön. Vid denna beräkning har man emellertid i fråga om storleken av det i jordbruket investerade fastighetskapitalet utgått från taxeringsvärdena. Eftersom dessa bland annat ej gävo något verkligt uttryck för kostnaderna för uppförande av nödiga byggnader för jordbruket, var situationen i verkligheten den, att nyssnämnda producentprisnivå, sedan driftskostnaderna täckts samt medel avsatts för avskrivningar och för ränta å ett efter återanskaffningsvärdet å jordbruksföretaget beräknat kapital, ej ens för jordbruk i ifrågavarande storleksgrupper till fullo förslog för att betala det nedlagda arbetet efter dåvarande lantarbetarelön. Reallönen för lantarbetare låg dessutom vid ifrågavarande tidpunkt ej oväsentligt under reallönen för andra grovarbetare å landsbygden. Med hänsyn till vad nu anförts är det klart, att det svenska jordbrukets konkurrenskraft i förhållande till utlandet i slutet av 1930-talet skulle ha varit ännu mindre än den faktiskt var, därest den inhemska producentprisnivån då varit så hög, att den för jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar gett en arbetsinkomst, som verkligen motsvarat jämförliga befolkningsgruppers. Eftersom det övervägande antalet jordbrukare för närvarande ha mindre jordbruk än 10—20 hektar och lönsamheten hos dessa jordbruk i genomsnitt är betydligt sämre än hos jordbruken om 10—20 hektar eller däröver, är det vidare klart att

det, om man vill sätta den inhemska producentprisnivån så, att även alla dessa jordbruk få motsvarande arbetsinkomst, erfordras en ytterligare höjning av denna prisnivå och därmed också en ytterligare försämring av det svenska jordbrukets konkurrenskraft i förhållande till det utländska.

Det bör redan här påpekas, att en stor del av innehavarna av de mindre jordbruken erhålla en avsevärd del, ofta den övervägande delen, av sin sammanlagda inkomst ur andra förvärvskällor än jordbruket. För dessa brukare blir därför ofta lönsamheten av själva jordbruket av relativt underordnad betydelse, och det avgörande för deras ekonomiska ställning blir i stället, i vilken omfattning andra förvärvskällor stå till buds. Dessa brukare kunna sålunda uppnå en sammanlagd inkomst, som är ungefärligen lika stor som jämförliga befolkningsgruppers, fastän resultatet av själva jordbruksdriften är mindre gott. Annorlunda ställer sig givetvis saken för de brukare, för vilka jordbruket är den enda eller den huvudsakliga inkomstkällan. Det förtjänar även framhållas, att i de fall, där jordbrukarna lyckas uppnå en inkomst, som är ungefärligen lika stor som jämförliga befolkningsgruppers, detta ofta möjliggjorts endast genom längre arbetstid eller genom ett utnyttjande av övriga familjemedlemmars arbetskraft.

Även i de länder, från vilka en export av jordbruksprodukter till Sverige kan komma i fråga, eller som kunna tänkas komma att konkurrera med Sverige om föreliggande exportmöjligheter på andra marknader, torde visserligen lönenivån för den i jordbruket arbetande befolkningen ha legat under lönenivån för andra befolkningsgrupper, liksom även den allmänna inkomstnivån i regel torde ha legat under den svenska. Om i dessa länder jordbruksbefolkningens inkomstnivå höjes så att den kommer i paritet med andra befolkningsgruppers eller en allmän höjning av inkomstnivån kommer till stånd, kan en sådan höjning givetvis helt eller delvis komma till uttryck i en höjning av producentprisnivån i ifrågavarande länder. En dylik höjning skulle motverka den försämring av det svenska jordbrukets konkurrenskraft, vilken ovan angivits komma att inträda, om producentprisnivån i det svenska jordbruket anpassas så, att jordbruksbefolkningen erhåller likställighet i inkomsthänseende med andra befolkningsgrupper här i landet. Även om man torde kunna räkna med, att en viss utjämning av olikheterna i inkomsthänseende mellan jordbruksbefolkningen och övriga befolkningsgrupper skall komma till stånd även utomlands, anser jordbrukskommittén det dock icke vara berättigat att här utgå från att en dylik utjämning inom överskådlig tid skall få sådana konsekvenser i fråga om prisnivån å världsmarknaden, att förhållandena i konkurrenshänseende för Sverige komma att ställa sig i någon nämnvärd grad förmånligare än under tiden före det senaste världskriget. Ej heller synes man i detta sammanhang böra räkna med att det svenska jordbrukets konkurrensförmåga inom överskådlig tid skall förbättras mera avsevärt genom en höjning av den allmänna inkomstnivån i de konkurrentländer, där denna hittills legat under

den svenska. Även här i landet måste nämligen den allmänna inkomstnivån beräknas komma att stiga, och det synes ej föreligga någon anledning att antaga, att stegringen här skall bli svagare än i utlandet.

En höjning av producentpriserna å jordbruksprodukter är emellertid ej det enda sättet att åstadkomma en förbättring av arbetsinkomsten för den i jordbruket arbetande befolkningen. Samma effekt kan åstadkommas genom att produktionskostnaderna per produktenhet minskas, d. v. s. genom en rationalisering av jordbruksproduktionen. Såsom ovan anförts kan man otvivelaktigt i Sverige komma ännu ett avsevärt stycke på denna väg. Emellertid står samma väg öppen även för de länder, som kunna tänkas komma att konkurrera med det svenska jordbruket. Då man ej har någon rätt att antaga, att rationaliseringen av jordbruket skall fortskrida enbart i Sverige, utan måste förutsätta, att en motsvarande utveckling skall komma till stånd även utomlands, torde man ej böra räkna med, att rationaliseringen skall kunna åstadkomma någon genomgripande omvälvning i fråga om det svenska jordbrukets konkurrensförmåga i förhållande till det utländska.

Under senare tid har på sina håll den uppfattningen uttalats, att man skulle kunna vänta en avsevärd ökning av efterfrågan å jordbruksprodukter på världsmarknaden till följd av att stora delar av jordens befolkning — bland annat i Asien — vilka hittills levt på en mycket låg standard, i fortsättningen skulle kunna komma att konsumera mer och högvärdigare livsmedel än tidigare. Denna ökade efterfrågan på jordbruksprodukter skulle då bland annat få till följd höjda jordbrukspriser å världsmarknaden och därmed även en förbättring av det svenska jordbrukets konkurrensförmåga i förhållande till utlandet. Dylika antaganden torde emellertid vila på ytterst osäkra grundvalar. Särskilt med hänsyn till de förödande verkningar det senaste världskriget haft på hela världsekonomin, torde man böra räkna med att det kan komma att dröja ganska lång tid, innan man i de ifrågasvarande delarna av världen kan vänta en sådan allmän inkomstförbättring, som kan tänkas taga sig uttryck i en mera betydande förbättring av levnadsförhållandena. Det är vidare ovisst, om ej i dessa delar av världen en eventuellt ökad efterfrågan på livsmedel helt eller delvis kan tillgodoses genom ökad egen produktion. Under alla förhållanden synes det jordbrukskommittén alltför djärvt att basera vårt lands framtida jordbrukspolitik på antagandet att under överskådlig tid någon mera genomgripande förändring i läget å världsmarknaden för jordbruksprodukter skall komma till stånd på grund av sådana omständigheter, som nu berörts.

Vad i nästföregående stycke sagts avser ej de avsättningsförhållanden, som kunna komma att föreligga under de allra närmaste åren, särskilt om exporten av jordbruksprodukter kombineras med kreditgivning. På dylika extraordinära avsättningsförhållanden kan emellertid självfallet ingen långsiktig jordbrukspolitik byggas.

Den faktor, som däremot synes böra tillerkännas utslagsgivande betydelse

vid ställningstagandet till frågan om det svenska jordbrukets konkurrenskraft i förhållande till utlandet, är skillnaden i fråga om de naturliga produktionsförutsättningarna. Ett ofrånkomligt faktum är, att dessa i flertalet av de länder, som i större skala uppträda som exportörer av jordbruksprodukter på världsmarknaden, äro gynnsammare än vad fallet genomsnittligt är i Sverige. Detta gäller ej blott de klimatiska förutsättningarna utan även de topografiska förutsättningarna för drivande av sådana jordbruk, där möjligheterna till mekanisering och annan rationalisering äro tillvaratagna i största möjliga utsträckning och där följaktligen produktionskostnaderna kunna hållas på lägsta möjliga nivå. Härtill kommer det förhållandet, att åtminstone i vissa av ifrågavarande länder den allmänna inkomstnivån och levnadsstandarden för närvarande ligger och åtminstone rätt lång tid framåt måste antagas komma att ligga under den svenska, och att till följd härav dessa länder åtminstone tills vidare kunna räkna med lägre arbetskostnader än det svenska jordbruket.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning kan man icke räkna med att det svenska jordbruket på lång sikt skall bli i stånd att genom större skicklighet och insikter hos jordbrukarna eller genom insatser av vetenskapsmännen på växtförädlingens och husdjursavelns område helt utjämna det handikap, som det svenska jordbruket sålunda har på grund av sämre naturliga produktionsförutsättningar m. m. Härav följer enligt jordbrukskommitténs uppfattning även, att man — såvida man förutsätter, att det svenska jordbruket skall ge sina utövare en ersättning för deras arbete, som någorlunda motsvarar arbetslönen inom jämförliga befolkningsgrupper — icke bör vid uppdragandet av riktlinjerna för den svenska jordbrukspolitikerna på lång sikt utgå från antagandet, att det svenska jordbruket i regel skall bli i stånd att vid fri marknad utan särskilt statligt stöd konkurrera med andra länder på utlandsmarknaden. Denna sats kan för övrigt skärpas. Med hänsyn till att transportkostnaden över haven för flertalet viktiga jordbruksprodukter är av relativt liten betydelse i förhållande till den totala produktionskostnaden synes det sannolikt, att en fri import av utländska jordbruksprodukter skulle leda till en sådan nedpressning av den inhemska producentprisnivån, att det vid nyss angivna löneläge ej skulle bli möjligt att här i landet uppehålla en jordbruksproduktion av samma omfattning som hittills. Sålunda synes det ej sannolikt att man annat än möjligen i de delar av landet, där de naturliga produktionsförutsättningarna äro mest gynnsamma, skulle kunna uppehålla någon mera betydande produktion av brödsäd och fodersäd. Då importpriset å fodermedel måste väntas komma att bli lägre än det pris, till vilket fodermedlen i allmänhet kunna frambringas här i landet, kan man vidare ej heller räkna med, att en på inhemska fodermedel grundad animalieproduktion skulle kunna bestå i nuvarande omfattning i fri konkurrens med införseln från utlandet. Detta gäller särskilt sådana animaliska produkter som fläsk, ägg, ost och framför allt smör. I fråga om

köttproduktionen kan man väl möjligen tänka sig, att en extensivt bedriven uppfödning av slaktdjur skulle ha möjligheter att bestå i vissa delar av landet. Med hänsyn till svårigheterna att utan risk för kvalitetsförsämring transportera konsumtionsmjölk längre sträckor och till kostnaderna för dylika transporter torde man vidare böra räkna med att befolkningens behov av konsumtionsmjölk under alla förhållanden skulle behöva tillgodoses genom inhemsk produktion. Likaså torde man få räkna med att potatisodlingen, åtminstone för konsumtionsändamål, ävensom en måhända rätt betydande grönsaksodling skulle kunna hävda sig i förhållande till den utländska konkurrensen.

Det förhållandet, att produktionen av fodermedel här i landet skulle ställa sig dyrare än importen behöver ju ej hindra att man, om de ekonomiska förutsättningarna därför finnas, uppehåller en till väsentlig del på importerade fodermedel grundad animalieproduktion. Det får väl ej heller anses uteslutet, att i vissa delar av landet en dylik produktion skulle kunna uppehållas i fri internationell konkurrens. Detta förändrar dock ej den uppfattning i stort av det svenska jordbrukets möjligheter att hävda sig i fri internationell konkurrens, som ovan uttalats.

I de uttalanden rörande det svenska jordbrukets förmåga att vid fri internationell konkurrens hävda sig på den inhemska marknaden, som gjorts i föregående stycken, har man beträffande det svenska jordbrukets produktionskostnader bland annat utgått från ett antagande om en arbetslön i jordbruket, som skulle någorlunda motsvara arbetslönen inom jämförliga befolkningsgrupper. Om man skulle slopa allt statligt skydd åt jordbruket och sålunda lämna den utländska produktionen fritt tillträde till den svenska marknaden, skulle emellertid effekten härav sannolikt bli den, att huvuddelen av den i jordbruket arbetande befolkningen icke inom överskådlig tid skulle kunna erhålla den ersättning för sitt arbete, som man räknat med i nyssnämnda antagande. Man kan nämligen ej vänta, att jordbruket omedelbart skulle omläggas eller nedläggas i alla de fall, där det i sitt nuvarande skick i konkurrens med importen ej skulle kunna ge sin arbetskraft en dylik ersättning. Å de brukningsenheter, vilka huvudsakligen drivas med lejd arbetskraft, torde brukarna visserligen, för att kunna få någon dylik arbetskraft, bli nödsakade att betala denna arbetskraft löner, som i vart fall skulle ligga ganska nära lönerna för andra arbetaregrupper. Samtidigt skulle dessa brukare av prisläget å jordbrukets produkter tvingas att vidtaga sådana omläggningar av driften, som vore ägnade att göra denna mindre oräntabel. Härvid torde det i första hand bli fråga om en omläggning till extensiv drift för att därigenom möjliggöra en minskning av arbetskraftsförbrukningen. Produktionen å dessa jordbruk skulle sålunda nedgå och antalet av de till dessa jordbruk knutna arbetarna minskas avsevärt. Denna omställning kan tänkas komma att ske relativt snabbt. Annorlunda blir emellertid förhållandet å alla de brukningsenheter, där arbetet till övervägande del utföres

av brukarna och deras familjemedlemmar och där möjligheten att övergå till en verkligt extensiv drift är utesluten på grund av fastighetens ringa omfattning. Under avsevärd tid framåt skulle sannolikt jordbruket uppehållas å ett relativt stort antal av dessa brukningsenheter, oaktat brukarna ej kunde erhålla en skälig arbetsinkomst eller få någon förräntning å sitt i jordbruket investerade kapital.

På lång sikt måste emellertid — förutsatt att den arbetskraft, som är sysselsatt å de icke konkurrenskraftiga jordbruken, kan finna bättre avlönat arbete på annat håll — utvecklingen i stort sett leda till en sådan förvandling av det svenska jordbruket, att endast de jordbruk, vilka skulle kunna ge sina utövare en av dem som skälig betraktad ersättning för deras arbete, skulle komma att bestå. Man kan nämligen icke antaga att arbetskraften i det långa loppet skulle stanna kvar vid jordbruket, om den anså sig kunna erhålla bättre arbetsvillkor på annat håll. Ej heller synes man kunna antaga, att nyinvesteringar i icke lönsamma jordbruksföretag skulle ske i någon mera betydande omfattning.

När ett dylikt jämviktsläge skulle kunna tänkas inträda, är emellertid mycket ovisst. Det synes i vart fall icke antagligt att detta skulle ske inom de närmaste decennierna, och under tiden till dess detta jämviktsläge uppnåtts skulle, såsom tidigare framhållits, sannolikt inkomstläget för huvudparten av den i jordbruket arbetande befolkningen komma att väsentligt understiga inkomstläget för övriga befolkningsgrupper.

Självfallet är det i det närmaste omöjligt att med någon grad av säkerhet uttala sig om, hur stor den jordbruksproduktion skulle bli, som på lång sikt skulle kunna uppehållas här i landet utan skydd från det allmännas sida. Även om man anser sig kunna utgå från att världsmarknadspriserna komma att ligga under den prisnivå, som erfordras här i landet för att uppehålla jordbruksproduktionen i dess nuvarande omfattning, kan man ej mera exakt förutspå, vilka priser som på lång sikt komma att gälla på världsmarknaden. Storleken av den inhemska produktion, som kan uppehållas i fri konkurrens med världsmarknaden, blir vidare i hög grad beroende av vilka framsteg som kunna göras i fråga om rationalisering av jordbruket. Även den allmänna inkomstutvecklingen och andra näringsgrenars behov av arbetskraft från jordbruket bli, såsom tidigare understrukits, av utomordentligt stor betydelse.

Under alla omständigheter synes man dock våga förutspå, att den jordbruksproduktion, som på lång sikt skulle kunna bestå här i landet utan något som helst stöd från det allmännas sida, skulle bli långt mindre än den nuvarande.

Sysselsättningsmöjligheter utanför jordbruket.

Ur samhällsekonomisk synpunkt är det, som inledningsvis framhållits, ett angeläget önskemål, att varje arbetsför medlem av samhället skall vara sysselsatt på det sätt, som skapar största möjliga realvärde för samhället. Sysselsätts en mera betydande del av den arbetande befolkningen på ett ej fullt effektivt sätt, försvåras eller fördröjes en eljest möjlig välståndstegring ej blott för ifrågavarande befolkningsgrupp utan för befolkningen i dess helhet. Kunna ett visst antal inom jordbruket sysselsätta arbetare, om de övergå till exportindustrin, där frambringa produkter, vilka med hänsyn till å ena sidan det pris, till vilket de kunna avsättas utomlands, och å andra sidan gällande importpriser å jordbruksprodukter måste anses ha högre värde än de jordbruksprodukter arbetarna kunnat frambringa, om de stannat kvar vid jordbruket, är det sålunda ur nationalekonomisk synpunkt uppenbarligen att föredraga, att dessa arbetare sysselsättas i exportindustrin. Likaså är det ur nationalekonomisk synpunkt förmånligare, om en arbetare sysselsättes i den för inhemsk konsumtion arbetande industrin, därest importkostnaden för sådana varor, som han kan framställa i det industriella arbetet, är högre än importkostnaden för den kvantitet jordbruksprodukter, som han kunnat frambringa i jordbruket. Eftersom jordbruksproduktionens storlek i viss utsträckning är beroende av storleken av den i jordbruket sysselsatta befolkningen, bör man därför ej ta ställning till frågan, hur stor jordbruksproduktion man bör söka uppehålla, förrän man undersökt den antagliga befolkningsutvecklingen samt de sysselsättningsmöjligheter, som kunna förväntas komma att föreligga på andra områden av näringslivet.

Ett av de mest karakteristiska dragen för befolkningsutvecklingen här i landet har sedan lång tid tillbaka varit en fortgående minskning av jordbruksbefolkningens antal såväl absolut som relativt i förhållande till den totala folkmängden. Orsaken härtill är den avflyttning från jordbruket, som skett dels genom emigrationen, dels genom att arbetskraft övergått från jordbruket till andra näringsgrenar inom landet, främst industrin.

Rörande orsakerna till denna avflyttning från jordbruket skall här endast nämnas, att de viktigaste anledningarna till densamma varit dels det förhållandet att jordbruket, i den mån arbetsbesparande maskiner och redskap vunnit insteg vid detsamma, icke längre kunnat bereda sysselsättning åt ett lika stort antal personer som tidigare, dels det i jämförelse med inkomstförhållandena i andra näringsgrenar otillfredsställande inkomstläget vid jordbruket.

Som en faktor i detta sammanhang kan slutligen nämnas nativitetsutvecklingen hos jordbruksbefolkningen. Nativiteten har här successivt nedgått. Ehuru födelseöverskott alltjämt föreligger, har denna nedgång medfört, att

avflyttningen från jordbruket i allt mindre grad kunnat kompenseras genom nytillskott inom befolkningsgruppen.

Av ovannämnda tre faktorer — nativitetssänkningen, emigrationen och övergången till andra näringsgrenar — har emigrationen huvudsakligen haft betydelse under tiden före förra världskriget. Den minskning av jordbruksbefolkningen, som ägt rum under 1920-talet och därefter, kan praktiskt taget helt tillskrivas de båda andra faktorerna. Särskilt stark var minskningen av jordbruksbefolkningens antal under 1930-talet. Under 10-årsperioden 1930—1940 kan övergången från den jordbrukande till den icke jordbrukande befolkningen beräknas ha motsvarat ej allenast den naturliga folkökningen inom jordbruksbefolkningen i de arbetsföra åldrarna, uppgående till omkring 85 000 män och 90 000 kvinnor, utan även därutöver omkring 25 000 män och 45 000 kvinnor i de arbetsföra åldrarna. I själva verket skulle expansionen inom ett stort antal andra näringsgrenar under 1930-talet liksom under föregående decennier icke ha varit möjlig, om ej tillskott av arbetskraft erhållits från jordbruksbefolkningen. Det torde knappast råda delade meningar om att denna utveckling, trots de svårigheter i fråga om anskaffande av arbetskraft den på senare tid medfört för jordbruket och bortsett från den snedvridning av sexualproportionerna den medfört, på det stora hela taget varit till gagn såväl för jordbruket som för landet i dess helhet. Om stadsnäringarna ej fått detta tillskott av arbetskraft, skulle säkerligen deras framsteg och därmed även den allmänna stegringen av nationalinkomsten, vilken kommit även jordbruket till del, ha blivit mindre än vad nu blivit fallet. För jordbrukets del har vidare minskningen av den tillgängliga arbetskraften varit en av drivfjädrarna till den rationalisering av jordbruket, som i särskilt hög grad ägt rum under de senaste decennierna, och det torde vara klart, att jordbruksbefolkningens ställning i dag skulle ha varit betydligt sämre än den är, om nyssnämnda rationalisering ej kommit till stånd, utan jordbruksproduktionen skolat ge försörjning ej endast åt den nuvarande jordbruksbefolkningen utan därutöver åt flera hundra tusental personer.

Det förtjänar i detta sammanhang nämnas, att enligt en av förste aktuarien Lars Juréen på jordbrukskommitténs uppdrag verkställd utredning¹ produktionen per arbetare inom jordbruket, räknat i kalorier, beräknas ha stigit med i genomsnitt 2 procent per år från perioden 1876—1885 till perioden 1930—1939 och med 2.7 procent per år under perioden 1921—1939. Arbetskraftsåtgången för produktion av en viss mängd kalorier var sålunda vid tiden för det sista världskrigets utbrott mindre än en tredjedel av vad som åtgick i början av 1880-talet. (Beträffande dessa beräkningar bör anmärkas, att man i desamma å ena sidan ej tagit någon hänsyn till den förkortning i arbetstiden per arbetare och år, som torde ha ägt rum

¹ L. Juréen: Jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel (Statens offentliga utredningar 1946).

under den tid beräkningarna avse, men å andra sidan ej heller tagit någon hänsyn till det förhållandet, att en del av arbetstiden tidigare, då naturhushållningen ännu var mera allmän, använts för utförande av sådana sysslor, exempelvis i samband med förädling av de framställda produkterna, som nu ej mer ombesörjas av jordbrukarna.)

Det är självfallet ovisst, i vad mån man i fortsättningen bör räkna med överflyttning av arbetskraft från ett land till ett annat. Vad särskilt gäller förhållandet mellan de nordiska länderna synes det — i överensstämmelse med önskemålet om vidtagande av alla de åtgärder, som kunna bidra till att knyta banden mellan dessa länder fastare — få anses synnerligen önskvärt, att en överflyttning av arbetskraft skall kunna ske fritt inom Norden. Då man vill söka ställa prognoser rörande befolkningsutvecklingen inom den jordbrukande respektive den icke jordbrukande befolkningen i vårt land synes man dock här icke böra räkna med den verkan utflyttning av arbetskraft ur landet eller inflyttning av arbetskraft till landet kan få utan endast fästa sig vid de båda andra faktorerna, d. v. s. nativitetsutvecklingen och eventuell övergång av arbetskraft från jordbruket till andra näringsgrenar.

Hurudan befolkningsutvecklingen inom de arbetsföra åldrarna kommer att bli för befolkningen i dess helhet kan med rätt stor grad av säkerhet förutsägas för en tidrymd av omkring 20 år framåt. Man rör sig nämligen här till allra största delen med redan befintliga årsklasser, och felmarginalen kommer alltså i stort sett att inskränka sig till de förändringar, som kunna föranledas därav att dödligheten blir större eller mindre än beräknat. Denna felmarginal måste emellertid uppenbarligen, bortsett från exceptionella omständigheter, bli ringa. På samma sätt som för befolkningen i dess helhet kan man vidare för nyss angivna tidrymd beräkna, hur stort antalet personer i de arbetsföra åldrarna kommer att bli inom den jordbrukande respektive inom den icke jordbrukande befolkningen, om man antager, att ingen överflyttning under sagda tid skulle äga rum från den ena befolkningsgruppen till den andra.

Av en utredning rörande befolkningsutvecklingen, som på jordbrukskommitténs uppdrag verkställdes av docenten Hannes Hyrenius,¹ framgår, att möjligheterna till självrekrytering äro väsentligt olika inom den jordbrukande och den icke jordbrukande befolkningen. Den jordbrukande befolkningen skulle, om någon övergång från denna till andra befolkningsgrupper icke äger rum under den närmaste 20-årsperioden, ej blott kunna bibehållas vid sin nuvarande numerär utan även därutöver ökas med omkring 30 000 män och 60 000 kvinnor i de arbetsföra åldrarna (15—65 år). För den icke jordbrukande befolkningens del är däremot situationen den, att det sammanlagda antalet personer i de arbetsföra åldrarna visserligen beräknas bli ungefärligen konstant under nämnda tidrymd, men att genomsnittsåldern inom gruppen

¹ H. Hyrenius: Jordbrukets framtida tillgång på arbetskraft (Statens offentliga utredningar 1944: 65).

förskjutes uppåt, nämligen så att antalet i de yngre och mellersta arbetsföra åldrarna (15—50 år) minskas avsevärt, medan i stället antalet personer i åldersgruppen 50—65 år ökas kraftigt.

De omständigheter, som jordbrukskommittén nu anfört, torde böra tillmätas stor betydelse, då det gäller att uppdraga riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitik. De ge nämligen hållpunkter för ett bedömande av, i vilken utsträckning en del av den arbetskraft, som nu är sysselsatt i jordbruket, kommer att ha möjlighet att erhålla sysselsättning på annat håll.

Stadsnäringarnas befolkning i produktiv ålder har under de senaste årtiondena i samband med den fortskridande industrialiseringen och kommersialiseringen ökat ganska snabbt. Tillväxten per årtionde har uppgått till omkring 200 000 män och 200 000 kvinnor, medan motsvarande grupper inom jordbruksbefolkningen samtidigt långsamt avtagit. Denna utveckling fortsatte även under 1930-talet.

I vilken takt utvecklingen kan komma att fortgå under de närmaste årtiondena kan givetvis icke nu med någon större grad av säkerhet förutses. Tydligt är emellertid, att industrialiseringen och utvecklingen av stadsnäringarna långt ifrån är avslutad. Detta framgår utan vidare av ett studium av den svenska levnadsstandarden och dess utvecklingstendenser. Stora behov av en standardhöjning föreligger i riktning mot sådana produkter som kläder, husgeråd, möbler, hushållsapparater, bostäder och transportmedel. Tendensen till industrialisering av många sysslor, som nu utföras i det enskilda hushållet, kommer säkerligen även att fullföljas. Därmed följa stora utvecklingsmöjligheter för industri, hantverk och andra serviceyrken, restauranger, hotell, handel och samfärdsl. Vid den på full sysselsättning inriktade politik, som nu alltmåra målmedvetet fullföljes, och med den höjning av standarden i här nämnda avseenden, som skulle vara önskvärd och som ligger i linje med utvecklingen, råder det intet tvivel om, att ett lika stort tillskott av arbetskraft som tidigare även under de närmaste årtiondena skulle kunna absorberas av stadsnäringarna. Begränsningen av stadsnäringarnas utveckling kommer därför med all sannolikhet icke att ligga i en brist på lönande produktionsuppgifter utan i tillgången på arbetskraft, vars tillväxt av befolkningspolitiska skäl måste antagas bli väsentligt mindre än tidigare.

Redan för att stadsnäringarna skola kunna utvidgas i hälften av 1930-talets takt, behöver sålunda den icke jordbrukande befolkningen under tiden 1940—1960 enligt nyssnämnda beräkningar av docenten Hannes Hyrenius ett tillskott från jordbruket av omkring 277 000 män och 317 000 kvinnor. För jordbrukets del skulle en dylik befolkningsöverflyttning betyda, att den i jordbruket arbetande befolkningen från år 1940 fram till år 1960 skulle nedgå till omkring 65 procent av antalet år 1940 för männen och 57 procent för kvinnorna, eller med i genomsnitt 2·10 procent om året för männen och 2·80 procent för kvinnorna. Antages expansionen komma

att begränsa sig till $\frac{1}{4}$ av 1930-talets takt, skulle det erforderliga tillskottet av arbetskraft från jordbruket bli omkring 111 000 män och 173 000 kvinnor. I sistnämnda fall skulle den i jordbruket arbetande befolkningen från år 1940 fram till år 1960 sjunka till omkring 89 procent för männen och 81 procent för kvinnorna eller per år med i genomsnitt 0·58 procent för männen och 0·85 procent för kvinnorna. För att till slut ange, vad en fortsatt expansion av den icke jordbrukande befolkningen i samma takt som under 1930-talet skulle betyda för storleken av jordbruksbefolkningen kan nämnas, att en dylik expansion under en 10-årsperiod skulle förutsätta, att jordbruksbefolkningen i de arbetsföra åldrarna skulle minska med omkring 300 000 män och samma antal kvinnor, d. v. s. med omkring 40 procent av den år 1940 i jordbruket arbetande befolkningen. En dylik utveckling framstår emellertid i praktiken som otänkbar, då den bland annat skulle innebära en nära nog total avflyttning inom de yngre arbetsföra åldrarna.

Det är i detta sammanhang av intresse att påpeka, att den minskning av arbetskraften inom jordbruket, som hittills ägt rum, huvudsakligen gått ut över den anställda arbetskraften, häri då inräknat även hemmavarande barn till brukarna. Detta förhållande sammanhänger med att mekaniseringen främst berört de medelstora och större jordbruken. Antalet företagare i jordbruksnäringen har däremot förblivit i huvudsak oförändrat. Möjligheterna att genom fortsatt mekanisering ytterligare minska den anställda arbetskraften äro emellertid begränsade. Om en mera betydande överflyttning av arbetskraft i fortsättningen skall kunna äga rum från jordbruket till andra näringsgrenar, måste denna överflyttning därför till stor del beröra företagarna själva, d. v. s. innebära att antalet självständiga brukningsenheter kommer att minska genom sammanslagning av jordbruk ävensom i vissa fall, där en sammanslagning ej kan komma till stånd, genom nedläggning av jordbruk.

Befolkningspolitiska, kommunalekonomiska och sociala synpunkter.

I den jordbrukspolitiska diskussionen har understundom framförts det argumentet, att bibehållandet av en betydande jordbruksbefolkning här i landet skulle vara av värde ur befolkningspolitisk synpunkt med hänsyn till jordbruksbefolkningens högre nativitet. Det är riktigt, att nativiteten tidigare varit väsentligt högre bland jordbruksbefolkningen än bland övriga befolkningsgrupper. Under senare tid har emellertid en tendens till utjämning av denna olikhet gjort sig tydligt märkbar, i det att dels jordbruksbefolkningens nativitet sjunkit, dels övriga befolkningsgruppers nativitet stigit. Man synes ej ha någon anledning räkna med att en återgång till de tidigare rådande proportionerna på detta område kommer att ske i fortsättningen. Vidare har stundom uttalats den uppfattningen, att det folkmate-

rial, som den jordbrukande befolkningen utgör, skulle vara särskilt värdefullt ur folkhälsosynpunkt. En jämförelse på detta område är visserligen svår att genomföra på grund av de skiljaktigheter, som föreligga i olika avseenden, exempelvis i fråga om bostadshygieniska förhållanden, kostvanor m. m. De undersökningar, som hittills utförts, ge emellertid ej något belägg för riktigheten av nyssnämnda uppfattning. Man synes dessutom kunna utgå från att, därest vissa samhällsgrupper för närvarande skulle växa upp under förhållanden, som äro mindre gynnsamma för den kroppsliga utvecklingen än levnadsförhållandena för andra samhällsgrupper, den statliga socialpolitiken kommer att inrikta sig på att undanröja de skillnader, som eventuellt kunna föreligga härvidlag.

En slutsats av det i nästföregående stycke anförda blir, att man vid målsättningen för jordbrukspolitiken på lång sikt icke i och för sig kan tillmäta de nu anförda befolkningspolitiska synpunkterna någon större betydelse.

Vad nyss sagts avser endast jordbruksnäringen som sådan och ej det större problemet om bevarande av en viss befolkning å landsbygden. Det är härvidlag jordbrukskommittén angeläget att understryka, att kommittén med de i nästföregående stycken gjorda uttalandena ingalunda velat säga, att det ur befolkningspolitiska eller sociala synpunkter är oviktigt, om den sedan lång tid tillbaka pågående överflyttningen av folk från landsbygden till städer och stadsliknande samhällen fortsätter eller ej. En allt för stark uttunning av den nu befintliga befolkningen å landsbygden måste befaras komma att resa allvarliga problem. Kommittén vill i detta sammanhang endast peka på de bördor en dylik uttunning kan komma att lägga på den kvarvarande befolkningen i form av ökade skatter, på den försämring av kommunikations- och skolväsendet, som kan bli följden av en dylik uttunning, samt, sist men ej minst, på den vantrevnad och känsla av isolering, som lätt kan bli följden av en allt för stark minskning av landsbygdens befolkning och som i sin tur kan befaras komma att bidra till en ytterligare ökad utflyttning från landsbygden. Betydelsen av detta problem framgår bland annat av de i närmast föregående avsnitt anförda siffrorna rörande storleksordningen av det tillskott av arbetskraft, som stadsnäringarna behöva erhålla från jordbruket för att en fortsatt expansion av sagda näringar skall kunna ske. Det är därför enligt kommitténs uppfattning angeläget, att man vidtager sådana åtgärder, som äro ägnade att såvitt möjligt förhindra, att den minskning av den i själva jordbruket sysselsatta befolkningen, som kan komma att inträda i fortsättningen, skall medföra en motsvarande minskning av landsbygdens befolkning, och att man i stället söker att bevara och om möjligt öka arbetstillfällena å landsbygden bland annat i de industriella grenarna. Förekomsten av en relativt stor bofast befolkning å landsbygden måste nämligen enligt jordbrukskommitténs mening anses vara av betydelse för stabiliteten i näringslivet och i samhället över huvud taget.

Vad angår den minskning av jordbruksbefolkningen, som kan komma att ske i framtiden i samband med en förbättring av jordbrukets strukturförhållanden, torde böra framhållas, att denna minskning främst torde komma att göra sig märkbar i sådana trakter, där en allt för stark parcelering av jorden lett till uppkomsten av ett stort antal brukningsdelar, vilka sakna erforderlig bärkraft och för vilkas brukare sysselsättningsmöjligheter utanför de egna brukningsdelarna ej föreligga i tillräcklig utsträckning.

På tal om de menliga inverkningsomfattningar en mera omfattande avflyttning från jordbruket kan få ur här ifrågasättande synpunkter vill jordbrukskommittén understryka den risk för en olämplig ålderssammansättning inom jordbruksbefolkningen, som en dylik avflyttning medför. Eftersom avflyttningen i främsta rummet måste väntas beröra personer i de yngre arbetsföra åldrar, skulle nämligen en avflyttning av större omfattning medföra, att den kvarvarande jordbruksbefolkningen till största delen skulle komma att bestå av medelålders och äldre personer. Redan om man för tiden fram till år 1960 räknar med samma relativa nettoavflyttning från jordbruket som under 1930-talet — vilket tillskott till stadsnäringarna skulle möjliggöra en expansion av dessa med ungefär $\frac{1}{3}$ av 1930-talets takt — kommer man till att jordbruksbefolkningen i åldersgruppen 15—30 år skulle nedgå med nära 40 procent för såväl män som kvinnor, och att jämväl åldersgruppen 30—50 år skulle nedgå avsevärt. I åldersgruppen 50—65 år skulle däremot en viss ökning ske. Resultatet skulle alltså, bortsett från den absoluta minskningen av jordbruksbefolkningens antal, bli en betydande förskjutning av jordbruksbefolkningen i riktning mot de högre åldersgrupperna.

Ett problem av synnerligen allvarlig art, som bör uppmärksammas i detta sammanhang, är kvinnounderskottet inom jordbruket. I åldersgruppen 15—50 år uppgick år 1940 inom jordbruksbefolkningen antalet kvinnor per 100 män endast till 82, medan motsvarande siffra för den icke jordbrukande befolkningen var 107. Eftersom avflyttningen från jordbruket under senare tid varit proportionsvis starkast bland kvinnorna, föreligger risk för att denna disproportion kommer att ytterligare skärpas. Detta skulle bland annat innebära, att möjligheterna till familjebildning för jordbrukarna skulle i hög grad förminska, och att sexualproportionerna skulle ytterligare snedvridas ej blott å landsbygden utan även i städerna.

Beredskapssynpunkter.

Erfarenheterna från de båda världskrigen under detta sekel ha med all önskvärd tydlighet ådagalagt, vilken vital betydelse det har att vi i en krigs- eller avspärrningssituation kunna åtminstone nödtorftigt trygga folkförsörjningen medelst egna resurser. Liksom någon meningsskiljaktighet ej råder

om att vi efter måttet av vår förmåga böra upprätthålla en sådan militär försvarsberedskap, som är ägnad att trygga rikets integritet, torde därför någon meningsskiljaktighet ej heller råda om att denna militära försvarsberedskap måste kompletteras med en försvarsberedskap på livsmedelsförsörjningens område, som gör oss även på detta område rustade att möta ett hot om krig eller avspärrning. I själva verket är ju en dylik beredskap på livsmedelsförsörjningens område absolut nödvändig, om den militära försvarsberedskapen skall kunna fylla sin funktion i en krigs- eller en avspärrningssituation. Risk för avspärrning kan för övrigt tänkas uppstå ej blott vid krig eller krigsfara utan även i samband med sådana internationella förvecklingar, vilka närmast äro av handelspolitisk art. Jämväl i sådana situationer, som sist nämnts, är det av stor vikt, att vi kunna uppehålla vår livsmedelsförsörjning med egna tillgångar.

Ovan har sagts, att man torde kunna räkna med att en viss del av den nuvarande svenska jordbruksproduktionen skulle kunna upprätthållas på lång sikt i fri konkurrens med den utländska marknaden. Denna produktion kan dock icke väntas bli så stor, att den kan tänkas i och för sig vara tillräcklig för att ens nödortfigt trygga livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation. Denna jordbruksproduktion utgör emellertid en grundstomme, på vilken man alltid kan bygga vid uppgörandet av planer för livsmedelsförsörjningens tryggande i en krigs- eller avspärrningssituation. Teoretiskt skulle man kunna tänka sig att ordna beredskapen på livsmedelsförsörjningens område så, att man vid sidan av denna produktion skulle hålla lager av jordbruksprodukter och andra råvaror för livsmedelsproduktion, exempelvis råvaror för margarinproduktion, i sådan utsträckning att man genom att till den årliga produktionen lägga viss del av dessa lager skulle kunna tillhandahålla befolkningen de kvantiteter livsmedel, som erfordras för dess försörjning. Vid bestämmandet av storleken av dessa lager skulle man då även kunna taga hänsyn till att en successiv utökning av den inhemska produktionen skulle vara möjlig under avspärrningstiden. Emellertid är en dylik lösning av beredskapsfrågan på folkförsörjningens område enligt jordbrukskommitténs uppfattning icke möjlig. Den jordbruksproduktion, som på lång sikt vid fri konkurrens skulle kunna upprätthållas inom landet, måste nämligen enligt vad ovan anförts i vart fall bli avsevärt mindre än den nuvarande. Möjligheterna att, sedan jordbruksarealen minskat betydligt och en stor del av den i jordbruket sysselsatta befolkningen övergått till andra näringar, under loppet av något eller några år åter öka produktionen i någon mera avsevärd omfattning äro mycket begränsade. Eftersom man vidare ej vågar räkna med att en eventuell avspärrning skall bli kortvarig — erfarenheten från det senaste kriget talar ju härvidlag ett tydligt språk — skulle det, om försörjningen skulle bli tryggad på denna väg under erforderlig tidrymd, erfordras en lagring av så stor omfattning att densamma, såsom kommer att visas i fortsättningen, ej blott skulle rent

tekniskt bli mycket svår att bemästra utan även skulle ur ekonomisk synpunkt ställa sig dyrbar.

För att beredskapssynpunkterna i fråga om folkförsörjningen skola bli tillbörligen beaktade och samtidigt en ur teknisk och ekonomisk synpunkt godtagbar lösning av detta beredskapsproblem ernås bör man därför enligt jordbrukskommitténs uppfattning utgå från att det allmänna även under normala förhållanden bör på lång sikt stödja en jordbruksproduktion här i landet, som är större än den produktion, som skulle kunna bestå i fri konkurrens med utlandet. Detta innebär givetvis icke, att ur här anlagda synpunkter den produktion, som stödjdes, nödvändigtvis behöver vara så stor, att den i en avspärrningssituation redan från början förslår att till fullo täcka det inhemska konsumtionsbehovet. Man bör sålunda beakta möjligheten att lagra livsmedel och råvaror för framställning av livsmedel såsom en komplettering av den egna produktionen under avspärrningen. Likaså bör man beakta de möjligheter som kunna finnas att utvidga och omställa den egna produktionen under avspärrningen. Nyssnämnda lagring blir emellertid då under alla omständigheter av väsentligt mindre omfattning än vad som skulle ha varit erforderligt vid en ren frihandelslinje. Med hänsyn till de ovan berörda svårigheterna att lagra livsmedel i sådan utsträckning, att försörjningen under flera år till någon mera avsevärd del kan bygga på dylika lager, kommer en eventuell lagring i själva verket enligt nu förevarande alternativ huvudsakligen att få betydelse för den övergångstid, som kan åtgå för att anpassa produktionen efter de nya förhållandena. Eftersom man, enligt vad nyss antytts, ej heller bör allt för mycket bygga på möjligheterna att utvidga den totala produktionen under en avspärrningssituation, innebär det nu anförda, att den produktion, som bör stödjas under normala förhållanden för att beredskapssynpunkterna i fråga om folkförsörjningen skola vara fullt tillgodosedda, bör vara i huvudsak av sådan omfattning att den, efter den utvidgning och omställning av produktionen, som kan finnas praktiskt genomförbar under en relativt kort övergångsperiod, förslår att trygga den inhemska försörjningen under en längre tids avspärrning. De kvantiteter livsmedel, som hållas i lager, böra då vara så stora, att de förslår att utjämna skillnaden mellan den inhemska produktionen och konsumtionen under den övergångstid, som åtgår för att genomföra nyssnämnda utvidgning och omställning.

På tal om jordbruksproduktionens betydelse ur beredskapssynpunkt vill kommittén även något beröra frågan om den geografiska fördelningen av den ur denna synpunkt erforderliga produktionen. Jordbruksproduktionen är för närvarande ganska ojämnt fördelad över landet, i det att den största delen av den är koncentrerad till vissa distrikt. Det är då klart, att en krigssituation, som medför att produktionen från ett eller flera av dessa distrikt icke är att påräkna för försörjningen av landet i dess helhet, kan

komma att försvåra eller helt omöjliggöra ett fullföljande av de för landet i övrigt uppgjorda försörjningsplanerna. Det är emellertid knappast möjligt att med hänsyn till risken för en dylik situation uppehålla en så stor jordbruksproduktion inom landet, att försörjningen kan tryggas, även om produktionen från något eller några av de speciella jordbruksdistrikten skulle bortfalla. Varje försök i denna riktning skulle innebära, att man skulle eftersträva en betydande ökning av den nu befintliga åkerjorden och intensifiering av produktionen och att man sålunda under normala förhållanden skulle uppehålla en jordbruksproduktion, som är avsevärt större än det inhemska konsumtionsbehovet. Även om man begagnar sig av alla de möjligheter, som kunna finnas att utöka åkerarealen och intensifiera produktionen, kan man vidare likväl ej tänka sig att få till stånd en jordbruksproduktion av sådan storlek och med sådan geografisk fördelning, att nyssnämnda trygghetskrav kan bli ens något så när tillgodosett. En jordbruksproduktion som är så stor, att försörjningen är tryggad för längre tid framåt, även om främmande makt skulle lyckas sätta sig i besittning av vissa områden av vårt land, kan därför ej uppställas såsom ett praktiskt beredskapskrav. Storleken av den ur beredskapssynpunkt erforderliga totala jordbruksproduktionen här i landet synes alltså böra bestämmas med hänsyn till vad som kan vara erforderligt i en avspärrningssituation men ej i ett krig, i vilket vissa försörjningsviktiga delar av riket temporärt gå förlorade. Så långt synes man emellertid böra beakta risken för dylika krigssituationer, att man ej söker att koncentrera största möjliga del av den totala önskvärda jordbruksproduktionen i de delar av landet, där de naturliga förutsättningarna för jordbruksproduktionen äro de bästa och produktionen följaktligen kan frambringas till lägsta kostnad, utan i stället söker att liksom nu upprätthålla en viss jordbruksproduktion även i de delar av landet, som ej äro lika gynnsamt lottade. Däremot synes det riktigt, att man bör beakta nämnda risk vid uppläggandet av beredskapslager, och sålunda vid placeringen av lagren bör tillse, att dessa i tillräcklig omfattning uppläggas i mindre utsatta trakter.

Kravet på att livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation skall kunna tryggas medelst egen produktion lämnar, såsom inledningsvis framhållits, plats för olika uppfattningar beträffande storleken av den för sagda ändamål erforderliga produktionen. Med uppställandet av detta krav har man nämligen ej tagit ställning till frågan, vilken näringsstandard man bör söka uppehålla i en avspärrningssituation. Här finnes givetvis utrymme för delade meningar. Det kan sålunda å ena sidan hävdas, att beredskapen på livsmedelsförsörjningens område med hänsyn till de kostnader denna beredskap drager ej bör syfta längre än till att möjliggöra uppehållande av en försörjning, vilken med hänsyn till kaloriinnehållet och till arten av de i densamma ingående näringsämnen kan anses representera en näringsfysio-

logiskt riskfri miniminivå. Å andra sidan kan man hävda, att man även i en avspärrningssituation bör söka uppehålla en standard på livsmedelsförsörjningens område, som relativt nära ansluter sig till näringsstandarden under normala förhållanden.

Jordbrukskommittén har, såsom närmare anges i kapitel 2, verkställt vissa beräkningar rörande innebörden av två olika alternativ i fråga om försörjningsstandarden under en avspärrning. Det första alternativet avser en näringsfysiologiskt riskfri minimistandard, vilken ej kan underskridas utan att vissa risker för folkhälsan uppkomma. Enligt detta alternativ, vilket uppställts med ledning av uppgifter från den av kommittén anlitate sakkunnige i näringsfysiologiska frågor, professorn Yngve Zotterman, och i det följande benämnes *minimalalternativet*, har man utgått från att man i en avspärrningssituation bör söka uppehålla en försörjning, vilken såväl i fråga om kaloritillförseln som i fråga om kostens fördelning på vegetabilier och animalier ungefärligen motsvarar percapitakonsumtionen under senare delen av år 1942 och första delen av år 1943, d. v. s. den del av den senaste avspärrningsperioden då ransonerna voro lägst.

Motsatta ytterligheter skulle innebära, att man även i en avspärrningssituation skulle söka uppehålla samma näringsstandard som under normala förhållanden i fråga om såväl kaloritillförseln som kostens sammansättning. Ett dylikt alternativ torde emellertid ej ifrågasättas från något håll, och kommittén har ej heller ansett sig böra upptaga detsamma till behandling. Däremot har kommittén, på sätt redovisas i kapitel 2, verkställt beräkningar rörande försörjningen i enlighet med vad som synes kunna betecknas som ett *medelalternativ* i fråga om näringsstandarden. Detta medelalternativ avviker från ovannämnda minimalalternativ främst därigenom att man vid en tillämpning av medelalternativet anser, att omfattningen av den nedskärning av näringsstandarden, med vilken man bör planera för en avspärrningssituation, bör stå i viss relation till den före avspärrningen rådande normala konsumtionsinriktningen. Medelalternativet kan kort sagt uttryckas så, att det syftar till uppehållande av en produktion av den storlek, som erfordras för att man under en avspärrningsperiod skall kunna uppehålla en i stort sett normal kaloritillförsel men med sådan förskjutning från animalier till vegetabilier, att animaliekonsumtionen nedgår i *proportionsvis* samma utsträckning som animaliekonsumtionen år 1942/43 nedgick i förhållande till sagda konsumtion närmast före det andra världskriget.

Eftersom man, såsom nedan utvecklas, under normala förhållanden torde kunna räkna med en betydande fortgående förskjutning av konsumtionen från vegetabilier till animalier, leder sistnämnda alternativ i en avspärrningssituation bland annat till en större animaliekonsumtion än minimalalternativet. Storleken av den jordbruksproduktion, som bör uppehållas för att trygga försörjningen i en avspärrningssituation, blir enligt minimalalternativet konstant med allenast de förändringar, som föranledas av befolkningens tillväxt. En-

ligt medelalternativet åter kommer storleken av den ur beredskapssynpunkt önskvärda produktionen att förändras successivt med hänsyn ej blott till befolkningens storlek utan även till förskjutningarna i de normala konsumtionsvanorna. Eftersom dessa förskjutningar under loppet av ett antal år beräknas bli rätt betydande, kommer följaktligen skillnaden mellan de båda alternativen, vilken i utgångsläget ej är så stor, efter hand att tilltaga allt mer.

För att ge en uppfattning om skillnaden mellan de båda alternativen kan här nämnas följande. Enligt gjorda beräkningar angående konsumtionsutvecklingen fram till år 1970 skulle denna utveckling under vissa antaganden rörande inkomstutvecklingen m. m. leda till en sådan förskjutning i förhållandet mellan animalie- och vegetabiliekonsumtionen i kalorier räknat, att vegetabiliernas andel i den totala konsumtionen av jordbruksprodukter (inklusive margarin) här i landet, vilken under 1930-talet utgjorde 56 procent, skulle fram till år 1970 sjunka till 49 procent, medan animaliekonsumtionen skulle stiga från 44 procent av totalkonsumtionen av jordbruksprodukter i kalorier räknat under 1930-talet till 51 procent fram till år 1970. Eftersom det för produktion av en viss kalorimängd animaliska produkter erfordras ett betydligt större antal skördeenheter än som åtgår för framställning av motsvarande kalorimängd vegetabiliska produkter, medför denna förskjutning från vegetabilier till animalier, att man för uppehållande av den enligt medelalternativet önskvärda beredskapsproduktionen behöver taga i anspråk betydligt större arealer åkerjord än som åtgår för uppehållande av den produktion, som skulle vara erforderlig enligt minimalalternativet. Någon exakt siffra rörande storleken av de arealer, som erfordras enligt de båda alternativen, kan givetvis icke lämnas, eftersom svaret här bland annat blir beroende på den framtida skördeutvecklingen samt, enligt medelalternativet, jämväl på konsumtionsutvecklingen under normala förhållanden. Enligt vissa inom jordbrukskommittén verkställda beräkningar kan man emellertid, med utgångspunkt från vissa prognoser rörande den framtida skörde- och konsumtionsutvecklingen, beräkna att enligt *minimalalternativet* endast omkring 70 procent av den nuvarande svenska åkerjorden år 1970 skulle behöva tagas i anspråk för frambringande av den enligt sagda alternativ erforderliga beredskapsproduktionen, medan det vid samma tidpunkt för frambringande av den produktion, som skulle erfordras enligt *medelalternativet*, skulle åtgå omkring 95 procent av den nuvarande svenska åkerjorden.

I dessa beräkningar har man utgått från den genomsnittliga avkastningen per hektar inom hela landet. Eftersom en nedläggning av åkerjord i första hand måste väntas komma att beröra de sämsta av de nuvarande jordarna, kan man i själva verket antaga att nedläggningen enligt minimalalternativet — om antagandena rörande den framtida skördestegringen visa sig riktiga — måste bli mer omfattande än som framgår av sagda beräkningar. Betydelsen av sistnämnda faktor minskas emellertid i någon mån därav,

att man torde få förutsätta, att statsmakterna — i enlighet med vad ovan anförts såsom önskvärt ur beredskapssynpunkt — komma att söka uppehålla viss jordbruksproduktion även i de delar av landet, där de naturliga produktionsförutsättningarna äro mindre gynnsamma än i de bästa jordbruksområdena.

En dylik ytterst kraftig nedskärning av jordbrukets produktionsvolym kommer givetvis även att medföra betydande återverkningar i fråga om storleken av den arbetskraft, som erfordras för frambringande av den önskvärda produktionen. För att ge en uppfattning om storleksordningen av denna skillnad kan nämnas, att densamma enligt verkställda ytterst schematiska beräkningar omkring år 1970 skulle uppgå till en arbetsvolym, motsvarande det arbete, som utföres av omkring 75 000 årsarbetare i jordbruket eller nära $\frac{1}{4}$ av hela den enligt medelalternativet beräknade arbetsvolymen vid sagda tid.

Om man gör det antagandet, att arbetsförbrukningen inom jordbruket genom fortsatt mekanisering samt genom rationalisering i övrigt i fortsättningen skulle kunna nedbringas med en procent per år och areal- eller djurenhet (d. v. s. en nedgång, som är något mindre än nedgången under mellankrigsperioden), kommer man till det resultatet, att arbetsåtgången år 1970 enligt medelalternativet skulle vara 71 procent men enligt minimalalternativet blott 55 procent av arbetsförbrukningen omkring år 1938. Minimalalternativet skulle sålunda föranleda en minskning av jordbruksbefolkningen under det närmaste kvartsseket till endast något mer än hälften av jordbruksbefolkningen före kriget.

Jordbrukskommittén vill ej underlåta att redan här kraftigt understryka, att de nu nämnda beräkningarna ej kunna göra anspråk på någon grad av exakthet, eftersom de så gott som helt bygga på prognoser rörande den blivande utvecklingen. De kunna emellertid tjäna till att ge en uppfattning om storleksordningen av de föreliggande problemen.

Jordbrukets betydelse som komplement till andra näringsgrenar.

Vid ett övervägande av vilken roll jordbruket i fortsättningen bör spela i svenskt näringsliv torde man slutligen böra beakta, att jordbruket i stora delar av landet utgör ett naturligt och i många fall nödvändigt komplement till andra näringsgrenar. Särskilt starkt framträder i detta avseende sambandet mellan jordbruket och skogsbruket i de skogrikare delarna av landet. Jordbruket och skogsbruket bilda här i många fall tillsammansantagna det produktionsunderlag, som befolkningen behöver för att kunna ha jämn sysselsättning under olika årstider, och jordbruket utgör den källa, från vilken skogsbruket kan rekrytera en stor del av sin arbetskraft. Vidare föder jordbruket i dessa trakter de dragare, som skogsbruket behöver un-

der vintern, och täcker det lokala behovet av vissa livsmedel, främst mjölk. Även mellan jordbruk och andra näringsgrenar å landsbygden kan ofta ett dylikt samband förefinnas.

Det synes klart, att man vid uppdragandet av de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken måste taga hänsyn till det nu berörda förhållandet. I den mån sambandet mellan jordbruk och andra näringsgrenar så påkallar, synes man alltså böra söka uppehålla en jordbruksproduktion även i de delar av landet, där de naturliga produktionsförutsättningarna för själva jordbruksdriften äro mindre gynnsamma. Likaså bör man vid utarbetandet av lokala planer för rationalisering av jordbruket tillbörligt beakta den betydelse bevarandet av en viss jordbruksbefolkning i trakten har ur arbetskraftssynpunkt eller eljest för andra näringsgrenar i trakten.

Slutsatser rörande storleken av den jordbruksproduktion, som statsmakterna böra stödja.

Såsom redan inledningsvis antytts föreligga vid ett ställningstagande till frågan, hur stor jordbruksproduktion statsmakterna i fortsättningen böra söka uppehålla, mot varandra stridande synpunkter. Ställningstagandet måste därför ske i form av en avvägning mellan de olika synpunkterna. Vad angår de ekonomiska synpunkterna har sålunda framhållits, att dessa snarast leda till att en ganska stark begränsning av jordbruksproduktionen framstår som önskvärd med hänsyn till att det kan antagas bli möjligt för en betydande del av den nu i jordbruket sysselsatta arbetskraften att finna ur samhällets synpunkt mer fördelaktig sysselsättning inom andra grenar av näringslivet. Det har emellertid även inledningsvis påpekats, att en bedömning av vad som är mest önskvärdt ur rent ekonomisk synpunkt alltid måste bli behäftad med osäkerhetsmoment, eftersom den bygger på antaganden rörande framtiden, bland annat rörande den svenska utrikeshandelns betingelser ävensom rörande prisutvecklingen å jordbruksprodukter å världsmarknaden, vilka antaganden delvis måste anses osäkra. Mot de rent ekonomiska synpunkterna måste i främsta rummet vägas beredskaps-synpunkten. Ur sistnämnda synpunkt får det i och för sig anses vara önskvärdt, att man skall uppehålla en jordbruksproduktion, som ej blott motsvarar ett näringsfysiologiskt riskfritt minimum utan som är så stor, att den i en avspärrningssituation tryggar en försörjning, som så litet som möjligt avviker från den normala och i vart fall ur näringssynpunkt ej innebär någon försämring i förhållande till det normala. Slutligen har man i detta sammanhang även att beakta den inverkan en större eller mindre nedskärning av jordbruksproduktionen kan tänkas komma att få ur befolkningspolitiska, kommunalekonomiska och sociala synpunkter.

Som ett absolut minimum i fråga om storleken av den jordbruksproduk-

tion, vilken statsmakterna skola stödja, måste enligt jordbrukskommitténs uppfattning betecknas det ovan angivna minimalalternativet i fråga om beredskapsproduktionen, d. v. s. en produktion av den storlek, att den under en avspärrningsperiod möjliggör uppehållande av 1942/43 års per capita-konsumtion. En beredskap av åtminstone denna storlek på livsmedelsförsörjningens område synes utgöra ett oundgängligt komplement till försvarsberedskapen på det militära området. Uppehållandet av en jordbruksproduktion av denna storleksordning måste därför enligt kommitténs uppfattning anses vara av sådan vikt ur beredskapssynpunkt, att någon nedskärning av densamma för tillgodoseende av andra intressen ej kan ifrågasättas, så länge man över huvud anser det nödvändigt att uppehålla en militär beredskap.

En avvägning bör däremot företagas, i den mån man ifrågasätter att uppehålla en större jordbruksproduktion än nu nämnts. Jordbrukskommittén vill då först framhålla, att det enligt kommitténs uppfattning icke kan råda någon tvekan därom att en nedskärning av konsumtionen under en avspärrningsperiod ända till den standard, som minimalalternativet representerar, om möjligt bör undvikas. Den kraftiga begränsning av konsumtionen, som nödvändiggjordes av det dåliga försörjningsläget under vissa perioder av det senaste kriget, kändes av större delen av folket som en tung börda. Man bör vidare komma ihåg, att den omläggning av konsumtionsvanorna och sänkning av levnadsstandarden över huvud taget, som en nedskärning av konsumtionen till en dylik nivå skulle innebära, kommer att kännas ännu mer betungande, om den skall genomföras ett eller ett par tiotal år längre fram i tiden. På grund av den väntade successiva förskjutningen av den normala konsumtionsinriktningen kommer nämligen i så fall nedskärningen av animaliekonsumtionen att bli procentuellt sett betydligt starkare än den i och för sig rätt betydande nedskärning, som ägde rum under innevarande avspärrningsperiod. Det kan till belysande härav nämnas, att matfettskonsumtionen år 1942 utgjorde ungefär 90 procent av 1939 års konsumtion. Om matfettskonsumtionen år 1970 skulle uppgå till den myckenhet, som enligt den i kapitel 2 omnämnda utredningen beräknats under antagande av en måttlig inkomststegring, och man då skulle skära ned matfettskonsumtionen till 1942 års nivå, skulle detta innebära, att matfettstilldelningen skulle bli endast omkring 70 procent av normal förbrukning.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning måste man ställa sig tvekande till möjligheten att med bibehållande under längre tid av ett effektivt ransoneringssystem genomföra en procentuellt sett avsevärt större nedskärning av animaliekonsumtionen än den, som ägde rum under den senaste avspärrningsperioden. En förutsättning för att en nedskärning skall kunna genomföras utan störningar torde vara, att den i fråga om de väsentligaste livsmedlen ej allt för radikalt eller hastigt ingriper i de normala kostvanorna. Skulle denna förutsättning ej vara uppfylld, har man anledning befara, att

vissa delar av allmänheten komma att söka att på illegal väg skaffa sig de livsmedelskvantiteter, som de vanemässigt vilja förbruka. Detta skulle i sin tur komma att ytterligare försämra försörjningsmöjligheterna för återstoden av befolkningen.

Med hänsyn bland annat till det nu anförda anser jordbrukskommittén därför, att man, då det gäller att avgöra, vilken standard det i och för sig bör anses önskvärdt att upprätthålla under en avspärrningsperiod, icke utan vidare kan utgå från en näringsfysiologiskt riskfri minimistandard. Man synes i stället böra uppställa det önskemålet, att näringsstandarden ej i någon mera betydande grad skall avvika från den normala. Detta innebär ingalunda i realiteten, att man anser en viss nedskärning av levnadsstandarden omöjlig att genomföra utan absolut nödtvång. Erfarenheterna särskilt under det senaste världskriget ha tydligt visat, att en viss måttlig standardförsämring utan större svårighet kan genomföras, men att svårigheterna bli avsevärt större, om standardförsämringen skulle komma att innebära en mera betydande omläggning av kostvanorna och bli relativt långvarig.

Då det gäller att bedöma arten och omfattningen av den tillförsel av livsmedel, som man bör uppställa som ett i och för sig rimligt önskemål i en avspärrningssituation, synes man alltså böra utgå från den näringsstandard, som faktiskt uppehållits under tiden närmast före avspärrningen, och ej räkna med mer än en måttlig försämring av denna näringsstandard. Denna försämring bör då främst genomföras såsom en minskning av konsumtionen av animaliska produkter. Med hänsyn bland annat till erfarenheterna från den senaste avspärrningen synes man härvid böra sträva efter att undvika en procentuellt sett större nedskärning av animaliekonsumtionen än den, som ägde rum under 1942/43. Samtidigt synes man böra eftersträva, att den totala kaloritillförseln under avspärrningen kan bli ungefärligen lika stor som normalt eller i vart fall ej behöva reduceras mera avsevärt.

För att man under en avspärrning skall kunna uppehålla den näringsstandard, som nu angivits som önskvärd, erfordras det, såsom närmare utvecklats i kapitel 2, att man under normala förhållanden uppehåller en jordbruksproduktion av den storlek, som ovan på tal om beredskapssynpunkterna betecknats såsom ett medelalternativ.

Vid bedömningen av om man med hänsyn till avspärrningsrisken bör under normala förhållanden uppehålla en produktion av den storlek, som nu nämnts, eller om man bör nöja sig med en lägre produktion — enligt det ovan anförda dock lägst den produktion, som erfordras för att täcka ett näringsfysiologiskt riskfritt minimibehov — måste givetvis beaktas merkostnaden för den större produktionen. Liksom bestämmandet av de direkta försvarsutgifternas storlek måste ske i form av en avvägning mellan de rent militära synpunkterna och intresset av en stark försvarsberedskap, å ena, samt önskemålet att tillgodose andra viktiga samhällsintressen, å andra si-

dan, får man i fråga om beredskapen på livsmedelsförsörjningens område väga fördelen av att ha en relativt tillfredsställande försörjning tryggad i en avspärrningssituation och de fördelar man i övrigt vinner genom uppehållande av en jordbruksproduktion av den för sagda ändamål erforderliga storleksordningen mot de uppoffringar man får göra för vinnande av dessa fördelar.

Vad angår de ekonomiska synpunkter, som böra läggas på ifrågavarande avvägning, vill jordbrukskommittén först framhålla, att det knappast är möjligt att mera exakt ange merkostnaden för uppehållande av en jordbruksproduktion i enlighet med medelalternativet utöver kostnaden för uppehållande av en jordbruksproduktion av den storlek, som avses med minimalalternativet. Man rör sig nämligen här, såsom jämväl inledningsvis berörts, med ett flertal ovissa och delvis även omätbara faktorer. En antydning om den storleksordning, till vilken denna merkostnad kan komma att uppgå, kan emellertid erhållas, om man gör det i och för sig mycket ovissa antagandet, att skillnaden mellan det producentpris för den inhemska produktionen, som i fortsättningen kommer att erfordras för att efter utjämning av löneklyftan mellan jordbrukarna och jämförliga befolkningsgrupper ge jordbruket full lönsamhet, och det pris, till vilket motsvarande slag av jordbruksprodukter skulle kunna importeras, procentuellt sett kommer att bli lika stor som den under åren närmast före krigsutbrottet föreliggande skillnaden mellan den inhemska producentprisnivån och prisnivån å världsmarknaden. Man kan säga, att man i så fall låter den antagna skillnaden mellan importprisnivån och den inhemska producentprisnivån representera den ur samhällets synpunkt föreliggande skillnaden i fråga om sysselsättningens effektivitet. Det har ovan nämnts, att medelalternativet kommer att avvika allt mer från minimalalternativet, ju mer den normala näringsstandarden stiger. Detta förhållande kommer givetvis även till uttryck i kostnadsberäkningar av det slag, som nu nämnts. Enligt de prognoser rörande konsumtionsutvecklingen, som omförmälas i kapitel 2, skulle man sålunda, under vissa antaganden rörande den allmänna inkomstutvecklingen m. m. fram till år 1960, kunna räkna med att de kvantiteter jordbruksprodukter, som vid sistnämnda tidpunkt skulle representera skillnaden mellan minimalalternativet och medelalternativet, skulle uppgå till en myckenhet, som vid nuvarande producentprisnivå skulle ha ett värde av omkring 410 miljoner kronor. Merkostnaden för denna produktion kan under nyss nämnda antagande rörande skillnaden mellan prisnivån å världsmarknaden och den inhemska prisnivån uppskattas till omkring 90 miljoner kronor. Går man i prognoserna så långt fram i tiden som till år 1970, bli motsvarande siffror omkring 510 respektive omkring 120 miljoner kronor.

Rörande de nu anförda siffrorna må än en gång understrykas, att de ej få fattas såsom ett försök till en verklig beräkning av den direkta merkostnad, som kan tänkas uppstå vid uppehållande av en produktion i enlighet

med medelalternativet. Hur priserna å världsmarknaden i fortsättningen komma att ställa sig i förhållande till den inhemska prisnivån, är ju till en början en fråga, som ännu ligger i vida fältet. Den förbättring av inkomstnivån för den i jordbruket arbetande befolkningen, som bör vara ett av målen för jordbrukspolitiken, kan tänkas leda till att skillnaden mellan världsmarknadens prisnivå och den inhemska prisnivån i fortsättningen blir större än hittills. Å andra sidan förtjänar det i detta sammanhang ånyo framhållas, att världsmarknadspriserna under 1930-talet i viss utsträckning hade karaktären av dumpingpriser. Även om förhållandet mellan världsmarknadspriserna och de inhemska producentpriserna skulle bli det, som antagits i nyssnämnda beräkningar, bör vidare, såvitt gäller merkostnaden under de närmaste decennierna, beaktas, att en begränsning av produktionen till den volym, som anges av minimalalternativet, måste beräknas taga en avsevärd tid, och att statsmakterna till dess denna begränsning genomförts ej torde kunna undgå att lämna prisstöd åt hela den faktiska produktionen.

Skillnaden mellan importprisnivån och den inhemska producentprisnivån är vidare ej något tillförlitligt mått på den samhällliga merkostnad, som kan uppstå (eller rättare sagt på den vinst som samhället kan gå förlustigt), därest en viss mängd arbetskraft användes för uppehållande av en jordbruksproduktion utöver minimalalternativet. Härvidlag torde det böra understrykas, att man med ledning av förhållandena före kriget snarast torde ha anledning antaga, att den då föreliggande skillnaden mellan importprisnivån och den inhemska producentprisnivån ger ett för lågt uttryck för skillnaden i värde för samhället mellan vad arbetskraften kan prestera i jordbruket och vad den kan prestera i andra näringsgrenar. Skulle så visa sig bli fallet i fortsättningen, innebär detta, att merkostnaden för uppehållande av en jordbruksproduktion enligt medelalternativet kan bli ej oväsentligt större än vad som framgår av de ovan anförda siffrorna.

Avgörande för i vad mån en dylik merkostnad verkligen uppstår äro emellertid ytterst de möjligheter, som i framtiden komma att finnas att sysselsätta arbetskraften på annat och mer lönande sätt än i jordbruket. Även om man nu, bland annat på grund av den antagliga befolkningsutvecklingen, bedömer dessa möjligheter som goda, måste en dylik bedömning alltid innefatta vissa osäkerhetsmoment. Det har även redan inledningsvis framhållits, att dessa osäkerhetsmoment, särskilt ovissheten rörande den svenska utrikeshandelns betingelser, i sin mån böra beaktas vid bestämmandet av målet för den svenska jordbrukspolitiken.

Vid den ekonomiska bedömningen av nu föreliggande avvägningsspörsmål torde man vidare böra beakta vissa andra konsekvenser, som skulle inträffa därest man skulle vilja tillämpa minimalalternativet eller ett alternativ, som närmar sig detta. Såsom förut nämnts skulle jordbruksbefolkningen vid en tillämpning av minimalalternativet komma att nedgå avsevärt under det

antal, som skulle kunna kvarstanna i jordbruket vid en tillämpning av medelalternativet. Denna minskning måste väntas komma att medföra, att samhället får påtaga sig ökade kostnader för att bereda den kvarvarande jordbruksbefolkningen sociala bekvämligheter, som ej äro allt för mycket underlägsna städernas. En annan omständighet, som bör beaktas vid en bedömning av merkostnaden för uppehållande av en jordbruksproduktion enligt medelalternativet, är den, att möjligheten att utnyttja arbetsförmågan hos äldre personer i allmänhet torde vara större i jordbruket än annorstädes, och att det bland annat med hänsyn härtill kan tänkas, att kostnaderna för de sociala välfärdsanordningar, som avse att bereda befolkningen en tryggad ålderdom, bli lägre i fråga om den i jordbruket sysselsatta befolkningen än i fråga om befolkningen i städer och samhällen. Ej heller bör det förbises, att tillhandahållandet av bostäder i samhällena åt den befolkning, som genom en dylik inskränkning skulle nödgas lämna jordbruket, kan komma att ställa sig dyrare än om densamma skulle ha kvarstannat i jordbruket.

Det bör härjämte understrykas, att den mycket betydande begränsning av jordbruksproduktionen, som skulle bli erforderlig vid en tillämpning av minimalalternativet, skulle förutsätta synnerligen kraftiga ingripanden från statsmakternas sida. Då man ej bör tänka sig att genomföra en dylik inskränkning av jordbruket genom en prispolitik, som innebär att jordbruksbefolkningen hålles på en betydligt lägre inkomstnivå än övriga befolkningsgrupper, och att genom denna politik framtinga en minskning av jordbruksbefolkningen och en nedläggning av jordbruk i betydande utsträckning, måste man sålunda, om minimalalternativet skall uppställas som mål för jordbrukspolitiken, förutsätta, att staten i mycket betydande utsträckning skall vidtaga direkta åtgärder för att jordbruksjord skall övergå till skogsmark, exempelvis inköpa jordbruk och plantera skog å dessa eller utbetala betydande premier för att få till stånd en förvandling av åkerjord till skogsmark.

Vad härefter angår de befolkningspolitiska, kommunalekonomiska och sociala synpunkterna må framhållas, att ur dessa synpunkter en begränsning av produktionen i enlighet med eller i närheten av minimalalternativet skulle medföra mycket betydande olägenheter. Redan genom de sammanläggningsåtgärder, som under alla förhållanden torde böra vidtagas för att förvandla en stor del av de nu befintliga ofullständiga jordbruken till mera rationella brukningsenheter och för att begränsa produktionen till den nivå, som förutsattes i medelalternativet, ävensom genom den fortskridande rationaliseringsverksamheten i övrigt på jordbrukets område torde arbetskraftsbehovet i jordbruket komma att successivt nedgå rätt mycket. Skulle man ytterligare vilja begränsa produktionen till den nivå, som avses med minimalalternativet, skulle detta, såsom ovan anförts, medföra en ytterligare betydande minskning av jordbruksbefolkningens antal, vilken minskning måste

befaras komma att medföra betydande olägenheter ur kommunalekonomisk synpunkt. Avgången skulle vidare sannolikt under en lång övergångstid medföra, att de yngre arbetsföra åldrarna skulle bli proportionsvis sett mycket svagt representerade på landsbygden ävensom till en ytterligare snedvridning av sexualproportionerna å landsbygden.

De olägenheter i skilda avseenden, som enligt vad ovan anförts skulle uppstå, därest jordbruket skulle nedskäras så kraftigt som förutsättes i minimalalternativet, synas bli så betydande, att det i praktiken måste anses uteslutet att uppställa detta alternativ som riktpunkt beträffande storleken av den jordbruksproduktion, som bör eftersträvas på lång sikt, och att i stället den lägsta nivå, som i praktiken kan tänkas för den ur det allmännas synpunkt önskvärda jordbruksproduktionen, måste ligga ett stycke över nyssnämnda minimalalternativ.

I den praktiska diskussionen rörande storleken av den jordbruksproduktion, som statsmakterna böra stödja, torde man alltså ha att röra sig inom en marginal, vars övre gräns ungefärligen sammanfaller med medelalternativet och vars undre gräns ligger ett stycke över minimalalternativet. För de närmaste åren begränsas valfriheten dessutom därav, att man vid bestämmandet av storleken av den jordbruksproduktion, som bör åtnjuta stöd, ej torde kunna undgå att fästa stor vikt vid den storlek, jordbruksproduktionen faktiskt nu har. Produktionen ligger för närvarande ej oväsentligt över minimalalternativet. Såsom ovan framhållits, torde det böra anses uteslutet, att statsmakterna skulle bestämma sig för en jordbrukspolitik, enligt vilken stöd skulle utgå endast för produktkvantiteter, som avsevärt understiga den faktiska produktionen i utgångsläget. En sådan jordbrukspolitik skulle nämligen — om den också på lång sikt kan vara ägnad att åstadkomma en minskning av produktionen — i vart fall under lång tid framåt utesluta jämställdhet i lönehänseende mellan jordbruksbefolkningen och andra samhällsgrupper. Det kan i detta sammanhang påpekas, att man, på sätt angives i det följande, har att räkna med att produktionen, därest jordbruket bibehålles vid sin nuvarande struktur och någon övergång till mer extensiv drift ej sker, inom ett par decennier kommer att stiga över den nivå, som avses i medelalternativet, och att det redan för att begränsa produktionen till sagda nivå torde komma att fordras rätt omfattande åtgärder från det allmännas sida.

Jordbrukskommittén har för sin del, efter beaktande av samtliga ovan omnämnda faktorer, funnit övervägande skäl tala för att man vid den målsättning på lång sikt, vilken måste finnas bland annat såsom ett underlag för en planering av hur rationaliseringen av jordbrukets strukturförhållanden skall ske, bör såsom en riktpunkt uppställa uppehållandet av en jordbruksproduktion av den storlek, som avses i vad som här betecknats som ett medelalternativ. Likaså synas statsmakterna under den övergångstid,

som måste åtgå till dess den i detta betänkande förordade rationaliseringen av jordbrukets struktur kunnat genomföras, böra stödja en jordbruksproduktion upp till sagda nivå. Den samhällsekonomiska merkostnad, som kan uppkomma vid uppehållande av en jordbruksproduktion av denna storlek, synes, ehuru den knappast kan kvantitativt fixeras, ej kunna antagas vara av sådan storleksordning, att den kan anses utgöra tillräckligt skäl för att man skall avstå från den stora tillgång, det måste anses utgöra att i en avspärrningssituation kunna medelst egna resurser uppehålla en såväl kvantitativt som kvalitativt tillfredsställande försörjning. Som ytterligare skäl för denna ståndpunkt kunna vidare anföras de olägenheter ur befolkningspolitiska och andra synpunkter, som äro förenade med en starkare begränsning av jordbruksproduktionen än som ligger i medelalternativet. I detta sammanhang kan även erinras om vad jordbrukskommittén inledningsvis anfört rörande de gynnsamma biverkningar i form av minskat beroende av internationella konjunkturväxlingar, vilka erhållas vid ett uppehållande av en relativt stor jordbruksproduktion.

En precisering av storleken av den jordbruksproduktion, som förutsättes i det nu av jordbrukskommittén förordade medelalternativet, lämnas i kapitel 2.

Jordbrukskommittén vill beträffande det resultat, till vilket kommittén sålunda kommit vid en avvägning mellan olika synpunkter, understryka, att man givetvis ej får utesluta möjligheten av att man vid en senare företagen avvägning kan komma till ett annat resultat beträffande storleken av den i och för sig önskvärda jordbruksproduktionen. Man måste sålunda alltid räkna med att ändrade förhållanden, exempelvis på det internationella området, kunna föranleda en omprövning av riktlinjerna för jordbrukspolitiken, särskilt i fråga om målsättningen på lång sikt.

Enligt de prognoser, som nu kunna göras rörande den blivande produktionsutvecklingen, synes det, såsom nyss nämnts, mest sannolikt, att jordbrukspolitiken bland annat kommer att få inriktas på åtgärder, som äro avsedda att förhindra en stegring av jordbruksproduktionen utöver den nivå, vilken ovan angivits såsom önskvärd på lång sikt. På sätt närmare utvecklas i kapitel 4 torde man — bortsett från vad som härvidlag kan vinnas genom en begränsning av importen av fodermedel — i främsta rummet böra söka åstadkomma den erforderliga begränsningen av produktionen genom åtgärder för förändring av jordbrukets struktur. Önskar man minska jordbruksproduktionen eller hindra en stegring av denna, bör detta sålunda i första hand ta sig uttryck i en intensifiering av sagda åtgärder (däri inbegripet även åtgärder för nedläggning av sådan mark, som anses icke böra bibehållas såsom jordbruksjord). Såsom antytts i inledningen till detta kapitel, kan man emellertid tänka sig, att problemet kommer att bli det motsatta, nämligen att dragningen av arbetskraft till stadsnäringarna i fort-

sättningen blir så stark, att det kommer att möta svårigheter att hålla produktionen uppe vid den nivå, som här ovan angivits såsom ett mål för jordbrukspolitiken på lång sikt.

Skulle utvecklingen bli sådan, att produktionen tenderar att stadigvarande ligga mera avsevärt under den nivå, som man vid uppdragandet av riktlinjerna för jordbrukspolitiken ansett önskvärd, torde man få förutsätta, att detta kommer att föranleda en omprövning av dessa riktlinjer, vid vilken man bland annat får taga under förnyat övervägande dels hur stor jordbruksproduktion man med hänsyn till då föreliggande förhållanden bör söka att uppehålla, dels vilka åtgärder som böra vidtagas för att nå detta mål.

Den ståndpunkt, som jordbrukskommittén nu intagit och som innebär, att bestämmande för storleken av den produktion, som statsmakterna böra stödja, främst blir vad som anses önskvärdt ur beredskapssynpunkt (*beredskapslinjen*), innebär i sak ej någon större avvikelse från den före kriget stundom uttalade uppfattningen, att det svenska jordbruket bör ha företrädesrätt att avsätta sina produkter å den inhemska marknaden (*självförsörjningslinjen*). Eftersom det knappast är möjligt att genom lagring täcka någon större del av konsumtionsbehovet under en längre tids avspärrning och man vidare vid beräklandet av det konsumtionsbehov, som bör täckas under en avspärrningsperiod, om möjligt bör söka undvika allt för starka nedskärningar i den normala konsumtionen, kommer nämligen skillnaden mellan de båda linjerna i fråga om storleken av den produktion, som bör stödjas av det allmänna, kvantitativt sett ej att bli allt för betydande. Härtill bidrager även det förhållandet, att det vid tillämpning av självförsörjningslinjen ej kan anses önskvärdt, att produktionen skall vara direkt inriktad på att vid en skörd av genomsnittlig storlek kunna hundraprocentigt fylla det normala inhemska avsättningsutrymmet. Bland annat med hänsyn till att vissa variationer i skördens storlek aldrig kunna undvikas, bör man i stället i jordbrukets eget intresse vid tillämpning av självförsörjningslinjen tillse, att man har en sådan marginal mellan den normala produktionens storlek och det normala avsättningsutrymmet, att man utan svårighet kan bereda avsättning för produktionen, även om denna på grund av en tillfällig skördestebring skulle bli något större än normalt.

Det bör i detta sammanhang framhållas, att man från det allmännas sida givetvis icke har anledning motverka, att produktionen inom någon gren av jordbruket blir större än vad som förutsättes enligt medelalternativet, därest det visar sig, att jordbruket utan stöd från det allmänna kan finna en lönande avsättning för överskottet. Jordbruket bör alltså ha samma chans som andra näringsgrenar att utveckla sig av egen kraft.

Grundläggande principer för jordbruksstödet omfattning.

Vad hittills sagts har endast gällt en sida av det jordbrukspolitiska problemkomplexet, nämligen frågan om storleken av den jordbruksproduktion, till vars upprätthållande staten bör vara beredd att medverka. Ställningstagandet till denna fråga blir för den praktiska jordbrukspolitiken under den nuvarande brukargenerationens tid i främsta rummet av betydelse därigenom att det utgör ett underlag för målsättningen för den rationalisering, som bör genomföras på jordbrukets område. En annan sida av sagda problemkomplex utgör frågan om storleken av det stöd, som bör utgå till den ur statsmakternas synpunkt önskvärda jordbruksproduktionen, och närmast då frågan om den inkomstnivå staten bör söka att bereda den jordbruksbefolkning, som är sysselsatt med frambringande av nyssnämnda jordbruksproduktion. Till sistnämnda fråga ha statsmakterna, såsom nämnts i det föregående, redan i princip tagit ställning genom sina uttalanden om att man för den i jordbruket arbetande befolkningen bör eftersträva likställighet i inkomsthänseende med jämförliga befolkningsgrupper. En förutsättning för att det allmänna skall kunna åtaga sig att söka bereda dylik jämställdhet måste emellertid, såsom även angivits i de åsyftade uttalandena, vara att vederbörandes arbetskraft användes på ett effektivt sätt. Stödet kan följaktligen ej åsyfta att bereda full jämställdhet åt andra personer inom jordbruksbefolkningen än sådana, som ha full och — sett ur synpunkten av de inom jordbruket föreliggande förhållandena — effektiv sysselsättning. Beträffande arbetskraften å de jordbruk, som ej för närvarande kunna ge full och effektiv sysselsättning och där följaktligen den önskade jämställdheten i inkomsthänseende ej utan vidare kan uppnås, böra strävandena gå ut på att höja jordbrukets rationaliseringsgrad och skapa ökade sysselsättningsmöjligheter inom jordbruket. Härigenom åstadkommes även en förbättring av arbetskraftens inkomstnivå. Till undvikande av missförstånd må emellertid framhållas, att vad sist sagts ej i allo gäller de mindre jordbruk, där brukarna till väsentlig del hämta sin bärgning genom arbete utanför jordbruket. Givetvis bör man även i fråga om dessa jordbruk söka få till stånd den rationalisering av driftsförhållandena, som kan vara möjlig att genomföra. Däremot kan man ej tänka sig, att dessa brukare i fortsättningen böra ha full sysselsättning inom jordbruket eller att avkastningen av jordbruket i och för sig skall kunna bli så hög, att den ger dem en skälig bärgning. I den mån dessa jordbruk komma att bestå på lång sikt, måste brukarnas försörjning därför liksom hittills till väsentlig del baseras på inkomstkällor utanför jordbruket, och storleken av avkastningen av jordbruket kommer följaktligen ej att få samma betydelse för dessa brukare som för de personer, vilka äro helt eller huvudsakligen sysselsatta inom jordbruket.

Eftersom löneläget företer betydande variationer inom olika befolkningsgrupper, måste man vidare avgöra, vilken eller vilka grupper man bör välja som jämförelsematerial, då man skall fastställa den inkomstnivå, som bör eftersträvas för de i rationell jordbruksdrift sysselsatta personerna. Detta val bör självfallet göras så, att det tillgodoser den ovan uttalade likställighetsprincipen. Hänsyn bör sålunda bland annat tagas till yrkesutbildning och liknande omständigheter.

En fortsatt rationalisering av jordbruksdriften bör givetvis ske ej blott beträffande utnyttjandet av arbetskraften utan över huvud på alla områden, där en sådan är möjlig. Man bör sålunda söka tillvarataga de möjligheter, som kunna finnas att genom förbättring av brukningsdelarna och brukningsmetoderna höja avkastningen och därigenom nedbringa produktionskostnaderna.

Sammanfattning.

I anslutning till vad nu anförts kan jordbrukskommitténs uppfattning rörande utgångspunkterna för bestämmandet av den framtida jordbrukspolitiken sammanfattningsvis uttryckas sålunda. Det svenska jordbruket har visserligen under en lång följd av år undergått en storartad utveckling, vilken lett till att detsamma, om hänsyn tages till de föreliggande produktionsförutsättningarna, ingalunda står efter andra länders utan i vissa avseenden till och med intar en rangplats. Eftersom produktionsförhållandena i de länder, vilka i större utsträckning producera jordbruksprodukter, äro väsentligt gynnsammare än vad fallet är i större delen av vårt land, kan man dock icke räkna med, att det, bortsett från produktion av vissa kvalitetsprodukter, skall bli möjligt för det svenska jordbruket att i fri konkurrens med andra länder hävda sig vid export eller — annat än i betydligt minskad omfattning — å den inhemska marknaden. Frågan, huruvida och i vilken omfattning det allmänna trots sagda förhållande bör stödja jordbruksproduktionen, måste avgöras efter en avvägning mellan olika synpunkter, främst mellan rent ekonomiska synpunkter, å ena, samt beredskapssynpunkter ävensom befolkningspolitiska och sociala synpunkter, å andra sidan. Jordbrukskommittén har vid en dylik avvägning kommit till den slutsatsen, att man under normala förhållanden bör söka uppehålla en jordbruksproduktion av den storlek, som behövs för att folkförsörjningen här i landet i en avspärningssituation skall kunna uppehållas på en tillfredsställande nivå medelst landets egna resurser. Den produktion, som kan tänkas bestå här i landet i fri konkurrens med den utländska produktionen, kan emellertid icke väntas bli tillräcklig för detta ändamål. Statsmakterna böra därför lämna ett stöd åt den inhemska jordbruksproduktionen. Detta stöd bör syfta *dels* till att möjliggöra uppehållandet av den ur det allmännas

synpunkt önskvärda produktionen, *dels* till att den jordbruksbefolkning, som behövs för att frambringa sagda produktion, skall kunna vid rationell jordbruksdrift uppnå en inkomstnivå, som är likvärdig med jämförliga befolkningsgrupper.

Då man bedömer storleken av det stödbehov, som kan föreligga på lång sikt, bör man räkna med en utveckling inom jordbruket, som innebär, att förefintliga rationaliseringsmöjligheter tillvaratagas. Att staten bör lämna sin medverkan till att underlätta och befrämja denna utveckling synes klart såväl med hänsyn till att det här gäller att skapa bättre försörjningsmöjligheter åt en stor del av befolkningen som med hänsyn till att denna utveckling medför en minskning av jordbrukets behov av stöd från det allmännas sida.

Av vad nu sagts om grunden för det statliga stödet åt jordbruksproduktionen följer jämväl, att staten på lång sikt icke kan ikläda sig någon förpliktelse att stödja en produktion, som är större än vad som erfordras för att trygga livsmedelsförsörjningen under en avspärrningssituation. Kan överskottsproduktionen avsättas till så höga priser, att densamma utan stöd från det allmänna kan anses lönande för jordbruket, finns det självfallet ingen anledning för det allmänna att motverka densamma, men å andra sidan finns då ej heller någon anledning för det allmänna att ge densamma något särskilt stöd. Är överskottsproduktionen åter icke lönande, ligger det såväl i det allmännas som i jordbrukets intresse, att densamma skall upphöra.

I anslutning till vad nu sagts synes statens verksamhet för främjande av en utveckling i riktning mot de uppställda målen böra ske enligt två huvudlinjer. Den ena av dessa innebär ett främjande av jordbrukets rationalisering (bland annat i form av sammanläggning av brukningsdelar och nedläggning av för jordbruksdrift mindre lämpad jord) i syfte att nedbringa jordbrukets produktionskostnader och därigenom göra jordbruket mer konkurrenskraftigt i förhållande till världsmarknaden eller, rättare sagt, i syfte att minska jordbrukets behov av skydd på den inhemska marknaden mot konkurrensen från utlandet. Den andra innebär lämnande av ett visst skydd åt jordbruket i avsikt att uppehålla en jordbruksproduktion av den storlek, som behövs för att trygga livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation, ävensom i avsikt att bereda den för denna produktion erforderliga arbetskraften skäligena levnadsvillkor. Vid planeringen av den geografiska fördelningen av den jordbruksproduktion, som sålunda bör stödjas, bör man bland annat beakta den betydelse ett uppehållande av jordbruket i olika delar av landet har med hänsyn till andra näringsgrenars intressen. Som en tredje form för statens stöd åt jordbruksnäringen kan slutligen nämnas åtgärder i syfte att minska risken för uppkomsten av en icke lönande överskottsproduktion. Åtgärderna för detta ändamål komma emellertid i stort sett att innefattas i de åtgärder, som vidtagas enligt de båda nyss angivna huvudlinjerna för stödandet av jordbruksnäringen.

Vid utformningen av stödet åt jordbruksnäringen måste beaktas, att det måste ta relativt lång tid att genomföra den erforderliga rationaliseringen av brukningsdelarna. Om man redan från början skulle avväga stödets storlek efter behovet hos fullt rationella brukningsenheter, skulle detta följaktligen leda till att under övergångstiden önskemålet om jämställdhet i inkomsthänseende med jämförliga befolkningsgrupper ej skulle kunna uppfyllas för en betydande del, ja den största delen av den svenska jordbruksbefolkningen. Eftersom en övergång till annat yrke erbjuder stora svårigheter för många av dessa jordbrukare och särskilt då för de jordbrukare, vilkas enda tillgångar ligga i jordbruket eller vilka med hänsyn till sin ålder ha svårt att anpassa sig inom annan yrkesgren, skulle en dylik prispolitik därför med säkerhet innebära, att en stor del av den nuvarande jordbruksbefolkningen skulle komma att under återstoden av sin tid leva under väsentligt sämre omständigheter än återstoden av befolkningen. Den dåliga ställning, i vilken dessa jordbrukare råkat, är ytterst föranledd av omständigheter, över vilka jordbrukarna ej själva kunnat råda, nämligen utvecklingen på världsmarknaden. Staten har även själv genom den stycknings- och jordpolitik, som förts ända till på senare tid, möjliggjort och, genom den statliga egnahemsverksamheten, i viss mån aktivt medverkat till uppkomsten av många av de numera ur jordbruksekonomisk synpunkt otillfredsställande brukningsenheterna. Med hänsyn till nu anförda förhållanden synes det allmänna ej böra undandraga sig att — jämte det man arbetar på en rationalisering av dessa brukningsenheter — söka bereda de nuvarande innehavarna av desamma drägligare levnadsförhållanden än som skulle bli fallet, om jordbruksstödet omedelbart skulle avvägas efter de rationaliseringskrav man anser sig böra uppställa på lång sikt.

På kortare sikt får stödet sålunda delvis även en social karaktär, i det att det motiveras av en önskan att av sociala skäl bereda jordbruksbefolkningen en skälig levnadsstandard under den tid, som måste åtgå, innan den önskade rationaliseringen av brukningsdelarna kan genomföras. Vid utformningen av stödet måste man emellertid beakta, att man ej väljer sådana stödformer, som kunna befaras komma att i allt för hög grad fördröja rationaliseringens genomförande. Samtidigt måste man dock även söka avväga stödet så, att avgången av arbetskraft från jordbruket vid varje tid ej sker i hastigare takt än som motsvarar arbetskraftsbehovet inom övriga näringsgrenar.

KAPITEL 2.

Storleken av den ur beredskapssynpunkt önskvärda jordbruksproduktionen.

A. Konsumtionsutvecklingen under normala förhållanden.

Särskilt från senare delen av 1800-talet ha konsumtionsvanorna här i landet — liksom annorstädes — successivt förändrats i samband med den fortgående stegringen av det allmänna välståndet. Denna stegring har medfört, att vissa medborgargrupper, vilka förut fått nöja sig med en kaloritillförsel, liggande nära vad som ur näringsfysiologisk synpunkt måste anses såsom ett minimum, fått möjlighet att skaffa sig en mera tillräcklig föda. Välståndsstegringen har vidare möjliggjort en sådan förskjutning av konsumtionen, att de ur näringsfysiologisk synpunkt mera högvärdiga livsmedlen fått större utrymme i kosthålllet än tidigare. Denna förskjutning har särskilt tagit sig uttryck däri, att de relativt billiga vegetabiliska livsmedlen fått proportionsvis allt mindre och de relativt dyra animaliska livsmedlen proportionsvis allt större betydelse. Omfattningen av denna förskjutning belyses av att enbart från 1920-talet till 1930-talet den årliga konsumtionen av vete och råg per invånare beräknas ha sjunkit med omkring 21 kilogram eller drygt 15 procent. Under samma tid steg den årliga konsumtionen av smör och margarin med nära 5 kilogram eller omkring 33 procent, konsumtionen av kött och fläsk med över 4 kilogram eller omkring 10 procent, konsumtionen av ägg med nära 2 kilogram eller omkring 30 procent, samt konsumtionen av socker med drygt 13 kilogram eller omkring 40 procent, allt per invånare. Man torde vara berättigad att säga, att den utveckling, som sålunda ägt rum under tiden fram till det senaste världskriget, lett till att den övervägande delen av vårt lands befolkning uppnått en näringsstandard som — särskilt i jämförelse med flertalet andra länders — var relativt tillfredsställande framför allt vad angår kaloritillförseln men även vad angår kostens sammansättning. Detta innebär dock ingalunda, att man genomgående nått fram till vad som ur näringsfysiologisk synpunkt kan betecknas som en fullgod kost. De genomsnittliga tal, som erhållas vid en jämförelse mellan totalförbrukningen och antalet konsumenter, dölja näm-

ligen stora variationer i fråga om det individuella kosthålllet. Även om man bortser från de luckor, som på grund härav finnas att fylla, torde vidare förbrukningen av flera produkter, särskilt av sådana betydelsefulla skydds-födoämnen som ost, ägg och mjölk, vid tiden för det andra världskrigets utbrott för betydande delar av befolkningen ha legat under vad som enligt näringsfysiologins nuvarande ståndpunkt anses önskvärt. Detta gäller speciellt de barnrika familjerna i de lägre inkomstgrupperna. (Under kriget har av naturliga skäl någon mera allmän förbättring av kostförhållandena ej kunnat ske. Ett undantag utgör dock mjölken. Mjölkkonsumtionen har nämligen under kriget stigit med omkring 20 procent och torde nu ganska allmänt ligga på en ur näringsfysiologisk synpunkt tillfredsställande nivå. Orsakerna härtill äro flera. En viktig orsak har dock otvivelaktigt varit införandet av rabatt å mjölk för vissa kategorier av barn och åldringar. Det förtjänar i detta sammanhang även nämnas, att matfettssrabatterna torde ha medfört en ökning av matfettskonsumtionen för en del av de förbrukare, som erhållit sådan rabatt, särskilt de barnrika familjerna.)

Den utveckling i riktning mot en till kvantitet och innehåll allt mer fullvärdig kost, som sålunda pågått sedan en lång tid, kan därför ännu ej anses avslutad. I den mån det allmänna välståndet stiger, bör man även räkna med att fortsatta framsteg komma att göras på vägen fram till en fullgod kosthållning för alla samhällsmedlemmar. Man kan alltså ej utgå från att den volym, som konsumtionen hade åren närmast före kriget eller som konsumtionen kommer att få, då normala förhållanden åter inträda, till omfång och sammansättning skall överensstämma med den normalkonsumtion, som kommer att föreligga ett eller ett par tiotal år härefter.

Om man alltså anser sig kunna med säkerhet räkna med att förändringar i livsmedelskonsumtionens storlek och sammansättning komma att ske successivt, är det däremot svårare att förutspå, hur stora dessa förändringar komma att bli. Utvecklingen på detta område kommer nämligen att påverkas av åtskilliga faktorer, rörande vilka man nu endast kan göra mer eller mindre osäkra antaganden. Av stor betydelse bli sålunda prisrelationerna mellan olika slag av livsmedel ävensom mellan livsmedel och andra förnödenheter. Av än större betydelse blir den allmänna inkomstutvecklingen här i landet. På denna beror nämligen främst i vad mån man kan räkna med att en förskjutning av konsumtionen i riktning mot högvärdiga livsmedel skall äga rum även i fortsättningen. Vidare torde konsumtionsutvecklingen komma att påverkas av den utformning den statliga socialpolitiken får i fortsättningen. När det gäller att bedöma den totala konsumtionsvolymen vid en viss framtida tidpunkt, måste man slutligen även taga hänsyn till befolkningsutvecklingen samt till arten av befolkningens sysselsättning.

Vid ett försök att fastställa, huru stora kvantiteter livsmedel, som i fortsättningen kunna antagas bli konsumerade här i landet, och denna konsum-

tions fördelning på olika slag av livsmedel, kan man gå till väga på två olika sätt. Det ena är, att man söker fastställa, vad som ur näringsfysiologiska synpunkter kan anses som en fullt tillfredsställande kost, och därefter räknar ut, vilka kvantiteter livsmedel som åtgå för ett genomsnittligt uppehållande av en dylik konsumtion. Det andra är, att man utgår från den nuvarande faktiska totalkonsumtionen och de nuvarande faktiska konsumtionsvanorna, bedömer vilka förskjutningar i dessa, som kunna väntas inträffa under en viss tidsperiod, samt på basis av denna bedömning beräknar de förändringar i totalkonsumtionen, som kunna väntas ske under sagda period.

Frågan om utarbetande av högvärdiga kostnormer diskuterades vid den s. k. Hot Springskonferensen. Denna konferens rekommenderade även att dylika kostnormer, anpassade efter varje lands förhållanden, skulle utarbetas och läggas till grund för den framtida jordbrukspolitiken. Det erbjuder emellertid vissa svårigheter att grunda beräkningar om jordbrukets framtida avsättningsmöjligheter uteslutande på dylika kostnormer. Man kan nämligen uppställa olika kostnormer, vilka samtliga ur näringsfysiologisk synpunkt kunna anses som fullgoda men vilka sinsemellan förete rätt stora avvikelser med hänsyn till kostnaden för de däri ingående varorna, och där skillnaden mellan de olika kostnormerna sålunda huvudsakligen består däri, att vissa bättre än andra anknyta till den kostinriktning, som överensstämmer med den allmänna smaken i landet. Vill man beräkna avsättningsmöjligheterna på basis av dylika kostnormer, måste man därför välja mellan olika tänkbara kostnormer, och ett sådant val måste i sin tur grundas på antaganden rörande den framtida konsumtionsinriktningen och de faktorer, som kunna komma att påverka denna.

Även då man tillämpar det andra sättet, nödgas man visserligen göra sådana antaganden, som nyss nämnts. Vid en tillämpning av denna metod har man emellertid den fördelen, att man här har en fast utgångspunkt, nämligen den konsumtion, som faktiskt hittills ägt rum. Dessutom måste man ju, då det gäller konsumtionens storlek under normala förhållanden, beakta, att konsumtionen av vissa varor kan komma att ligga betydligt över vad som ur näringsfysiologisk synpunkt kan anses behövt eller kanske t. o. m. lämpligt. Det synes därför särskilt på kortare sikt sannolikt, att man skall komma till mera tillförlitliga resultat rörande den konsumtion, som faktiskt kan förväntas äga rum i fortsättningen, om man utgår från den hittillsvarande konsumtionen och de sannolika förskjutningarna i denna än om man utgår från vissa ideala kostnormer.

Man kan säga, att de båda metoderna ge svar på i viss mån olika frågor. Genom den första metoden får man ett svar på frågan, vilka kvantiteter livsmedel, som genomsnittligt erfordras för uppehållande av en ur näringsfysiologisk synpunkt tillfredsställande kost. Genom den andra metoden får man svar på frågan, vilka kvantiteter livsmedel, som under vissa förutsätt-

ningar faktiskt kunna tänkas bli konsumerade under en viss tidsperiod. Beräkningarna enligt den sistnämnda metoden bli givetvis allt osäkrare, ju längre tid de avse, medan beräkningarna enligt den första metoden böra vara mer oberoende av tidsfaktorn. Vill man veta, hur stor jordbruksproduktion man på lång sikt behöver för att uppehålla en ur näringsfysiologisk synpunkt tillfredsställande levnadsstandard, blir den första metoden därför av särskild betydelse. Vill man åter veta, vilka avsättningsmöjligheter som, särskilt på kortare sikt, komma att finnas på den inhemska marknaden, bör man tillgripa den senare metoden. Beroende på den allmänna inkomstutvecklingen och övriga här ovan påpekade faktorer kan den senare metoden ge såväl lägre som högre resultat än den förra. Skulle inkomstutvecklingen bli ogynnsam, kan det sålunda tänkas, att den faktiska konsumtionen av vissa högvärdiga livsmedel under den tid beräkningarna avse ej kommer upp till en ur näringsfysiologisk synpunkt fullt tillfredsställande nivå, utan att kaloribehovet till större del än som ur dylik synpunkt kan anses önskvärt täckes av sådana livsmedel, som visserligen äro energigivande men endast i mindre grad innehålla andra värdefulla beståndsdelar. Blir inkomstutvecklingen åter gynnsam, kan den faktiska konsumtionen av högvärdiga livsmedel komma att överstiga denna nivå och konsumtionen av andra livsmedel komma att sjunka i motsvarande mån.

Om man vill beräkna storleken av den i framtiden önskvärda konsumtionen med utgångspunkt från vissa högvärdiga kostnormer, måste man vidare beakta, att de kvantiteter, som man erhåller, om man beräknar konsumtionen för hela befolkningen efter de valda kostnormerna, i praktiken sannolikt icke skulle visa sig tillräckliga, därest man skulle lyckas åstadkomma en sådan standardförbättring, att konsumtionen även hos de sämst ställda befolkningsgrupperna skulle motsvara dessa normer. I så fall måste nämligen konsumtionen av vissa högvärdiga livsmedel hos måhända rätt betydande delar av befolkningen väntas komma att ligga på en högre nivå än den i kostnormerna angivna. Den faktiska totalkonsumtionen av dessa livsmedel skulle sålunda bli högre än den totalkonsumtion av desamma, som man erhåller, om man utgår från att konsumtionen för hela befolkningen skulle ligga på den nivå, som kostnormerna ange.

För att få så tillförlitligt underlag som möjligt för antagandena rörande den blivande konsumtionens storlek har jordbrukskommittén föranstaltat om utredningar enligt båda de nu angivna metoderna. Jordbrukskommittén har sålunda låtit verkställa dels en utredning angående livsmedelskonsumtionens storlek och sammansättning under ideala kostförhållanden, dels en utredning rörande konsumtionsutvecklingen, vilken bland annat utgår från de förskjutningar i konsumtionsvanorna, som hittills ägt rum, och från det samband, som med ledning av dessa förskjutningar kunnat konstateras mellan inkomstförhållandena och livsmedelskonsumtionens storlek och sam-

mansättning. Den förra utredningen har utförts av ledamoten av kommittén, fil. lic. Gunnar Lange i samråd med statens institut för folkhälsan och den senare utredningen av förste aktuarien Lars Juréen.¹

Vad angår de antaganden, på vilka man byggt i sistnämnda utredning, kan här nämnas, att man beträffande befolkningsutvecklingen utgått från de beräkningar rörande den framtida folkmängdens storlek, som framlagts i den av docenten Hannes Hyrenius på jordbrukskommitténs uppdrag verkställda utredningen angående jordbrukets framtida tillgång på arbetskraft (Statens offentliga utredningar 1944: 65). Av de där redovisade alternativen beträffande befolkningsutvecklingen har valts ett alternativ, som innebär, att man räknar med en relativt måttlig folkökning under de närmaste decennierna (en folkmängd av drygt 6·7 miljoner år 1950 samt en folkmängd av drygt 6·9 miljoner åren 1960 och 1970). Beträffande befolkningsutvecklingen kan för övrigt anmärkas, att den felkälla, som kan ligga däri att de gjorda antagandena måhända ej komma att visa sig helt överensstämmande med den faktiska utvecklingen, procentuellt sett torde vara ganska ringa.

Rörande de blivande konsumentpriserna å jordbruksprodukter har man i utredningen av bland annat tekniska skäl räknat med samma förhållande mellan konsumentpriserna å jordbruksprodukter och den allmänna prisnivån som det, vilket rådde under 1930-talet. Beträffande denna beräkningsmetod bör framhållas, att jordbruket vid det prisläge å jordbruksprodukter, som rådde under 1930-talet, erhöll en inkomst, som väsentligen understeg andra befolkningsgruppers. En relativ förbättring av jordbruksbefolkningens ställning kan — bortsett från vad som kan åstadkommas genom intensifierad rationalisering samt lägre priser å driftsförnödenheter — ske *antingen* genom att såväl producent- som konsumentpriserna å jordbrukets produkter höjas proportionsvis mer än den allmänna prisnivån *eller* genom särskilda statliga pristillägg eller omkostnadsbidrag till jordbruket *eller* genom en kombination av de båda nu nämnda metoderna. Väljer man den första vägen, synes det klart, att höjningen av konsumentpriserna bör leda till mindre konsumtion av de dyrare livsmedlen än som erhålles vid det i utredningen gjorda antagandet. Detsamma blir, ehuru i lägre grad, fallet enligt det sista alternativet. Minst blir inverkan enligt det andra alternativet, ehuru förbättringen av jordbrukets ställning även då kan få en viss betydelse för konsumtionsutvecklingen. Kostnaden för jordbruksstödet kommer enligt detta alternativ, ehuru mera indirekt och svagare, att uttagas av konsumenterna över budgeten och kommer alltså även i detta fall att inverka på konsumenternas möjligheter att övergå till högvärdiga men dyrare livsmedel. I den mån den önskade förbättringen av jordbruksbefolkningens ställning i förhållande till andra samhällsgrupper

¹ Langes utredning är tryckt såsom bilaga 1 till jordbrukskommitténs betänkande. Juréens nu omnämnda utredning ingår i hans ovan omförmälda undersökning rörande jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel.

ej kan nås enbart genom en fortsatt rationalisering av jordbruket utan konsumenterna faktiskt — direkt eller via budgeten — få betala proportionsvis högre priser å jordbruksprodukter än under 1930-talet, bör detta förhållande sålunda medföra, att förskjutningen av konsumtionen i riktning mot de högvärdiga livsmedlen kommer att ske i något svagare takt än beräkningarna ange.

Vad slutligen angår den viktigaste faktorn, nämligen realinkomstutvecklingen, har man vid uppskattningen av den blivande konsumtionen per invånare räknat med tre olika alternativ, innebärande en ökning av realinkomsten per capita med respektive 10, 20 och 30 procent per 10-årsperiod. Till jämförelse kan nämnas, att realinkomsten per capita i utredningen beräknats under mellankrigsperioden ha stigit med drygt 30 procent per 10-årsperiod.

(Observeras bör i detta sammanhang, att hela realinkomstutvecklingen kan komma att påverkas av utformningen av jordbrukspolitikerna. Skulle utformningen av jordbrukspolitikerna leda till att övriga näringsgrenar icke kunde expandera i den takt, som möjliggjorde full och effektiv sysselsättning inom hela näringslivet, skulle detta nämligen komma att medföra, att realinkomststegringen för befolkningen tagen som en helhet komme att gå långsammare än vad som eljest skulle ha blivit fallet. Denna minskning av realinkomststegringen komme då att medföra, att förskjutningen av konsumtionen skulle ske i långsammare takt och därmed även att avsättningsutrymmet för jordbrukets produkter bleve mindre än det i annat fall skulle ha blivit.)

Den bild av den framtida konsumtionen av jordbruksprodukter, som utredningen ger, varierar givetvis allt efter de olika alternativen. Vissa huvuddrag, vilka äro gemensamma för samtliga alternativ, kunna emellertid tydligt skönjas. Dessa äro en fortsatt minskning av förbrukningen av cerealier men i gengäld en ganska stark ökning av förbrukningen av animaliska produkter, särskilt matfett, ost och ägg. Även sockerkonsumtionen har beräknats öka ganska kraftigt. Sistnämnda ökning faller dock endast till ringa del på direktförbrukningen i de enskilda hushållen och huvudsakligen på förbrukningen inom livsmedelsindustrin. Det kan anmärkas, att konsumtionsökningen i kalorier räknat är relativt obetydlig och huvudsakligen sammanhänger med den väntade ökningen av befolkningen. Kaloritillförseln per capita beräknas sålunda fram till år 1970 ej stiga med mer än omkring 5 procent. Däremot innebär den förskjutning av konsumtionen från cerealier till animalier, som beräknas inträda enligt samtliga alternativ ehuru i något olika grad, en kraftig förbättring av näringsstandarden här i landet.

För att åskådliggöra storleksordningen av denna förskjutning kan följande nämnas. Enligt verkställda beräkningar täcktes under 1920-talet av den totala konsumtionen av jordbruksprodukter (inklusive margarin) här i landet 61 procent av vegetabilier och 39 procent av animalier, räknat i kalorier. (Margarinkonsumtionen har då inräknats i animaliekonsumtionen.)

Under 1930-talet inträdde en förskjutning med 5 enheter, så att vegetabilernas andel i totalkonsumtionen sjönk till 56 procent och animaliekonsumtionens andel i totalkonsumtionen steg till 44 procent. Den ytterligare förskjutning i konsumtionen, som enligt det mellersta av de i Juréens utredning använda alternativen beträffande realinkomstutvecklingen beräknas äga rum fram till år 1970, uppgår till omkring 7 enheter. Detta skulle, såsom nämnts redan i kapitel 1, innebära, att vegetabiliekonsumtionen vid sagda tidpunkt skulle utgöra 49 procent och animaliekonsumtionen 51 procent av totalkonsumtionen räknat i kalorier.

Av intresse är att jämföra den genomsnittliga kostnorm, som den på nu angivet sätt beräknade framtida konsumtionen motsvarar, med de ur näringsfysiologisk synpunkt önskvärda kostnormer, som uppställts i Langes utredning. Dessa äro tre, nämligen en representerande enkel standard och uppställd främst ur den synpunkten att den skall vara så billig som möjligt, en representerande medelgod standard och närmast anknyttande till de hittillsvarande konsumtionsvanorna bland familjer i de mellersta inkomstskikten, samt en representerande högvärdig standard. Man finner då, att den konsumtion av jordbruksprodukter år 1970, som i Juréens utredning beräknats under antagande av en måttlig realinkomststegring, relativt väl motsvarar och i vissa avseenden till och med ligger ej oväsentligt över vad som i Langes utredning betecknats såsom en medelgod standard. Vidare finner man, att den konsumtion, som i Juréens utredning beräknats vid en inkomststegring enligt det högsta av de tre uppställda alternativen, ganska nära ansluter sig till vad som i Langes utredning betecknats som en högvärdig standard.

Å nästa sida anges de bruttokvantiteter av olika livsmedel som skulle åtgå vid en konsumtion enligt de tre olika av Lange uppställda kostnormerna. Till jämförelse återges samtidigt dels den beräknade bruttokonsumtionen av samma livsmedel år 1939, dels den konsumtion år 1970, som beräknats i Juréens utredning enligt de tre olika alternativen för realinkomststegringen. (En redogörelse för de antaganden, från vilka man utgått vid nu ifrågavarande beräkningar, återfinnes i Juréens ovan omförmälda utredning.)

Beträffande de i Juréens utredning verkställda beräkningarna rörande den framtida konsumtionen förtjänar det understrykas, att någon hänsyn ej tagits till den förbättring av kostnormerna för vissa befolkningsgrupper, som kan föranledas av sociala åtgärder från det allmännas sida. I detta sammanhang bör särskilt observeras den betydelse för konsumtionens storlek de nu utgående rabatterna å matfett och mjölk ha. Å andra sidan har ovan påpekats, att man i utredningen räknat med 1930-talets relativa prisnivå för jordbrukets produkter.

Rörande Juréens beräkningar bör det vidare framhållas, att man i dessa ej tagit någon hänsyn till den inverkan eventuella framtida förändringar i fråga om storleken av konsumtionen av andra livsmedel än jord-

Beräknad konsumtion i milj. kg av viktigare jordbruksprodukter i jämförelse med konsumtion vid ideala kostnormer¹.

Varuslag	Konsumtion år 1939	Konsumtion omkring år 1970					
		vid inkomststegring, betecknad			vid ideala kostnormer och standard, betecknad		
		svag	måttlig	stark	enkel	medelgod	högvärdig
Vete och råg.....	695	671	632	606	742	667	605
Övrig spannmål ² ..	113	79	79	79	145	102	62
Sockers ³	252 ⁴	290	306	319	193	193	193
Matpotatis	740	782	755	734	901	706	558
Mjök och gräde ⁵	1 582	1 912	1 947	1 968	2 362	2 142	2 044
Smör och margarin	129	160	175	187	94	138	169
Ost	43	52	57	62	46	62	78
Kött och fläsk	301	356	373	387	287	344	439
Ägg	56	72	82	91	47	88	140

² Korn, havre och ärter.
³ Raffinerat socker.
⁴ Medeltal 1937—39.
⁵ Grädden omräknad till mjök.

bruksprodukter (inklusive margarin) kunna få på konsumtionen av ovan angivna varuslag. Vad som här kan komma i fråga synes framför allt vara fisk, kolonialvaror (t. ex. risgryn) samt bär och grönsaker. I totalkonsumtionen av livsmedel spela dock de nu nämnda livsmedlen en relativt underordnad roll. Man har beräknat, att före kriget ej mindre än 93 procent av totalkonsumtionen i kalorier räknat täcktes av egentliga jordbruksprodukter och margarin, 2·5 procent av risgryn, torkad frukt och andra kolonialvaror, samt 4·5 procent av fisk samt bär och grönsaker m. m. Vad fisk och kolonialvaror angår har jordbrukskommittén ansett, att man ej har anledning räkna med en sådan ökning av konsumtionen av dessa varor, som skulle kunna komma att märkbart påverka konsumtionen av jordbruksprodukter. Beträffande bär och grönsaker har kommittén vidare ansett, att en starkt ökad konsumtion av dessa produkter är både önskvärd och sannolik. En sådan ökning synes dock ej kunna antagas komma att i nämnvärd mån påverka konsumtionen av egentliga jordbruksprodukter, eftersom bär och flertalet grönsaker ha värde huvudsakligen ur andra synpunkter än såsom rena näringsämnen.

Jordbrukskommittén är fullt medveten om att beräkningar av den art, som nu nämnts, äro behäftade med åtskilliga osäkerhetsmoment och att, även om de antaganden, på vilka desamma bygga, skulle slå in, osäkerheten hos beräkningarna ökar, ju längre fram den tidpunkt ligger, för vilken man vill beräkna konsumtionen. De siffermässiga resultat, till vilka man kommit i utredningarna, få därför ej tillmätas allt för stor betydelse såsom

¹ Kvantiteter för direkt konsumtion utan reduktion för svinn.

numeriskt bestämda prognoser. De ge emellertid enligt kommitténs åsikt en utomordentligt värdefull vägledning vid bedömandet i stora drag av de sannolika utvecklingstendenserna hos konsumtionen och ge vissa hittills saknade hållpunkter för en kvantitetsmässig uppskattning av den framtida livsmedelskonsumtionen. Enligt kommitténs uppfattning är man sålunda berättigad att vid bedömandet av det konsumtionsutrymme, som kan komma att finnas å den inhemska marknaden under de närmaste båda decennierna, fästa stor vikt vid den tendens till förskjutningar i konsumtionen, som Juréens utredning visar, detta i all synnerhet som utredningens resultat ej blott i stort sett väl överensstämmer med de önskemål rörande konsumtionsutvecklingen, som man kan hysa ur näringsfysiologisk synpunkt, utan även i fråga om själva tendensen ansluta sig till den utveckling, som ägt rum även utomlands. Likaså synas de båda utredningarna ge en god vägledning beträffande storleken av den konsumtion, som motsvarar en ur näringsfysiologiska synpunkter fullt tillfredsställande kosthållning.

På grund av vad nu anförts anser jordbrukskommittén, att man, då man i samband med planerandet av den framtida jordbrukspolitiken har att ställa en prognos rörande konsumtionsutvecklingen här i landet, bör utgå från att denna utveckling, förutsatt att fredliga förhållanden komma att råda, i stort sett kommer att gå efter de linjer, som angivits i ovannämnda utredningar. Den utveckling, som väntas, innebär sålunda att den totala konsumtionen, räknat i kalorier per konsument, kommer att under de närmaste decennierna stiga endast obetydligt men att däremot inom totalkonsumtionens ram en ganska betydande förskjutning kommer att äga rum från vegetabiliska till animaliska livsmedel. Denna förskjutning medför, att ett allt större antal skördeenheter kommer att erfordras för att tillgodose efterfrågan på jordbruksprodukter.

De verkställda beräkningarna rörande konsumtionsutvecklingen avse de närmaste decennierna eller tiden fram till omkring år 1970. Att beräkningarna ej förts längre fram i tiden beror på att ovissheten rörande de faktorer, som ha betydelse för konsumtionsutvecklingen, sedan ansetts bli allt för stor. Kommittén vill emellertid framhålla, att man enligt kommitténs uppfattning, såvida normala förhållanden råda, icke har anledning räkna med att kostnormerna komma att försämrats efter utgången av den tid beräkningarna avse.

B. Storleken av den konsumtion, som bör uppehållas i en avspärrningssituation.

Vad nu sagts om konsumtionsutvecklingen har endast gällt den utveckling konsumtionen kan väntas komma att få under normala förhållanden. Därmed är sålunda ej avgjort, vilken konsumtion man bör söka att upp-

rätthålla under en avspärrningssituation. Härvid måste man taga hänsyn till såväl näringsfysiologiska som ekonomiska och psykologiska synpunkter.

Vad de näringsfysiologiska synpunkterna angår är det givetvis önskvärt, att befolkningen även under avspärrningstider skall ha tillgång till en kost, som ej blott ger en tillfredsställande tillförsel av kalorier utan även har en sådan sammansättning, att högvärdiga livsmedel ingå i densamma till förhållandevis stor del. Å andra sidan synes det möjligt att utan risk för försämring av folkhälsan även under en förhållandevis lång avspärrningstid sänka anspråken på kostens sammansättning betydligt under vad som enligt det ovanstående antagits bli normal konsumtion under de närmaste decennierna. Ur näringsfysiologisk synpunkt synes sålunda hinder icke möta, att man i en avspärrningssituation temporärt nöjer sig med en näringstillförsel, som visserligen ger erforderligt kaloritillskott men som i proportionsvis betydligt större utsträckning än under normala förhållanden är byggd på vegetabiliska livsmedel.

Rörande försörjningsläget under krigsåren kunna här anföras följande ur förste aktuarien Juréens utredning hämtade siffror rörande dels totalkonsumtionen av samtliga slag av livsmedel åren 1939/45, dels kaloritillförseln per capita under samma år.

Utvecklingen av totalkonsumtionen framgår av följande uppställning:

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miljarder kalorier	7 766	7 502	7 088	6 961	7 338	7 532	7 632
Index	100	97	91	90	94	97	98

Nedgången i kaloritillförseln per capita var på grund av befolkningstillväxten och ankomsten hit till landet av ett rätt stort antal personer från andra länder något större än den procentuella nedgången av totalkonsumtionen. Detta belyses av följande siffror rörande kaloriförbrukningen per capita och dag:

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Kalorier	3 360	3 220	3 040	2 960	3 080	3 100	3 090
Index	100	96	90	88	92	92	92

Såsom den undre gräns i fråga om kostens kvantitet och kvalitet, vilken ej bör underskridas, om man skall kunna stadigvarande uppehålla individens normala arbetsförmåga, har den av kommittén anlitade sakkunnige på området, professor Yngve Zotterman, angivit en konsumtion, ungefärligen motsvarande den faktiska konsumtionen under sista delen av år 1942 och första delen av år 1943, d. v. s. den tidrymd under den senaste avspärrningen, då ransonerna voro lägst. Till belysande av den nedskärning av levnadsstandarden, som ransoningarna under sagda tid inneburo, kan nämnas, att den totala konsumtionen av jordbruksprodukter (inklusive margarin) år 1939 uppgick till omkring 7 400 miljarder kalorier men vintern 1942/43 motsvarade en årskonsumtion av endast omkring 6 400 miljarder kalorier,

¹ Se bilaga 2 till jordbrukskommitténs betänkande.

alltså en minskning med omkring 14 procent till omkring 86 procent av 1939 års totalkonsumtion. Nedgången gick ut över såväl animalie- som vegetabiliekonsumtionen, dock betydligt starkare över den förstnämnda. Juréen har sålunda beräknat, att under andra halvåret 1942 och första halvåret 1943 konsumtionen i fråga om animalier (inklusive margarin) låg ungefär 18 procent under 1939 års nivå, medan nedgången i fråga om vegetabilier stannade vid omkring 8 procent. En beräkning för kalenderåret 1942 ger ungefär samma resultat. Nedgången i animaliekonsumtionen bör till stor del anses utgöra en följd av strävandena från statsmakternas sida att i då rådande läge med knapphet på livsmedel begränsa animalieproduktionen för att därigenom konsumtionen av cerealier skulle kunna hållas uppe på en relativt hög nivå. Den nedgång av vegetabiliekonsumtionen, som det oaktat inträffade, kan helt tillskrivas det mycket svaga skördeutfallet under åren 1940 och 1941.

Jordbrukskommittén har redan i kapitel 1 berört de olägenheter och svårigheter, som måste väntas uppstå, därest man vid en framtida tidpunkt, då näringsstandarden stigit ej obetydligt över förkrigstidens nivå, skulle söka sänka konsumtionen ned till bottennivån under den senaste avspärrningen. Kommittén har vidare uttalat, att man med hänsyn bland annat till erfarenheterna från sagda tid synes böra eftersträva *dels* att den totala kaloritillförseln under avspärrningen kan bli ungefärligen lika stor som normalt eller i vart fall ej behöva reduceras mera avsevärt, *dels* att man skall kunna undvika en procentuellt sett större nedskärning av animaliekonsumtionen än den, som ägde rum år 1942/43. Den jordbruksproduktion, som erfordras för att under en avspärrningsperiod uppehålla en dylik näringsstandard, har i kapitel 1 betecknats såsom ett *medelalternativ*, medan den jordbruksproduktion, som erfordras för att uppehålla förstnämnda ur näringsfysiologisk synpunkt riskfria minimistandard, där betecknats såsom ett *minimialternativ*.

C. I vilken utsträckning kan beredskapen på livsmedelsförsörjningens område tryggas genom lagring?

Då man skall söka att konkret angiva innebörden av de båda nu uppställda alternativen, torde man först böra ta ställning till frågan, i vilken utsträckning man kan tänka sig att trygga försörjningen i en avspärrningssituation genom lagring av jordbruksprodukter eller andra livsmedel eller råvaror för framställning av livsmedel.

Jordbrukskommittén har redan i kapitel 1 berört frågan, om man kan tänka sig att ordna beredskapen på livsmedelsförsörjningens område utslutande genom lagring. En dylik anordning skulle innebära, att man vid sidan av den produktion, som vid fri internationell konkurrens skulle kunna upprätthållas inom landet, skulle hålla lager av jordbruksprodukter och

andra råvaror för livsmedelsproduktionen i sådan utsträckning, att man genom att till den årliga produktionen lägga viss del av dessa lager skulle kunna tillhandahålla befolkningen de kvantiteter livsmedel, som enligt vad ovan anförts få anses önskvärda för dess försörjning. Kommittén har härom uttalat, att en dylik lösning enligt kommitténs mening, även om man tar hänsyn till att en viss omställning eller ökning av den inhemska produktionen bör kunna ske successivt under avspärrningsperioden, icke synes möjlig. Denna kommitténs uppfattning skall här något närmare motiveras.

Den på inhemska fodermedel grundade animalieproduktion, som skulle kunna bestå på lång sikt i fri internationell konkurrens, måste, som anförts i kapitel 1, antagas bli mindre än den nuvarande. Detta förhållande skulle bland annat innebära, att den mark, som under normala förhållanden skulle tagas i anspråk för jordbruksändamål, skulle minska avsevärt och att betydande delar av den kvarvarande jordbruksjorden skulle brukas väsentligt mer extensivt än tidigare.

Storleken av den skillnad, som vid fri internationell marknad skulle uppkomma mellan den inhemska produktionen under normala förhållanden och det inhemska konsumtionsbehovet i en avspärrningssituation, måste ju bli beroende på skillnaden mellan världsmarknadens prisnivå och den prisnivå, vid vilken man här i landet kan uppehålla en produktion, som förslår att täcka nyssnämnda konsumtionsbehov. Att göra några mera bestämda förutsägelser rörande storleken av sistnämnda skillnad synes icke möjligt. Även om densamma skulle bli relativt liten, måste man emellertid ha i minnet att det, om man vill utjämna skillnaden i produktionskvantiteten genom lagring, icke är tillräckligt att hålla lager endast för ett års behov. Redan förut har påpekats, att det, sedan jordbruket en gång gått tillbaka, är svårt att snabbt åstadkomma någon mera betydande ökning av den totala jordbruksproduktionen, d. v. s. av det antal skördeenheter, som produceras. Sålunda måste det redan under normala förhållanden väntas komma att möta svårigheter att anskaffa den ytterligare arbetskraft, som behövs inom jordbruket för en dylik utvidgning. Jordbrukets ekonomibyggnader samt dess bestånd av maskiner och redskap äro anpassade efter en produktion av viss storlek. En eventuell ökning av kreatursbeståndet måste vidare gå förhållandevis långsamt. Det kanske viktigaste hindret torde slutligen bli, att det ej är lätt att hastigt återvinna den jordbruksjord, som före avspärrningen fått övergå till skogsmark eller eljest ej hållits i bruk.

De hinder, som sålunda redan under normala förhållanden föreligga för en snabb ökning av jordbruksproduktionen, komma dessutom att avsevärt skärpas i en avspärrningssituation. Såsom nedan skall utvecklas, måste man nämligen förutse, att i en dylik situation åtskilliga produktionssänkande faktorer komma att göra sig märkbara. Med hänsyn till dessa svårigheter och till den utvidgning av cerealieproduktionen, som även bör eftersträvas under en avspärrningsperiod, torde man över huvud knappast böra räkna

med att det skall bli möjligt att i en avspärrningssituation åstadkomma någon nämnvärd ökning av den totala animalieproduktionen.

De hinder, som sålunda föreligga för en snabb ökning av den totala produktionen, göra sig givetvis ej gällande i samma grad, då det endast är fråga om en viss omläggning av produktionsinriktningen. Även om man måste ställa sig tvivlande till möjligheten att i en avspärrningssituation någorlunda snabbt åstadkomma en mera betydande utvidgning av den totala produktionen i skördeenheter räknat, bör man därför ej bortse från den avsevärda förbättring av försörjningsläget, som kan ske genom en omläggning av jordbruksproduktionens inriktning inom den areal, som brukats före avspärrningen. Genom en övergång från animalie- till cerealieproduktion kan sålunda en förbättring av kaloritillförseln till befolkningen åstadkommas. Omläggningen åstadkommer emellertid en minskning av de tillgängliga kvantiteterna animaliska livsmedel. Har animalieproduktionen redan före omläggningen varit mindre än konsumtionsbehovet, uppstår alltså en skärpning av denna brist, vilken skärpning bland annat ur psykologiska synpunkter kan få menliga återverkningar.

De tekniska och ekonomiska förutsättningarna för en mera omfattande lagring variera avsevärt i fråga om olika slag av jordbruksprodukter. I fråga om kött, fläsk och ägg synes det sålunda av såväl tekniska som ekonomiska skäl uteslutet att räkna med en lagring, vilken skulle kunna ge något varaktigt och betydande tillskott till försörjningen under en avspärrningssituation. Till belysande härav kan nämnas följande: Den årliga konsumtionen av kött och fläsk uppgick år 1939 till omkring 300 000 ton och kan enligt aktuarien Juréens prognoser rörande den blivande konsumtionsutvecklingen vid måttlig inkomststegring beräknas stiga till omkring 360 000 ton år 1960 och 375 000 ton år 1970. De nu i landet befintliga fryshusutrymmena förslå endast till lagring av omkring 25 000 ton köttvaror, d. v. s. ej mer än omkring 7 procent av den beräknade konsumtionen år 1960. (Observeras bör vidare, att för närvarande avsevärda delar av fryshusutrymmena användas för lagring av andra produkter, bland annat för säsongmässig lagring av smör.) Om man ville till någon nämnvärd del basera försörjningen med köttvaror under en avspärrningssituation på lager av köttvaror, skulle man alltså för detta ändamål behöva uppföra fryshusutrymmen med en kapacitet, som flerdubbelt överstiger samtliga nu befintliga fryshusutrymmen, och uteslutande använda dessa för lagring av köttvaror. Vad angår kostnaderna för dylik fryshuslagring kan nämnas, att lagringskostnaderna för den av livsmedelskommissionen under krigsåren bedrivna fryshuslagringen av kött och fläsk beräknats till omkring 20 öre per kilogram för lagring i 6 månader. Då de flesta fryshuslagrade köttvaror åtminstone på frysteknikens nuvarande stadium av kvalitetsskäl böra omsättas inom en period av omkring 6 månader, kan kostnaden för fryshuslagring av kött och fläsk per år alltså för närvarande anges till omkring 40 öre per kilogram, d. v. s.

för fläsk till något under 20 procent och för kött till något över 20 procent av det nuvarande producentpriset.

(Ett användande av andra metoder för lagring av kött och fläsk ställer sig än oförmånligare. Kostnaden för konservering av kött och fläsk och lagring av varan under ett år beräknas sålunda till omkring 70 öre per kilogram. Kostnaden för nedsaltning av fläsk och lagring av fläsket i detta skick ställer sig än högre, beroende på att fläsket måste omsättas efter omkring 3 månader.)

Äggkonsumtionen uppgick före kriget till omkring 56 000 ton per år och har enligt ovannämnda av aktuarien Juréen upprättade prognos beräknats stiga till omkring 74 000 ton år 1960 samt 82 000 ton år 1970. Även i fråga om ägg gäller att lagringsutrymmena äro mycket begränsade. Den säsongmässiga lagringen av ägg — genom kylhuslagring och konservering — uppgick före kriget regelmässigt till endast omkring 2 000—2 500 ton. Lagringskostnaderna äro vidare här proportionsvis ännu högre än i fråga om kött och fläsk. Den årliga lagringskostnaden för ägg kan sålunda beräknas uppgå till bortåt en krona per kilogram såväl vid kylhuslagring som vid konservering, d. v. s. bortåt 40 procent av det genomsnittliga producentpriset. Vid beräkningen av lagringskostnaden har hänsyn tagits till att lagren måste omsättas efter högst några månader.

Man torde mot bakgrunden av nu anförda siffror kunna draga den slutsatsen, att en mera omfattande beredskapslagring av kött och fläsk samt ägg — även om de tekniska resurserna härför funnes — säkerligen skulle ställa sig dyrare än uppehållande av en ur beredskapssynpunkt tillfredsställande inhemsk produktion.

I fråga om spannmål äro lagringsmöjligheterna såväl tekniskt som ekonomiskt större än i fråga om ovannämnda animaliska produkter. Detta omdöme gäller dock blott intill en viss gräns. Som en övre gräns för de beredskapslager av brödsäd och fodersäd, vilka kunna hållas utan kvalitetsrisker och olägenheter i fråga om distributionsförhållandena m. m., har i en av verkställande direktören i Svenska spannmålsaktiebolaget Erik Carlsson för jordbrukskommitténs räkning upprättad promemoria angivits en kvantitet av 450 000—500 000 ton brödsäd och omkring 150 000 ton fodersäd eller sammanlagt omkring 600 000 ton brödsäd och fodersäd. Vad angår lagringskostnaderna kan nämnas, att enligt vissa inom spannmålsaktiebolaget gjorda beräkningar kostnaden för hållande av ett beredskapslager av brödsäd skulle kunna uppskattas till mellan 2 och 3 kronor per deciton och år. Härvid har räknats med nuvarande inhemska prisnivå å brödsäd samt med en omsättningstid för lagret av 3 år. Räknar man med kortare omsättningstid, stiga givetvis kostnaderna. Det bör anmärkas, att i de nu angivna siffrorna icke inräknats något belopp för prisfallsrisker (liksom hänsyn ej heller tagits till eventuell möjlighet till vinst å lagringen genom pristegring å spannmålen).

De varor, som bäst lämpa sig för beredskapslagring, äro fettråvaror. Lagringskostnaderna bli här förhållandevis låga, och man kan även utan större tekniska olägenheter hålla relativt betydande lager. De utrymmen, som nu finnas för lagring av fett och fettråvaror (silos för lagring av frukter och oljehaltiga fröer samt cisterner för lagring av olja), ha en sammanlagd kapacitet av omkring 60 000 ton i fråga om silos och omkring 31 000 ton i fråga om cisterner. Av det i siloanläggningarna tillgängliga lagringsutrymmet är dock endast omkring 15 000 ton lämpligt för lagring av kopra och andra oljehaltiga frukter.

Av dessa utrymmen beräknas omkring hälften vara erforderlig för fabrikerens normala behov, medan återstoden skulle kunna disponeras för beredskapslagring. Om man antar, att av det sålunda för beredskapslagring tillgängliga siloutrymmet största möjliga kvantitet, d. v. s. 7 500 ton, skulle användas för lagring av kopra och återstoden för lagring av sojaböner, medan cisternutrymmena användas för lagring av ren olja, ger en dylik lagring totalt endast en fettkvantitet av omkring 23 000 ton. (Kopra har en fetthalt av omkring 60 procent, medan fetthalten hos sojaböner endast uppgår till omkring 16 procent.) Vill man ha större beredskapslager, måste alltså särskilda lagringsutrymmen anskaffas.

Den vara, som med hänsyn till kvalitetsrisker, anspråken på lagringsutrymmenas beskaffenhet och behovet av skötsel under lagringstiden är enklast att lagra, är sojaböner. En dylik lagring ger dessutom en viss reserv i fråga om oljekraftfoder. Nackdelen med lagring av sojaböner är att det på grund av varans låga fetthalt behövs mycket stora kvantiteter för att man skall få en fettvarureserv av någon betydelse. Lagring av mera betydande kvantiteter kopra och andra oljehaltiga frukter erbjuder svårigheter, då det vid lagring av dessa varor föreligger stor risk för kvalitetsförsämring och för självantändning och varorna därför tarva särskilt beskaffade lagringsutrymmen och särskilt noggrann tillsyn. Lagring av olja i cisterner åter erbjuder inga särskilda tekniska svårigheter.

Kostnaderna för en beredskapslagring av margarinråvaror påverkas väsentligt av var lagren skola ligga. För margarintillverkningen kan endast raffinerat fett användas. Detta innebär, att varan före användandet måste passera ett raffinaderi. Att upplägga samtliga beredskapslager av fettråvaror i omedelbar anslutning till raffinaderi synes ur beredskapssynpunkt mindre lämpligt. Uppläggas lagren annorstädes än vid raffinaderi, fördyras emellertid lagringen avsevärt av de extra transportkostnader, som i så fall uppkomma.

Att göra någon mera exakt beräkning av kostnaderna för en beredskapslagring av fettråvaror är mycket svårt, beroende på att en mängd olika kombinationer här kunna tänkas. Kostnaderna komma sålunda att påverkas av platsen för lagringen, den tid, inom vilken lagret skall omsättas, samt valet av varuslag. Vidare kommer räntekostnaden att i mycket hög

grad påverkas av de antaganden, som uppställas rörande inköpskostnaden för varorna. För närvarande ligga världsmarknadspriserna å fettråvaror, i den mån dylika varor över huvud taget kunna köpas, flera gånger över förkrigstidens nivå. Det är emellertid under alla förhållanden klart, att lagringskostnaderna här bli proportionsvis avsevärt lägre än kostnaderna för lagring av andra jordbruksprodukter. Till belysande av storleksordningen av kostnaderna för lagring av fettråvaror kan nämnas, att enligt vissa inom statens livsmedelskommissions matfettssektion verkställda ungefärliga beräkningar den årliga kostnaden för lagring av den mängd margarinråvaror, som motsvarar ett kilogram margarin, å annan plats än i anslutning till oljefabrik kan uppskattas till omkring 15 öre vid lagring av sojabönor och till omkring halva beloppet vid lagring av olja i cistern. Beträffande dessa beräkningar kan det anmärkas, att man i fråga om räntekostnaden räknat med ett inköpspris, som ligger närmare 100 procent över förkrigstidens men dock väsentligt under nuvarande prisnivå. Vidare har man i fråga om sojabönorna räknat med att lagret skulle omsättas under tre år, medan man i fråga om oljelagringen i cistern räknat med att lagret skulle omsättas årligen.

Det har redan nämnts, att man visserligen icke kan göra några bestämda förutsägelser rörande storleken av den nedgång i jordbruksproduktionen, som skulle inträffa på lång sikt, därest allt prisskydd åt jordbruksnäringen slopades, men att man under alla förhållanden måste räkna med att denna nedgång skulle bli betydande. Det har vidare framhållits, att den animaliska produktion, som i dylikt fall kan tänkas komma att bestå på lång sikt, måste väntas bli till avsevärd del baserad på importerade fodermedel.

Den genomsnittliga årliga skörden uppgick under 1930-talet, efter avdrag av lagringsförluster och utsäde, till i runt tal 8 300 miljoner skördeenheter, d. v. s. en kvantitet, motsvarande över 8 miljoner ton högvärdig spannmål. Drygt $\frac{5}{6}$ av skörden beräknas ha åtgått till animalieproduktionen. Det synes med hänsyn till storleksordningen av dessa siffror otänkbart att man, därest allt skydd åt jordbruket skulle slopas och den inhemska fodermedelsproduktionen till följd därav nedgå mera avsevärt, skulle genom lagring till någon mera betydande del kunna ersätta bortfallet av den inhemska foderproduktionen. Det synes därför klart, att man ej kan tänka sig att trygga beredskapen på livsmedelsförsörjningens område uteslutande genom lagring. Vad som däremot kan praktiskt diskuteras är tanken att det allmänna visserligen skall stödja en jordbruksproduktion av viss storlek, men att man vid bestämmandet av storleken av denna produktion skall utgå från att densamma under en avspärrningsperiod skall kunna mera permanent kompletteras med tillskott från lager. Det är här alltså ej fråga om den lagerhållning, som bör ske för omställningsändamål eller som en direkt krigsberedskapsreserv, utan om en lagerhållning, vilken skulle kunna användas

för att, efter det omställningen skett, under en relativt lång tid framåt täcka viss del av den årliga konsumtionen.

Till belysande av denna fråga kan anföras följande. Mycket grovt räknat kan man säga, att 1 procent av det årliga försörjningsbehovet i kalorier räknat motsvarar på vegetabiliesidan 30 000 ton högvärdig spannmål och på animaliesidan 10 000 ton matfett. För att täcka ett 10-procentigt underskott i ett års försörjningsbehov med lager av hälften vegetabiliska och hälften animaliska produkter, skulle man sålunda behöva ha ett lager av 150 000 ton spannmål och 50 000 ton matfett. Om lagringen skall ge avsedd trygghet för en eventuell avspärrning av i förväg okänd varaktighet, synes man knappast kunna sätta den tid, under vilken lagren skola förslå till utfyllnad av den inhemska produktionen, till mindre än 3 år. För att under en dylik tidrymd kunna genom lagring utfylla ett 10-procentigt underskott i det inhemska försörjningsbehovet, skulle man alltså behöva ha ett lager av 450 000 ton spannmål och 150 000 ton matfett, om lagringen fördelas lika på vegetabilier och animalier. Beträffande matfettet må anmärkas, att de nu angivna lagringskvantiteterna avse färdigt matfett (smör eller margarin). Sker lagringen i form av rent fett, minskas dessa kvantiteter något. Sker lagringen däremot i form av kopra eller oljehaltiga frukter eller fröer, stiga kvantiteterna betydligt. För en lagring, som skall kunna ge sammanlagt 150 000 ton matfett, behöver man sålunda, om lagringen sker i form av kopra, ett lager av omkring 200 000 ton och, om lagringen sker i form av sojabönor, en kvantitet av ej mindre än omkring 800 000 ton.

Då man bedömer lämpligheten av att vid planeringen av den framtida jordbrukspolitiken räkna med att man genom lagring skall kunna så att säga mera permanent utfylla den inhemska produktionen, bör även beaktas, att en betydande lagring av jordbruksprodukter och förnödenheter för jordbrukets behov under alla förhållanden är önskvärd. Sålunda är det önskvärt, att det skall finnas ett lager av konstgödselmedel och råvaror här för av den storlek, som erfordras för att i en avspärrningssituation trygga jordbrukets behov av konstgödselmedel intill dess detta kan täckas genom inhemsk tillverkning. Vidare behövas vissa lager, främst av fettråvaror, för komplettering av de inhemska livsmedelstillgångarna under den tid, som åtgår för omställning av jordbruket. Det är även önskvärt, att man i en avspärrningssituation ej skall behöva genomföra den tänkta nedskärningen av levnadsstandarden omedelbart, utan att denna nedskärning skall kunna ske successivt. Om detta skall bli möjligt, måste man ha vissa lager, vilka kunna användas till komplettering av de inhemska livsmedelstillgångarna under den tid nedskärningen beräknas pågå. För de nu omförmälda slagen av lagring, vilka speciellt ta sikte på att undanröja de svårigheter, som kunna uppkomma under en relativt kortvarig period för omställning av produktionen och konsumtionen, användes i det följande den sammanfattande beteckningen *omställningslagring*.

Vid sidan av omställningslagringen torde man dessutom böra räkna med att man, liksom även varit fallet före och under det senaste kriget, bör hålla ett visst *krigsberedskapslager*, åtminstone av brödsäd.

Redan den omställningslagring och krigsberedskapslagring, vilken sålunda är önskvärd, uppgår till åtskilliga hundratusentals ton. Det synes av ovan angivna skäl icke praktiskt genomförbart, att man vid sidan av denna lagring skulle under normala förhållanden uppehålla en ytterligare lagring av sådan storleksordning, att den under en relativt lång tid efter omställningen skulle kunna täcka någon mera betydande del av det totala inhemska konsumtionsbehovet.

Beträffande tanken på att genom lagring av matfett trygga försörjningen under en avspärrningssituation må dessutom erinras om de konsekvenser för försörjningen med köttvaror under en avspärrningssituation, som uppkomma, därest man med hänsyn till möjligheterna att lagra fettråvaror låter den inhemska matfettsproduktionen sjunka under vad som eljest skulle vara önskvärdt för matfetsförsörjningens tryggande under en sådan situation. En dylik politik måste självfallet leda till en minskning av kreatursstammen och därmed även till en minskning av produktionen av köttvaror. Storleken av denna minskning kan mycket ungefärligt uppskattas till — i kilogram räknat — omkring hälften av minskningen av matfetsproduktionen. Särskilt om man redan förut satt anspråken på den konsumtionsstandard, som man vill uppehålla under en avspärrning, relativt lågt, kommer alltså ett dylikt utbyte av inhemsk produktion mot lagring att märkbart skärpa försörjningssvårigheterna i fråga om köttvaror.

Jordbrukskommittén har på grund av vad ovan anförts rörande lagring av jordbruksprodukter kommit till den uppfattningen, att det lämpligaste sättet att trygga vårt lands försörjning med jordbruksprodukter under en avspärrningsperiod av obestämd varaktighet är att man även under normala förhållanden uppehåller en jordbruksproduktion, som är så stor att den — efter den omställning, som kan ske under en relativt kort övergångsperiod — förslår att täcka den konsumtion av jordbruksprodukter, som statsmakterna önska uppehålla under avspärrningen.

Vad här ovan anförts rörande den betydelse man vid utformningen av den framtida jordbrukspolitiken bör tillmäta de tillskott till livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation, som kunna ernås genom lagring av jordbruksprodukter m. m., gäller i stort sett oberoende av huruvida man i fråga om den inhemska produktionens storlek väljer medelalternativet eller ett lägre liggande alternativ. Jämfört med det totala försörjningsbehov, som kommer att föreligga i en dylik situation, måste nämligen alltid det tillskott, som lagring kan ge, bli förhållandevis ringa.

Sedan jordbrukskommittén sålunda motiverat sin uppfattning, att man vid bestämmandet av storleken av den jordbruksproduktion, som bör uppehållas under normala förhållanden med hänsyn till behovet i en avspärrningssituation, ej bör räkna med att försörjningen mera permanent skall kunna i nämnvärd grad bygga på lagring, övergår kommittén till att behandla frågan om storleken av den jordbruksproduktion, som bör anses önskvärd enligt medelalternativet respektive minimalalternativet. Dessförinnan skall emellertid beröras frågan om den förbättring av försörjningsläget, som i en avspärrningssituation kan vinnas genom en övergång från animalie- till vegetabilieproduktion respektive genom en utvidgning av oljeväxtodlingen.

Grovt räknat kan man ange den genomsnittliga energiförlusten vid användning av vegetabilier för animalieproduktion till 80 procent. Denna energiförlust innebär, att fem kalorier vegetabilier åtgå för framställning av en kalori animaliska livsmedel. Om man antar, att man i en avspärrningssituation, i stället för att på en viss areal odla fodermedel, vilka sedan användas till animalieproduktion, odlar till människoföda direkt användbara vegetabilier och vid odlingen utvinner samma antal skördeenheter som förut, skulle detta sålunda innebära, att man från denna areal kan för försörjningsändamål tillhandahålla en kalorimängd, vilken är fem gånger så stor som den, vilken tidigare erhållits från arealen i fråga. De praktiska begränsningarna i fråga om möjligheterna att på detta sätt öka födoämnesproduktionen ligga främst i den nedgång av animalieproduktionen, som omläggningen medför.

Oljeväxtodlingen har under det senaste kriget lämnat ett viktigt tillskott till vår fettmedelsförsörjning. Det är redan med hänsyn härtill klart, att man vid bedömandet av hur vårt livsmedelsbehov skall kunna tillgodoses vid en eventuellt kommande avspärrning, måste ägna denna odling stor uppmärksamhet.

Rörande oljeväxtodlingen under krigsåren kan nämnas följande: Oljeväxtodlingen hade under år 1940 huvudsakligen karaktären av utsädesodling. Ur 1941 års skörd framvanns omkring 1 500 ton olja. 1942 steg produktionen till 6 000 ton olja, år 1943 till 13 000 ton olja och år 1944 till 16 500 ton olja. 1945 års skörd sjönk åter till något över 13 000 ton olja. Rörande 1944 och 1945 års oljeväxtodling kunna även lämnas följande siffror angående totalarealen och oljans fördelning på olika slag av oljeväxtodling.

	Areal, hektar		Oljeproduktion ton	
	1944	1945	1944	1945
Raps	20 500	15 500	9 400	6 700
Vitsenap.....	7 700	4 500	1 700	900
Vallmo	2 700	1 900	700	300
Oljelin.....	13 300	15 500	4 700	5 300
Summa	44 200	37 400	16 500	13 200

I Juréens utredning angående jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel har beräknats, att utbytet i kalorier per arealenhet

vid odling av oljevaxter blir ungefär 5 gånger så stort som det utbyte man erhåller, om arealen användes för odling av fodervaxter och dessa i sin tur till mjölkproduktion. Då man, såsom nyss angivits, kan räkna med att det för framställning av en kalori animaliska livsmedel åtgår fem kalorier vegetabilier, innebär detta, att utbytet i kalorier räknat å en viss areal blir ungefär detsamma, vare sig arealen användes för odling av oljevaxter eller för odling av brödsäd. Att odla oljevaxter å mark, som eljest skulle ha använts för brödsädsodling, skulle alltså ej medföra någon direkt vinst i kalorier räknat. Däremot kan man självfallet genom oljevaxtodlingen i en avspärrningssituation förbättra förhållandet mellan animalie- och vegetabilieproduktionen. Det bör dock understrykas, att beräkningarna rörande utbytet av oljevaxtodling endast gälla under förutsättning att odlingen sker å därtill väl lämpad mark. Skulle odlingen ske å annan mark, får man räkna med att resultatet försämras i sådan grad, att utbytet i kalorier räknat kan bli lägre än om marken använts för brödsädsodling.

D. Storleken av den enligt medelalternativet önskvärda jordbruksproduktionen.

Såsom ett medelalternativ i fråga om storleken av den jordbruksproduktion, som ur beredskapssynpunkt bör uppehållas under normala förhållanden, har angivits en produktion, som är så stor, att livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation, därest en viss omläggning av konsumtionsvanorna, främst i form av en förskjutning från animalie- till vegetabiliekonsumtion, kommer till stånd, i kalorier räknat kan hållas på ungefär samma nivå som under normala förhållanden eller i vart fall ej behöver sänkas mera avsevärt. Beträffande storleken av den förskjutning av konsumtionen, med vilken man härvidlag bör räkna, har även angivits, att man ej synes böra i planläggningen räkna med större procentuell minskning av den normala animaliekonsumtionen än den, som ägde rum år 1942/43.

Sagda förskjutning av konsumtionen från animalier till cerealier kommer att medföra en minskning av den produktionsvolym, som erfordras för att täcka konsumtionsbehovet. Genom att man då delvis undviker den kalori-förlust, som animalieproduktionen medför, kommer nämligen en mindre skörd än tidigare att räcka till för den erforderliga kaloritillförseln.

Beträffande den vinst ur försörjningssynpunkt, som kan göras genom en omläggning av produktionen från animalie- till vegetabilieproduktion, har förut nämnts, att man genomsnittligt kan räkna med att fem kalorier vegetabiliska produkter åtgå för framställning av en kalori animaliska livsmedel. I ett läge, då konsumtionen är ungefär jämnt fördelad mellan animaliska och vegetabiliska livsmedel, kan man uppställa följande räkneexempel rörande den besparing i fråga om den totala produktionsvolymen,

som kan vinnas genom en viss förskjutning av konsumtionen från animaliska till vegetabiliska livsmedel.

Den totala konsumtionen av jordbruksprodukter antages uppgå till 4 000 miljarder kalorier animaliska produkter och likaledes 4 000 miljarder kalorier vegetabiliska produkter. Vid ovan angivna genomsnittliga utbytetal för animalieproduktionen kan hela denna konsumtion beräknas motsvara $(4\,000 \times 5 =) 20\,000 + 4\,000 = 24\,000$ miljarder kalorier vegetabiliska produkter. Minskas animaliekonsumtionen med 18 procent men totalkonsumtionen bibehålles vid oförändrad nivå i kalorier räknat, blir animaliekonsumtionen 3 280 miljarder kalorier och vegetabiliekonsumtionen 4 720 miljarder kalorier. Denna konsumtion kan då sammanlagt beräknas motsvara $(3\,280 \times 5 =) 16\,400 + 4\,720 = 21\,120$ miljarder kalorier vegetabiliska produkter. Minskningen utgör 2 880 miljarder kalorier, vilket innebär, att man genom förskjutningen av konsumtionen kan uppehålla samma totala kaloritillförsel som tidigare med en produktionsvolym, som är 12 procent lägre än den förutvarande.

Antager man, att animaliekonsumtionen skall minskas med 15 procent men att totalkonsumtionen fortfarande skall bibehållas vid oförändrad nivå i kalorier räknat, utgör minskningen 2 400 miljarder kalorier. Den i detta fall erforderliga produktionsvolymen blir sålunda 10 procent lägre än den förutvarande.

Skulle slutligen, om animaliekonsumtionen minskas med 15 procent, vegetabiliekonsumtionen sjunka så mycket, att den totala kaloritillförseln minskas med 10 procent, kommer den sålunda reducerade konsumtionen att sammanlagt motsvara 20 800 miljarder kalorier vegetabiliska produkter. Detta konsumtionsbehov kan täckas med en produktionsvolym, som är ungefär 13 procent lägre än den förutvarande.

De nu angivna räkneexemplen synas kunna användas som utgångspunkt vid ställningstagandet till storleken av den jordbruksproduktion, som enligt medelalternativet bör uppehållas under normala förhållanden för att trygga livsmedelsförsörjningen under en avspärrningssituation. Såsom tidigare anförts har man beräknat, att den successiva förskjutning av konsumtionen från vegetabilier till animalier, som ägt rum sedan lång tid tillbaka och som under förutsättning av normala förhållanden kan väntas komma att fortgå, fram emot 1970-talet skall leda till att vegetabilie- och animaliekonsumtionen, vilka år 1939 utgjorde respektive 57 och 43 procent av den totala konsumtionen av jordbruksprodukter, komma att utgöra ungefär hälften var av sagda totalkonsumtion.

Med de utgångspunkter, som valts för detta alternativ, skulle man alltså kunna tänka sig, att den produktionsvolym, som man under normala förhållanden bör eftersträva att upprätthålla, bestämmes så att den uppgår till inemot 90 procent av den normala konsumtionen av vegetabiliska och animaliska produkter, omräknad i skördeenheter.

I de nu anförda exemplen har någon hänsyn ej tagits till oljeväxtodlingens betydelse. Genom de möjligheter till fettproduktion, som oljeväxtodlingen erbjuder, kan man emellertid räknemässigt låta omläggningen från animalie- till vegetabilieproduktion bli mer omfattande än som antagits i ovannämnda räkneexempel, utan att den totala konsumtionen av animalier (inklusive margarin) skulle behöva sjunka mer än som antagits i desamma. Detta skulle innebära, att den produktionsvolym, som man borde eftersträva att uppehålla under normala förhållanden, skulle kunna sättas lägre än vad nyss nämnts.

Emellertid måste man vid bestämmandet av storleken av den jordbruksproduktion, som bör stödjas under normala förhållanden för att livsmedelsförsörjningen i en avspärrningssituation skall kunna tryggas, även beakta vissa andra faktorer än den nyss nämnda förskjutningen av konsumtionen. Till en början torde man sålunda i en avspärrningssituation icke böra räkna med någon tillförsel av kolonialvaror. Dessa varor utgjorde, såsom tidigare nämnts, före kriget normalt omkring 2·5 procent av den totala konsumtionen i kalorier räknat.

Vidare torde man, när det gäller att bedöma storleken av de skördar, som kunna påräknas under en avspärrningssituation, ej utan vidare kunna antaga, att dessa skola kunna hållas på samma nivå som under normala förhållanden. En avspärrning måste, såsom erfarenheterna från de senaste åren tydligt visat, väntas komma att medföra svårigheter för jordbruket i olika avseenden. Dessa svårigheter komma att återspegla sig i en produktionsminskning eller i vart fall i ett avstannande av den under normala förhållanden påräkneliga produktionsökningen. Framför allt måste man härvid räkna med att uppehållandet av den försvarsberedskap, som kan vara nödvändig i ett dylikt läge, ävensom den omställning av näringslivet i övrigt, som avspärrningen kan framtvinga, kommer att medföra svårigheter för jordbruket att täcka sitt behov av arbetskraft. Uppkommer brist på arbetskraft inom jordbruket, kan detta ej undgå att menligt inverka på möjligheterna att driva jordbruket lika omsorgsfullt som under normala förhållanden, och måste följaktligen även väntas få återverkningar i form av minskad jordbruksproduktion. Att ange något visst mått för den minskning av jordbruksproduktionen, med vilken man sålunda har att räkna, är dock icke möjligt, eftersom detta helt blir beroende på förhållanden, som ej i förväg kunna överblickas. Att denna minskning under vissa förhållanden kan bli ganska betydande synes dock klart. Vidare måste man förutse, att det kan uppstå knapphet beträffande förnödenheter för jordbruket, vilken knapphet även den kan leda till minskad skörd.

Beträffande skördens storlek må även framhållas, att det synes önskvärt, att man i en avspärrningssituation har en viss säkerhetsmarginal för mötande av sådan nedgång av skörden, som kan förorsakas av ogynnsamma väderleksförhållanden.

Rörande skördeutvecklingen under krigsåren kunna i detta sammanhang anföras följande siffror:

Skörden i milj. skördeenheter.							
(Exkl. oljevaxter, spånadsvaxter och köksvaxter å åkern.)							
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Milj. skördeenheter	10 144	9 272	6 887	5 780	8 229	8 256	8 731
Index	100·0	91·4	67·9	57·0	81·1	81·4	86·1
•	—	100·0	74·3	62·3	88·8	89·0	94·2

Slutligen bör i detta sammanhang framhållas, att man under en avspärrningssituation kan behöva räkna med ökad livsmedelskonsumtion för vissa samhällsgrupper, i främsta rummet krigsmaktens personal.

Innan jordbrukskommittén söker att definitivt ange, hur målsättningen i fråga om storleken av den produktion, som bör uppehållas under normala förhållanden, enligt kommitténs uppfattning bör ske vid en tillämpning av medelalternativet (se härom sid. 93), skall kommittén något beröra frågan om storleken av den produktion, som kan anses önskvärd vid en tillämpning av den s. k. självförsörjningslinjen, d. v. s. den linje, där man utgår från att det svenska jordbruket även under normala förhållanden bör ha företrädesrätt att avsätta sina produkter på den inhemska marknaden.

Det har i kapitel 1 anförts, att det resultat rörande storleken av den önskvärda jordbruksproduktionen, till vilket man kommer enligt medelalternativet, i praktiken ej i någon större utsträckning avviker från det resultat, till vilket man kommer vid tillämpning av självförsörjningslinjen. Detta beror på att man i båda fallen bör ha en viss marginal. Vid tillämpning av självförsörjningslinjen är det nämligen önskvärt, att produktionen icke normalt skall till 100 procent täcka det inhemska konsumtionsbehovet, utan att normalproduktionen skall ligga något under det normala konsumtionsbehovet. I motsatt fall skulle nämligen även en tillfällig, relativt obetydlig ökning av produktionen, exempelvis vid en gynnsam skörd, framkalla ett produktionsöverskott, vilket skulle kunna verka pristryckande och bli till skada för jordbruket. Genom att en viss marginal finnes mellan den normala produktionen och den normala konsumtionen vid självförsörjningslinjen får man då till en början möjlighet att bereda avsättning för en rent tillfällig skördeökning, utan att denna behöver pressa ned den inhemska producentprisnivån. Av vikt är även att man, om man har en dylik marginal, får ett visst andrum för mera långsiktiga åtgärder till reglering av produktionens storlek, därest det skulle visa sig, att produktionsutvecklingen går i snabbare takt än konsumtionsutvecklingen och att sålunda risk för en mera permanent överskottsproduktion föreligger.

Även vid en tillämpning av en beredskapslinje synes det önskvärt att omfattningen av den produktion, som skall åtnjuta statligt stöd, ej skall vara absolut fix. Det bör även här, av motsvarande skäl som anförts på tal om

självförsörjningslinjen, finnas en viss marginal mellan storleken av den i och för sig ur beredskapssynpunkt önskvärda produktionen och den produktion, för vilken statligt stöd högst bör kunna utgå.

Den maximiproduktion, som bör åtnjuta stöd enligt beredskapslinjen, kommer på grund härav att närma sig den produktion, som i och för sig skulle anses önskvärd enligt självförsörjningslinjen.

Den allra största delen av den årliga skörden användes för utfodringsändamål. Den genomsnittliga skörden under 1930-talet beräknas ha uppgått till omkring 9 200 miljoner skördeenheter. Lagringsförluster och utsäde motsvara omkring 900 miljoner skördeenheter. Av återstoden, omkring 8 300 miljoner skördeenheter, beräknas endast omkring 1 300 miljoner skördeenheter ha gått till direkt förbrukning av vegetabilier (inklusive export), medan återstoden, omkring 7 000 miljoner foderenheter¹, använts till utfodring. Av sistnämnda kvantitet utgjorde omkring 1 700 miljoner foderenheter kraftfoder (spannmål och kli), drygt 2 900 miljoner foderenheter stråfoder, nära 600 miljoner foderenheter saftfoder (potatis, foderrotfrukter, betmassa och blast m. m.) samt omkring 1 800 miljoner foderenheter bete och grönfoder. Samtidigt uppgick förbrukningen av importerade fodermedel i genomsnitt till omkring 500 miljoner foderenheter per år. (I praktiken var givetvis de importerade fodermedlens betydelse för produktionens storlek större än som framgår av en direkt jämförelse mellan kvantitetsciffrorna, detta på grund av deras höga halt av smältbar äggvita.)

Den allra största delen av de för utfodring tillgängliga fodermedlen gick till mjölkproduktionen. Enligt gjorda beräkningar skulle under 1930-talet i genomsnitt per år för nötkreatursskötseln ha åtgått nära 5 200 miljoner foderenheter, därav omkring 3 900 miljoner skördeenheter för kornas utfodring och återstoden huvudsakligen för uppfödning av ungdjur och livkalvar. För svinskötseln åtgick omkring 750 miljoner foderenheter och för hönsskötseln omkring 275 miljoner foderenheter per år. (Siffrorna avse enbart vegetabiliska fodermedel.)

Man behöver ej räkna med att jordbrukarna, då skörden blir bättre än normalt, alltid skola söka att under samma produktionsår disponera över hela skörden genom försäljning eller för förbrukning i den egna jordbruksdriften. En viss lageröverföring kommer i dylikt fall att äga rum. Man får emellertid även räkna med att skördeutfallet kommer att taga sig uttryck i ökade utbud eller ock en ökad animalieproduktion. Den gren av jordbruksproduktionen, som i praktiken i första hand kommer att tjänstgöra som regulator beträffande storleken av de totala saluförda kvantiteterna, är animalieproduktionen och inom denna särskilt mjölkproduktionen. Då endast en begränsad del av mjölken kan vinna avsättning som konsumtionsmjölk, måste återstoden gå till framställning av mejeriprodukter. Vid god

¹ Begreppen skördeenhet och foderenhet sammanfalla i stort sett och användas därför i detta sammanhang för enkelhetens skull såsom liktydiga begrepp.

spannmålsskörd får man dock även särskilt vänta sig en ökning av fläskproduktionen.

Med hänsyn härtill synes det naturligt att man, om man vill ha en marginal mellan den totala normala jordbruksproduktionen och den totala normala konsumtionen, bör i främsta rummet lägga denna marginal på smörproduktionen samt i någon mån även på fläskproduktionen. Detta skulle innebära, att man vid tillämpning av självförsörjningslinjen skulle beträffande andra varor än matfett och fläsk eftersträva en jordbruksproduktion, som i stort sett motsvarar den normala inhemska konsumtionen.

Det skulle möjligen kunna ifrågasättas, att fodermedelsimporten skulle kunna användas som regulator av mjölkproduktionens storlek på så sätt att man skulle kunna inskränka importen, om den inhemska skörden blir god, och att man med hänsyn härtill ej skulle behöva den marginal mellan den normala produktionen och den normala konsumtionen, varom nyss talats. Häremot kan emellertid anföras följande.

Den produktionsökning, som kan väntas äga rum inom det svenska jordbruket, torde, såsom nedan skall utvecklas, komma att bli så kraftig, att jordbruket inom en ej avlägsen framtid enbart med användande av inhemska fodermedel skulle kunna få till stånd balanserade foderstater och täcka hela den normala inhemska konsumtionen av matfett. På lång sikt torde man därför ej ha att räkna med att någon större import av fodermedel behöver ske under normala förhållanden. Under sådana omständigheter bortfalla tydligen på lång sikt möjligheterna att förhindra produktionsöverskott i fråga om matfett genom en begränsning av fodermedelsimporten. Vad vidare angår förhållandena på kortare sikt, bör man, så länge vi ej kunna ernå balanserade foderstater medelst egen foderproduktion, ej avstå från den hjälp till ernående av dylik balans, som en viss fodermedelsimport utgör, även om tillgången på andra fodermedel är god. Även sett på kortare sikt bli alltså möjligheterna att använda denna import som regulator av mjölkproduktionens storlek vid god skörd mycket begränsade.

I fråga om matfett synes alltså den enligt självförsörjningslinjen önskvärda produktionen böra motsvara den normala inhemska matfettskonsumtionen med avdrag av en viss kvantitet. Denna sistnämnda kvantitet skulle då användas som en buffert för att minska risken för uppkomsten av ett produktionsöverskott. Blir skörden av normal storlek, behöver bufferten ej användas, utan marginalen mellan smörproduktionen och hela matfettskonsumtionen utfylles med margarin. Blir skörden god och smörproduktionen till följd därav större än normalt, kan man genom att minska margarinkonsumtionen bereda ökat avsättningsutrymme för smöret på den inhemska marknaden. Blir skörden åter svag, får man tänka sig, att man i första hand söker täcka underskottet på fodermedel genom import, samt, i den mån så ej kan ske, att margarinkonsumtionen i mån av behov får utvidgas.

Vad vidare angår fläskproduktionen synes den marginal, som här kan

behövas, böra läggas på fodermedlen. Detta skulle kunna ske så, att man visserligen skulle syfta till att uppehålla en fläskproduktion, tillräcklig för att täcka den normala inhemska konsumtionen, men förutsätta, att importerade fodermedel normalt i viss mindre utsträckning skulle användas vid denna produktion. Om den inhemska spannmålsskörden skulle bli god, skulle man då kunna bereda ökade avsättningsmöjligheter för detta skördeöverskott genom att begränsa eller helt slopa fodermedelsimporten. Man skulle på så sätt minska risken för att skördeöverskottet skulle få till följd en ökning av fläskproduktionen utöver vad som normalt kan avsättas här i landet eller ett prisfall å fodersåden på grund av bristande avsättningsmöjligheter.

Av skäl som nu anförts synes alltså den marginal, som vid tillämpning av självförsörjningslinjen normalt borde finnas mellan produktion och konsumtion, böra konstrueras så, att dels matfettsproduktionen normalt skulle ligga ett visst stycke under matfettskonsumtionen, dels fläskproduktionen till en mindre del normalt skulle uppehållas medelst importerade fodermedel. Förstnämnda mellanskillnad komme vid en skörd av genomsnittlig storlek att utfyllas med margarin. (För enkelhets skull bortses här och i det följande från ersättningsmedel för smör och margarin.)

Totalskörden i genomsnitt per år under 1930-talet har, såsom ovan nämnts, beräknats till omkring 9 200 miljarder skördeenheter. En variation i totalskörden på omkring 2 procent, d. v. s. med omkring 180 miljoner skördeenheter, skulle, om den kunde läggas enbart på kornas utfodring, teoretiskt kunna medföra en ökning respektive minskning av smörproduktionen med omkring 10 000 ton per år. Om den kunde läggas enbart på fläskproduktionen, skulle den innebära en ökning respektive minskning av denna produktion med omkring 30 000 ton. (I praktiken får man, såsom tidigare framhållits, bland annat givetvis räkna med att en viss del av skördeöverskottet kommer att lagras till ett kommande år.)

Det kan i detta sammanhang erinras om att jordbruksproduktionen under åren 1935—1938 steg med sammanlagt 124 miljarder kalorier animaliska livsmedel och 507 miljarder kalorier vegetabiliska livsmedel. För att ge en mera konkret uppfattning om innebörden av denna stegring kan nämnas, att densamma, om den omräknas till smör, motsvarar omkring 16 000 ton smör för den animaliska och omkring 13 000 ton smör för den vegetabiliska produktionen eller sålunda sammanlagt omkring 29 000 ton smör. Denna stegring får väl anses osedvanligt stark, beroende på ett exceptionellt sammanfallande av ett antal goda skördeår. Det bör dessutom anmärkas, att produktionsökningen i fråga om animaliska livsmedel till väsentlig del berodde på ökad import av kraftfoder.

Om man vid tillämpning av självförsörjningslinjen skall ha en marginal, som verkligen kan bli av någon betydelse, då det gäller att undvika produktionsöverskott till följd av tillfälliga skördestegringar, och som kan ge något

andrum, om man vill vidtaga åtgärder för att motverka tendenser till en mera permanent skördestegring, synes man mot bakgrunden av det nu anförda böra ha en marginal av bortåt 30 000 ton matfett samt omkring 75 000 ton fodermedel för fläskproduktionen. Även en dylik marginal kommer ej att motsvara mer än omkring 6 procent av den genomsnittliga årliga skörden under 1930-talet.

I fråga om *en* produktionsgren synes man emellertid, även om man i princip skulle vilja gå in för en självförsörjningslinje, knappast kunna räkna med att produktionen kommer att kunna fylla hela det normala inhemska avsättningsutrymmet. Denna gren är sockerbetsodlingen.

I de förut återgivna beräkningarna rörande konsumtionsutvecklingen har antagits, att sockerkonsumtionen successivt skall öka avsevärt. Om denna ökade sockerkonsumtion helt skall täckas genom inhemsk produktion, måste sockerbetsodlingen utvidgas. Hur stor utvidgning av sockerbetsarealen, som skulle behövas för detta ändamål, beror bland annat på möjligheterna till fortsatt skördestegring. Det kan emellertid nämnas, att under de antaganden rörande skördestegringen, som gjorts i Juréens utredning, för täckande av den normala sockerkonsumtionen fram emot år 1970 skulle erfordras en sockerbetsareal av omkring 68 000 hektar eller omkring 13 000 hektar mer än den största areal, som hittills uppnåts. Det synes emellertid synnerligen tvivelaktigt, om en odling av denna storleksordning över huvud kan uppnås utan oproportionerligt stora kostnader. Det har nämligen varit förenat med stora svårigheter att anskaffa erforderlig arbetskraft redan för den hittillsvarande odlingen, och dessa svårigheter skulle givetvis skärpas ytterligare, om man utvidgar odlingen. Vidare är det ej säkert, att för sockerbetsodling lämpad jord kan uppbringas i den utsträckning, som skulle erfordras för att möjliggöra en dylik utvidgning. Det kan i detta sammanhang nämnas, att representanter för sockerbetsodlarna förklarat sig anse det tveksamt, huruvida man med nuvarande arbetsmetoder över huvud kan tänka sig, att sockerbetsodlingen skall kunna utvidgas mera avsevärt utöver sin nuvarande nivå, omkring 55 000 hektar.

Även vid en tillämpning av medelalternativet torde det av olika skäl vara lämpligt, att stödet åt jordbruksproduktionen utformas så, att man lägger skillnaden mellan den totalproduktion, som man vill stödja, och den normala inhemska konsumtionen huvudsakligen på matfetsproduktionen och sockerproduktionen, samt i någon mån även på fodermedel för fläskproduktionen. Detta innebär, att man även enligt medelalternativet beträffande andra jordbruksprodukter än matfett och socker bör stödja en produktion, som motsvarar den normala konsumtionen, samt att man i fråga om matfett och socker bör stödja en produktion, motsvarande den normala konsumtionen med avdrag av vissa myckenheter. Skillnaden mellan den produktion av matfett och socker, som statsmakterna skola stödja, och hela den

inhemska konsumtionen förutsättes då normalt skola utfyllas med margarin respektive med import av socker. Beträffande fläskproduktionen innebär det sagda, att denna vid normal skörd i någon mån bör baseras på importerade fodermedel.

I en avspärrningssituation bör man, såsom tidigare antytts och i annat sammanhang närmare skall utvecklas, söka snarast möjligt få till stånd en ganska betydande odling av oljeväxter för att därigenom åstadkomma en förbättring av försörjningsläget beträffande matfett. Om man i en avspärrningssituation utan allt för stort dröjsmål skall kunna få fram några mera betydande kvantiteter margarinråvaror medelst inhemsk odling av oljeväxter, måste man emellertid även under normala förhållanden uppehålla en oljeväxtodling av ej allt för ringa omfattning.

Rörande den oljeväxtodling, som bör uppehållas ur beredskapssynpunkt med hänsyn till önskvärdheten av att i en avspärrningssituation snabbt kunna utvidga denna odling, ävensom rörande de arealer, som skulle behöva tagas i bruk för ernående av en viss tänkt produktion av olja, har professor Åke Åkerman för jordbrukskommitténs räkning verkställt vissa beräkningar, vilka redovisas i en som *bilaga 4* till detta betänkande fogad promemoria. Åkerman har där bland annat uttalat, att en fullgod beredskap i fråga om oljeväxtodlingen kräver, att man under normala förhållanden skall uppehålla en oljeväxtodling, som är så omfattande, att ej endast utsädesbehovet är tryggt utan det även inom de områden, där oljeväxtodling kan komma i fråga i en avspärrningssituation, finnes ett tillräckligt antal odlare, som äro förtrogna med odlingstekniken för olika slag av oljeväxter. Den ur denna synpunkt erforderliga arealen har Åkerman beräknat till omkring 10 000 hektar för produktion av matnyttigt fett jämte viss areal för odling av oljelin. Å förstnämnda areal skulle enligt Åkermans kalkyler kunna framvinnas fettråvaror, motsvarande omkring 6 000 ton margarin.

Med hänsyn till den betydelse oljeväxtodlingen kan få i en avspärrningssituation är det enligt jordbrukskommitténs uppfattning angeläget, att man även under normala förhållanden uppehåller en så stor odling, att man i en dylik situation relativt snabbt kan få fram mera betydande kvantiteter fettråvaror. Det synes därför önskvärt, att man under normala förhållanden skall söka uppehålla en odling av den storlek, som Åkerman angivit. Det synes vidare lämpligt, att odlingen ej skall vara allt för snävt maximerad. Skulle vid den prisnivå å oljeväxter, som statsmakterna stödja, intresse företiga hos odlarna för en något större odling, synes det allmänna alltså ej böra undandraga sig att stödja en viss utvidgning av odlingen utöver den i Åkermans promemoria angivna, ur beredskapssynpunkt erforderliga nivån. Som en övre gräns för den odling av oljeväxter för produktion av matnyttigt fett, som statsmakterna böra stödja under normala förhållanden, synes kunna uppställas en odling, varav erhålles fettråvaror för framställning av omkring 10 000 ton margarin.

Den oljeväxtodling, som statsmakterna sålunda förutsättas komma att stödja, är en del av beredskapsproduktionen. Den matfettsproduktion, som statsmakterna böra stödja ur beredskapssynpunkt, kommer följaktligen att utgöras till huvudsaklig del av smör men därjämte även till en mindre del av margarin, framställt av råvaror, som utvunnits ur här i landet odlade oljeväxter. Ifrågavarande margarinproduktion bör sålunda inräknas i beredskapsproduktionen av matfett och ej i den margarinkvantitet, som utgör skillnaden mellan beredskapsproduktionen och den normala matfettskonsumtionen.

Det är visserligen ytterst svårt att siffermässigt uppskatta betydelsen av de olika faktorer, som kunna tänkas komma att inverka på produktionens respektive konsumtionens storlek i en avspärrningssituation, och följaktligen även ytterst svårt att i siffror angiva, hur stor den enligt medelalternativet önskvärda säkerhetsmarginalen bör vara. Jordbrukskommittén anser emellertid, att en ur beredskapssynpunkt tillfredsställande jordbruksproduktion i praktiken kommer att ligga ganska nära den produktion, som skulle anses önskvärd vid tillämpning av självförsörjningslinjen, sådana den sistnämnda preciserats här ovan. Att märka är, att i beredskapsproduktionen ingår en viss mindre produktion av margarinråvaror samt att det även enligt självförsörjningslinjen förutsättes, att full självförsörjning i fråga om socker sannolikt ej kan uppehållas.

Vad angår den sockerproduktion, som bör uppehållas enligt medelalternativet, må erinras om, att den konsumtionsökning, som kan väntas i fortsättningen, till största delen torde komma att falla på industrin. En nedskärning av sockerförbrukningen kan därför genomföras utan att densamma behöver få allt för stora återverkningar på den egentliga hushållsförbrukningen.

Hänsyn till livsmedelsförsörjningen under en avspärrningssituation torde sålunda ej nödvändiggöra, att man under normala förhållanden söker hålla sockerbetsodlingen här i landet uppe på en sådan nivå, att den förslår att täcka hela den inhemska efterfrågan. Avgörandet av hur stor sockerbetsodling man bör söka uppehålla under normala förhållanden synes i stället i hög grad böra bli beroende på pris- och arbetskraftsförhållandena. Vidare synes odlingens omfattning böra bli beroende av priset å världsmarknaden. Som en lämplig omfattning av den odling, vilken man i första hand bör söka uppehålla, synes kunna angivas en odling av mellan 40 000 och 50 000 hektar. Sistnämnda areal motsvarar ungefärligen den genomsnittliga odlingen under åren närmast före kriget. Frågan, i vad mån en odling, som ligger över genomsnittsnivån för sagda tid, i fortsättningen bör anses önskvärd under normala förhållanden, torde främst böra bli beroende på, hur kostnaden för en dylik större odling ställer sig i förhållande till import-

kostnaden för socker, ävensom på möjligheterna att anskaffa arbetskraft för odlingen.

Såsom en riktlinje för utformningen av jordbruksstödet vid en tillämpning av medelalternativet synes man i anslutning till vad nu sagts kunna angiva, att enligt denna linje prisstöd bör utgå åt en jordbruksproduktion, som för andra varor än matfett och socker motsvarar hela det normala avsättningsutrymmet.

I fråga om matfett bör stöd lämnas för en smörproduktion, motsvarande hela det normala avsättningsutrymmet för matfett med undantag av omkring 40 000 ton. Av sistnämnda kvantitet förutsattes upp till 10 000 ton framställas av fettråvaror, som framvunnits vid en med statligt stöd bedriven odling av oljeväxter. Beträffande socker bör stöd i första hand utgå för en sockerbetsodling å mellan 40 000 och 50 000 hektar. Det bör vidare förutsättas, att fläskproduktionen normalt skall till en mindre del bygga på importerade fodermedel, exempelvis omkring 75 000 ton fodermedel. I övrigt bör däremot animalieproduktionen principiellt baseras på inhemska fodermedel, i den mån de inhemska fodertillgångarna därtill förslå och i den mån så är möjligt med uppehållande av kravet på balanserade foderstater.

Vad angår den kaloritillförsel, som en produktion enligt det nu skisserade medelalternativet skulle ge, jämfört med den normala konsumtionen, kan följande nämnas.

Enligt ett bland Juréens prognoser angående konsumtionsutvecklingen uppställt medelalternativ skulle konsumtionen av jordbruksprodukter inklusive margarin år 1960 under normala förhållanden kunna beräknas uppgå till omkring 8 050 miljarder kalorier, fördelade på följande sätt på olika varuslag:

V a r u s l a g	Uppskattad konsumtion omkring år 1960 i miljarder kalorier
Mjöl av vete och råg.....	1 810
Annan spannmål.....	205
Socker och sirap.....	1 400
Matpotatis	675
Summa vegetabilier	4 090
Konsumtionsmjölk	1 280
Smör, margarin, ost	¹ 480
Kött	250
Fläsk	840
Ägg	110
Summa animalier	3 960
Samtliga varuslag	8 050

¹ Därav 237 miljarder kalorier (30 milj. kg) margarin av importerade råvaror.

En sockerbetsodling å omkring 50 000 hektar kan med tillämpning av Juréens prognoser angående produktionsutvecklingen beräknas ge omkring 1 050 miljarder kalorier socker och sirap. Skillnaden mellan denna kvantitet och den beräknade konsumtionen utgör sålunda omkring 350 miljarder kalorier. En margarinkonsumtion av 30 000 ton, byggd på importerade råvaror, motsvarar omkring 240 miljarder kalorier. Den fläskproduktion, som motsvaras av en import av omkring 75 000 ton majs, kan slutligen uppskattas till omkring 60 miljarder kalorier. Den produktion, som enligt medelalternativet skulle åtnjuta statligt stöd, skulle alltså komma att motsvara en konsumtion av omkring 7 400 miljarder kalorier, d. v. s. omkring 92 procent av den normala konsumtionen av jordbruksprodukter (inklusive margarin) i kalorier räknat. Härvid har då produktionen enligt medelalternativet beräknats inklusive den buffert, som bör finnas med hänsyn till normala variationer i skördevolymen. Den i och för sig enligt medelalternativet önskvärda produktionen bör alltså anses ligga åtminstone ett par procent lägre.

Det bör i detta sammanhang nämnas, att även en jämförelse mellan den konsumtion, som kan antagas föreligga omkring år 1970, och den produktion, som enligt medelalternativet skulle stödjas vid samma tid, ger till resultat, att produktionen enligt medelalternativet skulle motsvara omkring 92 procent av den normala konsumtionen i kalorier räknat.

Vid bedömningen av den trygghet en produktion av denna storleksordning ger vid en eventuell avspärrning har man till en början att räkna med den vinst i fråga om för människor användbar kaloriproduktion, som kan göras genom en omläggning av produktionen från animalier till vegetabilier. Härvid bör även tagas i beaktande den förstärkning av matfetsproduktionen, som kan vinnas genom en utvidgning av oljeväxtodlingen. Möjligheten att genom dylik odling framvinna vissa kvantiteter matfett gör att man, om man genomsnittligt räknar med en viss nedgång i konsumtionen av animalier, eventuellt kan låta produktionen av egentliga animaliska produkter nedgå något under en dylik genomsnittssiffra. Mot möjligheten att genom dylik driftsomläggning öka den totala kaloritillförseln från den egna produktionen bör man emellertid ställa dels de ovan berörda faktorer, vilka kunna väntas verka sänkande å produktionen i en avspärringssituation eller framkalla speciella konsumtionsbehov, dels behovet av en viss säkerhetsmarginal med hänsyn till riskerna för skördenedgång på grund av ogynnsamma väderleksförhållanden, dels bortfallet eller minskningen av vissa andra slag av livsmedel (främst kolonialvaror), dels slutligen de svårigheter, som måste väntas uppstå under omställningsperioden, samt önskvärdenheten av att försörjningsresurserna skola vara sådana, att övergången till en sänkt levnadsstandard kan ske någorlunda mjukt.

Jordbrukskommittén har för sin del vid en avvägning mellan samtliga nu berörda faktorer kommit till den uppfattningen, att uppehållet av en produktion enligt det här ovan skisserade medelalternativet erbjuder en

skälig men ingalunda överdriven trygghet för att man i en avspärrnings-situation skall kunna uppehålla en nöjaktig försörjning.

Jordbrukskommittén vill redan i detta sammanhang nämna, att den produktion, som medelalternativet förutsätter, på grund av den väntade konsumtionsutvecklingen kan beräknas komma att kvantitativt sett ligga ej oväsentligt över den nuvarande produktionen. Detta förhållande belyses närmare i nästföljande kapitel ävensom i kapitel 14.

E. Storleken av den jordbruksproduktion, som bör uppehållas enligt minimalalternativet.

Utgångspunkten för bestämmandet av den produktion, som bör uppehållas enligt minimalalternativet, skall enligt vad i kapitel 1 sagts vara, att produktionen skall möjliggöra uppehållandet av en per capitakonsumtion, ungefärligen motsvarande per capitakonsumtionen under senare delen av år 1942 och förra delen av år 1943. Här nedan skola anföras vissa siffror till belysande av vad ett dylikt alternativ skulle innebära i fråga om storleken av den jordbruksproduktion, som borde uppehållas under normala förhållanden.

Det kan då först framhållas, att det uttalande angående innebörden av minimalalternativet, som gjorts i nästföregående stycke, lämnar rum för olika tolkningar vid den praktiska utformningen av detsamma. Det skulle sålunda kunna ifrågasättas att minimalalternativet skulle ha den innebörden, att man under normala förhållanden skulle söka uppehålla en produktion av olika varuslag, vilken skulle vara tillräcklig för att täcka 1942/43 års per capitakonsumtion av varje särskilt varuslag. Man skulle alltså då uppehålla en produktion, som dels i kalorier räknat skulle motsvara 1942/43 års per capitakonsumtion, dels i fråga om fördelningen mellan vegetabilier och animalier skulle motsvara förhållandet mellan 1942/43 års vegetabilie- och animaliekonsumtion. En dylik utformning av minimalalternativet synes dock ej lämplig. Vid ett på dylikt sätt konstruerat alternativ skulle man nämligen ej ha någon som helst säkerhetsmarginal för alla de faktorer som, på sätt ovan nämnts, kunna verka försämrande på skörderesultaten eller medföra ett ökat konsumtionsbehov under avspärrningen. Ett minimalalternativ med denna utformning synes alltså icke ge ens den garanti för en nödortförsörjning, som minimalalternativet är avsett att innebära.

I minimalalternativet torde alltså böra inräknas en viss säkerhetsmarginal. Detta kan ske på olika sätt. Man kan utgå från att produktionen även under normala förhållanden bör ha samma fördelning mellan vegetabilier och animalier som 1942/43 års konsumtion och sedan lägga till en viss säkerhetsmarginal. I så fall skulle man under normala förhållanden stödja en produktion på båda dessa områden, som ligger vissa procent över 1942/43 års per capitakonsumtion av vegetabilier respektive animalier. Ett annat sätt är

att utgå från att produktionen under normala förhållanden visserligen i kalorier räknat ej behöver motsvara mer än 1942/43 års per capitakonsumtion, men att animaliernas andel i denna produktion skall vara ungefär densamma som deras andel i den normala konsumtionen vid varje tid. Genom att animalierna komma att normalt utgöra en betydligt större del av den totala produktionen än fallet var år 1942/43 får man då i en avspärrnings-situation möjligheter att genom omställning av produktionen öka den totala produktionen av kalorier, vilka omställningsmöjligheter kunna anses utgöra en viss säkerhetsmarginal. Jordbrukskommittén har i sina beräkningar angående innebörden av minimalalternativet valt den senare metoden, detta bland annat därför att man enligt den förra metoden skulle i fråga om vissa vegetabilier kunna få en produktion, överstigande normal konsumtion.

Den totala konsumtionen av jordbruksprodukter inklusive margarin har enligt ett medelalternativ i Juréens beräkningar angående konsumtionsutvecklingen beräknats stiga från omkring 7 050 miljarder kalorier i genomsnitt under 10-årsperioden 1930/39 till omkring 8 200 miljarder kalorier år 1970. Denna ökning är till övervägande del föranledd av befolkningsökningen. I fråga om kaloriförbrukningen per individ har man räknat med endast en mycket obetydlig ökning. Förskjutningen av konsumtionen från vegetabilier till animalier beräknas fram till sistnämnda tidpunkt ha lett till att 49 procent av totalkonsumtionen i kalorier räknat utgöres av vegetabilier och 51 procent av animalier. För att uppehålla den per capitakonsumtion i kalorier räknat, som förekom vintern 1942/43 och som representerade det absoluta bottenläget under den senaste avspärrningen, skulle det enligt Juréens beräkningar år 1970 åtgå sammanlagt 6 860 miljarder kalorier. Enligt vad ovan anförts kan man då ge minimalalternativet den innebörden, att man under normala förhållanden bör uppehålla en produktion, som är så stor att den, vid ungefär jämn fördelning av produktionen mellan vegetabilier och animalier, ger en total kaloritillförsel av sistnämnda storlek.

Rörande det sätt, på vilket produktionen inom vegetabilie- respektive animaliegruppen bör fördelas på olika varuslag, kan man givetvis uppställa olika antaganden. Valet mellan dessa spelar emellertid i förevarande sammanhang ej någon större roll, eftersom det här i främsta rummet gäller att i stora drag belysa vad man ur försörjningssynpunkt kan vinna genom en övergång från animalier till vegetabilier och fördelningen inom grupperna med de schematiska beräkningsmetoder, som här användas, ej blir av större betydelse. För att ge framställningen överskådlighet skall emellertid, med understrykande av antagandenas relativa godtycklighet, här nedan återges en ur Juréens utredning hämtad tablå rörande en tänkt fördelning av produktionen på olika produktionsgrenar. I tablåen anges även förhållandet mellan minimalalternativets produktion och den totala konsumtion år 1970 av olika slag av jordbruksprodukter, som beräknats föreligga under normala förhållanden.

V a r u s l a g	Produktion enligt minimalalternativet i miljarder kalorier	Produktion i % av beräknad konsumtion
Mjöl av vete och råg	1 720	100
Annan spannmål.....	205	100
Socker och sirap.....	885	60
Matpotatis	650	100
Summa vegetabilier	3 460	85
Konsumtionsmjölk	1 305	100
Smör, margarin, ost	1 220	77
Kött	165	63
Fläsk	610	70
Ägg	100	80
Summa animalier	3 400	82
Samtliga varuslag	6 860	84

¹ Därav 237 miljarder kalorier (30 milj. kg) margarin av importerade råvaror.

I minimalalternativets produktion av matfett ingå drygt 300 miljarder kalorier margarin, varav $\frac{3}{4}$ antagits framställda av importerade råvaror och återstoden genom inhemsk oljeväxtodling. De importerade margarinråvarorna ha antagits under en avspärrningsperiod komma att ersättas genom utvidgning av den inhemska oljeväxtodlingen.

Frånräknas den kvantitet av omkring 240 miljarder kalorier, som motsvarar en på importerade råvaror byggd margarinproduktion, erhålles en produktion enligt minimalalternativet av i runt tal 6 600 miljarder kalorier eller omkring 81 procent av normal konsumtion.

Vid en bedömning av de omställningsmöjligheter, som föreligga vid en övergång från animalieproduktion till vegetabilieproduktion, bör man givetvis först från animaliesidan avdraga den kalorimängd, som i tablån antages skola erhållas från importerade margarinråvaror. I den mån man utvidgar den inhemska oljeväxtodlingen och därigenom ersätter importen, innebär ju detta, att man tar i anspråk arealer, som eljest skulle ha använts för annan odling. Ersättandet av importen av fettråvaror med inhemsk oljeväxtodling bör alltså rätteligen redovisas med en minuspost för vegetabilieproduktionen vid beräkningen av den kalorivinst man kan göra genom en omställning av produktionen i en avspärrningssituation. Vidare bör man från animaliesidan avdraga även den kalorimängd, som under normala förhållanden erhålles genom inhemsk oljeväxtodling. Denna odling beröres ju ej av omställningen. Det kan slutligen erinras om att man ej heller kan räkna med någon kalorivinst, därest oljeväxtodlingen skulle komma att utvidgas utöver vad som behövs för att ersätta fettvaruimporten. I enlighet med vad nu anförts bör man alltså, om man med utgångspunkt från ovanstående tablå vill siffermässigt belysa den konsumtionsreserv, som den för minimalalternativet valda produktionsinriktningen erbjuder, räkna med att den animalie-

produktion, beträffande vilken omställningsmöjligheter finnas, endast uppgår till omkring 3 100 miljarder kalorier.

Den mängd vegetabiliska kalorier, som den i ovanstående tablå upptagna inhemska totala produktionen av jordbruksprodukter motsvarar, kan schematiskt beräknas till $5 \times 3\,100 + 3\,460 + 80^1 = 19\,040$ miljarder kalorier. Antager man, att produktionen skulle omställas så, att *dels* de importerade fettråvarorna skulle ersättas av en utvidgad inhemsk oljeväxtodling, *dels* den totala produktionen av animalier (inklusive margarin) skulle sjunka med 15 procent eller omkring 500 miljarder kalorier, skulle detta betyda en sänkning av den egentliga animalieproduktionen med 16 procent eller från 3 100 till 2 600 miljarder kalorier. Denna produktion skulle i runt tal motsvara $5 \times 2\,600 = 13\,000$ miljarder vegetabiliska kalorier. Härtill böra så läggas *dels* de 3 460 + 80 miljarder vegetabiliska kalorier, som den förutvarande vegetabilieproduktionen och den under normala förhållanden bedrivna oljeväxtodlingen motsvara, *dels* de 240 miljarder vegetabiliska kalorier, som motsvara en utvidgning av den inhemska oljeväxtodlingen i kompensation för bortfallet av fettvaruimporten, *dels* de 500 miljarder kalorier, varmed vegetabilieproduktionen behöver ökas för att kompensera nedskärningen av kaloritillförseln i fråga om animalier. Man erhåller då en summa av 17 280 miljarder vegetabiliska kalorier. Detta innebär, att en driftsomläggning av den storleksordning, som nu angivits, skulle medföra en vinst, motsvarande omkring 1 800 miljarder vegetabiliska kalorier, eller drygt 9 procent av minimalalternativets hela produktion under normala förhållanden uttryckt i vegetabiliska kalorier. Denna siffra representerar alltså den säkerhetsmarginal, som minimalalternativet under denna förutsättning skulle erbjuda med hänsyn bland annat till de skördesänkande faktorer som kunna göra sig gällande under en avspärrningsperiod, och till det eventuella bortfallet av vissa andra livsmedelstillgångar. Förändrar man det ovan gjorda antagandet därhän, att den totala nedgången i produktionen av animalier (inklusive margarin) skulle stanna vid 10 procent, blir vinsten på omställningen omkring 1 100 miljarder vegetabiliska kalorier eller närmare 6 procent av den totala skörden enligt minimalalternativet under normala förhållanden.

F. Jämförelser mellan medelalternativet och minimalalternativet.

Storleken av den produktion, som bör uppehållas enligt medelalternativet, sådant det ovan angivits, kommer att stå i direkt relation till storleken av konsumtionen under normala förhållanden och stiga i samma mån som denna konsumtion stiger. Den produktion, som bör uppehållas enligt minimalalternativet, blir däremot i väsentligt mindre grad beroende av konsum-

¹ Avser den inhemska oljeväxtodlingen.

tionsutvecklingen. Eftersom man enligt de prognoser angående konsumtionsutvecklingen, som jordbrukskommittén låtit utföra, har att räkna med en successiv höjning av konsumtionsstandarden, kommer den kvantitativa skillnaden mellan minimalalternativet och medelalternativet respektive normal konsumtion, vilken till en början blir ganska ringa, att efter hand bli allt större.

I fråga om förhållandet mellan produktionen enligt medelalternativet och den normala konsumtionen har i det föregående nämnts, att den produktion, som enligt medelalternativet högst bör kunna åtnjuta statligt stöd, under normala förhållanden såväl år 1960 som år 1970 kan beräknas motsvara omkring 92 procent av hela den normala konsumtionen av jordbruksprodukter inklusive margarin. Motsvarande siffror för minimalalternativet, sådant detta utformats här ovan, bli för år 1960 omkring 82 och för år 1970 omkring 81 procent.

Uppmärksammas bör, att i minimalalternativet ej inräknats någon marginal uppåt med hänsyn till normala variationer i skörderesultaten m. m. Skillnaden mellan de båda alternativen, uttryckt i procent av normal konsumtion, är alltså i själva verket något mindre än vad som framgår av nu anförda procenttal.

Såsom nämnts redan i kapitel 1, har jordbrukskommittén låtit verkställa vissa kalkyler, vilka avse att ge en antydning om den merkostnad, som ett uppehållande av produktionen enligt medelalternativet eventuellt kan draga ur samhällets synpunkt, jämfört med kostnaden för minimalalternativets produktion. Av skäl, som kommittén där anför, är det i realiteten omöjligt att göra några hållbara beräkningar härom. De siffror, som anförs här nedan, avse ej heller mer än att belysa skillnaden i fråga om produktionens storlek och den nominella merkostnad, som vid en viss antagen relation mellan världsmarknadens prisnivå och den inhemska prisnivån kan beräknas vara förknippad med frambringandet av denna skillnad. Det har där även framhållits, att man ej vet, om den relation mellan den svenska marknadens och världsmarknadens prisnivå å jordbruksprodukter, som rådde i slutet av 1930-talet, kommer att föreligga vid en återgång till normala förhållanden, samt att, även om så skulle bli fallet, skillnaden mellan dessa båda prisnivåer ej är något tillförlitligt mått på storleken av den samhälleliga merkostnad, som kan uppstå, om en viss mängd arbetskraft användes för uppehållande av en jordbruksproduktion utöver minimalalternativet. Med alla dessa reservationer synas emellertid beräkningar av här ifrågasvarande slag värda att anföras, eftersom de kunna ge en åtminstone ungefärlig uppfattning om storleksordningen av det föreliggande problemet.

Beträffande de produktionsgrenar, där produktionen enligt minimalalternativet antagits ligga under medelalternativet, och beträffande underskottets fördelning på dessa produktionsgrenar har man i beräkningarna utgått från samma antaganden, som redovisats i den i närmast föregående avsnitt

intagna tablån angående produktionen enligt minimalalternativet år 1970. Detta innebär, att de båda alternativen antagas avvika från varandra beträffande storleken av produktionen av sockerbeter, produktmjölk, kött, fläsk och ägg. Skillnaden därvidlag mellan de båda alternativen åren 1960 och 1970 har beräknats på följande sätt:

Varuslag	Beräknad produktion i milj. kg				
	Enligt medelalternativet		Enligt minimalalternativet	Skillnad	
	1960	1970		1960 o. 1970	1960
Sockerbeter	2 030	2 019	1 512	518	507
Produktmjölk	3 364	3 614	2 536	828	1 078
Kött	185	193	123	62	70
Fläsk	174	180	126	48	54
Ägg	74	82	66	8	16

Värdet av dessa produktkvantiteter, räknat efter den under produktionsåret 1945/46 gällande producentprisnivån, blir följande, uttryckt i miljoner kronor:

Varuslag	Medelalternativet		Minimalalternativet	Skillnad	
	1960	1970		1960	1970
Sockerbeter	103	106	77	26	29
Produktmjölk	591	635	445	146	190
Kött	327	342	218	109	124
Fläsk	388	401	281	107	120
Ägg	206	228	183	23	45
Summa	1 615	1 712	1 204	411	508

Den nominella merkostnaden för de produktkvantiteter, som representera skillnaden mellan de båda alternativen, blir, om man i fråga om produktionskostnaden utgår från den inhemska producentprisnivån under regleringsåret 1945/46 samt uppställer det antagandet, att den år 1938/39 rådande prisrelationen mellan importprisnivån och den inhemska prisnivån skulle komma att bestå, följande i miljoner kronor för de olika produktslagen:

	1960	1970
Sockerbeter	5	5
Produktmjölk	52	68
Kött	21	24
Fläsk	10	11
Ägg	6	12
Summa	94	120

Även beträffande de nu anförda siffrorna förtjänar det understrykas, att jämförelsen mellan produktionens storlek enligt medelalternativet och minimalalternativet ej är fullt korrekt, eftersom man även här endast i medelalternativet inräknat en viss marginal uppåt med hänsyn till normala variationer i skörderesultaten. Höjer man exempelvis med hänsyn till behovet av

en dylik marginal vid minimalalternativet kvantitetssiffrorna för den enligt detta alternativ upptagna produktionen med en så låg siffra som 2 procent, minskas den beräknade nominella merkostnaden från 94 till 88 miljoner kronor år 1960 samt från 120 till 114 miljoner kronor år 1970.

I fråga om storleken av den åkerareal, som behöver hållas i hävd för att frambringa den önskvärda produktionen, kommer skillnaden mellan de båda alternativen efter hand att bli betydande. I Juréens utredning rörande jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel ingå vissa beräkningar, vilka syfta till att ge en uppfattning om storleken av den åkerareal, som skulle behöva hållas i bruk för att frambringa den enligt minimalalternativet önskvärda produktionen dels år 1960 och dels år 1970. Enligt dessa beräkningar skulle man, under antagande av en skördeökning, som i stort sett motsvarar den genomsnittliga skördeökningen under tiden från och med 1880-talet till och med 1930-talet, kunna beräkna, att den areal, som skulle erfordras för frambringande av ifrågavarande produktion, år 1970 skulle uppgå till endast något över 70 procent av den nuvarande svenska åkerarealen. Härvid har då förutsatts, att någon omläggning till extensiv drift ej skulle äga rum. Det bör vidare anmärkas, att i beräkningarna hänsyn ej tagits till det förhållandet, att en minskning av åkerjordens omfattning i praktiken självfallet i första hand bör gå ut över den förhållandevis sämsta jorden, och att man alltså för den kvarvarande jorden rätteligen bör kunna räkna med något högre avkastning än som motsvarar genomsnittet för all den nu brukade jorden. Ett beaktande av detta förhållande bör snarast leda till att den åkerareal, som erfordras enligt det nu diskuterade alternativet, blir något mindre än som framgår av de nyss anförda siffrorna.

Till jämförelse med de nu anförda siffrorna kan nämnas, att det enligt motsvarande beräkningar för medelalternativet omkring år 1970 skulle behövas omkring 95 procent av den nuvarande åkerarealen för att frambringa den produktion, som enligt medelalternativet bör kunna åtnjuta statligt stöd.

Skillnaden mellan de båda alternativen i fråga om storleken av den erforderliga åkerarealen är som synes betydligt större än skillnaden i fråga om den procentuella täckningen av det normala konsumtionsbehovet. Detta förhållande förklaras därav, att man i medelalternativet räknat med att det, för att konsumtionsbehovet i fråga om kött skall kunna tillgodoses, kommer att bli nödvändigt att vid sidan av den köttproduktion, som erhålles såsom en biprodukt till mjölkproduktionen, bedriva en rätt omfattande uppfödning av slaktdjur. Denna uppfödning drar proportionsvis väsentligt mer foder än annan animalieproduktion och kräver därför även betydligt större arealer än de som åtgå, därest man vill framställa motsvarande mängd kalorier i form av andra animaliska livsmedel.

Det kan nämnas att det enligt beräkningar av Juréen, om man skulle

vilja genom uppfödning av gödboskap utjämna skillnaden mellan det beräknade konsumtionsbehovet av kött och fläsk omkring år 1970 samt den produktion av dessa varor, som förutsatts i minimalalternativet, eller omkring 70 000 ton kött, skulle för denna uppfödning behöva tagas i anspråk omkring 8 procent av den nuvarande åkerarealen. Medan den enligt minimalalternativet erforderliga åkerarealen, på sätt nyss nämnts, år 1970 beräknas uppgå till något över 70 procent av den nuvarande åkerarealen, skulle denna siffra alltså, om en dylik utvidgning av köttproduktionen sker, stiga till nära 80 procent.

Den kraftiga nedgång av jordbruksarealens omfattning, som skulle inträffa enligt minimalalternativet, får självfallet till följd en ungefär motsvarande nedgång i behovet av arbetskraft för jordbruket. Hur stor denna nedgång skulle bli i förhållande till den nuvarande arbetsförbrukningen, kan ej mera exakt förutspås, eftersom nedgångens storlek bland annat blir beroende på strukturen hos det jordbruk, som på lång sikt skulle komma att finnas för frambringande av minimalalternativets produktion, ävensom på den omfattning, i vilken andra arbetsbesparande åtgärder än sådana, som ha direkt samband med en strukturförändring inom jordbruket, vidtagas. Här finns en ganska stor osäkerhetsmarginal. Om man vill ha en uppfattning om storleksordningen av denna nedgång, torde man emellertid kunna utgå från 1938 års arbetsförbrukning per hektar för olika växtslag respektive per djur samt antaga, att denna arbetsförbrukning kommer att minskas i en geometrisk serie med 1 procent per år samt areal- eller djurenhet. (Denna minskning motsvarar i huvudsak den nedgång av arbetsförbrukningen, vilken lagts till grund för beräkning av arbetsvolymen i de under senare år uppgjorda kalkylerna rörande jordbrukets sammanlagda inkomster och kostnader.) Man kommer med dessa utgångspunkter till att arbetsbehovet år 1970 skulle ha sjunkit vid en produktion av medelalternativets storlek till 71 procent och vid en produktion av minimalalternativets storlek till 55 procent av 1938 års arbetsförbrukning. I manstimmar räknat uppgår skillnaden mellan de båda alternativen i fråga om arbetsförbrukningen till omkring 180 miljoner manstimmar. Räknar man med en årlig minskning av arbetsbehovet med endast 0·5 procent, förändrar detta ej nämnvärt den bild av den relativa arbetsåtgången enligt de båda alternativen, som erhållits vid antagandet om minskning av arbetsförbrukningen med 1 procent per år. (Däremot blir givetvis det totala arbetsbehovet enligt båda alternativen väsentligt större.) Enligt sistnämnda antagande skulle arbetsbehovet vid medelalternativet uppgå till 83 och vid minimalalternativet till 64 procent av 1938 års förbrukning, och skillnaden i arbetsförbrukning mellan de båda alternativen skulle i manstimmar räknat uppgå till omkring 210 miljoner timmar. Skulle nedgången i arbetskraftsbehovet bli så stor som 1·5 procent per år, skulle det totala arbetskraftsbehovet år 1970 uppgå enligt medelalternativet till 61 procent och enligt minimalalternativet till en-

dast 47 procent av 1938 års arbetsförbrukning. Skillnaden motsvarar i detta fall 154 miljoner manstimmar.

Det torde i fråga om minimalalternativet böra framhållas, att man här i än högre grad än vad som är fallet vid medelalternativet behöver ha vissa lager, vilka kunna användas till att utfylla tilldelningen till förbrukarna under den tid, som åtgår för att omställa produktionen till den under avspärrningsperioden avsedda produktionsinriktningen och för att någorlunda mjukt anpassa konsumtionen till den nivå, man avser att hålla efter omställningen. En omedelbar sänkning till 1942/43 års per capitakonsumtion skulle nämligen redan vid den konsumtionsnivå, som kan väntas föreligga inom de närmaste åren, och än mer vid den konsumtionsnivå, som kan väntas föreligga om ett eller ett par decennier, innebära en utomordentligt kraftig förändring av de normala konsumtionsvanorna. Skillnaden mellan de kvantiteter, särskilt av animaliska produkter, som kunna beräknas bli konsumerade årligen under normala förhållanden, och de kvantiteter, som skulle motsvara minimalalternativets årskonsumtion, blir för övrigt så stor, att det ej ens medelst en synnerligen omfattande lagring är möjligt att annat än i begränsad utsträckning tillgodose detta önskemål. Det kan till belysande av storleksordningen av detta problem nämnas, att enligt de av Juréen verkställda prognoserna rörande den blivande konsumtionsutvecklingen konsumtionen av matfett vid måttlig inkomststegring år 1970 kan beräknas uppgå till omkring 175 000 ton, medan 1942 års per capitakonsumtion vid sagda tidpunkt endast skulle motsvara en totalkonsumtion av omkring 126 000 ton. Motsvarande siffror i fråga om kött och fläsk äro 373 000 ton och 213 000 ton.

Vad angår möjligheten att under en avspärrning åstadkomma en utvidgning av jordbruksproduktionen är det klart, att denna möjlighet ej kan spela någon nämnvärd roll enligt medelalternativet, eftersom man enligt detta alternativ redan för frambringande av den avsedda normalproduktionen skulle behöva taga i anspråk i det närmaste hela den nuvarande svenska åkerjorden. Det kan däremot ifrågasättas, om ej möjligheterna till en dylik utvidgning äro större enligt minimalalternativet. Sålunda skulle det kunna ifrågasättas, om man ej genom att under normala förhållanden bedriva det enligt minimalalternativet önskvärda jordbruket extensivt skulle kunna hålla större arealer i hävd än som i och för sig vid en mera normal drift skulle erfordras för att frambringa en produktion av här avsedd storlek. Fördelen härmed skulle vara, att man i en avspärringssituation skulle kunna övergå till ett mera intensivt brukande av dessa arealer och på så sätt åstadkomma en skördeökning, vilken bland annat skulle kunna ge en säkerhetsmarginal för sådana risker, som ovan berörts. Emellertid synas möjligheterna till en utvidgning av produktionen i skördeenheter räknat även enligt minimalalter-

nativet vara relativt begränsade. I fråga om de arealer, som skola användas för odling av spannmål och rotfrukter, måste man förutsätta, att odlingen även i fortsättningen skall bedrivas på det sätt, som är driftsekoniskt mest förmånligt för den enskilde jordbrukaren. Bland annat med hänsyn härtill synes någon egentlig extensivering av denna del av jordbruksdriften knappast vara att räkna med under normala förhållanden. Någon mera väsentlig förändring i proportionerna mellan förbrukningen av stallfoder och bete kan av naturliga skäl icke vidtagas. Man kan därför ej heller tänka sig, att det skulle vara möjligt att i någon mera betydande grad minska slåttervallens areal för att i stället få fram motsvarande fodermängd å en större areal betesvall eller betesäng. Ej heller synes man kunna räkna med att det skall visa sig driftsekoniskt förmånligt att nöja sig med en förhållandevis låg avkastning av slåttervallen och att i stället hålla större areal i hävd såsom slåttervall.

I enlighet med vad nu sagts synes man alltså knappast kunna räkna med att det, om man skall hålla produktionen under normala förhållanden nere på den nivå, som avses i minimalalternativet, skall befinnas möjligt att genom en särskilt extensiv drift hålla några mer betydande arealer i hävd utöver vad som verkligen erfordras för frambringande av denna produktion. Om man vill förhindra, att den mark, som ej längre behöver tagas i anspråk för denna produktion, ändock skall användas för jordbruksdrift och sålunda medverka till att framkalla en pristryckande överproduktion, torde detta ej kunna ske på annat sätt än att man tillser, att marken användes på annat sätt, i främsta rummet för skogsbruk.

Med det nu sagda har jordbrukskommittén dock ej velat hävda, att möjligheterna att i en avspärrningssituation utvidga den totala jordbruksproduktionen skulle vara exakt lika stora eller rättare sagt exakt lika små enligt minimalalternativet som enligt medelalternativet. Det är ju klart, att det efter den omfattande igenläggning av jordbruksjord, som bör ske enligt minimalalternativet, kommer att föreligga större valfrihet, därest man i en avspärrningssituation åter vill utvidga jordbruket, och att man sålunda då kommer att ha större möjligheter att återuppodla jord med god avkastningsförmåga.

Det bör slutligen beträffande minimalalternativet framhållas, att det enligt detta alternativ blir mycket svårt att förena önskemålet, att produktionen skall bedrivas på ett ur jordbruksekonisk synpunkt lämpligt sätt, med önskemålet om uppehållande av en jordbruksproduktion även i de delar av landet, där de naturliga produktionsförutsättningarna äro mindre gynnsamma än i de egentliga jordbruksbygderna. Då man skall genomföra den reduktion av arealen jordbruksjord, som detta alternativ innebär, ställes man nämligen inför valet att antingen genomgående lägga ned de sämsta jordarna, vilket skulle innebära, att jordbruket skulle helt försvinna i skogsbygderna, eller att lägga ned en stor del av jordbruksjorden i slättbygderna, trots att produktionen å denna jord skulle kunna bedrivas under betydligt

gynnsammare ekonomiska betingelser än i skogsbygderna. Till belysande av storleksordningen av detta problem kan nämnas, att den åkerareal, som enligt de av Juréen verkställda beräkningarna år 1970 skulle vara tillräcklig för att frambringa den enligt minimalalternativet önskvärda produktionen, endast med omkring 10 procent överstiger den åkerareal, som nu finnes i södra och mellersta Sveriges slättbygder.

KAPITEL 3.

Jämförelse mellan konsumtions- och produktions- utvecklingen.

Med den ståndpunkt kommittén intagit i fråga om storleken av den produktion, som på lång sikt bör stödjas av det allmänna, måste man vid ett uppdragande av riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken söka bedöma, hur stor produktion man kan räkna med, om i stort sett den nuvarande jordbruksarealen och den nuvarande strukturen av jordbruket bibehållas samt man även i fortsättningen skall eftersträva största möjliga framåtskridande på det jordbruksekonomiska området, samt hur denna produktion kommer att förhålla sig till konsumtionen. Denna bedömning blir nämligen av betydelse för hur stor jordbruksareal man på lång sikt bör söka bibehålla samt vilka åtgärder man i övrigt bör vidtaga för att intensifiera eller begränsa jordbruksproduktionen.

Ett av de mest karakteristiska dragen i det svenska jordbrukets utveckling under de senaste generationerna har, såsom erinrats i kapitel 1, varit den ständigt fortgående stegringen av produktionen. Denna stegring har tagit sig uttryck såväl i stigande skördeutbyte per arealenhet som i ökat utbyte av den animaliska produktionen, räknat per använd foderenhet.

Det kan enligt jordbrukskommitténs uppfattning ej råda någon tvekan om att den produktionsstegring, som sålunda förekommit under en lång följd av år, kommer att fortsätta. Vad vegetabilieproduktionen angår vill jordbrukskommittén hänvisa till att mycket ännu mångenstädes torde stå att vinna genom förbättrade brukningsmetoder, genom jordförbättringsåtgärder (t. ex. täckdikning) och genom ökad användning av konstgödsel och ett bättre tillvaratagande av den naturliga gödseln. Beträffande vegetabilieproduktionen kan även påpekas, att de framsteg, som hittills gjorts på växtförädlingens område, ännu ej i full utsträckning utnyttjats av jordbrukarna och att dessutom forskningen på växtförädlingens område ännu torde kunna väntas komma att göra avsevärda framsteg. Vad animalieproduktionen angår, torde särskilt i fråga om mjölkproduktionen produktionsökningen kunna förväntas fortsätta i den mån djurmaterialet ytterligare förbättras och en rationell utfodring kommer till stånd mera genomgående.

Även om man sålunda torde kunna som säkert utgå från att en viss produktionsstegring kommer att ske även i fortsättningen, är därmed intet sagt om takten av denna produktionsstegring. För att få så tillförlitligt underlag som möjligt för bedömningen av sistnämnda fråga har jordbrukskommittén genom särskilda sakkunniga låtit verkställa vissa utredningar rörande den sannolika produktionsutvecklingen på vegetabilie- och animalieproduktionens område.

Sålunda har professorn *Åke Åkerman* med biträde av andra sakkunniga på uppdrag av jordbrukskommittén gjort en utredning angående den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget (Statens offentliga utredningar 1946:39). Frågan om produktionsutvecklingen har vidare ingående behandlats i den ovan omnämnda utredningen av förste aktuarien *Lars Juréen* om jordbruksproduktionen och Sveriges försörjning med livsmedel. Med ledning av de i dessa utredningar uppställda prognoserna rörande produktionsutvecklingen kan man få en uppfattning om hur stor skörd man, därest den nuvarande åkerarealen och jordbrukets struktur skulle förbli oförändrade, under olika antaganden beträffande takten i produktionsstegringen kan vänta vid olika tidpunkter under de närmaste decennierna. Man kan med ledning därav även undersöka, hur den sålunda beräknade totalproduktionen förhåller sig till den totala konsumtionen, som man anser sig under normala förhållanden ha anledning räkna med vid motsvarande tidpunkter. I fråga om produktionens storlek kan man då även göra olika beräkningar utifrån olika antaganden rörande storleken av en eventuell import av fodermedel.

Jordbrukskommittén skall här ej närmare ingå på de utgångspunkter, som i dessa utredningar valts vid uppställandet av prognoser rörande produktionsutvecklingen eller på de siffermässiga resultat, som dessa antaganden givit. En redogörelse härför lämnas i kapitel 14. Här skola endast i största korthet lämnas några uppgifter angående förhållandet mellan produktion och konsumtion under tiden närmast före krigsutbrottet, samt angående risken för en framtida överproduktion.

Vårt land hade under tiden närmast före det andra världskriget uppnått en relativt hög grad av självförsörjning. I fråga om cerealier, socker och potatis täckte sålunda under 1930-talet den inhemska produktionen i genomsnitt 96 procent av konsumtionen, och under de allra sista åren före krigsutbrottet var situationen snarast den, att ett visst produktionsöverskott förelåg. Beträffande animaliska produkter var självförsörjningsgraden något lägre. Produktionen av animaliska produkter bör här jämföras med konsumtionen av dylika produkter och margarin. Vidare bör beaktas, att produktionen av animalier till ej oväsentlig del var byggd på importerade fodermedel (främst oljekraftfoder och majs). Den totala produktionen av animaliska jordbruksprodukter kan under 1930-talet i genomsnitt beräknas ha uppgått till omkring 95 procent av konsumtionen av animaliska jordbruks-

produkter jämte margarin, eller alltså ungefär samma självförsörjningsgrad som nyss nämnts för vegetabilieproduktionen. En del av animalieproduktionen var emellertid beroende på importen av fodermedel. Frånräknas den produktion, som erhållits genom användningen av importerade fodermedel, sjunker självförsörjningsgraden för animalier och vegetabilier sammanlagt i genomsnitt för 1930-talet till 91 procent. Att märka är vidare, att såväl vegetabilie- som animalieproduktionen till ej oväsentlig del uppehölls genom användning av importerade konstgödselmedel.

För att belysa storleksordningen av den marginal, som sålunda under 1930-talet fanns mellan produktion och konsumtion, kan nämnas att en marginal av 5 procent av totalkonsumtionen, om den i sin helhet uttryckes i smör, motsvarar ungefär 50 000 ton smör. Det förtjänar vidare erinras, att självförsörjningsgraden under slutet av 1930-talet låg ej oväsentligt högre än vad de nu anförda genomsnittstalen utvisa.

Enligt de i kapitel 2 omnämnda beräkningarna angående konsumtionsutvecklingen skulle konsumtionen fortsätta att förskjutras från cerealier till animaliska produkter. Det är klart, att denna minskning av konsumtionen av cerealier i samband med den fortgående ökningen av hektarskördarna, om brödsädsarealen bibehölles å sin nuvarande nivå, mycket snart skulle leda till att överskott å brödsäd uppstår. I själva verket förelåg ju som nyss nämnts ett dylikt överskott redan i slutet av 1930-talet, och man kan räkna med att, om brödsädsarealen ej minskas, dylikt överskott åter kommer att uppstå mycket snart efter det normala förhållanden återinträtt. Denna minskning av cerealiekonsumtionen kommer till en början att mer än motvägas av den väntade ökningen av animaliekonsumtionen. Enligt de gjorda beräkningarna skulle sålunda vid en årlig skördeökning, som är lika stor som den genomsnittliga årliga skördestegringen alltsedan 1880-talet, och vid den konsumtionsförskjutning, som beräknats komma till stånd vid måttlig inkomststegring, åtminstone fram till omkring år 1970 vårt lands jordbruksproduktion icke utan vissa tillskott av importerade fodermedel kunna täcka hela det inhemska konsumtionsbehovet. Detta gäller dock endast om man förutsätter att det inhemska avsättningsutrymmet hundraprocentigt, d. v. s. utan någon som helst regleringsteknisk marginal skulle täckas genom egen produktion och att ingen margarinkonsumtion skulle förekomma. Den ståndpunkt, som jordbrukskommittén intagit i fråga om storleken av den på lång sikt önskvärda jordbruksproduktionen (medelalternativet) innebär emellertid, att en viss marginal skall finnas mellan storleken av den produktion, som bör kunna erhålla stöd av det allmänna, och det totala inhemska avsättningsutrymmet. Det är klart, att med en dylik ståndpunkt risken för att produktionen skall överstiga det för densamma avsedda avsättningsutrymmet kan komma att aktualiseras tidigare än nyss sagts. Enligt de gjorda beräkningarna skulle sålunda produktionen under nyss angivna förutsättningar i fråga om produktions- och konsumtionsutvecklingen, även om im-

porten av fodermedel helt eller så gott som helt avskäres, redan vid mitten av 1960-talet stiga över den i medelalternativet förutsatta ramen. Från den tidpunkt, då jämviktsläget uppnåts, kommer därefter enligt de gjorda kalkylerna produktionen att stiga kraftigare än konsumtionen. Det nu anförda innebär, att vi under de angivna förutsättningarna senast inom ett 20-tal år skulle ha att räkna med att produktionen i fråga om jordbruksprodukter mera permanent kan komma att överstiga det för densamma avsedda avsättningsutrymmet. Att märka är dessutom, att detta produktionsöverskott skulle föreligga vid en skörd av normal storlek. Eftersom skördarna variera ej oväsentligt från år till år, måste man räkna med att vid tillfälliga skördevariationer överskottsproduktion skulle kunna uppstå ej oväsentligt tidigare.

Den bild av utvecklingsutrymmet för det svenska jordbruket, som erhålles genom en sammanställning av de i utredningarna gjorda beräkningarna rörande den blivande produktions- och konsumtionsutvecklingen vid oförändrad areal och struktur hos jordbruket, kan självfallet, såsom jordbrukskommittén redan förut understrukt, ej väntas komma att i detalj överensstämma med den faktiska utvecklingen. Beräkningarna rörande konsumtions- och produktionsutvecklingen kunna nämligen ej göra anspråk på att vara mer än prognoser, vilka äro behäftade med stora osäkerhetsmoment. Osäkerheten torde emellertid främst gälla takten för förskjutningen av konsumtionen respektive för produktionsökningen. Det förtjänar då framhållas, att i realiteten ungefär samma bild av förhållandet mellan konsumtion och produktion, som ovan angivits på grundval av en viss antagen årlig stegring av produktionen respektive förskjutning av konsumtionen, erhålles, därest förskjutningarna i konsumtionen och i produktionen skulle ske i något långsammare eller något snabbare takt än där antagits.

KAPITEL 4.

Utvägar att inverka på produktionens storlek.

Den bild av förhållandet mellan konsumtions- och produktionsutvecklingen, som lämnats i närmast föregående kapitel, visar att risk föreligger för att jordbruksproduktionen i en ej avlägsen framtid skall överstiga den produktion, som statsmakterna synas böra stödja. Med hänsyn till de menliga konsekvenser en dylik överproduktion skulle föra med sig i första hand för jordbruksbefolkningen och indirekt även för hela landet, synes det angeläget, att man ej skall vänta med åtgärder mot densamma ända till dess ett produktionsöverskott verkligen föreligger. Man synes i stället böra i god tid söka att genom lämpliga åtgärder förebygga uppkomsten av en dylik situation eller minska risken för densamma. Frågan om de åtgärder, som härvidlag böra komma i fråga, står i nära samband med hela rationaliseringsverksamheten och prispolitiken på jordbrukets område. Det torde därför vara lämpligt att man, innan man behandlar utformningen av rationaliseringsprogrammet och statens prisstödjande verksamhet, först upptager frågan om de åtgärder, som böra komma i fråga för att begränsa produktionen i den mån så behövs för att undvika risk för överproduktion. För detta ändamål skall först något nämnas om de faktorer, som påverka jordbruksproduktionens storlek, och särskilt då sambandet mellan jordbrukspriserna och produktionens storlek.

De viktigaste av de faktorer, som bestämma den teoretiska maximigränsen för jordbruksproduktionens storlek, äro, om man bortser från de klimatiska förhållandena, följande:

- 1) Jordbruksarealens omfattning (åker, ängsmark och betesmark).
- 2) Jordens beskaffenhet (jordmånen samt arten och omfattningen av vidtagna jordförbättringsåtgärder, såsom avdikning, täckdikning, stenröjning etc.).
- 3) Växt- och djurmaterialets beskaffenhet.
- 4) Sättet för jordbruksarealens samt växt- och djurmaterialets utnyttjande (produktionsinriktning, jordens och grödornas skötsel, grödornas tillvaratagande, husdjurens skötsel).
- 5) Användningen av importerade fodermedel m. m.

Jordbruksarealen kan utvidgas genom nyodling respektive minskas genom att man upphör att använda mindre produktiv mark för jordbruksändamål, exempelvis tar viss mark i anspråk för skogsbruk. Vad jordbruksjordens beskaffenhet angår finns, som inledningsvis anförts, tekniskt sett fortfarande ett stort utrymme för fortsatta förbättringsåtgärder. Detsamma gäller växt- och djurmaterialets beskaffenhet. Vad slutligen angår sättet för jordbruksarealens samt växt- och djurmaterialets utnyttjande inverka här ett flertal faktorer på möjligheterna att utvidga produktionens storlek. Av dessa kunna nämnas tillgången på arbetskraft, jordbrukets struktur, brukningsdelarnas utrustning med tekniska hjälpmedel och ekonomibyggnadernas beskaffenhet samt jordbruksbefolkningens yrkeskunskap.

Vad angår den betydelse tillgången på arbetskraft har för produktionens storlek må nämnas det i och för sig självklara faktum, att den intensitetsgrad, med vilken produktionen kan bedrivas, samt därmed även storleken av den produktion, som kan erhållas å en viss areal, och inriktningen av denna produktion alltid måste vara avhängig av tillgången på mänsklig arbetskraft. Mekaniseringen kan i vårt land aldrig tänkas bli driven så långt, att ej den mänskliga arbetskraften alltjämt kommer att ha mycket omfattande och skiftande uppgifter i jordbruksnäringen. Särskilt animalieproduktionen kräver mycket arbetskraft och kan ej mekaniseras på samma sätt som vegetabilieproduktionen. Även inom vegetabilieproduktionen varierar vidare arbetsförbrukningen betydligt för olika slag av odlingar. Till betydande härav kan nämnas, att i den av professor Ludvig Nannesson på jordbrukskommitténs uppdrag verkställda utredningen rörande rationalitetsvariationer inom det svenska jordbruket såsom normal årlig förbrukning av mänsklig arbetskraft, uttryckt i manstimmar, för olika odlingar räknats med följande antal manstimmar, nämligen för brödspannmål 90, för annan spannmål 70, för potatis och foderrotfrukter 400, för sockerbeter 680 och för slåttervall 60, allt per hektar. Lägsta siffran har betesängen, där arbetsförbrukningen beräknats endast till 20 manstimmar per hektar och år. Föreligger brist på arbetskraft inom jordbruket, måste produktionen anpassas härefter, så att man övergår till mindre arbetskrävande odlingar. I så fall kommer, eftersom de mera arbetskrävande odlingarna ge proportionsvis betydligt högre avkastning än de mindre arbetskrävande, även skördens storlek att sjunka.

Ett exempel på en omläggning, som kan medföra en betydande minskning av arbetsåtgången men samtidigt även en skördeminskning, utgör utläggande av bete å sådan mark, som tidigare brukats såsom åker.

Vad nu sagts om förhållandet mellan tillgången på arbetskraft och graden av den intensitet, med vilken jordbruket bedrivs, framträder tydligt, om man gör en jämförelse mellan mindre och större jordbruk. Då brukarna av de mindre jordbruken ofta ej kunna finna effektiv sysselsättning på annat håll, är det naturligt att de, för att få användning för sin arbetskraft,

i stor utsträckning inrikta sig på animalieproduktion, vilken innebär en förädling och därmed även en ytterligare arbetsförbrukning. Likaså är det naturligt, att relativt arbetskrävande odlingar skola förekomma vid de mindre jordbruken i proportionsvis större utsträckning än vid de större jordbruken. En annan sak är att lönsamheten vid de mindre jordbruken till följd av den relativt alltför stora arbetsförbrukningen per produktmängd ändock regelmässigt blir sämre än vid de större jordbruken.

Med det hittills sagda har endast avsetts att antyda, vilka faktorer som äro av betydelse, då det gäller att bedöma de rent *tekniska* förutsättningarna för uppnående av en produktion av viss storlek. För storleken av den jordbruksproduktion, som man faktiskt kan påräkna att erhålla, blir det emellertid även av utomordentligt stor betydelse, vilken inkomst jordbrukarna erhålla av sin produktion. Beträffande producentprisernas betydelse för produktionens storlek föreligger dock en betydande skillnad, då man ser frågan på lång sikt och då man ser densamma på kortare sikt.

På lång sikt måste en förutsättning för att det över huvud skall bli möjligt att uppehålla jordbruksproduktion å en viss brukningsdel i allmänhet vara, att jordbruket är lönsamt, d. v. s. att avkastningen förslår till att täcka kostnaderna för jordbruksdriften och därjämte till att lämna skälig förräntning å det kapital, som oundgängligen måste vara investerat i jordbruket. Av kostnaderna för jordbruksdriften tilldraga sig i detta sammanhang kostnaderna för arbetskraft samt för byggnader och inventarier särskild uppmärksamhet. Vad angår kostnaderna för arbetskraft har i kapitel 1 framhållits att jordbruket, för att kunna behålla sin arbetskraft och därmed även för att kunna bestå på lång sikt, måste kunna ge arbetskraften en lön, som blir beroende av löneläget för jämförliga befolkningsgrupper och ej allt för mycket avviker från detta. (I detta avseende föreligger dock, såsom även påpekats i kapitel 1, en viss skillnad mellan den lejda arbetskraften samt den arbetskraft, som brukarna och deras familjemedlemmar utgöra, i det att personer i den senare gruppen på grund av sin mindre rörlighet kunna tänkas åtminstone under en ganska lång tid komma att bedriva jordbruk, oaktat den ersättning de erhålla för arbetet ej uppgår till den lön man måste betala för att kunna få lejd arbetskraft.) Vad vidare angår kostnaderna för byggnader och inventarier kan man på lång sikt ej antaga, att investeringar av större kapitalbelopp i byggnader eller inventarier för jordbrukets behov skola komma till stånd i någon mera betydande utsträckning, såvida vederbörande ej anse sig kunna räkna med att investeringen skall bli räntabel.

På lång sikt kan man alltså schematiskt säga, att jordbruksproduktionens storlek är beroende av den avkastning, som kan erhållas från jordbruket, och sålunda av de priser, som erhållas för jordbrukets produkter. Kan jordbruket vid en viss producentprisnivå ej lämna så stor avkastning, som erfordras för att dels arbetskraften skall erhålla den lön, vid vilken den vill

stanna kvar i jordbruket, dels driftskostnaderna i övrigt skola täckas samt förräntning erhållas å det kapital, som måste vara investerat i jordbruket, tvingas jordbrukarna att, om möjlighet därtill finns, söka genom driftsomläggning komma fram till sådana driftsformer, som visserligen kanske ge lägre bruttoavkastning men som å andra sidan möjliggöra ett sådant förbilligande av driftskostnaderna, att lönsamheten blir bättre än vid ett bibehållande av den tidigare driftsinriktningen. Det blir här kort sagt fråga om en övergång till mera extensiv drift, i den mån de ekonomiska förutsättningarna härför föreligga. En dylik driftsomläggning kan i första hand tänkas bli genomförd å sådana brukningsdelar, där lejd arbetskraft användes i mera betydande utsträckning och där denna omläggning ur sysselsättningsynpunkt endast medför en minskning av behovet av sådan arbetskraft. Å de mindre brukningsdelarna, där jordbruket redan med nuvarande driftsinriktning i stort sett ej ger sysselsättning mer än åt brukaren själv och i viss utsträckning även åt någon familjemedlem, kan man däremot i allmänhet ej tänka sig, att en dylik driftsomläggning skall komma till stånd, så länge brukningsdelarna bestå i sitt nuvarande skick. Den minskning av arbetsbehovet, som omläggningen skulle medföra, skulle nämligen medföra, att brukarens sysselsättningsmöjligheter å brukningsdelen skulle försämrast. En övergång till mer extensiv drift kan därför i allmänhet för de mindre brukningsdelarnas vidkommande ej tänkas bli genomförd annat än i samband med en arealökning, vilken medför en sådan ökning av arbetsåtgången å brukningsdelen, att brukaren även vid en mer extensiv drift än tidigare kan få full sysselsättning. Äro producentpriserna sådana, att ett uppehållande av jordbruksproduktionen å viss brukningsenhet eller viss del av en brukningsenhets jord ej kan beräknas bli lönande ens efter en driftsomläggning, får man i sista hand tänka sig, att jordbruket nedlägges å denna brukningsenhet eller denna jord.

(Vad i nästföregående stycke sagts om att jordbruket för att kunna uppehållas på lång sikt måste ha full lönsamhet gäller givetvis icke till fullo i sådana fall, där brukaren även har annan inkomstkälla och på grund därav ej för sitt uppehälle är helt beroende av avkastningen från brukningsdelen. Från dylika fall bortses emellertid i detta sammanhang.)

Den avkastning, som erhålles från jordbruket, blir alltså i stort sett på lång sikt avgörande för produktionens storlek. Genom att höja eller sänka priserna å olika produkter och på så sätt öka eller minska avkastningen därav kan man likaså på lång sikt anpassa produktionen på sätt man ur olika synpunkter anser önskvärt.

Annorlunda blir förhållandet, om man ser saken på kortare sikt. På lång sikt måste man uppenbarligen betrakta samtliga kostnadsposter inom ett jordbruksföretag som rörliga och sålunda vid bedömandet av kostnaderna per produktenhet för en produktion av antagen storlek slå ut samtliga kost-

nader på den totala antagna produktionen samt jämföra den sålunda beräknade produktionskostnaden med den väntade prisnivån för jordbrukets produkter. Detta betraktelsesätt måste tillämpas, då det är fråga om köp av en jordbruksfastighet eller eljest om mera betydande nyinvesteringar i ett jordbruksföretag. På kortare sikt och för den jordbrukare, som fortsätter driften av ett av honom innehaft jordbruksföretag, påverkas däremot flera av kostnadsposterna ej alls eller endast obetydligt av produktionens storlek, eftersom brukaren måste vidkännas desamma oavsett om produktionen är större eller mindre. Såsom dylika fasta kostnader för jordbruket kan man på kort sikt betrakta ränta å det i jordbruket investerade kapitalet samt kostnader för underhåll och avskrivning av anläggningarna. Särskilt vad angår de jordbruk, där arbetet till största delen utföres av de egna familjemedlemmarna, kan man vidare, med hänsyn till den ofta föreliggande svårigheten att bereda denna arbetskraft effektiv sysselsättning i annat arbete vid sidan av jordbruket, betrakta även arbetskostnadsposten såsom en fast kostnad. Typiska rörliga kostnader äro å andra sidan utgifter för utsäde, konstgödsel och fodermedel ävensom åtskilliga andra löpande utgifter. Grovt räknat kan man säga, att vid sådana jordbruk, som nyss nämnts, över $\frac{3}{4}$ av totalkostnaderna utgöra fasta och endast inemot $\frac{1}{4}$ rörliga kostnader. Detta förhållande medför, att man på kortare sikt har ganska små möjligheter att genom prissänkningar å jordbrukets produkter få till stånd en begränsning av produktionen hos de enskilda jordbruksföretagen. Ehuru produktionen efter en dylik prissänkning kan framstå som icke lönsam, om man tänker på de totala produktionskostnaderna per produktenhet, är den likväl lönsam i den meningen, att förlusten för den enskilde jordbrukaren blir mindre, om han fortsätter att producera i samma omfattning som tidigare, än om han företar en inskränkning av driften. På kort sikt kunna dylika prissänkningar till och med leda till en ökad produktion. För den enskilde jordbrukaren kommer nämligen en produktionsökning att framstå som lönande, så länge producentpriset ej blir lägre än att det förslår att täcka de på produktionsökningen belöpande rörliga kostnaderna. Man måste därför räkna med att en hel del jordbrukare vid en sänkning av producentprisnivån skola söka att, så långt detta är möjligt, genom ökad produktion vinna kompensation för den inkomstminskning, de få vidkännas till följd av sänkningen av producentpriserna.

Även på relativt kort sikt kan dock en prissänkning å jordbrukets produkter med därav följande försämring av jordbrukets lönsamhet verka produktionsbegränsande, nämligen till följd av den inverkan försämringen av jordbrukets lönsamhet får på möjligheterna att anskaffa arbetskraft vid jordbruket. Detta blir självfallet främst av betydelse för de stora och medelstora brukningsdelarna. I samma mån som jordbrukets möjligheter att betala arbetskraften konkurrenskraftiga löner minskas, komma även svårigheterna att behålla arbetskraften vid jordbruket att ökas. Förutsatt att sys-

selsättningsmöjligheter finnas inom andra näringsgrenar, får man därför räkna med att i ett dylikt läge övergången av arbetskraft från jordbruket till andra näringsgrenar kommer att ökas. Bland de personer, som själva äga och bruka sina brukningsdelar, kommer väl, med hänsyn till de svårigheter det erbjuder för dem att lämna sina jordbruk, dylik övergång åtminstone i första hand ej att ske i någon nämnvärd omfattning. Däremot måste man räkna med att dragningskraften till de bättre betalda yrkena kommer att verka såväl bland den egentliga lantarbetarkåren som bland den i nyssnämnda brukarefamiljer uppväxande generationen. En dylik fortsatt avflyttning från jordbruket kan, i den mån den blir av mera betydande omfattning, ej undgå att inom relativt kort tid märkbart inverka på produktionens omfattning.

Vad här ovan anförts har gällt frågan om den inverkan prissättningen å jordbrukets produkter kan ha på produktionens storlek. Mellan dessa båda faktorer föreligger emellertid ett samband även i omvänd ordning, nämligen så, att produktionens storlek får betydelse för prisnivån å jordbrukets produkter. Detta samband framträder klarast, om man tänker sig att avsättningsutrymmet är begränsat och prisbildningen fri. I ett dylikt läge måste ju priset ytterst komma att bestämmas av förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Om man vid ungefärlig balans mellan tillgång och efterfrågan kan uppehålla ett visst producentpris, måste man vänta, att priset kommer att sjunka, om produktionen stiger och de saluförda kvantiteterna alltså öka. Den prissänkning, som produktionsökningen sålunda utlöser, kommer emellertid i sin tur att på längre sikt verka hämmande på produktionen och bör sålunda på längre sikt åtminstone kunna begränsa produktionsökningen.

För frågan om jordbrukets lönsamhet är vad nu sagts om den betydelse jordbruksproduktionens storlek har för priserna å jordbrukets produkter av särskild vikt. Det innebär, att det enskilda jordbrukets lönsamhet kan komma att påverkas av produktionsutvecklingen hos andra jordbruk. Om en del jordbruk öka sin produktion, så att den totala produktionen går utöver den för densamma uppdragna ramen, och detta medför en sänkning av prisnivån för jordbrukets produkter, kommer tydligen denna prissänkning att träffa samtliga jordbruk och således även dem, som ej utvidgat sin produktion.

I anslutning till vad här ovan och i kapitel 1 anförts kan alltså sägas, att effekten av ett försök att genom prissänkning å jordbrukets produkter begränsa produktionens storlek blir avsevärt olika, beroende på om man ser till effekten å stora och medelstora jordbruk eller å mindre jordbruk respektive om man ser saken på lång eller på kortare sikt. Å de stora och medelstora jordbruken, vilka till största delen drivas med anställd arbetskraft, framtvingar en dylik prissänkning relativt snabbt åtgärder i syfte att nedbringa driftskostnaderna. Dessa åtgärder måste främst få formen av en

övergång till en mera extensiv drift, vilken visserligen ger mindre produktmängd men även kräver mindre arbetskraft. Å de mindre brukningsdelarna, vilka huvudsakligen drivas av brukaren med hjälp av dennes familjemedlemmar, äro möjligheterna att relativt snabbt åstadkomma en förbättring av driftsekonomin genom övergång till mera extensiv drift ofta stängda därför att brukaren, även om han genom en dylik omläggning av driften skulle få viss tid ledig från det egna jordbruket, ej skulle kunna finna effektiv systerställning utanför detta under denna tid. För de mindre jordbrukens del kommer en prissänkning å jordbruksprodukter därför att verka produktionsbegränsande endast successivt och relativt sakta. Denna verkan kan i huvudsak väntas komma att göra sig gällande först då en överlåtelse av brukningsdelen eller en investering av relativt stora belopp i förbättringsåtgärder å brukningsdelen aktualiseras. Den kommer då att ta sig det uttrycket, att brukningsdelen ej längre kan bestå som självständig fastighet utan kommer att läggas till någon eller några angränsande brukningsdelar, varefter jordbruket å de sålunda utvidgade brukningsdelarna kommer att drivas mer extensivt än som varit fallet före utvidgningen.

Om jordbrukets produktionsvolym är eller tenderar att bli större än vad som ur allmänna synpunkter anses önskvärt, och jordbrukets produktionsapparat alltså framstår som allt för stor, kan man sålunda säga, att det väl i och för sig är möjligt att genom prissänkningar å jordbrukets produkter på lång sikt få till stånd en nedskärning av produktionsapparaten och därmed även en begränsning av produktionsvolymen. Av skäl, som ovan anförts, kommer denna nedskärning emellertid endast att kunna genomföras successivt under en ganska lång tid och att under denna tid medföra försämrade levnadsförhållanden för jordbrukets befolkning. Metoden att söka reglera produktionens storlek genom prissättningen å jordbrukets produkter synes därför, då det är fråga om begränsning av produktionen, med hänsyn till de olägenheter densamma medför för jordbrukets befolkning ej böra komma i fråga, om man kan nå det åsyftade målet medelst andra metoder, vilkas verkningar ur social synpunkt äro mindre betungande för jordbrukets befolkning.

Om man då överväger vilka utvägar, som i övrigt kunna finnas att begränsa produktionen, därest risk anses föreligga för att denna skall bli större än vad som kan anses önskvärt, synes det klart, att man bör utmönstra alla utvägar, som innebära ett hämmande av den tekniska, vetenskapliga eller ekonomiska utvecklingen på jordbrukets område. Man bör sålunda ej underlåta att tillvarataga alla de möjligheter, som finnas eller framdeles kunna yppa sig att nedbringa jordbrukets produktionskostnader per produktenhet och därmed minska skillnaden mellan det svenska jordbrukets produktionskostnader och exportländernas produktionskostnader. Detta bör gälla vare sig minskningen i produktionskostnaderna per produkt-

enhet kan vinnas genom en nedskärning av produktionskostnaderna eller en ökning av produktkvantiteten eller en kombination av dessa faktorer.

I enlighet med det nu sagda bör man sålunda exempelvis tillvarata alla möjligheter, som finnas att utnyttja framstegen på växt- och djurförädlingsens område. Likaså bör man söka att genom så stor användning av konstgödsel, som vid rådande prisläge kan anses ekonomiskt försvarbar ur den enskilde jordbrukarens synpunkt, få fram största möjliga skörd per arealenhet. I det sagda ligger jämväl, att man i allmänhet ej heller bör söka att få till stånd en begränsning av produktionen genom åtgärder, vilka gå ut på att genom tvångsåtgärder begränsa odlingen eller försäljningen av vissa produktslag till vissa arealer eller vissa kvantiteter för varje odlare, eller att förbehålla vissa odlare rätten att odla eller försälja vissa produktslag. Varje sådan begränsning eller kontingentering av produktionen — den må genomföras med statligt stöd eller genom jordbrukareorganisationernas försorg — innebär risk för att man försvårar den anpassning av produktionen efter de naturliga produktionsförutsättningarna, som måste göra sig gällande, om man på lång sikt skall kunna förverkliga önskemålet att den erforderliga produktionen skall frambringas på det sätt, som ur det allmännas synpunkt är mest lämpligt. Det synes därför icke böra ifrågakomma, att staten skulle medverka till att på detta sätt åstadkomma en begränsning av produktionen till viss nivå.

Beträffande vissa speciella grödor kan man dock bliva nödsakad att göra avsteg från vad nu sagts. Kommittén avser här sådana grödor, där man av beredskapsskäl vill uppehålla odling av en viss bestämd omfattning. Sålunda torde man även i fortsättningen få tänka sig, att den av statsmakterna stödda odlingen av sockerbetor skall ske i form av kontraktsodling. Detsamma torde böra bli fallet med den odling av oljeväxter, som i framtiden kan böra uppehållas av beredskapsskäl. Såväl beträffande sockerbetor som i fråga om oljeväxter synes emellertid böra gälla, att statsmakterna ej böra resa hinder för en större odling än som är önskvärd ur beredskapssynpunkt, därest sådana åtgärder kunna vidtagas, att den överskjutande odlingen ej kommer i åtnjutande av det för beredskapsodlingen avsedda stödet.

Även beträffande odlingen av potatis för tillverkning av potatisstärkelse eller för bränneriändamål (»fabrikspotatis») kan det slutligen tänkas att man liksom hittills indirekt bör utöva en viss begränsning därigenom att tillverkningen av potatisstärkelse respektive potatisbrännvin underkastas särskilda regleringsåtgärder. Då jordbrukskommittén ej är beredd att nu avgiva förslag rörande utformningen av regleringen i fråga om fabrikspotatis, lämnas sistnämnda fråga emellertid öppen.

Till undvikande av missförstånd må påpekas, att vad ovan sagts om att produktionen bör anpassa sig efter de naturliga produktionsförutsättningarna bör gälla endast i den mån det överensstämmer med önskemålen om

uppehållande av jordbruksproduktionen även i de delar av landet, som ha mindre gynnsamma naturliga produktionsförutsättningar än slättbygderna.

Vad ovan sagts om att man vid försök att begränsa produktionen ej bör tillgripa åtgärder, som innebära ett hämmande av den ekonomiska utvecklingen på jordbrukets område, innebär vidare att, då en dylik begränsning bör vidtagas, import av fodermedel bör tillåtas i den mån den behövs för uppnående av en ur utfodringssynpunkt önskvärd balans i foderstaterna samt i den mån den kan användas för en på export inriktad, lönande animalieproduktion. Förekommer import av fodermedel i större utsträckning än nu nämnts, synes det däremot naturligt att man, om jordbruksproduktionen här i landet tenderar att bli större än som ur det allmännas och jordbrukets synpunkt är önskvärdt, söker att hejda produktionsökningen genom att begränsa denna import till de kvantiteter, som erfordras för att man skall kunna få till stånd balanserade foderstater. Man bör sålunda exempelvis, då risk för överproduktion av smör föreligger, söka undvika större import av oljekraftfoder än som behövs för nyssnämnda ändamål, liksom man även vid risk för överproduktion av fläsk eller ägg bör söka undvika en på importerade fodermedel baserad produktion av dylika produkter. Mot en dylik importbegränsning kan ej göras den invändningen, att densamma försvårar rationaliseringssträvandena. Tvärtom synes det självklart, att denna metod för åstadkommande av en produktionsbegränsning bör tillgripas i första hand, eftersom det grundläggande syftet med jordbruksstödet och jordbruksregleringen är att självförsörjningen på livsmedelsområdet i en avspärrningssituation skall kunna tryggas medelst inhemsk produktion. Beträffande import av fodermedel för fläskproduktionen bör dock i detta sammanhang observeras vad jordbrukskommittén i kapitel 2 anfört därom att vid normal skörd en mindre dylik import regelmässigt bör ske.

Då risk för överproduktion föreligger och det med hänsyn härtill framstår som önskvärdt att importen av oljekraftfoder skall minskas, torde man böra förutsätta att statsmakterna — särskilt genom avvägningen av importavgifterna för dylika fodermedel — skola söka stimulera jordbruken att själva frambringa erforderliga mängder äggviterika fodermedel och på så sätt minska beroendet av de importerade kraftfodermedlen. Antalet nötkreatur per arealenhet avtar regelmässigt med växande storlek hos brukningsdelarna. Bland annat på grund härav är det klart, att det i regel bör vara lättast för de jordbruk, som omfatta en relativt stor areal jordbruksjord, att genom sin egen foderproduktion skapa balans i foderstaterna. En sådan prispolitik från statsmakternas sida, som nyss nämnts, bör därför i första hand leda till att de större jordbruken skola kunna göra sig oberoende av importerat oljekraftfoder och sålunda ej behöva konkurrera med andra jordbruk om tillgängliga kvantiteter av dylika fodermedel. Däremot bör det allmänna enligt jordbrukskommitténs uppfattning, av skäl som utvecklas i kapitel 21, ej vidtaga några åtgärder, som innebära att vissa grup-

per av jordbruk beredas företrädesrätt till de kvantiteter av dylika fodermedel, som anses böra bli tillgängliga inom landet.

Det är angeläget att framhålla, att man på lång sikt ej enbart genom en reglering av importen av fodermedel torde kunna undgå faran för överproduktion. Enligt de beräkningar rörande produktionens och konsumtionens framtida storlek, vilka i korthet omnämnts i kapitel 3 och för vilka en närmare redogörelse lämnas i kapitel 14, kommer man ju till det resultatet, att vårt lands jordbruk — om dess areal och struktur ej förändras och produktionen ej hålles tillbaka av brist på arbetskraft — sannolikt redan under 1960-talet kommer att utan något tillskott av utländska fodermedel producera större kvantiteter vegetabiliska och animaliska livsmedel än som motsvara det enligt medelalternativet tillgängliga avsättningsutrymmet. Enligt ett i sagda beräkningar uppställt alternativ, vilket bygger på till synes rimliga antaganden rörande den blivande produktions- och konsumtionsutvecklingen, skulle man omkring år 1970 för frambringande av en produktion av den storlek, som enligt de av jordbrukskommittén förordade riktlinjerna för jordbrukspolitikerna bör anses önskvärd ur det allmännas synpunkt, även om all import av fodermedel skulle bortfalla ej behöva taga i anspråk mer än omkring 95 procent av den nuvarande svenska åkerjorden (räknat i jord av genomsnittlig godhet). En begränsning av importen av fodermedel torde därför i nu förevarande sammanhang huvudsakligen få betydelse på kortare sikt, i det att man genom en dylik åtgärd något kan uppskjuta den tidpunkt, då produktionen når en allt för stor omfattning.

Man bör visserligen, såsom jordbrukskommittén tidigare framhållit, ej allt för hårt pressa de siffermässiga resultat, vartill man kommit i nyssnämnda beräkningar. Det kan dock enligt kommitténs mening ej råda något tvivel om att — såvida jordbruksproduktionen ej kommer att hämmas till följd av en opåräknat stark avgång av arbetskraft — utvecklingen kommer att gå i den riktning som beräkningarna ange, och att sålunda, även om fodermedelsimporten helt avstänges, en betydande överproduktion kan beräknas uppkomma inom en ej avlägsen framtid. Enda sättet att undvika en dylik överproduktion blir då, att viss del av den jord, som nu tages i anspråk för jordbruksproduktionen, skall upphöra att användas för detta ändamål eller brukas mera extensivt än tidigare.

Trots att de naturliga produktionsförutsättningarna variera avsevärt i olika delar av landet och produktionskostnaderna därför även måste bli i viss mån olika i olika delar av landet, bör man, enligt vad jordbrukskommittén ovan anfört, ej eftersträva, att den ur det allmännas synpunkt på lång sikt önskvärda jordbruksproduktionen i största möjliga utsträckning skall förläggas till de delar av landet, där produktionskostnaderna äro lägst, utan i stället av beredskapsskäl och andra orsaker söka upprätthålla en jordbruksproduktion även i de övriga delarna av landet. Även inom ett

visst jordbruksområde måste det emellertid ofta komma att föreligga ej oväsentliga skillnader i fråga om produktionskostnaderna för grödor från olika ägor. Till följd av dålig jordmån eller olämpligt läge i förhållande till brukningsdelens övriga ägor eller ekonomibyggnader kan ett uppehållande av jordbruk i dess dittillsvarande omfattning å en viss äga framstå såsom oekonomiskt vid en jämförelse med resultatet av jordbruksdriften å andra ägor eller å andra brukningsdelar. I den mån ett uppehållande av jordbruksdriften å hela den nu i anspråk tagna åkerarealen ej erfordras för frambringande av den på lång sikt önskvärda jordbruksproduktionen och en reduktion av åkerarealen därför bör vidtagas, är det självfallet önskvärt, att denna reduktion i första hand skall gå ut över de jordar inom varje särskilt område, som ur jordbruksekonomisk synpunkt måste betecknas såsom minst lämpade för fortsatt jordbruksdrift. Om denna anpassningsprocedur skall framtvingas genom bristande lönsamhet hos jordbruket, måste den emellertid, såsom ovan framhållits, beräknas komma att taga förhållandevis lång tid i anspråk, och under det densamma pågår komma ej blott innehavarna av de ifrågavarande jordarna utan jordbruksbefolkningen i dess helhet att få finna sig i en sänkt inkomstnivå. Det synes därför såväl för det allmänna som för jordbruksbefolkningen önskvärt att, i den mån en dylik anpassningsprocedur kan bedömas bli nödvändig, man söker att underlätta och påskynda densamma, så att man om möjligt undviker de olägenheter en överproduktion medför för jordbruksbefolkningen. Det allmänna bör därför, även om faran för överproduktion ännu ej är omedelbart förestående, ej genom lagstiftningsåtgärder söka motverka, att jordbrukarna nedlägga jordbruket å sådana ägor, där förutsättningarna för uppehållande av en lönsam jordbruksdrift på lång sikt måste anses som mindre gynnsamma, eller att de övergå till mera extensiv drift å sådana ägor, där detta ur jordbruksekonomisk synpunkt får anses mera lämpligt än dittillsvarande driftsformer. Man bör sålunda exempelvis ej söka förhindra, att i viss trakt för jordbruksdrift olämpliga brukningsenheter eller dålig åkerjord få övergå till betesmark eller, om jorden med hänsyn till sitt läge och andra omständigheter lämpligen ej heller kan användas på detta sätt, till skogsmark. Beträffande den nu angivna utvecklingen må emellertid samtidigt understrykas, att den bör ske på ett sätt, som innebär skäligt hänsynstagande till de synpunkter, som ligga till grund för den sociala arrendelagstiftningen.

Då man på detta sätt bör acceptera en viss minskning av åkerarealen, ligger det i sakens natur, att man även bör iakttaga försiktighet med åtgärder, som åsyfta att utvinna ny åkerjord. Statligt stöd till dylika åtgärder torde sålunda i huvudsak böra komma i fråga endast där det med hänsyn till näringslivet i allmänhet i en viss bygd framstår som angeläget, att befintliga jordbruk bevaras och förstärkas genom nyodling. Detta torde främst vara fallet i vissa delar av Norrland, medan man däremot i stort sett ej

bör räkna med att något dylikt behov av nyodling kommer att föreligga i södra och mellersta Sverige.

Den extensifiering av driften, varom ovan talats, kan i en hel del fall komma till stånd utan att rubba brukningsenheternas bestånd eller deras areal. Sålunda kunna exempelvis å en större brukningsdel vissa avsides belägna eller för jordbruksdrift mindre lämpade ägor förvandlas till skogsmark eller betesmark, medan jordbruket uppehålles i oförändrad form å brukningsdelens ägor i övrigt. Även vad de mindre brukningsdelarna angår kan man i vissa fall tänka sig, att en sådan extensifiering av driften kan genomföras utan någon förändring i fråga om brukningsenhetens areal. Detta är fallet, om tillgången på arbete i orten är god och brukaren genom att skära ned arbetet i jordbruket får möjlighet att i större utsträckning än förut ägna sig åt annat mera inkomstbringande arbete. I fråga om de mindre jordbruk, där brukaren hittills erhållit sin huvudsakliga inkomst genom arbete i jordbruket, får man emellertid i regel tänka sig, att denna utväg ej står till buds utan att extensifieringen kan genomföras endast i samband med en sammanläggning av brukningsdelen med annan fastighet. Man kommer då in på frågan om storleken av den produktionsbegränsning, som dylika sammanslagningar kunna medföra.

Det har ovan framhållits, att brukarna av små jordbruk för att kunna få användning för sin arbetskraft och för att kunna få en någorlunda tillfredsställande inkomst tvingas att driva jordbruket mer intensivt än vad fallet är hos de större jordbrukarna och att därvid bland annat i proportionsvis större utsträckning än de sistnämnda ägna sig åt mera arbetskrävande odlingar. Sammanslagning av mindre jordbruk kan då — även om den ej leder till någon mera markant driftsömläggning och även om de ökade möjligheter till rationalisering av driftsförhållandena m. m., som sammanläggningen skapar, bli utnyttjade — i allmänhet förväntas komma att medföra någon nedgång i produktionen per arealenhet. Ju mer omfattande driftsömläggningen är, exempelvis ju större del av den ena brukningsdelens åkerareal, som i fortsättningen användes som betesmark, desto större blir givetvis även produktionsminskningen.

På tal om olika utvägar att reglera produktionens storlek må till sist än en gång beröras den betydelse, tillgången på arbetskraft i jordbruket har i detta hänseende. Det synes i och för sig klart, att man bör söka motverka en sådan minskning av arbetskraftstillgången inom jordbruket, som skulle leda till att ur jordbruksekonomisk synpunkt lämpliga arbeten måste försummas eller att den kvarvarande jordbrukarebefolkningen skulle få en onormalt stor arbetsbörd. Om jordbruksproduktionen i fortsättningen skulle stiga i sådan omfattning, att risk för överproduktion föreligger, och samtidigt tendenser till dragning av arbetskraft från jordbruket göra sig kraftigt märkbara, synes man däremot ej ha anledning söka motverka dessa

tendenser på samma sätt, som skulle vara påkallat, om det gällde att söka uppehålla den ur det allmännas synpunkt på lång sikt önskvärda produktionen. Avgången av arbetskraft kan nämligen i detta fall hjälpa till att hålla den totala jordbruksproduktionen inom en sådan gräns, att ett prisfall å jordbrukets produkter kan undvikas. Ett försök att hindra avgången av arbetskraft från jordbruket kan i en situation, då risk för överproduktion föreligger, endast bidra till att öka denna risk. Det skulle alltså medverka till att framkalla en överproduktionskris inom jordbruket, vilken i sin tur skulle få ogynnsamma återverkningar på jordbruksbefolkningens inkomstnivå. Det synes sålunda i en dylik situation ur jordbruksbefolkningens egen synpunkt vara förmånligare, om dess numerär något minskas och inkomstnivån kan bibehållas, än om man skulle sträva att bibehålla numerären oförändrad och jordbruksbefolkningen i stället skulle få vidkännas en sänkning av inkomstnivån. Strävandena att bibehålla numerären oförändrad måste ju för övrigt i det långa loppet vara dömda att misslyckas, om inkomstnivån inom jordbruket — såsom vid permanent överproduktion vore oundvikligt — komme att ligga väsentligt under inkomstnivån för andra befolkningsgrupper.

Med det ovan anförda ha anvisats tre slag av åtgärder, vilka synas böra komma till användning vid strävandena att förebygga att jordbruksproduktionen här i landet skall utveckla sig på ett sätt, som skulle omöjliggöra uppehållandet av den såsom önskvärd ansedda prisnivån å jordbrukets produkter och därmed även av den såsom önskvärd ansedda inkomstnivån för den jordbrukande befolkningen. Det första slaget, vilket dock endast på kortare sikt kan tänkas vara ensamt tillräckligt för att förebygga en dylik utveckling, är en begränsning av importen av utländska fodermedel. Det andra slaget är åtgärder i syfte att förändra det svenska jordbrukets struktur i så måtto att man genom sammanslagningar och anskaffande av tillskotts jord från andra jordbruk skall söka förvandla de många nu befintliga ofullständiga jordbruken till jordbruksföretag, som äro mer rationella ur brukningssynpunkt och samtidigt äro av sådan storlek, att en viss extensivering av driften kan ske. Det tredje slaget är åtgärder i syfte att få till stånd en överföring av den ur jordbruksekonomisk synpunkt minst lämpliga åkerjorden till annat användningssätt. Slutligen har därjämte uttalats, att minskad tillgång på arbetskraft inom jordbruket medverkar till en begränsning av produktionen och att man med anledning härav ej torde böra motverka viss övergång av arbetskraft från jordbruket till andra näringsgrenar, om situationen är sådan, att risk för överproduktion inom jordbruket föreligger.

KAPITEL 5.

Allmänna synpunkter på frågan om rationalisering inom jordbruket.

Såsom redan understrukits i tidigare kapitel är en av de viktigaste förutsättningarna för hela det samhälleliga framåtskridandet, att de tillgängliga produktionsfaktorerna — mänskliga och andra — utnyttjas på bästa sätt.

Vad varje särskild näringsgren angår blir ett förverkligande av de nu angivna önskemålen i första hand en angelägenhet för näringsgrenens utövare. Sker ej sådan rationalisering, som finnes praktiskt genomförbar, böra näringsgrenens utövare på längre sikt ej kunna påräkna stöd från det allmänna för att de trots den underlåtna rationaliseringen skola kunna ernå full likställdhet i inkomsthänseende med jämförliga befolkningsgrupper. Underlåtenhet att vidtaga rationalisering inom en viss näringsgren och en därav följande relativ försämring av inkomstförhållandena för utövarna av denna näringsgren drabbar emellertid ej enbart dessa. Indirekt återverkar den även på övriga medborgargrupper därigenom att den bromsar det samhälleliga framåtskridandet. Denna menliga verkan av den uteblivna rationaliseringen gör sig tydligen allt starkare märkbar, ju större betydelse näringsgrenen har för hela samhället med hänsyn till värdet av produktionen och antalet i näringsgrenen sysselsatta personer.

Vad nu sagts gäller självfallet jordbruket likaväl som andra näringsgrenar. Då jordbruket med binäringar omfattar nära en tredjedel av hela landets befolkning, är det även uppenbart, att frågan om jordbrukets fortsatta rationalisering ej enbart är i jordbrukets intresse utan att den är en samhällsangelägenhet av första ordningen, vars lösande blir av betydelse för utvecklingen av det allmänna väståndet här i landet. Detta samhällets intresse av jordbrukets rationalisering accentueras särskilt därav att jordbruksnäringen för att kunna hållas på den storleksnivå, som ur allmän synpunkt är önskvärd, under normala förhållanden måste beräknas bli i behov av ett visst skydd från det allmännas sida. Detta skydd kan nämligen bli av mindre omfattning, ju mer jordbruket är rationaliserat.

Jordbruksbefolkningens och det allmännas intresse av rationaliseringen sammanfalla alltså. För jordbruksbefolkningen blir rationaliseringen ett

medel att uppnå och behålla jämställdhet i inkomsthänseende med andra befolkningsgrupper. För det allmänna blir rationaliseringen inom jordbruket — vid sidan av den rationalisering som kan komma att äga rum inom andra näringsgrenar — ett medel för främjande av en allmän höjning av välståndet här i landet.

Då man talar om rationalisering av jordbruket, synes man lämpligen kunna särskilja tre olika slag av rationaliseringsåtgärder. Till det första slaget höra sådana åtgärder, som gå ut på att genom förändringar i fråga om bruksdelarnas areal eller arrondering få till stånd en utvidgning av arealen eller en förbättring av arronderingen eller ägosammansättningen. Dessa åtgärder sammanfattas i fortsättningen under beteckningen *åtgärder för yttre rationalisering*. Till det andra slaget höra sådana åtgärder av mera permanent art i fråga om jord eller byggnader, som ha till ändamål att förbättra produktions- och driftsförhållandena å en till storlek och gränser given bruksdel. Dessa åtgärder benämnas i det följande *åtgärder för inre rationalisering*. Till det tredje slaget hänföras slutligen sådana åtgärder för förbättring av driftsresultatet å en till storlek och gränser given bruksdel, som ej på mera permanent sätt beröra bruksdelens jord eller byggnader. Åtgärder av sistnämnda slag benämnas i det följande *åtgärder för rationalisering av driftsförhållandena*. Hit hänföras exempelvis växt- och djurförelingsåtgärder, gödslingsåtgärder, åtgärder för nedbringande av arbetsåtgången m. m.

Det mest karakteristiska för den första gruppen av rationaliseringsåtgärder är att de beröra även andra bruksdelar. Det ligger sålunda i regel ej i en jordägares hand att genomföra desamma, utan de förutsätta en förändring av bestående äganderätts- och fastighetsindelingsförhållanden. Inom de båda övriga grupperna av rationaliseringsåtgärder föreligger väl ej sådant förhållande som nyss nämnts. Mellan dessa båda grupper föreligger emellertid den skillnaden, att åtgärderna för inre rationalisering i regel med hänsyn till sin karaktär av mera permanent investering i högre grad än åtgärderna för rationalisering av driftsförhållandena bli avgörande för bruksdelens förhållanden under längre tid framåt och därför i högre grad än sistnämnda åtgärder förutsätta en planering på lång sikt.

Det har redan förut framhållits, att jordbruket särskilt under det senaste halvseklet undergått en imponerande utveckling. Denna utveckling har främst berört sådana åtgärder som nyss betecknats såsom åtgärder för rationalisering av driftsförhållandena. Även på den inre rationaliseringens område ha betydande framsteg gjorts. Sålunda ha till exempel mycket betydande arealer täckdikats. Däremot lämna som bekant byggnadsförhållandena å bruksdelarna ofta mycket övrigt att önska.

På den yttre rationaliseringens område har utvecklingen ej varit lika gynnsam. Den sammanläggning av mindre bruksdelar, som förekommit, har främst bestått däri, att torplägenheter och liknande bruksdelar

uppgått i de större fastigheter, till vilka de hört. Samtidigt har emellertid klyvningen av andra jordbruksfastigheter fortgått. Utvecklingen på detta område belyses av de uppgifter rörande den yrkesverksamma befolkningen, som erhållas ur de allmänna folkräkningarna. Enligt 1910 års folkräkning utgjorde hela antalet företagare inom jordbruket omkring 400 000, därav omkring 336 000 jordägare och arrendatorer samt omkring 64 000 torpare. Vid folkräkningen år 1920 hade totala antalet företagare med jordbruk sjunkit till omkring 375 000, därav omkring 340 000 jordägare och arrendatorer samt omkring 35 000 torpare. Enligt 1940 års folkräkning utgjorde totala antalet företagare omkring 368 000, därav omkring 363 000 jordägare och arrendatorer samt omkring 5 000 torpare.

Den nedgång av antalet torpare, som sålunda skett, finner till en del sin förklaring däri, att torplägenheterna utbrutits till självständiga brukningsdelar. Till största delen är nedgången dock föranledd av att torpen lagts under huvudgårdens eget bruk. Det sistnämnda gäller i särskilt hög grad perioden mellan år 1910 och år 1920. Även mellan åren 1920 och 1940 kan emellertid, enligt en av ledamoten av kommittén, direktör A. H. Stensgård verkställd beräkning¹, över hälften av nedgången av antalet torpare anses innebära en indragning av torpställen. Jämsides med denna sammanläggningsprocess har emellertid skett en fortgående nybildning av fastigheter genom delning av förut befintliga brukningsenheter och, i viss utsträckning, även genom nyodling. Omfattningen av denna nybildning framgår därav att det sammanlagda antalet företagare i jordbruket från år 1920 till år 1940, trots att antalet torpare minskat med ej mindre än omkring 30 000 och trots att större delen av torpen kunna beräknas ha lagts under huvudgårdens bruk, ej nedgått med mer än omkring 7 000.

Siffrorna från folkräkningarna åren 1920 och 1940 visa i fråga om förändringarna i antalet företagare i jordbruket en ganska god överensstämmelse med siffrorna från arealinventeringen år 1917 och jordbruksräkningen år 1937 om antalet brukningsdelar. Från år 1919 till år 1937 har sålunda enligt dessa räkningar antalet brukningsdelar i de olika storleksgrupperna förändrats så att storleksgruppen 2—5 hektar visar en minskning med omkring 4 000, storleksgruppen 5—10 hektar en ökning med omkring 2 000, storleksgruppen 10—20 hektar en minskning med omkring 4 000 samt följande storleksgrupper en minskning med sammanlagt omkring 3 000. Totala minskningen i dessa grupper blir sålunda omkring 9 000.

De siffror, som nu anförts, äro väl ej fullt exakta, bland annat beroende på vissa felkällor i fråga om redovisningen av torpställen och torpare. De ådagalägga emellertid att, bortsett från minskningen av antalet torpställen, vilken i och för sig får anses som en betydelsefull början av arbetet med yttre rationalisering av det svenska jordbruket, utvecklingen ända till

¹ A. H. Stensgård: Arbetskraftstillgång och arbetskraftsanvändning vid jordbruket (Social Årsbok 1943—44, sid. 63 ff.)

senaste tid huvudsakligen gått i riktning mot en fortsatt uppdelning av den svenska jorden.

Även sådana yttre rationaliseringsåtgärder, som ej gå ut på sammanläggning av brukningsdelar (exempelvis omskiften, ägoutbyten etc.), ha förekommit endast i relativt ringa grad. Förklaringen härtill har man otvivelaktigt till stor del att söka i det förhållandet, att medverkan till desamma ej kunnat vinnas från tillräckligt många berörda jordägares sida och att frågan därför till följd av de författningsbestämmelser, som gällt för dylika förrättningar, fått förfalla. Denna jordägarnas obenägenhet att vidtaga dylika yttre rationaliseringsåtgärder torde i sin tur till stor del kunna förklaras på så sätt, att jordägarna ansett åtgärder vara allt för kostsamma eller tidsödande.

Den rationaliseringsverksamhet, som hittills skett, kan sägas så gott som helt ha varit en jordbrukets egen verksamhet, där jordbrukarna vidtagit olika slag av rationaliseringsåtgärder i den mån de kommit till insikt om åtgärdernas lämplighet samt ekonomiskt sett haft möjlighet att genomföra desamma. Staten har dock, särskilt under de senaste decennierna, i betydande utsträckning lämnat lån och bidrag till utförande av olika slag av rationaliseringsåtgärder. Härjämte får ej förglömmas, att staten lämnat avsevärt ekonomiskt stöd till främjande av upplysnings- och undervisningsverksamhet inom jordbruket.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning måste man utgå från att rationaliseringsarbetet även i fortsättningen i huvudsak skall utföras av jordbrukarna själva och på frivillighetens väg. Uppgifterna för det allmänna på detta område böra därför främst vara dels att genom upplysnings- och undervisningsverksamhet söka skapa ökad förståelse hos jordbruksbefolkningen för rationaliseringens betydelse och ökad insikt om de förefintliga rationaliseringsmöjligheterna, dels att genom lagstiftningsåtgärder och åtgärder av ekonomisk art skapa förutsättningar för rationaliseringsåtgärdernas genomförande.

Till frågan, huruvida expropriation och därmed jämförliga åtgärder härvid böra komma i fråga, såvida man ej på andra vägar kan nå det åsyftade målet, återkommer jordbrukskommittén i det följande.

Särskilt vad angår den yttre men i viss mån även beträffande den inre rationaliseringen gäller, att den utformning, som dessa rationaliseringsåtgärder få, i många fall kommer att påverka hela näringslivet i orten. Den utsträckning, i vilken man vid genomförandet av den yttre rationaliseringen bibehåller nu existerande brukningsdelar, kan sålunda till exempel bli av stor betydelse med hänsyn till möjligheten för andra näringsgrenar i orten att täcka sitt behov av arbetskraft. Omvänt är tillgången på arbete inom andra näringsgrenar och den utveckling, som dessa näringsgrenar kunna

väntas få, av stor betydelse, då det gäller att bedöma olika brukningsdelars möjlighet att bestå på lång sikt.

Vidare är det tydligen angeläget att man, när man bedömer ändamålsenligheten av en ifrågasatt yttre eller inre rationaliseringsåtgärd, kan överblicka, i vad mån effekten av rationaliseringsåtgärden står i överensstämmelse med de allmänna riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken, som statsmakterna uppdragit. Sålunda måste man exempelvis vid bedömning av lämpligheten av ett mera omfattande torrlägningsföretag eller av nyodling i större skala bland annat taga i betraktande storleken av den redan föreliggande jordbruksproduktionen och risken för överproduktion.

Om den yttre och inre rationaliseringen skall kunna genomföras på det sätt, som är mest gagneligt för såväl jordbruket som näringslivet i övrigt i orten, bör densamma därför föregås av en planläggning, vid vilken behovet av rationalisering och det sätt, på vilket en eventuell rationalisering skall genomföras, bedömas ej enbart ur rent jordbruksekonomisk synpunkt utan även med beaktande av alla övriga på frågan inverkan faktorer. Denna planläggning bör äsyfta ett uppdragande av sådana riktlinjer för jordbruksföretagens utveckling, att önskemålet om ett fullständigt utnyttjande av de tillgängliga produktionsfaktorerna förverkligas, så långt delta kan ske. Planläggningen synes härvid i första hand böra inriktas på att för olika områden bedöma, vilken roll jordbruket på lång sikt bör spela i områdets näringsliv, då man tar hänsyn både till de av statsmakterna uppdragna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken och till de behov och de utvecklingsmöjligheter, som föreligga för övriga näringsgrenar i området (*regionalplanering*). På basis av denna bedömning bör som ett annat led i planläggningen följa ett konstaterande av de åtgärder, som böra vidtagas beträffande enskilda brukningsenheter inom området för att ovannämnda önskemål skall kunna förverkligas (*individuell jordbruksplanering*).

En planering av nu angivet slag kan, särskilt vad regionalplaneringen angår, svårligen genomföras av de enskilda jordbrukarna. Dels kunna dessa knappast ha den överblick över förhållandena i stort, som erfordras för att man skall kunna göra en riktig bedömning av alla de på planläggningen inverkan faktorerna, dels ha de ej eller kunna ej utan betydande kostnader få tillgång till personal med den tekniska och ekonomiska sakkunskap, som erfordras för planlägningsarbetet.

För att den erforderliga planläggningen av rationaliseringsarbetet skall komma till stånd och ge ett lyckligt resultat, synes det därför nödvändigt, att det allmänna ställer erforderlig teknisk och ekonomisk expertis till förfogande samt att hela planläggningen sker i samarbete mellan de berörda jordbrukarna samt representanter för andra lokala intressen och för det allmänna. Jordbrukskommittén vill redan här nämna, att de förslag i fråga om planeringen av den yttre rationaliseringen, som framläggas i detta betänkande, bland annat gå ut på bildande av särskilda *planeringskommittéer*,

bestående av representanter för jordbrukarna och rationaliseringsorganen med flera. Dylika kommittéer böra bland annat ha till uppdrag att utarbeta allmänna riktlinjer för den yttre rationaliseringen inom planeringsområdena.

Ett särskilt skäl för att det allmänna bör direkt deltaga i denna planläggning av jordbrukets rationalisering är, att det allmänna förutsättes komma att i betydande utsträckning lämna ekonomiskt stöd till rationaliseringens genomförande. Det är då givetvis angeläget, att dylikt stöd ej utgår till åtgärder, som ej äro ägnade att leda till det avsedda målet.

Det bör beträffande den planering, som nu nämnts, framhållas, att densamma bör avse ej blott den yttre och inre rationaliseringen av jordbruket utan i viss mån även rationaliseringen av driftsförhållandena. Olika frågor på sistnämnda område, såsom exempelvis frågor om jordbrukets driftsriktning, avsättningsförhållandena för jordbrukets produkter och möjligheterna till gemensam maskinanvändning, böra vid denna planläggning kunna upptagas till behandling, i den mån så finnes lämpligt och behöfligt.

En förutsättning för att jordbruket skall bli i stånd att genomföra den önskade rationaliseringen, är att jordbruket har medel till bestridande av kostnaderna för densamma. Jordbrukskommittén har utgått från att man beträffande de brukningsdelar, som motsvara de krav statsmakterna på lång sikt anse sig böra uppställa på ett rationellt jordbruk eller som inom sig ha sådana rationaliseringsmöjligheter, att de kunna bringas att uppfylla dessa krav, bör räkna med att avkastningen av jordbruket normalt skall förslå till att förränta och amortera kostnaderna för utförda nya rationaliseringsåtgärder. Dessa jordbruk böra sålunda principiellt själva kunna bestrida kostnaderna för den fortsatta rationaliseringen. Statens medverkan till finansiering av rationaliseringsåtgärder å dessa jordbruk synes därför principiellt kunna inskränka sig till att staten, för att undanröja eventuella kreditsvårigheter, tillhandahåller lån åt de brukare, som önska erhålla sådant för att kunna utföra rationaliseringsåtgärder. I fråga om jordbruk, som ha mindre rationaliseringsmöjligheter än de nyss nämnda, har kommittén däremot förutsatt, att dessa ej alltid skola bli i stånd att bära hela kostnaderna för nya rationaliseringsåtgärder eller att deras brukare behöva en viss stimulans för att önskvärda rationaliseringsåtgärder skola komma till stånd. I fråga om sistnämnda jordbruk har kommittén därför ansett, att det allmänna — förutom lån — även bör lämna vissa bidrag till utförande av rationaliseringsåtgärder å desamma. Dylika bidrag böra dessutom kunna utgå även till vissa jordbruk i den första gruppen, där behov av en särskild stimulans till igångsättande av rationaliseringsåtgärder kan anses föreligga.

Jordbrukskommittén har, såvitt angår frågan om jordbrukets rationalisering, i sitt arbete främst ingått på frågorna om riktlinjerna för den yttre och den inre rationaliseringen och de åtgärder, som statsmakterna böra vidtaga för att främja dessa två grenar av rationaliseringsarbetet. Däremot har

kommittén i huvudsak avstått från att behandla frågan om de åtgärder, som från det allmännas sida i fortsättningen böra vidtagas för att främja rationaliseringen av jordbrukets driftsförhållanden. Anledningen till denna underlåtenhet är ej, att kommittén underskattar vikten av denna gren av rationaliseringsarbetet. Tvärtom hyser kommittén den uppfattningen, att det för jordbrukets framtida utveckling är av största vikt, att detta område ej försummas. Ett viktigt avsnitt av detta område, nämligen frågan om organisationen av forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område, är emellertid för närvarande under utredning hos 1945 års jordbruksförsöksutredning. Arbetet med rationalisering av driftsförhållandena är vidare ej på så varaktigt och ekonomiskt betydelsefullt sätt knutet till enstaka brukningsdelar, som fallet är med åtgärder för yttre och inre rationalisering. Arbetet med rationalisering av driftsförhållandena kan därför bedrivas i stort sett oberoende av den uppfattning rörande jordbrukets ställning på lång sikt, till vilken man kommer vid utformningen av riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken. Med hänsyn härtill och till önskvärdheten av att begränsa kommitténs ändock mycket omfattande arbetsuppgifter har kommittén därför ansett sig böra avstå från att behandla nu nämnda område. Kommittén vill emellertid här uttala den önskan, att bestämmelserna rörande statens medverkan vid arbetet med rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden vid lämplig tidpunkt skola bli föremål för en översyn i ändamål att utröna verkan av de åtgärder, som vidtagits på detta område, samt det eventuella behovet av ytterligare ingripanden från statens sida för att intensifiera rationaliseringsarbetet.

I enlighet med vad nu sagts behandlas alltså i det följande i huvudsak endast frågan om åtgärder för yttre och inre rationalisering på jordbrukets område.

KAPITEL 6.

Frågan om den rationaliseringsgrad, från vilken statsmakterna böra utgå vid avvägningen av prisstödet åt jordbruksnäringen.

Mellan riktlinjerna för arbetet med rationalisering av det svenska jordbruket, särskilt arbetet med yttre rationalisering av brukningsdelarna, å ena, samt riktlinjerna för den statliga prisstödspolitiken på lång sikt, å andra sidan, föreligger ett intimt samband. För att en brukningsdel, där brukarens väsentliga inkomst skall hämtas från jordbruket, skall ha möjlighet att bestå på lång sikt, måste man förutsätta, att brukningsdelen är av den storlek och beskaffenhet i övrigt, att man enligt de på lång sikt uppdragna riktlinjerna för prisstödet kan vänta, att jordbruket å brukningsdelen skall kunna uppnå full lönsamhet. Vid den yttre rationaliseringen av egentliga jordbruksfastigheter är det då tydligen angeläget, att målsättningen för rationaliseringen blir sådan, att de brukningsdelar, som ny- eller ombildas, verkligen kunna anses ha förutsättningar att även på lång sikt uppnå full lönsamhet och därmed även ha förutsättningar att bestå på lång sikt. Å andra sidan måste man givetvis vid uppdragandet av riktlinjerna för prisstödet taga hänsyn till, hur långt den yttre rationaliseringen i praktiken kan och bör drivas, ävensom beakta, att den yttre rationaliseringen måste bli en mycket tidskrävande procedur.

På grund av vad nu nämnts synes det lämpligt att man, innan man går närmare in på frågan om målsättningen för den yttre rationaliseringen, först tar ställning till frågan om den rationaliseringsgrad, från vilken statsmakterna böra utgå vid avvägningen av stödet åt jordbruksnäringen.

Det kan emellertid redan här påpekas, att målsättningen för den yttre rationaliseringen ej behöver helt sammanfalla med avvägningen av prisstödet, vare sig på kortare eller på lång sikt. Vid avvägningen utav prisstödet måste man taga hänsyn till den befolkning, som faktiskt finnes vid jordbruket eller kan väntas komma att finnas vid jordbruket vid en viss framtida tidpunkt, och bestämma stödets omfattning bland annat med beaktande av denna befolknings behov. Vid målsättningen för den yttre rationaliseringen måste man åter bland annat även beakta vikten av att den yttre

rationaliseringen genomföres så, att den motverkar risken för överproduktion inom jordbruket, ävensom så, att den ej bidrager till att i jordbruket kvarhållas arbetskraft, vilken kan och bör erhålla en ur samhällsekonomisk synpunkt lämpligare sysselsättning på annat håll. De fordringar i rationaliseringshänseende, som statsmakterna uppställa vid avvägningen av prisstödet åt jordbruksnäringen, kunna sägas utgöra ett minimum i fråga om de fordringar å en brukningsdels beskaffenhet, vilka böra uppställas vid angivandet av målsättningen för den yttre rationaliseringen. Det kan emellertid väl tänkas, att man vid målsättningen för den yttre rationaliseringen måste sätta anspråken å rationaliseringsgraden högre än vid avvägningen av prisstödet.

Ett riktmärke för stödet åt jordbruksnäringen skall enligt vad tidigare sagts vara att möjliggöra uppehållande av ett jordbruk av den storleksordning, som erfordras för tryggande av landets försörjning i en avspärrnings-situation. Det har även angivits, att man för detta ändamål under normala förhållanden bör stödja en jordbruksproduktion av i huvudsak samma storleksordning som den normala inhemska konsumtionen, med vissa undantag främst beträffande matfett och socker.

Det är med hänsyn till vad tidigare sagts klart, att det prisstöd, som det allmänna skall lämna jordbruket, icke kan eller bör vara sådant, att full lönsamhet beredes samtliga nu befintliga brukningsdelar, sålunda även de brukningsdelar, som ha de sämsta naturliga produktionsförutsättningarna eller där resultatet av jordbruksdriften har liten betydelse för brukarens inkomstnivå eller jordbruket blott tar i anspråk en mindre del av brukarens arbetstid.

Det statliga prisstödet åt jordbruksnäringen bör i stället åsyfta att bereda full lönsamhet åt jordbruk av en viss bestämd rationaliseringsgrad. Denna rationaliseringsgrad kan emellertid ej bestämmas enbart på grundval av en rent objektiv bedömning av driftsresultaten vid olika jordbruk, där man söker komma fram till en viss jordbrukstyp, som med hänsyn till storlek, arbetsförbrukning, driftsinriktning m. m. kan anses fullt rationell. Jordbruksstödet storlek måste nämligen ytterst bestämmas med hänsyn till den inverkan stödet får på jordbruksproduktionens storlek. Man måste sålunda alltid uppställa den fordran, att stödet skall vara så stort, att en ur beredskapssynpunkt tillfredsställande produktion kan uppehållas.

Inom jordbrukskommittén har rätt enighet om att det är önskvärt, att stödet utformas så, att vid varje särskild tidpunkt åtminstone större delen av det svenska jordbruket kan uppnå en skälig inkomstnivå. Detta innebär, att man på kortare sikt vid bestämmandet av jordbruksstödet storlek bör utgå från det svenska jordbrukets nuvarande struktur och rationaliseringsgrad i övrigt. Dessa faktorer få dock ej betraktas som konstanta. Man bör i stället förutsätta, att arbetet med rationalisering av det svenska jordbruket skall fortgå och att man, i samma mån som rationaliseringsarbetet fortskri-

der, även på lång sikt vid bestämmandet av jordbruksstödet omfattning skall höja anspråken på jordbrukets rationaliseringsgrad.

Vad angår principerna för jordbruksstödet på kortare sikt vill jordbrukskommittén även framhålla, att vad nyss sagts om att man på kortare sikt måste utgå från det svenska jordbrukets nuvarande struktur och rationaliseringsgrad i övrigt ingalunda innebär, att man ens på kortare sikt bör söka att ge full lönsamhet även åt de sämsta av de nuvarande jordbruken. Sådana jordbruk, som redan i dagens läge måste anses klart irrationella, böra sålunda ej ens på kortare sikt kunna påräkna full lönsamhet. En prissättningspolitik, som strävar efter att ens temporärt bereda full lönsamhet även åt de klart irrationella jordbruken, skulle nämligen leda till olyckliga konsekvenser. Sålunda skulle en dylik politik högst avsevärt försvåra de fortsatta rationaliseringssträvandena, särskilt i vad de avse förändringar i jordbrukets struktur. Vidare skulle densamma snart leda till ett sammanbrott för hela jordbrukspolitiken, eftersom den skulle framkalla en överproduktion, vilken skulle få till oundviklig följd en kraftig sänkning av prisnivån å jordbrukets produkter.

Avvägningen av jordbruksstödet på kortare sikt måste sålunda alltid bli en kompromiss mellan å ena sidan intresset av att stödet å jordbruksnäringen ej skall utgå med högre belopp än som är nödvändigt för uppehållande av en jordbruksproduktion av önskad storlek och av att rationaliseringen skall genomföras så snabbt som möjligt samt å andra sidan intresset av att den stora medborgargrupp, som jordbruksbefolkningen representerar, skall få hjälp till uppnående av en skäligen inkomstnivå. Vid denna avvägning bör man emellertid även beakta, att det stöd, som det allmänna finner sig böra lämna, bör ges i den form, som minst motverkar rationaliseringssträvandena. Detta kan ske på så sätt, att ej hela stödet anknytes till prisnivån å jordbrukets produkter utan en viss del av stödet lämnas i form av sociala bidrag till innehavare av irrationella brukningsenheter, vilka bidrag emellertid utgå endast under den nuvarande brukarens tid.

Vad angår sättet för angivande av den rationaliseringsgrad, vid vilken man vill bereda jordbruket full lönsamhet, må först framhållas, att det med hänsyn till den mängd olika faktorer, som inverka på lönsamheten hos ett jordbruk, icke är möjligt att uppställa detaljerade normer för den åsyftade rationaliseringsgraden (exempelvis i fråga om areal, avkastning, arbetsförbrukning etc.). Ett på dylikt sätt beskrivet jordbruk blir en ren konstruktion, som kanske endast i ett fåtal fall i samtliga avseenden har sin exakta motsvarighet i verkligheten. I praktiken förhåller det sig ju i stället så, att det är summan av alla de på lönsamheten inverkan faktorererna, som är av betydelse. Brister i vissa avseenden kunna sålunda uppvägas av att rationaliseringsgraden i andra avseenden är relativt hög.

Att söka i detalj ange de anspråk i rationaliseringshänseende, som stats-

makterna skola uppställa som förutsättning för full lönsamhet, är även olämpligt ur den synpunkten, att rationaliseringen måste vara en fortgående process, där målsättningen ständigt förskjutes i samband med utvecklingen på det tekniska området eller av andra orsaker. En dylik detaljerad beskrivning av det jordbruk, som har önskad rationaliseringsgrad, får därför en begränsad giltighetstid, och man blir nödsakad att efter hand justera denna beskrivning.

Genom att undersöka de faktiska driftsresultaten hos ett antal jordbruk i olika storleksgrupper kan man få en uppfattning såväl om skillnaden i rationaliseringsgrad mellan olika grupper som ock om storleken av det stöd, som genomsnittligt behövs för att bereda jordbruken i en viss grupp och ett visst område full lönsamhet. Härvid beaktas då ej blott den betydelse storleken av brukningsdelarnas åkerareal har för lönsamheten utan även alla de andra faktorer, som i det enskilda fallet äro av betydelse för jordbrukets rationaliseringsgrad och lönsamhet.

I fråga om jordbrukets produktionsinriktning, naturliga produktionsförutsättningar och rationaliseringsmöjligheter föreligga olikheter mellan olika delar av landet, vilka olikheter i vissa fall äro betydande. Om man skall kunna förverkliga önskemålet om uppehållande av jordbruksproduktion även i de delar av landet, där de naturliga produktionsförutsättningarna på grund av jordbrukets struktur och produktionsförhållanden i övrigt äro mindre gynnsamma än vad fallet är i de bästa jordbruksdistrikten, torde det därför vara nödvändigt, att man vid prisavvägningen och utformningen i övrigt av stödet åt jordbruksnäringen tar hänsyn till dessa olikheter. Skall avvägningen baseras på en undersökning av den faktiska lönsamheten hos jordbruken i en viss storleksgrupp, bör denna undersökning därför ej avse landet betraktat som en enhet. Man bör i stället verkställa en särskild lönsamhetsundersökning för varje område, där produktionsförutsättningarna mer avsevärt avvika från förhållandena i övriga delar av landet, samt söka avväga stödet åt de olika grenarna av jordbruksproduktionen så att jordbruken av en viss typ i ettvar av dessa områden kunna uppnå full lönsamhet. Det kan dock här ej bli fråga om annat än en mycket grov uppdelning av landet i olika områden, därvid man söker att eliminera de största olikheterna.

Denna uppdelning bör ha den betydelsen, att man beträffande varje särskilt område undersöker vilka priser, som genomsnittligt erfordras för att de till en viss storleksgrupp hörande jordbruken i området skola få full lönsamhet, och sedan söker få till stånd en sådan avvägning av stödet åt de olika produktionsgrenarna, att detta mål om möjligt kan förverkligas. (Frågan, hur en dylik uppdelning i olika undersökningsområden bör ske, behandlas i kapitel 17.)

Det torde till undvikande av missförstånd här böra understrykas att man, såsom följer av vad jordbrukskommittén tidigare uttalat, i allmänhet icke

bör söka genomföra någon statlig differentiering av priserna å jordbruksprodukter mellan olika områden eller mellan jordbruk i olika storleksgrupper. Ett undantag bör dock härvidlag göras beträffande mjölken. För denna vara torde man, om statliga pristillägg å mjölk skola utgå i fortsättningen, böra tänka sig ett system med differentierade statliga pristillägg i olika delar av landet. Eventuellt kan man även böra tillämpa ett system med upptagande av mjölkavgifter i vissa delar av landet, vilka avgifter därefter fördelas å mjölkproduktionen i andra delar av landet. Det bör vidare framhållas, att beträffande vissa slag av jordbruksprodukter en naturlig differentiering av priserna normalt måste väntas föreligga. I ett underskottsområde kommer sålunda producentpriset för den inom området frambragta produktionen regelmässigt att anpassas efter det pris, till vilket tillförseln från överskottsområdena säljes. Eftersom denna tillförsel blir belastad med frakt- och handelsomkostnader, kommer producentpriset i underskottsområdena regelmässigt att ligga ett stycke över producentpriset i överskottsområdena.

Produktionsinriktningen varierar betydligt i olika delar av landet. Särskilt är ju produktionsinriktningen i södra Sveriges slättbygder en annan än den, som förekommer i de flesta övriga delarna av riket. På grund härav kan man genom att lämna ett förhållandevis högt stöd åt de produktionsgrenar, som dominera i områden med mindre goda naturliga produktionsförutsättningar, och ett förhållandevis lågt stöd åt de produktionsgrenar, som dominera i de bästa jordbruksområdena, i fråga om jordbrukets lönsamhet åstadkomma en viss utjämning av de olikheter därvidlag, vilka eljest skulle uppstå på grund av olikheterna i fråga om naturliga produktionsförutsättningar. I samma riktning verkar den nyss berörda naturliga prisdifferentieringen för vissa slag av jordbruksprodukter. Genom differentiering av mjölkpristillägget kan en ytterligare utjämning åstadkommas. Därest de nu nämnda faktorerna ej åstadkomma tillräcklig utjämning, kan man, som ovan antytts, i sista hand tänka sig att genomföra en ytterligare utjämning genom upptagande av mjölkavgift.

Det är emellertid klart, att man genom en uppdelning av riket i vissa områden och en avvägning av stödet åt olika produktionsgrenar m. m. med hänsyn till vad man vid en undersökning av de genomsnittliga förhållandena i varje särskilt område funnit önskvärt ej kan helt utjämna de skillnader i fråga om produktionsförutsättningarna, som föreligga mellan brukningsdelar i olika delar av landet. Delvis beror detta på att gränsdragningen mellan olika områden måste bli tämligen obestämd. Även bortsett från de svårigheter, som sammanhänga med gränsdragningen, måste vidare inom varje område komma att ligga ett stort antal brukningsenheter, där produktionsförutsättningarna äro avsevärt bättre eller sämre än vad som motsvarar genomsnittet för området. Berörda förhållanden kunna dock ej anses utgöra något bärande skäl mot en dylik metod för avvägningen av stödet mellan de olika delarna av landet. Det är ju överhuvud taget otänkbart, att man

skulle ens försöka att genom statliga åtgärder utjämna alla de skillnader i fråga om produktionsförutsättningar, som kunna finnas mellan enstaka brukningsenheter eller mellan mindre områden. Det mesta staten bör göra i samband med prisavvägningen synes vara att söka utjämna eller i vart fall minska de mera betydande skillnader, som genomsnittligt kunna föreligga mellan olika större områden.

Såsom framgår av kapitel 17, föreligger det en markerad skillnad i fråga om rationaliseringsgraden mellan jordbruk i olika storleksgrupper. Denna olikhet förklaras huvudsakligen därav att de mindre jordbruken ej kunna utnyttja arbetskraften lika effektivt som de medelstora och större jordbruken ävensom därav att byggnadskostnaderna bli oproportionerligt stora vid de mindre jordbruken. Skillnaden belyses ytterligare i den av professor Nanneson på jordbrukskommitténs uppdrag verkställda undersökningen angående rationalitetsvariationer inom det svenska jordbruket. Enligt sistnämnda utredning lågo åren 1939—1942, därest man räknar med ett fastighetskapital, motsvarande nyvärdet av de å brukningsdelen erforderliga byggnaderna, i genomsnitt produktionskostnaderna i storleksgruppen 2—5 hektar 40 procent, i storleksgruppen 5—10 hektar 22 procent och i storleksgruppen 10—20 hektar 11 procent över produktionskostnaderna i storleksgruppen 20—30 hektar. Mellan storleksgruppen 20—30 hektar och de ovanför denna liggande storleksgrupperna var skillnaden i fråga om produktionskostnader åter förhållandevis obetydlig och uppgick endast till maximalt 5 procent. Skillnaden mellan sistnämnda storleksgrupper är ej mer betydande än att den åtminstone delvis kan tänkas ligga inom den felmarginal, som måste finnas på grund av materialets beskaffenhet.

Först då man kommer till jordbruk i storleksgruppen 20—30 hektar kan man sålunda säga, att önskemålen om ett effektivt utnyttjande av arbetskraften och anordnande i övrigt av jordbruksdriften på ett sätt, som på nuvarande utvecklingsstadium kan anses driftsekonomiskt tillfredsställande, genomsnittligt bli uppfyllda.

Jordbruk i storleksgruppen 20—30 hektar synas även ur andra synpunkter representera en i och för sig önskvärd jordbrukstyp. Detta gäller framför allt ur familjebildnings- och arbetskraftssynpunkt.

Den fastighetstyp, benämnd familj jordbruket, vilken uppsatts som mål för den nuvarande egnahemsverksamheten, är avsedd att ge arbete året runt för en genomsnittlig jordbrukarefamilj. Den tillgängliga arbetskraft, vilken bör beredas sysselsättning, har ansetts motsvara en och en halv manlig samt en kvinnlig arbetskraft. Den areal, som erfordras för att bereda denna arbetskraft full sysselsättning, har beräknats till omkring 15 hektar jordbruksjord, vartill, förutom i sydligaste Sverige, bör komma viss areal skogsmark, allt efter olikheter i latitud, höjd över havet m. m. varierande i stort

sett mellan 20 och 75 hektar. Dessa arealsiffror äro givetvis endast normer, vilka ej få tillämpas schematiskt.

Den nu angivna jordbrukstypen är emellertid ur arbetskrafts- och familjebildningssynpunkt behäftad med vissa nackdelar. Om ett jordbruk av den nuvarande familj jordbrukstypen övertages av ett par unga makar, kunna dessa, så länge de ej ha barn i arbetsför ålder, ej sköta jordbruket enbart med familjens arbetskraft utan bli särskilt under sommarhalvåret i betydande utsträckning hänvisade till att söka få lejd arbetskraft. Brukningsdelen är å andra sidan ur sysselsättningssynpunkt ej så stor, att en årsanställd arbetare lämpligen kan hållas å brukningsdelen, och kan ej heller ekonomiskt bära kostnaden för tillhandahållande av särskild bostad åt en dylik arbetare. Behovet av extra arbetskraft under sommarhalvåret får därför, intill dess barnen hunnit växa upp, tillgodoses genom tillfälligt lejd arbetskraft eller, i bästa fall, genom en för sommarhalvåret anställd arbetare i familjens kost. Så länge barnen äro små, tar vidare skötseln av barnen och hemmet så stor del av husmoderns tid i anspråk, att hon skäligen endast i relativt ringa utsträckning borde betungas med arbete i själva lant-hushållningen. Svårigheten att anskaffa kvinnlig arbetskraft medför emellertid som bekant, att husmödrarna i dylika jordbrukarhem förutom sitt arbete i hemmet även i stor utsträckning få ägna sig åt lant-hushållningen, främst skötseln av kreaturen, och därigenom få en många gånger orimligt tung arbetsbörda. När barnen växt upp, men fadern ännu är fullt arbetsför, ger brukningsdelen åter ej full sysselsättning för både föräldrarna och barnen. Finnes en son, kan denne därför bli tvungen att lämna hemmet, för såvitt han ej kan erhålla arbete i trakten under de tider, då han ej har full sysselsättning i föräldrarnas jordbruk. Även om arbete i trakten finnes i tillräcklig utsträckning och sonen därför stannar kvar i hemmet samt har för avsikt att övertaga föräldrarnas jordbruk, nödgas han vidare i regel uppskjuta sin egen familjebildning till den tidpunkt, då fadern avlider eller föräldrarna av åldersskäl överlåta jordbruket till honom. Sistnämnda förhållande är otvivelaktigt en av huvudorsakerna till den ur åtskilliga synpunkter beklagligt sena familjebildningen bland jordbrukarbefolkningen.

En stor del av de nu påtalade olägenheterna skulle kunna avhjälpas, om de egentliga bondejordbruken mera allmänt vore av sådan storlek, att de kunde bereda jämn sysselsättning åt två män med självständiga hushåll och därjämte åt kvinnlig arbetskraft i den utsträckning, som motsvarar vad en kvinna kan prestera i lant-hushållningen. I så fall skulle brukaren, så länge han och hans hustru ej ha egna barn i arbetsför ålder, kunna ha en fast anställd arbetare å brukningsdelen. Förutsatt att denne kan tillhandahållas egen bostad, borde det då även ofta vara möjligt att härvid anställa en gift arbetare, vars hustru skulle kunna i viss utsträckning biträda husmodern med sysslor i ladugården eller hemmet. Då brukarens barn växt upp, skulle dessa därefter kunna övertaga de sysslor, de anställda tidigare utfört, och

då sonen önskade bilda eget hem, skulle han kunna göra detta genom att övertaga den bostad de anställda tidigare innehaft. Sonen skulle då kunna bilda familj utan att behöva avvakta, att föräldrarna skulle frånträda jordbruket.

En ytterligare fördel med den nu skisserade jordbrukstypen är att arbetskraften å densamma ej behöver bli så bunden av jordbruket som fallet är å de jordbruk, där arbetet huvudsakligen utföres av brukaren med något biträde av familjemedlemmar. Genom att två män förutsättas finnas å brukningsdelen blir det lättare att ordna med semester och regelbunden ledighet åt arbetskraften.

Jordbruken i storleksgruppen 20—30 hektar motsvara ur sysselsättningsynpunkt i stort sett jordbruk av den typ, som nu angivits som önskvärd. I den mån denna jordbrukstyp mera allmänt genomföres, kommer detta därför enligt kommitténs uppfattning att innebära ett betydande framsteg i riktning mot lösandet av jordbrukets familjebildnings- och arbetskraftsproblem.

Jordbruk i storleksgruppen 20—30 hektar och de däröver liggande jordbruken utgöra emellertid för närvarande en procentuellt ganska ringa del av samtliga brukningsdelar. Om man nu vid prissättningen å jordbrukets produkter skulle utgå från driftsresultaten vid jordbruk i denna storleksgrupp, skulle detta innebära, att endast en mindre del av den egentliga jordbruksbefolkningen skulle kunna driva jordbruk med full lönsamhet. De topografiska förhållandena lägga vidare i mycket stor utsträckning hinder i vägen för förvandling av de nuvarande brukningsenheterna till dylika jordbruk, och även där en sådan förvandling i och för sig är möjlig, måste densamma ofta beräknas komma att taga mycket lång tid. Även om man är på det klara med de fördelar denna jordbrukstyp erbjuder såväl ur drifts-ekonomisk synpunkt som ur arbetskrafts- och familjebildningssynpunkt, kan man därför enligt jordbrukskommitténs uppfattning icke tänka sig att man i praktisk jordbrukspolitik under avsevärd tid framåt skall kunna lägga denna jordbrukstyp till grund för avvägningen av jordbruksstödet.

Om man uppställer det anspråket, att de jordbruk, vilka man genom det statliga prisstödet skall söka bereda full lönsamhet, skola ha en rationaliseringsgrad, som i dagens läge kan betecknas såsom åtminstone någorlunda tillfredsställande, synes man å andra sidan icke kunna sätta fordringarna lägre än till vad som utgör rimlig rationaliseringsgrad hos jordbruken i den grupp, inom vilken falla flertalet av de jordbruk, som under senare tid ansetts hänförliga till familj jordbruk eller bondejordbruk. Här avses storleksgruppen 10—20 hektar. Inom denna grupp och ovanför densamma ligga två tredjedelar av hela den svenska åkerjorden. Särskilt i slättbygderna torde det vidare finnas ett rätt stort antal jordbruk i lägre storleksgrupper, vilka komma upp till samma lönsamhetsgrad som de nu åsyftade jordbruken.

Genom att avvåga det statliga jordbruksstödet med hänsyn till behovet för jordbruken i nyssnämnda grupp tillgodoser man sålunda såväl önskemålet om att jordbruksstödet skall utformas så att åtminstone större delen av det svenska jordbruket kan uppnå en någorlunda skälig inkomstnivå som ock önskemålet att prisstödet skall avvågas efter behovet för jordbruk av en viss, ej allt för låg rationaliseringsgrad.

Jordbrukskommittén förordar därför, att statsmakterna skola avvåga prisstödet åt jordbruket så att det skall syfta till att bereda full lönsamhet för jordbruk, som till storleken motsvara genomsnittet i storleksgruppen 10—20 hektar och som fylla rimliga anspråk i fråga om arronderingens och de fasta anläggningarnas beskaffenhet. Innebörden av sistnämnda fordran anges närmare i kapitel 17. Där anges vidare även, att man vid bedömandet av det erforderliga stödets storlek för jordbruken i skogsbygderna även torde böra beakta de inkomstkällor, som avkastningen av den egna skogen och skogskörslorna genomsnittligt utgöra.

Det jordbruk, som med hänsyn till storlek och beskaffenhet i övrigt är av den rationaliseringsgrad, som sålunda enligt jordbrukskommitténs uppfattning bör tagas till utgångspunkt vid avvägningen av prisstödet åt jordbruksnäringen, benämnes i det följande *basjordbruk*.

Även vid en dylik norm för prisstödet åt jordbruksnäringen kommer det visserligen att bli ett betydande antal brukningsdelar, där man ej kan påräkna full lönsamhet för själva jordbruket.

Av dessa brukningsdelar är en mycket stor del sådana, där jordbruket ej är brukarens huvudsakliga inkomstkälla, och där jordbrukets lönsamhet följaktligen ej är av lika avgörande betydelse för brukarens ekonomiska ställning som fallet är vid familj jordbruken och de däröver liggande jordbruken. I ett ej ringa antal fall kommer emellertid ett avvåganande av stödet åt jordbruksnäringen på sätt nu föreslagits att innebära, att även brukningsdelar, där jordbruket utgör brukarens huvudsakliga eller enda inkomstkälla, ej kunna påräkna full lönsamhet. Vad dessa irrationella jordbruk angår, bör man emellertid enligt jordbrukskommitténs mening, såsom nedan närmare utvecklas, inrikta sig på att medelst stödåtgärder av huvudsakligen social karaktär åstadkomma en förbättring av de nuvarande brukarnas ställning ävensom på att genom yttre rationalisering åstadkomma en förstärkning av brukningsdelarna.

Baserar man avvägningen av jordbruksstödet på den faktiska lönsamheten hos jordbruken i en viss bestämd storleksgrupp, kommer själva denna metod att innebära, att anspråken på rationaliseringsgraden automatiskt komma att höjas successivt. Den innebär nämligen i praktiken, att de framsteg, som genomsnittligt göras på jordbrukets område, tagas i beaktande vid bestämmandet av stödets storlek, och att sålunda de jordbruk, som ej följa med i denna utveckling, få finna sig i en motsvarande minskning av det till dem utgående stödet.

Att mycket står att vinna genom rationalisering på de enskilda jordbruken framgår av de betydande variationer i fråga om lönsamheten, som för närvarande förekomma mellan olika jordbruk i samma storleksgrupp och inom samma naturliga jordbruksområde. Det kan sålunda som ett exempel nämnas, att enligt en av Nanneson gjord undersökning beträffande driftsresultaten å de räkenskapskontrollerade jordbruken i vissa jordbruksområden ej mindre än omkring 40 procent av jordbruken i storleksgruppen 10—20 hektar utvisa en lönsamhet, som motsvarar den genomsnittliga lönsamheten hos jordbruken i storleksgruppen 20—30 hektar. Delvis bero dessa skillnader mot övriga jordbruk i samma storleksgrupp uppenbarligen på olikheter i fråga om areal och naturliga produktionsförutsättningar. Helt kunna skillnaderna dock ej förklaras på detta sätt, utan de måste delvis även bero på att förefintliga möjligheter till inre rationalisering och till rationalisering av driftsförhållandena vid vissa jordbruk utnyttjats avsevärt bättre än vid andra jordbruk med ungefär samma areal och samma naturliga produktionsförutsättningar.

Att ange några normer för den rationaliseringsgrad, som man *på lång sikt* bör eftersträva, är uppenbarligen icke möjligt. Man har här endast att följa den faktiska utvecklingen och söka se till, att framstegen på det jordbruks-ekonomiska området i största möjliga utsträckning tillvaratagas i praktiken.

Man kan emellertid även tänka sig att på lång sikt höja anspråken på jordbrukets rationaliseringsgrad på så sätt, att man så småningom övergår till att avväga prisstödet med hänsyn till behovet i en annan storleksgrupp med genomsnittligt lägre produktionskostnader än den från början valda. För att detta skall kunna ske torde emellertid böra förutsättas, att den yttre rationaliseringen av jordbruket gjort sådana framsteg, att höjningen av anspråken på rationaliseringsgraden ej behöver inge betänkligheter med hänsyn till den effekt den skulle få för jordbruksbefolkningens inkomstmöjligheter. Likaså måste det förutsättas, att höjningen ej skulle medföra risk för att produktionen skulle sjunka under den nivå, som statsmakterna önska uppehålla.

(Inom parentes kan anmärkas, att man ej kan utesluta den eventualiteten, att prisnivån å jordbrukets produkter faktiskt blir sådan, att den fulla lönsamheten endast uppnås av jordbruk med högre rationaliseringsgrad än de jordbruk, vilka statsmakterna avsett att söka bereda full lönsamhet. Detta kan bli fallet, om jordbruksproduktionen blir större än den produktion, som statsmakterna önska uppehålla, och överskottet medför en sänkning av producentprisnivån under den nivå, som statsmakterna avsett att stödja. I ett dylikt fall är det emellertid ej i första hand en av statsmakterna vidtagen höjning av anspråken på jordbrukets rationaliseringsgrad utan produktionsutvecklingen inom jordbruket, som medför en förskjutning av lönsamhetsgränsen.)

Redan det förhållandet, att skillnaden i lönsamhet mellan jordbruk i storleksgruppen 20—30 hektar och större jordbruk är relativt obetydlig, gör att man ej synes ha anledning ifrågasätta, att man på lång sikt skulle avväga jordbruksstödet med hänsyn till lönsamhetsgraden hos jordbruk i någon högre storleksgrupp än gruppen 20—30 hektar. Detta torde även uteslutas därav, att man i större delen av landet knappast torde kunna genomföra en ur arronderingssynpunkt tillfredsställande förvandling av jordbruken under 30 hektar till dylika större jordbruk.

Mellan jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar och jordbruk med en areal av 20—30 hektar föreligger däremot en så pass betydande skillnad i lönsamhetsgraden, att det uppenbarligen i och för sig ur det allmännas synpunkt skulle vara önskvärt, att jordbruksstödet på lång sikt kunde baseras på lönsamhetsgraden i sistnämnda storleksgrupp.

Av den totala åkerarealen tillhöra för närvarande 42·5 procent brukningsdelar med större åkerareal än 20 hektar, medan omkring 23 procent tillhöra brukningsenheter i storleksgruppen 10—20 hektar och återstoden mindre brukningsenheter. Fördelningen är emellertid helt naturligt mycket olika i olika jordbruksområden. I södra och mellersta Sveriges slättbygder omfatta sålunda brukningsenheterna med större åkerareal än 20 hektar redan nu något över 60 procent av den totala åkerarealen, medan motsvarande siffror för södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder samt för norra Sverige äro respektive 25 procent och 5 procent.

För slättbygdernas del torde man ej behöva räkna med att det i allmänhet skulle möta några topografiska hinder att av den åkerjord, som nu är utslagen på mindre ägotter där brukarna ha jordbruket som huvudsaklig inkomstkälla, bilda jordbruk med en åkerareal av 20 hektar eller mer och med tillfredsställande arronderingsförhållanden. I södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder ävensom i norra Sverige torde förhållandena däremot ställa sig annorlunda. Även här torde det visserligen ofta ej möta några topografiska hinder att utlägga ur arronderingssynpunkt tillfredsställande brukningsenheter av den storlek, som nyss nämnts. I flertalet fall torde man dock i dessa delar av landet få räkna med att arronderingsförhållandena komma att lägga hinder i vägen för bildande av dylika brukningsenheter. Man torde därför i dessa delar av landet redan av topografiska skäl i allmänhet bli nödsakad att stanna vid en fastighetsbildning, som innebär, att även de egentliga jordbruksfastigheterna få mindre åkerareal än 20 hektar.

Härtill kommer, att man i nu ifrågavarande delar av landet även i större utsträckning än vad som är fallet i slättbygderna måste vid genomförandet av den yttre rationaliseringen beakta andra näringsgrenars, särskilt skogsbrukets, behov av arbetskraft.

Jordbrukskommittén anser med hänsyn till det anförda i princip, att man för södra och mellersta Sveriges slättbygder bör eftersträva en höjning av

anspråken på jordbrukets yttre rationalisering därhän, att man på lång sikt vid prisavvägningen skall utgå från jordbruk i storleksgruppen 20—30 hektar. I övriga delar av landet synes man däremot även på lång sikt böra tänka sig att avväga jordbruksstödet storlek efter behovet för något mindre jordbruk. Det sistnämnda innebär dock ej, att man inom dessa delar av landet avstår från kravet på en successiv skärpning av rationaliseringsgraden. Även i dessa delar av landet böra de möjligheter, som finnas till fortsatt rationalisering i olika avseenden, utnyttjas och på lång sikt beaktas vid avvägningen av prisstödet åt de där befintliga jordbruken.

Redan om man utgår från att prisavvägningen under avsevärd tid framåt kommer att baseras på jordbruk av basjordbrukets rationaliseringsgrad, finnes ett arbetsfält för rationaliseringssträvandena, som är så omfattande och svårbearbetat, att det måste beräknas komma att förflyta ett betydande antal år, innan detta rationaliseringsarbete är i huvudsak fullbordat.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning är det därför mest realistiskt och även av praktiska skäl väl motiverat, att man tills vidare vid planeringen av den yttre rationaliseringen skall utgå från att statsmakterna under avsevärd tid komma att inom hela landet söka bereda full lönsamhet åt jordbruk av basjordbrukets rationaliseringsgrad. Brukningsdelar, som ha en dylik rationaliseringsgrad, böra följaktligen vid planeringen anses kunna bestå på lång sikt.

Jordbrukskommittén vill i detta kapitel till sist än en gång understryka, att det givetvis icke enbart är storleken av en brukningsdels åkerareal, som är avgörande för brukningsdelens lönsamhet och lämplighet. Förutom åkerarealens storlek komma, såsom tidigare framhållits, även en mängd andra faktorer, vilka här ej torde behöva ånyo uppräknas, att inverka på lönsamheten hos jordbruket och de sysselsättningsmöjligheter detta erbjuder. Det angivande av vissa arealsiffror, som här skett på tal om avvägningen av prisstödet åt jordbruksnäringen, får därför ej fattas annorlunda än såsom ett ungefärligt riktmärke för de storleksgrupper av jordbruk i olika delar av landet, vilka man vid avvägningen av det statliga stödet åt jordbruksnäringen bör eftersträva att bereda full lönsamhet. Såvitt angår planläggningen av rationaliseringsarbetet bör den huvudsakliga betydelsen av ett sådant uttalande vara, att det skall kunna tjäna till vägledning rörande de utsikter nu befintliga mindre jordbruk på lång sikt kunna ha att bestå såsom självständiga och lönsamma jordbruksföretag.

KAPITEL 7.

Olika typer av brukningsdelar och deras möjligheter att bestå på längre sikt.

Det jordbrukspolitiska långsichtsprogram, för vars grundtankar ovan redogjorts, innebär, att endast jordbruk av viss ej alltför låg rationaliseringsgrad på lång sikt skola kunna beräknas erhålla full lönsamhet. Med full lönsamhet förstås då, att avkastningen skall förslå dels till att betala den i jordbruket sysselsatta arbetskraften en lön, som är likvärdig med den jämförliga arbetargrupper erhålla, dels till att täcka övriga kostnader för jordbruksdriften, skälig ränta å investerat kapital samt avskrivning å inventarier och byggnader däri inräknade. Det har vidare tidigare uttalats, att det i längden i allmänhet icke kan bli möjligt att uppehålla driften å ett jordbruk, om icke jordbruket kan beredas en sådan lönsamhetsgrad, att det kan lämna den i jordbruket sysselsatta arbetskraften en ersättning för dess arbete, som är någorlunda likvärdig med den inkomst denna arbetskraft skulle kunna få på annat håll. Sistnämnda uttalande gäller emellertid i främsta rummet de jordbruk, där brukaren hämtar hela eller största delen av sin inkomst från själva jordbruket. Vid sådana brukningsdelar, där förvärvskällor utanför själva jordbruket stå brukaren till buds i större utsträckning, ligger saken något annorlunda till. Där jordbruket mer eller mindre är en bisyssla till brukaren vid sidan av annat förvärvsarbete — detta må bestå av arbete utanför brukningsdelen eller av annat arbete å brukningsdelen än jordbruksarbete — måste man nämligen mäta brukningsdelens betydelse för brukarens ekonomi efter ett annat mått än det, som uttrycks av jordbrukets siffermässiga lönsamhet. Jordbruket kan nämligen i sist avsedda fall vara till stort gagn för brukaren därigenom att det ger honom och hans familj tillfälle till bisysselsättning. Ett dylikt jordbruk kan därför representera ett mycket värdefullt tillskott till brukarens ekonomi, även om jordbruket ej skulle vara så beskaffat, att det kan drivas fullt lönande. Vid bedömningen av ett dylikt jordbruks existensmöjligheter och berättigande bör man alltså taga hänsyn till den speciella betydelse jordbruket i dylika fall kan ha därigenom att det — utan att vara fullt lönsamt — ger brukaren sysselsättningsmöjligheter, som eljest måhända ej skulle ha stått honom till

buds, eller därigenom att det i vart fall representerar en viss även under arbetslöshetskriser påräknelig grundinkomst och en fast sysselsättning, låt vara av mindre omfattning.

Det har i kapitel 6 uttalats, att man vid uppgörandet av planer för den yttre rationaliseringen bör utgå från att statsmakterna under avsevärd tid framåt komma att inom hela landet söka bereda avsedd lönsamhet åt jordbruk av en viss storlek och rationaliseringsgrad.

Då man i rationaliseringsarbetet har att söka bedöma den lönsamhet, som på lång sikt kan påräknas för jordbruket å en viss brukningsdel, synes man i anslutning härtill böra räkna med den lönsamhet, som erhålles, om prisstödet åt jordbruksnäringen avväges enligt nyss angivna riktlinjer och leder till åsyftat resultat.

Om man med utgångspunkt från det i föregående stycken sagda vill uppdelade de nu befintliga brukningsdelarna i olika kategorier med hänsyn till möjligheterna för deras brukare att på lång sikt erhålla en bärgning, som motsvarar jämförliga befolkningsgruppers, kan en sådan uppdelning till en början göras på grundval av brukningsdelarnas storlek och avkastningsförmåga. Det föreligger uppenbarligen beträffande inkomstmöjligheterna en skillnad mellan å ena sidan de brukningsdelar, där brukaren beräknas kunna på lång sikt enbart genom fastighetens avkastning komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå, samt å andra sidan de brukningsdelar, där själva jordbruket ej på lång sikt kan väntas bli lönsamt och där fastigheten ej heller har andra naturtillgångar av den storleksordning, att brukaren på lång sikt kan väntas erhålla en tillfredsställande bärgning enbart av fastigheten. Fastigheterna i den förra gruppen betecknas i det följande *fullständiga brukningsdelar*, medan för fastigheterna i den senare gruppen användes beteckningen *ofullständiga brukningsdelar*.

Till den förra gruppen komma alltså att hänföras *dels* de brukningsdelar, där jordbruket uppnår basjordbrukets rationaliseringsgrad, *dels* de brukningsdelar, vilkas jordbruk visserligen ej uppnår basjordbrukets rationaliseringsgrad, men vilka i stället inrymma andra naturtillgångar (i första hand skog) av sådan beskaffenhet och omfattning, att brukaren ändock kan beräkna att genom den avkastning, han erhåller av samtliga förvärvskällor å fastigheten, komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå.

Sistnämnda brukningsdelar intaga en särställning bland de fullständiga brukningsdelarna, eftersom deras möjligheter att bestå på lång sikt bero ej blott på lönsamheten hos jordbruket utan även på förefintligheten av andra inkomstkällor. Såsom en gemensam beteckning å dessa fastigheter användes i det följande beteckningen *kombinerade jordbruk*.

Det bör anmärkas att det, även om man bortser från de kombinerade jordbruken, vilkas åkerareal ju kan vara ganska ringa, inom gruppen *fullständiga brukningsdelar* kommer att rymmas fastigheter med åkerareal av

rätt skiftande storlek. Hit höra sålunda till en början alla de jordbruk med normal driftsinriktning, som i fråga om storlek, arrondering och ägosammansättning ungefärligen motsvara basjordbruket. Vidare höra hit även de fastigheter, som visserligen ha mindre åkerareal än som normalt förutsättes finnas vid basjordbruket, men som på grund av speciellt gynnsamma produktionsförhållanden eller speciell produktionsinriktning (till exempel trädgårdsskötsel) kunna beräknas på lång sikt uppnå basjordbrukets lönsamhetsgrad. Slutligen höra hit även alla de jordbruk, som äro större än basjordbruket.

Vad de *ofullständiga brukningsdelarna* angår, må det redan från början framhållas, att den omständigheten, att en brukningsdel hänföres till denna grupp, ingalunda innebär, att det därmed även skulle vara avgjort, att dess brukare ej på lång sikt skulle kunna uppnå en tillfredsställande bärgning. Hur därmed ställer sig blir nämligen beroende på jordbrukets beskaffenhet samt på brukarens möjligheter att erhålla lönande sysselsättning utanför brukningsdelen. Med hänsyn härtill kan man inom gruppen ofullständiga brukningsdelar urskilja två olika kategorier av brukningsdelar. Till den ena kategorien höra de brukningsdelar, där arbete utanför brukningsdelen kan beräknas komma att stå brukaren till buds i sådan omfattning, att han genom inkomsten av detta arbete och genom brukningsdelens avkastning sammanlagt kan beräknas varaktigt kunna komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå. Till den andra kategorien höra de brukningsdelar, där stadigvarande inkomst av arbete utanför brukningsdelen ej kan påräknas i sådan omfattning, att brukaren på lång sikt kan antagas ha möjlighet att få en tillfredsställande bärgning av dylikt arbete och av arbete å brukningsenheten. I det följande användes för den förra typen av ofullständiga brukningsdelar benämningen *bestående småbruk* och för den senare typen benämningen *övergångsjordbruk*.

Inom gruppen bestående småbruk rymmas ett mycket stort antal brukningsdelar, vilka förete stora olikheter sinsemellan beträffande inkomstkällornas art och deras relativa betydelse för brukaren. I vissa fall kan sålunda jordbruket, eventuellt jämte andra förvärvskällor å brukningsdelen, ge brukaren dennes huvudsakliga inkomst, medan i andra fall jordbruket närmast utgör en bisyssla och den huvudsakliga inkomsten erhålles genom arbete utanför brukningsdelen. För sistnämnda slag av bestående småbruk, där jordbruket alltså endast är avsett att utgöra stöd åt brukaren vid sidan av annan, utanför brukningsdelen liggande huvudsaklig inkomstkälla, användes i det följande beteckningen *stödjordbruk*.

Det bör betonas att, då bedömningen av en viss brukningsdels möjligheter att bestå på lång sikt är beroende på de inkomstkällor, som kunna finnas för brukaren utanför brukningsdelen, man endast bör fästa sig vid sådana inkomstkällor, som på lång sikt kunna tänkas vara tillgängliga för en genomsnittlig brukare.

I enlighet med vad nu anförts användes i fortsättningen följande terminologi:

Samtliga jordbruksfastigheter uppdelas i *fullständiga* och *ofullständiga brukningsdelar*.

Till fullständiga brukningsdelar hänföras:

a) alla jordbruk som ha sådan rationaliseringsgrad att de *lägst* uppnå basjordbrukets lönsamhetsnivå. (Till basjordbruket räknas här även sådana jordbruk, som visserligen ha mindre areal än den för basjordbruket normala men som på grund av speciell driftsinriktning eller särskilt gynnsamma produktionsförhållanden komma upp till den för basjordbruket genomsnittliga lönsamhetsgraden.)

b) *kombinerade brukningsdelar*, varmed förstås sådana fastigheter, där jordbrukets lönsamhet visserligen icke kommer upp till basjordbrukets lönsamhetsgrad men där brukaren till följd av att annan inkomstkälla (skog, fiske eller annan naturtillgång) finnes å fastigheten varaktigt kan beräknas komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå.

Inom de ofullständiga brukningsdelarna skiljes mellan *bestående småbruk* och *övergångsjordbruk*.

Till *bestående småbruk* hänföras de brukningsdelar, där brukaren beräknas varaktigt genom inkomst av brukningsdelen och arbete utanför denna kunna komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå, och till *övergångsjordbruk* de brukningsdelar, där brukaren icke på lång sikt kan påräkna att få en tillfredsställande bärgning genom brukningsdelens avkastning och arbete utanför brukningsdelen. Bland de bestående småbruken urskiljes såsom en särskild typ *stödjordbruket*, vartill hänföras de bestående småbruk, där brukaren måste hämta sin huvudsakliga försörjning genom arbete utanför den egna brukningsdelen.

Det är självklart, att avgörandet av till vilken av nu nämnda grupper en viss brukningsdel bör hänföras i regel ej kan ske utan en undersökning av brukningsdelens beskaffenhet och de föreliggande försörjningsmöjligheterna för en genomsnittlig brukare av densamma. Likaså är det självklart, att gränsdragningen mellan de olika grupperna av jordbruk med nödvändighet måste bli flytande och i många fall ganska osäker, liksom att förhållandena kunna skifta så att en brukningsdel, som vid en viss tidpunkt hänförs till en viss kategori, vid en senare företagen bedömning kan vara att hänföra till en annan grupp. Därest man håller det nu anförda i minnet, synes det dock ej vara något hinder för att man i diskussionen rörande riktlinjerna för jordbrukets rationalisering använder sig av dylika typbeteckningar. Vad som på detta stadium är att göra är att uppdraga vissa allmänna riktlinjer för rationaliseringsarbetet, och detta synes bäst ske, om man utgår ifrån i viss mån schematiserade typfall. Då det gäller att förverkliga de uppdragna riktlinjerna, måste däremot givetvis de organ, som skola handhava

rationaliseringsarbetet, ta all nödig hänsyn till de varierande lokala förhållandena.

I detta sammanhang må till sist beröras en fråga, som blir av stor betydelse vid bedömningen av olika brukningsdelars möjligheter att bestå på lång sikt. Här avses frågan, i vad mån man i framtiden bör räkna med att en animalieproduktion skall kunna uppehållas medelst annat än inhemskt eller hemmaproducerat foder.

Å ett stort antal av de mindre brukningsdelarna, särskilt i södra Sveriges slättbygder, har bedrivits och bedrives allttjämt en animalieproduktion, vilken till betydande del är grundad på inköpt foder. Det kan till belysande härav nämnas, att under produktionsåret 1938/39 vid de räkenskapskontrollerade jordbruken i det område, som plägar betecknas som södra Sveriges slättbygder, bruttoavkastningen av animalieproduktionen vid jordbruken i storleksgruppen 2—5 hektar uppgick till nära 72 procent av hela bruttoavkastningen, medan motsvarande siffra för jordbruken i storleksgruppen 5—10 hektar var omkring 63 procent och för jordbruk i storleksgruppen 50—100 hektar omkring 45 procent. Samtidigt låg kostnaden för inköp av fodermedel, räknat per hektar, vid de minsta jordbruken betydligt över genomsnittet för samtliga jordbruk i området. Under det att den genomsnittliga kostnaden per hektar för inköp av fodermedel för samtliga jordbruk i området var 85 kronor, utgjorde sålunda sagda kostnad för jordbruk i storleksgruppen 2—5 hektar 163 kronor och för jordbruk i storleksgruppen 5—10 hektar 119 kronor.

Denna relativt stora animalieproduktion är den främsta anledningen till att dessa små jordbruk utvisa så förhållandevis gynnsamma lönsamhetssiffror som faktiskt är fallet. Genom att produktionen inriktats på den mera arbetskrävande animalieproduktionen har nämligen den vid jordbruken bundna arbetskraften beretts effektiv sysselsättning i jordbruken i väsentligt större utsträckning än som eljest varit möjligt.

Med hänsyn till den betydelse köpfodret har för animalieproduktionen vid dessa mindre jordbruk måste möjligheterna att i framtiden uppehålla en relativt stor animalieproduktion vid dessa jordbruk bli i hög grad beroende på i vad mån köpfoder även i fortsättningen kan tänkas stå till förfogande för desamma. Rörande denna fråga må först framhållas, att man enligt den prognos för produktions- och konsumtionsutvecklingen, som ställts i kapitel 3, har att räkna med att risk för total överproduktion kommer att föreligga inom en ej avlägsen framtid, även om all import av fodermedel skulle bortfalla. Jordbrukskommittén har även tidigare framhållit, att man i första hand bör söka motverka risken för överproduktion genom att begränsa importen av fodermedel. Man torde på grund härav böra utgå från att importen av fodermedel rätt snart måste kraftigt beskäras och att den inom ej allt för många år kommer att i huvudsak bortfalla. Under sådana förhållanden synes det klart, att man på lång sikt ej kan grunda några beräk-

ningar rörande dessa jordbruks lönsamhet på antagandet, att de skulle kunna uppehålla en mera betydande animalieproduktion medelst användande av importerade fodermedel.

Något annorlunda ställer sig saken beträffande inhemska fodermedel. Särskilt i vissa delar av Mellansverige har förekommit och förekommer alltjämt produktion av fodersäd till avsalu. De kvantiteter fodermedel, som sålunda kunna bli disponibla för animalieproduktion på andra brukningsdelar, kunna komma att ökas, därest den övergång till kreaturslösa jordbruk, som för närvarande sker på sina håll, skulle fortsätta. Av betydelse är även möjligheten att inköpa animaliska fodermedel, främst skummjölk och vassle.

Man torde därför böra räkna med att det även i fortsättningen i viss utsträckning kommer att bli möjligt för innehavare av mindre jordbruk att genom inköp av fodermedel uppehålla en större animalieproduktion å brukningsdelen än som motsvarar brukningsdelens egen foderproduktion och att genom denna utökning av animalieproduktionen uppnå en tillfredsställande inkomst. De kvantiteter fodermedel, som vid ett fullföljande av de av jordbrukskommittén förordade allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitikerna kunna komma att stå till förfogande, kunna dock — särskilt om man tar i betraktande att importen av fodermedel för undvikande av överproduktion måste genom regleringsåtgärder successivt nedbringas — ej tänkas bli så stora, att de skulle medge någon utökning totalt sett av animalieproduktionen å de mindre jordbruken utöver dess nuvarande omfattning. En utvidgning av animalieproduktionen kan därför ej tänkas utgöra någon lösning utav övergångsjordbrukens problem. Däremot är det möjligt, att förvandlingen av övergångsjordbruken kommer att lämna utrymme för någon utvidgning av animalieproduktionen å de bestående småbruken.

KAPITEL 8.

Den yttre rationaliseringen.

A. Målsättningen för den yttre rationaliseringen.

Sedan man tagit ställning till frågan, vilken rationaliseringsgrad man bör fordra hos ett jordbruk för att detta skall kunna beräkna att erhålla full lönsamhet på lång sikt, blir nästa uppgift att uppdraga riktlinjer för den yttre rationalisering av jordbruket, som bör eftersträvas.

Såsom förut påpekats, kommer arbetet med den yttre rationaliseringen att gå ut *dels* på att skapa brukningsdelar, vilka med hänsyn till sin storlek äro bättre lämpade för en rationell jordbruksdrift än en stor del av de nuvarande, *dels* på att förbättra de bestående brukningsdelarnas arrondering och ägosammansättning. I förra fallet är arealutvidgningen det primära. Denna arealutvidgning kan då genomföras antingen genom sammanläggning av två eller flera brukningsdelar eller genom att en brukningsdel erhåller tillskottsjord från en annan. I senare fallet åter syftar man ej primärt till någon arealutvidgning, utan det väsentliga är att den areal, som hör till brukningsdelen, skall få så lämplig arrondering och ägosammansättning som möjligt. Ägoutbyten och omskiften bli de medel, som i första hand komma i fråga för att detta mål skall nås.

I detta kapitel behandlas tills vidare endast frågan om den del av den yttre rationaliseringen, som går ut på att skapa ur storlekssynpunkt lämpligare brukningsdelar.

Målsättningen för den yttre rationaliseringen måste ytterst bestämmas av de allmänna synpunkter, som anläggas på hela den framtida jordbrukspolitiken. I enlighet med vad jordbrukskommittén i kapitel 1 anført rörande dessa allmänna synpunkter bör sålunda en av utgångspunkterna vid målsättningen för den yttre rationaliseringen vara, att man bör söka få till stånd den förvandling av brukningsdelarnas struktur, som erfordras för främjande av önskemålet att varje arbetsför medlem av samhället skall vara sysselsatt på det sätt, som är till största möjliga gagn för gemenskapen. Det gäller på grund härav att göra brukningsdelarna sådana, att den del av befolkningen, som erfordras för frambringande av den ur det allmännas synpunkt önskvärda produktionen, skall ha effektiv sysselsättning. Vidare skall

den yttre rationaliseringen syfta till att nedbringa jordbrukets produktionskostnader och därmed även dess behov av stöd från det allmänna. Härvid måste särskilt beaktas behovet av yttre rationalisering i fråga om de brukningsdelar, vilka äro så beskaffade, att särskilda statliga stödåtgärder till deras brukare på kortare sikt ansetts böra komma i fråga vid sidan av det allmänna statliga prisstödet åt jordbruksnäringen. På sätt anförts i kapitel 4 blir slutligen den yttre rationaliseringen — därigenom att densamma möjliggör en övergång till en mer extensiv drift än som kan bedrivas å de mindre brukningsdelarna — ett viktigt medel till förhindrande av den överproduktion, som eljest kan befaras uppstå inom överskådlig framtid.

Huru länge den målsättning, som uppställts i ett visst läge, kan tillämpas, blir helt beroende på utvecklingen av de faktorer, som varit avgörande för målsättningen. Skulle produktionsstegringen bli starkare än väntat, är det klart, att åtgärderna för att genom nedläggning av mindre god jord och övergång till mer extensiv drift bromsa produktionsstegringen måste bli av annan storleksordning än man från början räknat med. Skulle sysselsättningsmöjligheterna inom andra grenar av näringslivet bli bättre eller sämre än väntat, kan detta även komma att påverka målsättningen för den yttre rationaliseringen.

Vid de ståndpunkttaganden, som redovisas här nedan, har jordbrukskommittén av skäl, som angivas i kapitel 1, ansett sig böra utgå från att det vid en yttre rationalisering av den omfattning, som kommittén här nedan föreslår, icke kommer att möta svårigheter för den arbetskraft, som genom rationaliseringen skulle frigöras från jordbruket, att finna mera lönande sysselsättning inom andra grenar av näringslivet. Tvärtom torde, som även tidigare påpekats, sannolikheten snarare tala för att det kommer att erbjuda stora svårigheter att lösa jordbrukets arbetskraftsproblem. Samtidigt vill jordbrukskommittén emellertid jämväl här understryka, att det, även om denna kommitténs uppfattning skulle visa sig riktig på lång sikt, givetvis icke är uteslutet, att en på kort tid skeende stark avgång av arbetskraft från jordbruket skulle kunna medföra uppkomsten av ett rent temporärt överskott av arbetskraft för andra näringsgrenar. Taktens i den yttre rationaliseringen måste därför anpassas efter det arbetskraftsbehov, som vid varje särskild tid föreligger inom andra näringsgrenar.

Jordbrukskommittén har likaså vid sina nedan redovisade ståndpunkttaganden ansett sig kunna räkna med, att de åtgärder kommittén förordar för yttre rationalisering av övergångsjordbruken, därest de i huvudsak komma till utförande i samband med avgången av den nuvarande generationen av brukare av dessa jordbruk, jämte den extensifiering av driften och nedläggning av sämre jordbruksjord, som kan tänkas komma att ske även å andra brukningsdelar, åtminstone skola kraftigt bidra till att minska risken för överproduktion. Resonemangen i det följande bygga alltså på den förutsättningen, att längre gående åtgärder i vart fall under en relativt lång

tid ej skola bli nödvändiga för att undanröja risken för överproduktion. Skulle denna risk befinnas vara större än jordbrukskommittén här räknat med, torde detta ej kunna undgå att föranleda en intensifiering av arbetet med den yttre rationaliseringen och en motsvarande förskjutning av målsättningen för detta arbete.

Frågan om möjligheterna att lösa vissa av jordbrukets problem genom anordnande av gemensam drift för flera företagare — antingen beträffande hela deras jordbruksproduktion eller i fråga om en viss produktionsgren — har särskilt på senaste tiden varit föremål för diskussion och även delvis gjorts till föremål för utredning och praktiska prov. Kommittén vill erinra om att tanken på inrättande av för flera brukningsdelar gemensamma andelsladugårdar i ett fall med stöd bland annat från statsmakternas sida omsatts i praktiken samt att utredning för närvarande pågår rörande lagstiftning om föreningar för gemensamt ägande och gemensam drift av jordbruk. Enligt jordbrukskommitténs mening bör man ej bortse från möjligheten av att det i en del fall kan visa sig lämpligt att komma till rätta med jordbrukets problem på sådana vägar, som nu antytts. Hela detta problemkomplex är emellertid ännu i ett ganska outrett skick. Under alla förhållanden måste man vidare enligt kommitténs uppfattning räkna med att det svenska jordbruket även i fortsättningen åtminstone i huvudsak kommer att liksom hittills drivas i form av från varandra fristående brukningsdelar med självständig drift. På grund av vad nu anförts har jordbrukskommittén i detta betänkande vid utarbetandet av förslag till riktlinjer för den yttre rationaliseringen endast behandlat frågan om de rationaliseringsåtgärder, som böra vidtagas vid ett bibehållande av jordbrukets nuvarande driftsformer.

Såsom en jordbrukstyp, vilken kan anses genomsnittligt representera en i nuvarande läge fullt tillfredsställande rationaliseringsgrad och även ur andra synpunkter måste betraktas som lämplig och önskvärd, har jordbrukskommittén i kapitel 6 angivit den jordbrukstyp, som genomsnittligt representeras av jordbruken i storleksgruppen 20—30 hektar. Jordbruk av denna typ benämns i det följande *normjordbruk*. (För jordbruk av större typ användes i fortsättningen benämningen *större jordbruk*.)

Vad jordbrukskommittén i kapitel 6 föreslagit i fråga om den rationaliseringsgrad, från vilken statsmakterna böra utgå vid avvägningen av det allmänna prisstödet åt jordbruksnäringen, innebär emellertid, att man härvidlag åtminstone under avsevärd tid framåt bör inrikta sig på att söka bereda full lönsamhet åt det jordbruk, som ligger något under normjordbrukets rationaliseringsgrad (*basjordbruk*).

Med anledning av att sålunda en viss skillnad kommer att föreligga mellan den jordbrukstyp, som i och för sig får anses lämplig och önskvärd (normjordbruket), och den jordbrukstyp, efter vilken avvägningen av det allmänna prisstödet åt jordbruksnäringen bör ske åtminstone under avse-

värd tid framåt (basjordbruket), uppkommer till en början frågan, huruvida den statliga verksamheten för yttre rationalisering principiellt bör begränsas till att avse yttre rationalisering av brukningsenheter *under* basjordbrukets nivå, eller om man vid den yttre rationaliseringen även bör inrikta sig på att söka förvandla basjordbruken till normjordbruk.

Enligt vad jordbrukskommittén i kapitel 6 uttalat torde man av olika skäl för större delen av landet ej böra tänka sig att vid avvägningen av det allmänna prisstödet åt jordbruksnäringen ens efter en relativt lång tid företaga en sådan skärpning av anspråken på jordbrukens rationaliseringsgrad, som skulle innebära, att prisavvägningen skulle baseras på lönsamheten hos normjordbruken. Även i de delar av landet, där en sådan skärpning kan ifrågasättas, måste det för övrigt åtgå en avsevärd tid, innan den kan genomföras, och genomförbarheten är även då beroende på faktorer, som ej nu kunna med säkerhet bedömas. Det har slutligen påpekats att det, även om arbetet med den yttre rationaliseringen begränsas till vissa grupper av brukningsdelar *under* basjordbrukets nivå, finnes ett arbetsfält, som är så omfattande och svårbehandlat, att det måste beräknas komma att förflyta ett betydande antal år, innan detta rationaliseringsarbete är i huvudsak fullbordat.

Jordbrukskommittén anser med hänsyn till det nu anförda övervägande skäl tala för att den statliga verksamheten för yttre rationalisering principiellt bör begränsas till att avse yttre rationalisering av sådana brukningsdelar, som nu ligga *under* basjordbrukets nivå.

Även bland de brukningsdelar, där jordbruket ligger *under* basjordbrukets nivå, finnas dock till antalet betydande grupper, i fråga om vilka några särskilda statliga åtgärder för yttre rationalisering ej kunna anses påkallade ur de synpunkter, som anförts i början av detta kapitel. Detta gäller till en början de kombinerade jordbruken. För att en brukningsdel över huvud skall kunna hänföras till denna kategori förutsättes ju, att den bristande lönsamheten hos jordbruket kan beräknas även på lång sikt i stort sett bli kompenserad av andra inkomstkällor å brukningsdelen och att sålunda de olika inkomstkällorna å brukningsdelen sammanlagt skola kunna beräknas varaktigt ge brukaren full sysselsättning och en tillfredsställande inkomst. Den prissättning å jordbrukets produkter, som beräknas skola gälla vid genomförandet av det jordbrukspolitiska långsiktprogrammet, förutsättes alltså ej träffa brukarna av kombinerade jordbruk på ett sätt, som ur social synpunkt är ägnat att inge betänkligheter. De sysselsättningsmöjligheter, som de kombinerade jordbruken förutsätts erbjuda, torde i regel också vara tillfredsställande med hänsyn till det allmännas intresse av att den arbetsföra befolkningen skall vara sysselsatt på ett sätt, som skapar största möjliga nytta för samhället.

Vad härefter angår de ofullständiga brukningsdelarna och då först de bestående småbruken, synes man beträffande dessa jordbruk kunna föra i

stort sett samma resonemang som i fråga om de kombinerade jordbruken. Även i fråga om de bestående småbruken förutsätts brukarna trots den bristande lönsamheten hos själva jordbruket kunna på grund av andra inkomstkällor varaktigt komma upp till en tillfredsställande inkomst, och man behöver sålunda, såvida sysselsättningsmöjligheterna äro goda inom den industriella delen av näringslivet, ej heller i fråga om jordbruken i denna grupp befara, att ett bibehållande av desamma ur ovan angivna synpunkter skall medföra några olägenheter.

Den grupp av brukningsdelar, där enligt nu ifrågavarande linje den yttre rationaliseringen ur det allmännas synpunkt får sin väsentliga betydelse, blir övergångsjordbruken. Denna grupp av jordbruk omfattar en betydande del av samtliga nu befintliga brukningsdelar och även en ingalunda oväsentlig del av hela den svenska åkerjorden. Det är med hänsyn härtill klart, att möjligheterna att utan stora sociala olägenheter avväga stödet åt jordbruksnäringen enligt de riktlinjer jordbrukskommittén ovan förordat bli i hög grad beroende av huruvida man beträffande dessa brukningsdelar kan åstadkomma en sådan förändring av förhållandena, att brukarna på lång sikt kunna komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå. Att den kategori, dit dessa brukningsdelar hänförts, betecknats såsom övergångsjordbruk, innebär, att man ej ansett det möjligt för brukarna att med bibehållande av brukningsdelarnas nuvarande produktionsnivå komma upp till en inkomst, som någorlunda motsvarar jämförliga befolkningsgruppers. Den enda möjligheten för brukarna av dylika fastigheter att på lång sikt komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå måste i det stora flertalet fall vara, att man genom yttre rationalisering åstadkommer en sådan förändring av brukningsdelarnas struktur, att det blir möjligt att driva en lönsam jordbruksproduktion å de kompletterade brukningsdelarna. Likaså är det även inom denna grupp, som man är längst från förverkligandet av önskemålet om full och effektiv sysselsättning för brukarna.

I stort sett synes man alltså kunna säga, att ur det allmännas synpunkt den yttre rationaliseringen ej behöver ges sådan omfattning, att den berör de brukningsdelar, vilkas innehavare vid förverkligande av den på lång sikt planerade jordbrukspolitiken beräknas kunna genom arbete å brukningsdelen och *utanför denna* varaktigt komma upp till en tillfredsställande inkomst, men att däremot de brukningsdelar, där dylika förhållanden ej föreligga — övergångsjordbruken — böra undergå den förvandling, som erfordras för att även deras brukare på lång sikt skola ha möjlighet att komma upp till en tillfredsställande inkomstnivå.

Anser man, i enlighet med vad jordbrukskommittén här förordat, att den statliga verksamheten för yttre rationalisering av jordbruket i princip bör begränsas till att avse en förvandling av övergångsjordbruken, uppkommer emellertid frågan, huruvida man vid denna förvandling bör stanna vid att söka bilda brukningsdelar av basjordbrukets typ eller huruvida man, om

förutsättningarna därför finnas, bör gå längre och söka få till stånd normjordbruk. I ett stort antal fall torde väl denna frågeställning ej bli aktuell, beroende på att de topografiska förhållandena eller beskaffenheten av övriga brukningsdelar ej medger ett val mellan de båda alternativen. Skulle emellertid omständigheterna vara sådana, att varken nyssnämnda eller andra faktorer — bland vilka särskilt kan nämnas skäligt hänsynstagande till de befintliga brukarna — utesluta det senare alternativet utan valfrihet mellan dessa föreligger, bör det enligt kommitténs uppfattning i princip förordas, att man vid den yttre rationaliseringen skall inrikta sig på att söka bilda jordbruk av den typ, som man objektivt sett anser lämpligast, d. v. s. normjordbruk. Det synes nämligen bland annat ej föreligga någon anledning att man, om en i och för sig önskvärd förvandling av ett övergångsjordbruk till normjordbruk kan genomföras på en gång, skulle uppdelat förvandlingen i två etapper. En lämplig planläggning av hela den yttre rationaliseringen i området kan även försvåras, om man tills vidare skulle inskränka densamma till att avse ett partiellt genomförande av den yttre rationalisering av övergångsjordbruken, som är möjlig att åvägabrinda.

Vid bedömandet av, om behov av yttre rationalisering föreligger beträffande en viss fastighet eller ej, bör man givetvis taga hänsyn ej endast till den faktiska lönsamhetsgraden hos jordbruket i det ögonblick, då bedömningen göres, utan även till de möjligheter, som finnas att genom rationalisering av driftsförhållandena samt förbättring av brukningsdelens jord och byggnader ävensom ägornas arrondering bringa jordbruket upp i en sådan lönsamhetsgrad, att brukningsdelen kan anses ha förutsättningar att bestå på lång sikt. De olika grenarna av rationaliseringsverksamheten böra sålunda i det praktiska rationaliseringsarbetet gå hand i hand och komplettera varandra. I vissa fall kan det även tänkas, att man genom inre rationalisering och rationalisering av driftsförhållandena kan åstadkomma en sådan höjning av jordbrukets lönsamhetsnivå, att något behov av yttre rationalisering ej kan anses föreligga. Det ligger dock i sakens natur, att det beträffande sådana brukningsdelar, som i fråga om arealens storlek ligga mer avsevärt under basjordbrukets nivå, i allmänhet icke är möjligt att genom åtgärder av sistnämnda slag avhjälpa själva den strukturella svagheten hos jordbruket. Vad särskilt angår åtgärder för inre rationalisering måste det vidare förutsättas, att man vid ett övervägande av, i vad mån det är möjligt att genom dylika åtgärder förbättra en brukningsdels lönsamhet, ej bör räkna med andra förbättringsåtgärder än sådana, som ur jordbruksekonomisk synpunkt äro välmotiverade. Det bör sålunda exempelvis icke komma i fråga, att man å ett övergångsjordbruk, som innehåller odlingsbar mark, skulle igångsätta nyodling i den utsträckning, som erfordras för att bringa brukningsdelen upp till basjordbrukets nivå, om kostnaden för nyodlingen skulle bli så stor, att denna kostnad ej kan förräntas genom avkastningen

från jordbruket. Vad särskilt angår nyodling och andra åtgärder för framvinnande av ny åkerjord måste man även vid bedömandet av lämpligheten av desamma taga hänsyn till den inverkan dylika åtgärder kunna få på storleken av den totala produktionen och möjligheterna att avsätta denna till skäligt pris. På sätt framhållits i kapitel 3, torde det, om man bibehåller hela den nuvarande åkerarealen och den nuvarande strukturen av det svenska jordbruket, inom en ej alltför avlägsen framtid uppstå risk för överproduktion. Man synes därför icke kunna räkna med att det — även om odlingsmark skulle finnas, vilket i regel icke är fallet i Götaland och Svealand — i allmänhet skall vara lämpligt att söka lösa övergångsjordbrukens problem genom nyodling eller andra åtgärder för framvinnande av ny åkerjord. Nyodlingens betydelse i samband med rationaliseringen av det svenska jordbruket torde därför i huvudsak komma att inskränkas till vissa trakter i Norrland, där en utvidgning av jordbruksproduktionen är önskvärd för att täcka ett lokalt behov av livsmedel eller för att förebygga en sådan nedgång av jordbruksbefolkningen, som ur allmänna närings- och befolkningspolitiska synpunkter bör undvikas.

Vad angår möjligheterna att genom en utökning av animalieproduktionen förvandla ett övergångsjordbruk till en bärkraftig brukningsdel har jordbrukskommittén i kapitel 7 uttalat, att en utvidgning av en på köpfodermedel grundad animalieproduktion ej kan tänkas utgöra någon lösning av övergångsjordbrukens problem. I nästföregående stycke har vidare avvisats tanken på att man i allmänhet — om odlingsmark skulle finnas tillgänglig inom fastighetens gränser — skulle söka lösa övergångsjordbrukens problem genom nyodling. Vad slutligen gäller möjligheterna att genom ett mera intensivt utnyttjande av den befintliga åkerarealen få fram större skördar — antingen för avsalu eller för användning i egen animalieproduktion — torde dessa möjligheter vid de mindre jordbruken i allmänhet vara små. I allmänhet torde man därför ej heller kunna tänka sig, att det skall vara möjligt att genom ett mera intensivt utnyttjande av jordbruksjorden förbättra övergångsjordbruken i sådan grad, att de få möjlighet att bestå på lång sikt. Härmed uteslutes givetvis icke, att man i vissa fall, exempelvis där produktions- och avsättningsförhållandena möjliggöra en inriktning av produktionen på trädgårdsprodukter och liknande alster, kan tänka sig, att övergångsjordbruken genom en dylik inriktning av sin produktion skola få möjligheter att bestå på lång sikt.

Vad hittills sagts angående målsättningen för den yttre rationaliseringen har endast gällt den yttre rationalisering, till vilken staten bör direkt medverka. Det sagda innebär sålunda endast att den statliga verksamhet, som bör äga rum för den yttre rationaliseringens främjande, exempelvis i form av ekonomisk hjälp till yttre rationalisering och lagstiftningsåtgärder för att underlätta sådan rationalisering, skall vara begränsad till de fall, som

ovan nämnts. Därmed har man emellertid ej besvarat frågan, hur staten bör ställa sig till en längre gående yttre rationalisering i de fall, då enskilda jordbrukare kunna vilja företaga en sådan utan statlig medverkan.

Svaret på denna fråga blir bland annat avgörande för om det skall vara möjligt för enskilda jordbrukare att sammanlägga fullständiga brukningsdelar. Enligt jordbrukskommitténs uppfattning bör det allmänna i princip ej motsätta sig sådana sammanläggningar av jordbruksfastigheter, som skulle medföra en påtaglig förbättring av lönsamheten. I enlighet härmed synes sålunda det allmänna i princip ej böra motsätta sig en sammanslagning av två basjordbruk till ett på lång sikt fullt bärkraftigt bondejordbruk. Samtidigt torde det emellertid vara nödvändigt att beakta den inverkan dylika sammanläggningar i vissa fall kunna få på näringslivet och förhållandena i övrigt på orten.

B. Hur bör förvandlingen av övergångsjordbruken genomföras?

Vad härefter angår de riktlinjer, efter vilka en yttre rationalisering av övergångsjordbruken bör genomföras, må först påpekas att de förhållanden, som föranleda att en genomsnittlig brukare vid den av kommittén förordade stödpolitiken ej på lång sikt kan beräknas komma upp till en skälig inkomstnivå — om man bortser från mera personliga förhållanden — måste vara att hänföra antingen till jordbrukets beskaffenhet eller till arbetstillgången i orten.

I förra fallet är frågan, hur man skall förbättra övergångsjordbruket, väsentligen ett rent jordbruksrationaliseringsproblem, vilket bör lösas så att man genom utvidgning av åkerarealen söker förvandla brukningsdelen till en ur driftssynpunkt mer rationell jordbruksfastighet. I det senare fallet åter — där situationen alltså är den, att brukaren av brist på lämpliga arbetstillfällen vid sidan av det egna jordbruket hindras att uppnå en skälig inkomstnivå — gäller problemet i första hand att skapa bättre balans mellan tillgången och efterfrågan på arbetskraft. Detta kan då ske antingen genom att man söker bereda brukaren ökade möjligheter till arbete vid sidan av det egna jordbruket eller därigenom att man söker skapa ökade sysselsättningsmöjligheter på den egna brukningsdelen — i regel genom utvidgning av denna — och därmed minskar brukarens behov av att er hålla arbete utanför sitt eget jordbruk. (Vad angår de åtgärder, som kunna vidtagas för att bereda brukaren ökade möjligheter till arbete vid sidan av det egna jordbruket kan här särskilt pekas på möjligheten av att genom tilldelning av skog till ett skoglöst eller skogfattigt jordbruk öka och trygga sysselsättningsmöjligheterna för brukaren. Denna fråga behandlas särskilt i kapitel 10.)

I praktiken är givetvis, såsom flera gånger förut framhållits, anledningen till brukarens dåliga ställning ofta att söka både i låg rationaliseringsgrad hos jordbruket och i brist på arbetstillfällen vid sidan av det egna jordbruket. Brukaren kan sålunda dels på grund av jordbrukets beskaffenhet bli nödsakad att lägga ned arbete å jordbruket i en omfattning, som icke står i rimlig proportion till avkastningens storlek, dels av brist på arbetstillfällen utanför jordbruket bli hindrad att nyttiggöra sin arbetskraft under de tider, då han ej har sysselsättning i jordbruket.

En utvidgning av åkerarealen hos ett övergångsjordbruk kan ske på olika sätt. I enstaka fall, särskilt i Norrland, kan man inom brukningsdelens gränser genom nyodling åstadkomma en sådan utökning av arealen, att brukningsdelen kommer att utgöra ett lönsamt jordbruk eller i vart fall kan ge sin brukare så stor avkastning, att han genom denna avkastning och eventuellt även tillskott av arbete utanför brukningsdelen varaktigt kan beräknas få en skälig bärgning. I en del fall kan man genom att tilldela övergångsjordbruket åkerjord från en angränsande större brukningsdel åstadkomma sådan komplettering av övergångsjordbruket, som nyss nämnts, utan att man därmed försvagar den angränsande brukningsdelens möjligheter att bestå såsom en lönsam jordbruksfastighet. Oftast torde dock den enda möjligheten att utöka övergångsjordbrukets åkerareal vara, att man med övergångsjordbruket sammanlägger ett angränsande övergångsjordbruk eller annan mindre jordbruksfastighet eller en del av ett fullständigt jordbruk, vilket styckas och användes till komplettering av två eller flera övergångsjordbruk. I vissa fall slutligen får man räkna med att några möjligheter till erforderlig utvidgning av åkerarealen över huvud icke finnas.

När övergångsjordbruket skall tillföras jord från annat håll eller självt uppgå i annat jordbruk, kunna ett flertal olika situationer uppkomma. Då övergångsjordbruket gränsar till ett större jordbruk, kan sålunda frågan uppkomma, huruvida man bör lägga övergångsjordbruket till det större jordbruket eller komplettera övergångsjordbruket med jord, som avskiljes från det större jordbruket och lägges till övergångsjordbruket. Att i alla förekommande fall besvara denna fråga på samma sätt, synes icke möjligt. Avgörandet måste bland annat bli beroende på arbetstillgången i orten utanför jordbruket, vidare på den inverkan, som en överföring av jord till övergångsjordbruket skulle ha för lönsamheten vid å ena sidan det större jordbruket och å andra sidan övergångsjordbruket, samt slutligen på den effekt, som en sammanläggning av övergångsjordbruket med det större jordbruket skulle ha på det senares lönsamhet.

Överföring av mark från det större jordbruket till övergångsjordbruket torde i första hand böra tänkas beträffande ägor, vilka ur arronderingssynpunkt ligga så till, att de utan olägenhet kunna avskiljas från det större jordbruket men däremot med fördel kunna sammanföras med övergångsjordbrukets ägor. I vissa fall torde man dock även böra tänka sig, att en

överföring av ägor från det större jordbruket till övergångsjordbruket bör kunna ske, även om ägorna ej äro så illa belägna i förhållande till det större jordbrukets övriga ägor, som nyss sagts, och överföringen därför skulle medföra någon försämring av det större jordbruket. Understundom kan nämligen situationen vara den, att ett avskiljande av viss mark från ett större jordbruk, även om den mark som skulle avskiljas är relativt väl belägen i förhållande till den övriga marken, med hänsyn till omfattningen av den kvarvarande åkerarealen ej kan anses få någon mera avsevärd inverkan på det större jordbrukets lönsamhet, medan däremot en komplettering av övergångsjordbruket med denna mark skulle möjliggöra en betydande förbättring av övergångsjordbrukets lönsamhet. I dylikt fall kan en överföring av viss mark från det större jordbruket till övergångsjordbruket utgöra en lämplig lösning av problemet med yttre rationalisering av övergångsjordbruket. Avgörandet av om sådana omständigheter föreligga, att en dylik överföring bör komma i fråga, måste emellertid föregås av en prövning från fall till fall, där man beaktar alla de föreliggande omständigheterna. Sålunda måste man till exempel beakta, huruvida överföringen medför att någon del av det större jordbrukets byggnadskapital blir överflödigt respektive nödvändiggör någon mera betydande nyinvestering i ekonomibyggnader å övergångsjordbruket. Allmänt torde vidare kunna sägas, att skälen för en dylik överföring torde vara starkast, då övergångsjordbrukets åkerareal är relativt stor och den mark, som ifrågasättes skola överföras som tillskottsjord, är relativt obetydlig, och att skälen försvagas i den mån som proportionerna mellan övergångsjordbrukets egen åkerareal och tillskottsjorden förskjutas. Man synes här mot varandra böra väga å ena sidan den förbättring, som tillskottsjorden kan medföra för övergångsjordbrukets lönsamhet, och å andra sidan den försämring, som avskiljandet av denna jord skulle medföra för lönsamheten å det större jordbruket. Skulle förbättringen för övergångsjordbruket överstiga värdet av försämringen för det större jordbruket, bör överföring av tillskottsjorden från det större jordbruket till övergångsjordbruket få ske. Det torde ligga i sakens natur, att det vid tillämpningen av en dylik regel ej kan bli fråga om att överföra jord i kompletteringssyfte från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk, om överföringen skulle mera avsevärt försämra det större jordbrukets lönsamhet. Man synes vidare under inga förhållanden böra tillåta en dylik överföring, om den skulle leda till att det större jordbruket skulle bringas under normjordbrukets lönsamhetsnivå.

För att en överföring av mark från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk i nu nämnda fall över huvud skall ifrågakomma, torde man vidare böra förutsätta, att överföringen — jämte den komplettering av övergångsjordbruket, som kan genomföras på annat sätt — skall åstadkomma en sådan förbättring av brukningsförhållandena å övergångsjordbruket, att detta får möjlighet att bestå på lång sikt. Det sistnämnda utesluter givetvis

icke, att en del av brukarens inkomster även i fortsättningen skola hämtas från arbete utanför den egna brukningsdelen. Man måste emellertid då fordra, att sådant arbete på lång sikt kan beräknas skola finnas i tillräcklig omfattning.

Till undvikande av missförstånd må framhållas, att vad här sagts om de förutsättningar, under vilka en överföring av jord i kompletteringssyfte från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk bör kunna komma i fråga, avser de allmänna förutsättningarna för en överföring, vilken skulle ske på frivillighetens väg. I de fall, då enligt vad nedan sägs expropriation bör kunna komma i fråga för anskaffande av tillskottsjord från större jordbruk, synes man däremot böra uppställa strängare fordringar.

Är det enda jordbruk, från vilket komplettering av övergångsjordbrukets åkerareal med hänsyn till arronderingsförhållandena kan ske, ett basjordbruk, normjordbruk eller kombinerat jordbruk, synes det ej kunna komma i fråga, att man skall spoliera en i och för sig bärkraftig brukningsdel för att därmed i någon mån avhjälpa bristerna hos ett annat jordbruk. Man torde då i stället böra undersöka lämpligheten av en fullständig sammanslagning av de båda brukningsdelarna. Finns arbete i orten i sådan utsträckning, att brukaren av övergångsjordbruket kan erhålla sin huvudsakliga försörjning av dylikt arbete, därest han väsentligen frikopplas från jordbruket, kan det även tänkas, att en del av övergångsjordbrukets mark avskiljes från detta och lägges till det andra jordbruket och att övergångsjordbruket därefter kvarstår som stödjordbruk. Man kan i sistnämnda situation jämväl tänka sig, att brukaren av övergångsjordbruket visserligen behåller sin mark men brukar denna så extensivt, att jordbruket endast får stödjordbrukets karaktär.

Det kanske vanligast förekommande fallet torde emellertid vara det, att två eller flera övergångsjordbruk kunna sammanslås med varandra och att man sålunda genom sammanslagningen kan bilda ett jordbruk av bas- eller normjordbrukets typ eller att man i vart fall av de var för sig icke bärkraftiga brukningsenheterna kan skapa en fastighet, vilken kan bestå på lång sikt såsom ett kombinerat jordbruk eller ett bestående småbruk.

Vad nu sagts om anskaffande av tillskottsjord till övergångsjordbruk och om sammanslagning av övergångsjordbruk har endast tagit sikte på den ena av de två vägarna för avhjälpan av övergångsjordbrukens problem, nämligen förbättring av jordbrukets lönsamhet. Den andra vägen är, såsom förut framhållits, att söka få till stånd bättre balans mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft utanför det egna jordbruket.

Såväl ur den i en viss trakt bofasta befolkningens som ur det allmännas synpunkt är det önskvärt, att balans skall föreligga mellan arbetstillgången och arbetskraftsbehovet i trakten. Finnes ett överskott på arbetskraft, vilket ej kan beredas effektiv sysselsättning, bör man i första hand undersöka

möjligheterna att öka arbetstillgången. Frågan, vilka åtgärder, som kunna vidtagas för att bereda jordbruksbefolkningen ökad sysselsättning vid sidan av jordbruket ävensom över huvud taget för att skapa ökade arbetstillfällen å landsbygden, har, såsom närmare omförmäles i kapitel 16, behandlats i en särskild av amanuensen Sven Grundström på uppdrag av jordbrukskommittén verkställd utredning.

I den mån man kan räkna med att det skall bli möjligt att varaktigt öka arbetstillgången i en viss trakt och sålunda avhjälpa bristen på arbetstillfällen för den därstädes bosatta befolkningen, bör man därmed även i viss utsträckning kunna åstadkomma en förbättring för brukarna av de i trakten befintliga övergångsjordbruken. För såvitt deras dåliga ställning förorsakats av brist på arbete utanför jordbruket, blir ju då denna brist avhjälpt. Om detta är tillräckligt för att brukaren på lång sikt skall kunna beräkna att genom inkomsten från jordbruket och inkomsten från arbetet utanför detta komma upp till en skälig inkomstnivå, blir emellertid även beroende på den utsträckning, i vilken han är bunden vid jordbruket, ävensom den avkastning jordbruket kan lämna. Skulle jordbruket tidigare ha tagit större delen av brukarens arbetstid och endast lämnat en låg ersättning för detta arbete, torde man emellertid härvid i många fall få tänka sig att brukaren, om lönande arbete finnes i tillräcklig utsträckning utanför jordbruket, övergår till att bedriva jordbruket mindre intensivt än tidigare och sålunda i fortsättningen låter jordbruket spela rollen av stödjordbruk. Mot en dylik utveckling synes intet vara att erinra. I vissa fall torde man vidare kunna tänka sig att en dylik brukare, sedan han erhållit tillräckligt med arbete utanför jordbruket, kan vara villig att avstå sin åkerjord eller viss del av denna till en angränsande jordbruksfastighet, som därmed erhåller en förstärkning av sin åkerjord.

Kan den i orten bofasta befolkningens behov av sysselsättning ej beräknas bli varaktigt tillgodosett genom de arbetsmöjligheter, som föreligga, och kan man ej heller räkna med att nya, ur samhällets synpunkt nyttiga arbetsobjekt skola kunna skapas i sådan utsträckning att det föreliggande överskottet på arbetskraft utjämnas, synes det, förutsatt att behov av arbetskraft föreligger på annat håll, angeläget att tillgången på arbetskraft i orten skall minskas, så att ett tillstånd av viss mer eller mindre maskerad arbetslöshet ej konserveras utan balans uppkommer mellan arbetskraftstillgången och det mera stadigvarande behovet av arbetskraft. För att detta skall kunna ske torde det ofta bli nödvändigt, att antalet brukningsdelar minskas. Härigenom vinner man dels att antalet av de brukare, som skola konkurrera om de befintliga arbetstillfällena utanför jordbruket, sjunker, dels att de brukningsdelar, som alltjämt bestå, i vissa fall erhålla ökad åkerareal och därigenom kunna ge sina brukare ökade sysselsättningsmöjligheter inom det egna jordbruket.

De sammanslagningar av övergångsjordbruk med andra fastigheter, vilka

ovan angivits såsom en utväg att förbättra övergångsjordbrukens lönsamhet, kunna i viss mån även bidra till att skapa en sådan balans mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft, som nu nämnts. Genom en dylik sammanslagning kan man sålunda vinna dels att genom sammanslagningen bildas en fullständig brukningsdel, som kan bestå på lång sikt och ge sin brukare en skälig bärgning, dels att konkurrensen om arbetstillfällena minskas och därigenom möjligheterna ökas för andra innehavare av övergångsjordbruk att få full användning för sin arbetskraft.

Då man strävar efter att genom en minskning av antalet brukningsdelar åstadkomma balans mellan arbetskraftstillgången och behovet av arbetskraft i orten, bör man tydligen se till, att åtgärderna genomföras på det sätt, som medför minsta möjliga förstörelse av det i fastigheterna nedlagda kapitalet. Avgörandet av vilka brukningsdelar, som böra uppgå i andra, bör sålunda ske med hänsynstagande bland annat till beskaffenheten av byggnadsbeståndet å de olika brukningsdelar, som kunna komma i fråga. Härjämte måste man ju även ta hänsyn till var nedläggningen eller sammanslagningen lättast låter sig genomföra.

På tal om de olika vägar, på vilka en förvandling av de nu befintliga övergångsjordbruken kan åstadkommas, torde till sist böra behandlas frågan, vilken av de båda nu angivna vägarna — en förvandling av övergångsjordbruken till fullständiga brukningsdelar eller en ökning av arbetstillfällena utanför brukningsdelen — som bör föredragas, då båda vägarna synas kunna komma i fråga. Det må då framhållas att, även om man söker att genom skapande av nya arbetstillfällen eller en viss reduktion av antalet brukningsdelar skapa balans mellan tillgången och efterfrågan på arbete i en viss trakt, någon säker garanti ej finnes för att man på denna väg lyckas lösa de föreliggande sysselsättningsproblemen. Den arbetande befolkningen i en viss trakt kan ökas till antal även om några nya brukningsdelar ej uppkomma, exempelvis genom att söner och döttrar stanna kvar i hemmet, sedan de vuxit upp, och söka sig arbete i trakten, eller genom att personer från annat håll utan att skaffa sig någon egen brukningsdel slå sig ner i trakten och söka arbete därstädes. Den förbättring av ställningen för innehavarna av övergångsjordbruk, som man kan åstadkomma genom att något öka arbetstillgången utanför den egna brukningsdelen eller något minska konkurrensen om dylikt arbete, måste därför i regel bli av mer obestämt värde och mer oviss varaktighet än den förbättring, som kan åstadkommas därigenom att bristerna i jordbruket avhjälpas och brukaren sålunda får möjlighet att driva ett lönsamt jordbruk. Då man står i valet mellan å ena sidan att genom sammanslagning av två övergångsjordbruk skapa ett jordbruk med större lönsamhet och med större möjligheter för brukaren att effektivt utnyttja sin arbetskraft i jordbruket samt å andra sidan att söka bereda brukarna av övergångsjordbruken ökad chans att göra sig gällande i konkurrensen om arbetstillfällena utanför jordbruket genom

att få till stånd nedläggning av en annan mindre brukningsdel, torde man därför ur jordbrukets synpunkt i allmänhet böra föredraga den förra utvägen såsom varande den, vilken på lång sikt är mest ägnad att bereda jordbrukarna en någorlunda tryggad ställning. Ur ren rationaliseringssynpunkt är givetvis även denna väg att föredraga, då den ju innebär, att produktionskostnaderna nedbringas och den vid jordbruket bundna arbetskraften kan sysselsättas i jordbruket på ett mer effektivt och lönande sätt än som blir möjligt, om man väljer den andra metoden.

Slutligen är en förvandling av övergångsjordbruken, som åstadkommes genom sammanläggning av dessa, att föredraga även ur den synpunkten att man därigenom minskar risken för överproduktion.

C. Medlen för genomförande av den yttre rationaliseringen.

Den yttre rationalisering av det svenska jordbruket, som förordats här ovan, innebär uppenbarligen, särskilt för vissa delar av landet, en ganska genomgripande förändring av jordbrukets struktur. Frågan blir då, hur denna förändring skall kunna komma till stånd.

En rationalisering av jordbruket, som till stor del skall ske genom sammanläggning av brukningsdelar, erbjuder svårigheter, till vilka motsvarighet saknas vid rationalisering inom andra näringsgrenar. Anledningen härtill är främst, att brukarna ofta på olika sätt äro fast knutna till sina brukningsdelar. Den brukare, vars hela kapital ligger i en av honom ägd mindre jordbruksfastighet, drar sig givetvis, även om jordbruksdriften skulle ge förhållandevis dåligt resultat, i det längsta för att uppge jordbruket, vilket i regel skulle innebära, att kapitalet eller större delen av detta skulle gå till spillo. I stället försöker han att hålla jordbruksdriften i gång även om detta måste ske till priset av en sänkt levnadsstandard eller en allt för stor arbetsbörda. För den, som hela sitt liv ägnat sig åt jordbruket och ej har utbildning i något annat yrke, måste det vidare, även om han skulle vilja övergå från jordbruket till annat näringsfång, ofta ställa sig svårt att finna lönande sysselsättning i annat yrke. Detta gäller givetvis framför allt i det fall, då brukaren är något till åren kommen.

En omfattande yttre rationalisering skulle otvivelaktigt successivt komma till stånd, även om det allmänna icke skulle anse sig böra aktivt medverka härtill. Särskilt om staten samtidigt skulle underlåta att lämna särskilt stöd åt de mindre lönsamma jordbruken, skulle nämligen den bristande lönsamheten hos de svagaste jordbruken medföra, att dessa i längden ej skulle kunna bestå i sitt gamla skick utan måste sammanslös med andra brukningsdelar. Det synes emellertid ej böra komma i fråga, att det allmänna på dylikt sätt skulle låta den yttre rationaliseringen utveckla sig enbart som en följd av ett ekonomiskt tvångsläge hos jordbrukarna och utan någon

ledning från det allmännas sida. Rörande anledningen härtill må först framhållas, att den tid, som skulle åtgå för denna anpassningsprocedur, skulle bli mycket lång. Under denna tid skulle vidare den del av jordbruksbefolkningen, som skulle stanna kvar vid sina bristfälliga jordbruk, få en ofta orimligt låg inkomstnivå. Om det allmänna ej skulle öva någon tillsyn över det sätt, på vilket rationaliseringen fortskrider, skulle det slutligen föreligga risk för att vissa rationaliseringsmöjligheter skulle försummas eller för att rationaliseringen ej skulle genomföras på det sätt, som statsmakterna ur jordbruksekonomiska och sociala synpunkter anse önskvärt.

Nu angivna konsekvenser av en okontrollerad rationaliseringsverksamhet skulle visserligen i första hand drabba jordbrukarna å de berörda brukningsdelarna. Såsom ovan framhållits, kan emellertid ett fördröjande av den yttre rationaliseringen komma att leda till en överproduktion, vilken framtvingar ett allmänt prisfall å jordbrukets produkter. I den mån så skedde, skulle alltså verkningarna av fördröjandet gå ut över jordbruksbefolkningen i dess helhet. Ur näringspolitisk synpunkt måste det vidare anses olämpligt, om i jordbruket finnes bunden större mängd arbetskraft än som kan finna effektiv sysselsättning där, medan brist på arbetskraft föreligger i andra näringsgrenar.

Jordbrukskommittén har emellertid intagit den ståndpunkten, att stödet åt jordbruksnäringen om möjligt bör avvägas med beaktande av den faktiska rationaliseringsgraden hos jordbruket. Vid ett dylikt ståndpunkttagande göra sig väl de ovan anförda sociala olägenheterna för jordbruksbefolkningen av att rationaliseringen fördröjes ej lika starkt gällande. I så fall uppkommer emellertid för det allmänna ett direkt ekonomiskt intresse av att rationaliseringen skall komma till stånd utan onödigt dröjsmål. Rationaliseringen blir nämligen då det medel, genom vilket det allmännas kostnader för jordbruksproduktionens upprätthållande kunna begränsas, och ett fördröjande av rationaliseringen innebär alltså att dessa kostnader uppehållas på en onödigt hög nivå.

Med nu angivna utgångspunkt får staten ett direkt intresse i den yttre rationaliseringens genomförande, vilket till fullo motiverar, att det allmänna skall taga del i arbetet med den yttre rationaliseringen och påtaga sig vissa ekonomiska bördor för främjandet av detta arbete.

Av skäl, som nu anförts, synes det alltså önskvärt, att staten skall taga aktiv del i den yttre rationaliseringen genom att leda och övervaka denna ävensom genom att ekonomiskt underlätta genomförandet av densamma.

Vad angår frågan om de medel, med vilka den yttre rationaliseringen skall genomföras, har jordbrukskommittén redan i kapitel 5 uttalat, att man i största möjliga utsträckning bör söka nå målet på frivillighetens väg. Rörande skälen till denna ståndpunkt må här anföras följande.

Den betydelse ett någorlunda snabbt genomförande av den yttre rationa-

liseringen har för hela samhället ävensom för sanering av försörjningsmöjligheterna i olika trakter är otvivelaktigt så stor, att den i och för sig kan anses rättfärdiga ett tillgripande av expropriation och därmed jämförliga åtgärder för att man skall komma i besittning av den mark, som erfordras för rationaliseringens genomförande. Häremot måste man emellertid väga de olägenheter, särskilt ur social synpunkt, som ett användande av expropriationsinstitutet i större omfattning skulle medföra. En mera omfattande expropriationsverksamhet enligt de riktlinjer för rationaliseringen, som ovan uppdragits, skulle i flertalet fall komma att gå ut över de personer, som nu inneha mindre jordbruk, och innebära, att dessa personer skulle bli tvingade att lämna sina jordbruk och söka sin utkomst på annat håll. Ett dylikt förfarande från statsmakternas sida har jordbrukskommittén med hänsyn till de konsekvenser det skulle föra med sig för ett stort antal brukare ansett ej kunna komma i fråga.

Enligt jordbrukskommitténs mening är det vidare, om jordbrukets rationalisering skall kunna genomföras på önskvärt sätt, synnerligen angeläget, att detta arbete sker i samförstånd med jordbruksbefolkningen. Endast härigenom torde man kunna undvika slitningar mellan jordbruksbefolkningen och de statliga organen, vilka skulle avsevärt försvåra ett lyckligt lösande av denna för hela landet utomordentligt betydelsefulla fråga. Man synes kunna räkna med att, särskilt sedan riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken klarlagts, jordbruksbefolkningen i allt större utsträckning skall inse angelägenheten av den yttre rationaliseringen och omöjligheten av att i längden uppehålla en lönande jordbruksdrift å en del av de nu befintliga mindre jordbruken. Man torde därför kunna förvänta, att dessa jordbruk även utan några statliga tvångsåtgärder komma att i betydande utsträckning efter hand bli disponibla för rationaliseringsändamål. Särskilt torde detta bli fallet i den mån som den nuvarande brukargenerationen faller bort och den efterföljande generationen ej vill övertaga några föga lönsamma och ofta bristfälliga brukningsenheter. Den yttre rationaliseringen kommer då att få karaktären av en av förhållandena framkallad och av jordbruksbefolkningen själv vidtagen successiv anpassning till de föreliggande betingelserna för jordbruksnäringen, vilken anpassning visserligen kan komma att gå något långsammare än en genom expropriation och liknande åtgärder vidtagen anpassningsprocedur men i gengäld kan genomföras i samförstånd mellan olika samhällsgrupper.

I överensstämmelse med de nu anförda allmänna synpunkterna har jordbrukskommittén vid utformningen av förslag till medel för den yttre rationaliseringens genomförande som ledande princip haft, att detta rationaliseringsarbete i främsta rummet bör ske på frivillighetens väg och i samförstånd med jordbruksbefolkningen. I vissa specialfall, där behovet av ingripanden är särskilt trängande eller där de skäl, som föranlett att man i allmänhet vill genomföra rationaliseringen på frivillighetens väg, ej göra sig

lika starkt gällande som eljest, har kommittén dock ansett att expropriation skall kunna komma i fråga såsom en sista utväg.

För att rationaliseringen skall kunna genomföras i samförstånd med jordbruksbefolkningen erfordras givetvis till en början upplysningsverksamhet rörande de faktorer, som nödvändiggöra den yttre rationaliseringen, och de fördelar denna är avsedd att medföra. Vidare torde, såsom redan förut påpekats, själva planeringen av den yttre rationaliseringen böra ske i intimt samförstånd med jordbruksbefolkningen.

Bortsett från vad nyss nämnts synes den statliga verksamheten för befrämjande av den yttre rationaliseringen i främsta rummet böra inriktas på att *dels* undanröja de ekonomiska hinder, som kunna föreligga för av jordbrukarna själva planerade rationaliseringsåtgärder, *dels* i fria marknaden förvärva sådana brukningsenheter, som behövas för den yttre rationaliseringens genomförande, och sedan ställa dessa till förfogande för rationaliseringsändamål.

Låne- och bidragsverksamhet.

Vad angår det första ledet i nyssnämnda verksamhet bör staten till en början vara beredd att utlämna lån för att underlätta förvärv av fastigheter eller fastighetsdelar i rationaliseringssyfte. Denna kreditgivning torde principiellt böra stå öppen för en var, som önskar begagna sig av densamma för att genomföra en ur det allmännas synpunkt önskvärd rationaliseringsåtgärd.

Det allvarligaste ekonomiska hindret för genomförande av en av en jordbrukare planerad och ur det allmännas synpunkt önskvärd utvidgningsåtgärd torde emellertid ofta vara ej kreditsvårigheter utan det förhållandet, att den fastighet eller fastighetsdel, som jordbrukaren önskar förvärva för att komplettera sitt jordbruk, betingar ett högre pris än han kan betala för densamma, om köpet ej skall medföra förlust för honom. Denna situation torde framför allt inträffa, då fastigheten eller fastighetsdelen är bebyggd. Dessa byggnader komma ofta att efter sammanläggningen sakna värde för köparen eller endast ha ett mycket begränsat värde för honom. Detta gäller särskilt ekonomibygnaderna. Om fastigheten eller fastighetsdelen köpes av någon, som har för avsikt att bruka densamma såsom en särskild brukningsdel, kunna däremot byggnaderna ha ett relativt högt värde för denne köpare. Sistnämnde köpare kan då betala ett betydligt högre pris för fastigheten eller fastighetsdelen än den köpare, för vilken det väsentliga är att medelst den inköpta jorden utvidga sitt eget jordbruk.

Eftersom man ej kan räkna med att en brukare i allmänhet vid stabilt penningvärde skall vara villig att förvärva tillskottsjord till sin fastighet, om köpeskillingen för tillskottsjorden överstiger ett belopp, motsvarande kapitaliserade värdet av den driftsekonomiska vinst, som förvärvet skulle medföra, torde man därför böra förutsätta, att det allmänna, för att under-

lätta den yttre rationaliseringens genomförande, i den mån så behövs skall träda emellan för att utjämna skillnaden mellan kostnaden för förvärvet och det värde den förvärvade fastigheten eller fastighetsdelen har för köparen. Såsom en allmän princip synes man därför böra uppställa att staten, då det är fråga om en ur det allmännas synpunkt önskvärd rationaliseringsåtgärd, skall vara beredd att ersätta en eventuellt föreliggande skillnad mellan det pris tillskottsjordens betingar i fria marknaden och det värde densamma har vid sammanläggning med annan fastighet. Då man bedömer sistnämnda värde, bör man givetvis ej blott ta hänsyn till den avkastning, som kan erhållas från tillskottsjordens, utan även till den förbättring, som inträder i den andra fastighetens driftsekonomi. Enklast synes man kunna sammanfatta de synpunkter, som böra vara avgörande vid bedömandet av värdet, så, att man bör jämföra det pris köparens egen fastighet kan tänkas betinga vid fri försäljning, med det pris, som vid fri försäljning kan erhållas för hela den genom sammanläggningen bildade fastigheten. Skillnaden mellan dessa pris bör anses utgöra tillskottsjordens värde vid sammanläggningen. Vad staten skall ersätta utgör därefter skillnaden mellan köpesumman för tillskottsjordens och tillskottsjordens på nu nämnda sätt bestämda värde vid sammanläggning. (Såsom anges i nästföljande avsnitt torde här omförmälda bidrag stundom komma att utgå på det sättet, att staten först förvärvar tillskottsjordens till gällande marknadspris och sedan säljer den till den angränsande fastighetens ägare till ett pris, som är bestämt med hänsyn till det värde tillskottsjordens kan anses äga för denne.)

Det kan anmärkas, att vad här föreslås ej innebär införande av någon ny princip för statens medverkan till skapande av mer ändamålsenliga brukningsenheter utan redan i viss utsträckning tillämpas i egnahemsverksamheten.

Även nu nämnda bidrag torde böra utlämnas oberoende av köparens inkomst- och förmögenhetsställning. Det är ju nämligen här ej fråga om att lämna brukarna bidrag i sådan omfattning, att brukarna göra en förtjänst på förvärvet, utan endast att undanröja det hinder för rationaliseringen, som ligger däri att tillskottsjordens betingar ett högre pris än köparen objektivt sett har möjlighet att betala utan att göra förlust på förvärvet.

Aktiv inköspolitik.

Staten bör vid nyssnämnda låne- och bidragsverksamhet ej inskränka sig till att pröva inkomna ansökningar om lån och bidrag, utan den bör tvärtom genom sina organ verka för genomförandet av här avsedda rationaliseringsåtgärder. I sådana områden, där behov av yttre rationalisering föreligger, bör det allmänna sålunda genom sina organ undersöka möjligheterna att genomföra dylika åtgärder, söka stimulera jordbrukarnas intresse för densamma samt över huvud aktivt verka för sådana uppgörelser, som erfordras för att få till stånd den önskade rationaliseringen. Statens ekonomiska

medverkan behöver härvid ej nödvändigtvis ta den formen, att staten utlämnar sådana lån och bidrag, som nyss nämnts. Det kan i vissa fall befinnas lämpligt, att staten själv inträder som köpare av viss fastighet eller fastighetsdel för att sedan i sin tur överlåta denna mark till jordbrukare, som är i behov av tillskottsjord. Detta torde särskilt kunna komma i fråga i sådana fall då en viss fastighets mark är avsedd att uppdelas på två eller flera angränsande brukningsdelar, men även eljest torde fall kunna uppkomma, då en dylik åtgärd visar sig ändamålsenlig.

Då det pris fastigheten eller fastighetsdelen betingar är högre än dess värde som tillskottsjord till en angränsande brukningsdel, bör en dylik inköps- och försäljningsverksamhet från statens sida, såsom ovan påpekats, kunna användas i stället för ett formellt utlämnande av bidrag till ägaren av sistnämnda brukningsenhet. I allmänhet torde man nämligen få tänka sig att staten, innan den inköper tillskottsjorden, söker träffa överenskommelse med den angränsande brukningsenhetens ägare om att han skall inköpa tillskottsjorden från staten och om det pris han därvid skall erlægga för tillskottsjorden. Genom den överenskommelse, som härvid kan träffas, regleras då i realiteten storleken av statens ekonomiska åtagande för att möjliggöra genomförandet av rationaliseringsåtgärden.

Vad nu sagts om att staten i vissa fall själv skall förvärva för sammanläggning avsedda fastigheter och fastighetsdelar har närmast haft avseende på det fall, att sammanläggningen är avsedd att genomföras i omedelbar anslutning till förvärvet eller i vart fall endast kort tid därefter. Statens verksamhet för att inköpa dylika fastigheter och fastighetsdelar torde emellertid ej böra inskränka sig härtill. Då man i fråga om metoderna för den yttre rationaliseringens genomförande intagit den ståndpunkten, att genomförandet i största möjliga utsträckning bör ske på frivillighetens väg, är det nämligen, om den yttre rationaliseringen skall kunna genomföras utan onödigt dröjsmål och på ett ändamålsenligt sätt, angeläget, att det allmänna kan skaffa sig garantier för att sådana marknadsförda fastigheter, beträffande vilka rationaliseringen av en eller annan anledning ej kan omedelbart genomföras, skola vara disponibla för rationaliseringsändamål vid den tidpunkt, då de förut befintliga hindren för rationaliseringen undanröjts. I annat fall föreligger tydligen risken, att nya hinder uppkomma för rationaliseringen. I sådana fall, där en för sammanläggning lämpad brukningsdel kommer i marknaden, men en sammanläggning av denna med annan fastighet ej omedelbart kan genomföras (exempelvis på grund av att ägaren av den angränsande fastigheten av åldersskäl eller andra orsaker ej är intresserad av att utöka sin fastighet) kan det sålunda ofta vara angeläget, att staten kan räkna med att den saluförda fastigheten skall vara disponibel för sammanläggning vid den tidpunkt, då den angränsande fastigheten kommer i marknaden eller då en ny ägare av denna önskar genomföra sammanläggningen. Är den förstnämnda fastigheten då i ny ägares hand, kan

det emellertid tänkas, att denne ägare ej är villig att låta sammanläggningen komma till stånd eller uppställer oskäligen villkor för densamma.

Det mest effektiva sättet att skaffa sig dylika garantier är att det allmänna, då tillfälle yppar sig att förvärva ett för sammanläggning med annan fastighet lämpat övergångsjordbruk, inköper detta övergångsjordbruk. Staten kan ju då senare antingen förvärva den angränsande fastigheten, då denna kommer i marknaden, för att därefter sammanlägga de båda fastigheterna och överlåta den genom sammanläggningen bildade fastigheten till en ny brukare, eller ock överlåta övergångsjordbruket till den angränsande fastighetens ägare, då denne blir villig att förvärva övergångsjordbruket till skäligt pris.

Nackdelen med dylika fastighetsförvärv, vilka ske för att framdeles möjliggöra en viss rationaliseringsåtgärd, är framför allt den, att staten under den tid, som förflyter till dess den yttre rationaliseringen kan genomföras, kommer att ha äganderätten till ett antal brukningsdelar, vilka kunna bli rätt besvärliga att förvalta. Med hänsyn till fastigheternas karaktär kan det stundom vara svårt att finna brukare till desamma under övergångstiden till dess rationaliseringen kan genomföras. Även där det lyckas att finna en brukare — i regel torde detta då bli brukaren av någon närbelägen fastighet — kan förvaltningen av fastigheten komma att medföra åtskilligt arbete och draga åtskilliga kostnader, exempelvis i samband med underhåll av brukningsdelens byggnader och kontroll över det sätt, på vilket brukningsdelen hävdas av brukaren.

Garanti för att en brukningsdel, vilken ej omedelbart kan tagas i anspråk för rationaliseringsändamål, längre fram skall bli disponibel för dylikt ändamål, kan staten erhålla på så sätt, att staten ingår avtal med brukningsdelens ägare av innehåll att äganderätten till brukningsdelen omedelbart skall övergå till staten men ägaren skall äga rätt att fortfarande bruka fastigheten viss tid (exempelvis under ett visst antal år, intill brukarens död eller intill den tidpunkt, då en sammanläggning med en angränsande fastighet kan genomföras). Köpeskillingen för fastigheten bör då bestämmas redan i köpeavtalet, men kan till viss del erläggas först vid tillträdet. Förutsatt att syn å fastigheten sker i samband med ingåendet av avtalet, kan även bestämmas, att staten vid tillträdet skall lämna eller erhålla ersättning för den förbättring respektive försämring i fastighetens hävd, som kan ha inträtt under tiden från avtalets ingående till det faktiska tillträdet. Brukaren kommer alltså enligt ett dylikt avtal att i realiteten i stort sett intaga ställningen som arrendator av fastigheten, men förvaltningen blir ur det allmännas synpunkt enklare, än om staten övertagit fastigheten och utarrenderat den till en särskild arrendator.

Man torde kunna räkna med att det i åtskilliga fall skall vara möjligt att få till stånd avtal av den innebörd, som nu angivits, särskilt med sådana brukare, vilka ej ha någon anhörig, som vill övertaga fastigheten, och vilka

äro i den ålder, att de visserligen ej omedelbart vilja upphöra med jordbruket men räkna med att av åldersskäl bli nödsakade att lämna detta ifrån sig inom ej allt för många år.

Såväl i avtal av den typ, som sist nämnts, som vid köp med omedelbart tillträde bör vidare, såvida bostaden ej erfordras för brukaren av den genom sammanläggningen bildade fastigheten, säljaren kunna tillförsäkras rätt att under sin återstående livstid bo kvar å sin brukningsdel.

Vad nu sagts har endast varit avsett att utgöra några exempel på de åtgärder, som de statliga organen böra vidtaga för att underlätta och påskynda den yttre rationaliseringens genomförande på frivillighetens väg. Några snäva riktlinjer för organens handlande på detta område synas ej böra uppdragas, utan organen böra ha befogenhet att anpassa sina åtgärder efter vad som i varje särskild situation finnes mest lämpligt. Bedömningen av om man bör förvärva en i rationaliseringsprogrammet ingående fastighet, oaktat rationaliseringen ej kan genomföras förrän vid en senare tidpunkt, måste sålunda exempelvis överlämnas åt organen, liksom man ej heller bör uppdraga några bestämda gränser rörande de priser, dessa få betala vid fastighetsförvärv eller försäljningar av fastigheter. Jordbrukskommittén vill emellertid här understryka angelägenheten av att statens aktiva inköpspolitik ej handhas på ett sådant sätt, att den åstadkommer en uppskrivning av marknadspriserna å jordbruksfastigheter. Kan en för rationaliseringen behövlig fastighet eller fastighetsdel ej förvärfvas till skäligt pris, böra sålunda de statliga organen ej enbart med hänsyn till intresset av att rationaliseringsarbetet skall fortskrida gå med på att betala ett opropor­tionerligt högt pris för marken, utan de böra då i stället använda sig av de möjligheter till förvärv av marken, som omförmälas i följande avsnitt.

Förköpsrätt.

Genom den verksamhet för främjande av enskilda jordbrukares förvärv av jord i rationaliseringssyfte samt genom den inköps- och försäljningsverksamhet i statens egen regi, som ovan föreslagits, torde mycket betydande framsteg i rationaliseringsverksamheten kunna göras. Självfallet är det dock omöjligt för de statliga organen att i denna verksamhet följa alla de fall, där frågan om överlåtelse av en sådan brukningsdel, som behövs för den yttre rationaliseringens genomförande, aktualiseras. Tänkas kan även, att ägaren av en dylik brukningsdel i vissa fall önskar överlåta brukningsdelen till annan än staten eller den granne, som behöver densamma. Om en dylik fastighet överlåtes till annan än staten eller ägaren av den brukningsdel, med vilken fastigheten lämpligen bör sammanläggas, kan detta medföra avsevärt avbräck i rationaliseringsarbetet dels därigenom att avhjälpandet av bristerna å sistnämnda brukningsdel förhindras och dels, om den överlåtna fastigheten kan karakteriseras som ett övergångsjordbruk, därigenom att man får räkna med möjligheten av att den nye brukaren ej

kommer att kunna erhålla en skälig bärgning å fastigheten utan blir i behov av stöd.

Det framstår därför som önskvärt att det allmänna i alla de fall, där fråga uppkommer om överlåtelse av en brukningsdel, som kan tänkas vara av betydelse för arbetet med den yttre rationaliseringen, får tillfälle att pröva frågan, huruvida det allmänna eller ägaren av någon angränsande fastighet bör inköpa brukningsdelen i rationaliseringssyfte.

Man skulle kunna tänka sig att för tillgodoseende av detta önskemål föreskriva skyldighet för ägarna av dylika brukningsdelar att göra anmälan till vederbörande statliga organ, då de ämna sälja sina brukningsdelar. Detta organ skulle då få pröva nyssnämnda fråga och, om så ansåges lämpligt, upptaga förhandlingar med ägaren om försäljning av brukningsdelen till staten eller av staten anvisad köpare.

Emellertid torde en dylik anmälningsskyldighet icke vara till fyllest. Främst beror detta på att det är svårt att finna någon effektiv påföljd i det fall att anmälningsskyldigheten försummas. Den enda effektiva påföljden är ju, att överlåtelse, som sker utan föregående anmälning, skall vara ogiltig. Det synes emellertid mindre tilltalande att förknippa underlåtenheten att fullgöra anmälningsskyldighet med en dylik främst mot köparen verkande påföljd.

Jordbrukskommittén har därför ansett att man, såsom ett hjälpmedel för det allmänna och jordbruksbefolkningen i strävandena att få till stånd en yttre rationalisering av det svenska jordbruket, bör införa en *allmän förköpsrätt* för staten till sådana brukningsdelar, som behövas för den yttre rationaliseringens genomförande. Denna förköpsrätt skall innebära rätt för staten att, då dylik fastighet säljes annorledes än för rationaliseringsändamål, övertaga fastigheten till det pris, som avtalats mellan säljare och köpare.

Rörande det intrång en dylik förköpsrätt kan anses medföra för ägarna av de berörda fastigheterna må följande framhållas. Då en fastighet överlåtes till oskyld köpare, torde köparens person i allmänhet vara av mindre intresse för säljaren, utan vad denne önskar är endast att utfå högsta möjliga pris för fastigheten. Under sådana omständigheter synes det ej utgöra någon olägenhet för säljaren, om det allmänna inträder i den ursprungligen avsedde köparens ställe och betalar det pris för fastigheten, som överenskommit mellan köparen och säljaren. Det intresse köparen kan ha av att få förvärva fastigheten torde i dylika fall böra få vika för det samhällliga intresset av att rationaliseringen av jordbruket skall genomföras.

Annorlunda ter sig emellertid saken, då fastigheten säljes till barn eller eljest till nära anhöriga. Att här generellt ge det allmänna företrädesrätt att övertaga en fastighet, så snart denna erfordras för den yttre rationaliseringens genomförande, skulle otvivelaktigt — särskilt i sådana fall, då fastigheten i flera generationer ägts och brukats av samma släkt — för jord-

bruksbefolkningen kännas som ett mycket hårt ingrepp. Detta skulle nämligen innebära, att den uppväxande jordbrukaregenerationen skulle kunna komma att frånhändas rätten att övertaga gårdar, som deras fäder och förfäder brukat.

I överensstämmelse med den allmänna uppfattning om önskvärdheten av att rationaliseringen i största möjliga utsträckning skall genomföras på frivillighetens väg, åt vilken jordbrukskommittén tidigare givit uttryck, anser kommittén därför den föreslagna förköpsrätten ej böra gälla vid försäljning till make eller barn eller deras avkomlingar samt ej heller vid försäljning till syskon i sådana fall, då köparen vuxit upp å fastigheten och har för avsikt att själv ägna sig åt jordbruket.

Ett ytterligare skäl för en dylik inskränkning är, att köpeskillingen vid försäljningar till nära anhöriga ofta ej ger ett riktigt uttryck för brukningsdelens verkliga värde utan av olika omständigheter, exempelvis att köparen skall beredas någon gottgörelse för tidigare av honom utfört arbete å brukningsdelen, sättes under det belopp, som kunnat erhållas vid försäljning av brukningsdelen i fria marknaden. Att bestämma den löseskillning staten skulle erlägga för brukningsdelen, till samma belopp som den i köpehandlingen angivna köpeskillingen skulle därför i dessa fall ofta leda till helt felaktiga resultat.

Eftersom syftet med förköpsrätten endast är att främja den yttre rationaliseringen och den mark, som det allmänna kan förvärva genom förköpsrätten, sålunda snarast möjligt bör ställas till andra jordbrukares förfogande för komplettering av deras brukningsdelar, synes det ändamålsenligt, att staten får möjlighet att vid förköpsrättens utövande sätta annan i sitt ställe. Härigenom kan man nämligen låta äganderätten till fastigheten övergå direkt från säljaren till den person, som slutligt skall bli ägare till densamma, och undviker den omgång, det skulle utgöra, om äganderätten till fastigheten först skulle övergå till staten och sedan från staten till den slutlige köparen.

Beträffande den här föreslagna allmänna förköpsrätten må till slut anmärkas, att densamma torde böra äga företräde framför den förköpsrätt till utarrenderad fastighet, som för närvarande i vissa fall tillkommer fastighetens arrendator. Detta innebär dock ej, att arrendatorn alltid skulle behöva vika. Om förutsättningar finnas för att skapa en lämplig jordbruksfastighet med den utarrenderade fastigheten som kärna, lära sålunda de statliga organen, då den utarrenderade fastigheten säljes, i regel kunna avstå från att utnyttja den allmänna förköpsrätten och låta arrendatorn övertaga fastigheten för att därefter inrikta sig på att förvandla denna till en lämplig brukningsdel. I sådana fall, då en utarrenderad fastighet ej behövs för rationaliseringsarbetet, uppkommer ju vidare över huvud ej någon intressekonflikt mellan arrendatorn och det allmänna.

Expropriation.

I några fall synas, som ovan antytts, längre gående åtgärder från det allmännas sida än de här förut nämnda vara påkallade för att trygga och påskynda genomförandet av den yttre rationaliseringen, antingen på grund av att de faktorer, som i allmänhet ansetts tillräckliga för att möjliggöra rationaliseringens genomförande på frivillighetens väg, icke kunna antagas göra sig gällande med tillräcklig kraft, eller på grund av att de faktorer, som tala mot ett mera allmänt tillgripande av expropriation, ej kunna åberopas, eller på grund av att särskilt starka skäl tala för att expropriation skall få tillgripas under speciella omständigheter.

De fall, som här åsyftas, äro följande:

1) Vissa fall, då för den yttre rationaliseringens genomförande tillskottsjord från ett större jordbruk bör läggas till ett övergångsjordbruk.

2) Vissa fall, då ägaren till en ofullständig brukningsdel, vilken för den yttre rationaliseringens genomförande lämpligen bör i sin helhet läggas till annan fastighet, ej själv ägnar sig åt jordbruket å brukningsdelen.

3) Vissa fall, då i samband med omskifte av den till ett flertal brukningsdelar hörande marken ett nedbringande av antalet brukningsdelar är nödvändigt för att man skall kunna bilda ur driftssynpunkt tillfredsställande fastigheter. Dylik expropriation bör enligt vad nedan sägs endast få avse övergångsjordbruk och ej ske så länge brukningsdelen är i den nuvarande brukarens hand.

Ett fjärde expropriationsfall, vilket upptages till behandling i kapitel 10, är expropriation av skog i samband med den yttre rationaliseringen.

Expropriation av tillskottsjord från större jordbruk.

Beträffande komplettering av övergångsjordbruk medelst tillskottsjord från större jordbruk har tidigare på tal om de allmänna riktlinjerna för den yttre rationaliseringen anförts, att denna utväg att avhjälpa övergångsjordbrukens problem bör kunna komma i fråga, då den förbättring i fråga om övergångsjordbrukets lönsamhet, som överföringen skulle medföra, överstiger den försämring av det större jordbrukets lönsamhet, som skulle bli en följd av densamma. Samtidigt har framhållits, att vid tillämpningen av en dylik regel bland annat bör iakttagas, att överföring av tillskottsjord från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk ej bör komma i fråga, om överföringen skulle mera avsevärt påverka det större jordbrukets lönsamhet. De fall, då dylik överföring bör anses som en lämplig utväg att lösa övergångsjordbrukets problem, bli alltså i praktiken sådana, då den jord, som skulle överföras, med hänsyn till sitt läge och omständigheterna i övrigt utan olägenhet kan avskiljas från det större jordbruket och läggas till övergångsjordbruket, eller då avskiljandet kommer att något men relativt obetydligt försämma lönsamheten å det större jordbruket men däremot kommer att medföra en avsevärd förbättring av övergångsjordbrukets lönsamhet.

Såsom ett av de väsentligaste skälen mot att man i allmänhet skulle använda sig av expropriationsinstitutet för att genomföra förvandlingen av övergångsjordbruken har vidare tidigare anförts, att expropriationen då i flertalet fall skulle få formen av ett övertagande av hela övergångsjordbruk och sålunda innebära, att jordbrukarna tvingades att avstå hela de företag, på vilka de dittills uppbyggt sin existens. Detta skäl kan ej åberopas mot användande av expropriationsinstitutet i de fall, varom nu är fråga. Ett avstående av jord från ett större jordbruk i sådan begränsad utsträckning, att det endast i obetydlig grad påverkar lönsamheten å brukningsenheten, kommer ju ej att betaga brukaren möjligheterna att även i fortsättningen sitta kvar å sitt jordbruk och driva detta med framgång.

Ett medgivande av rätt till expropriation i här ifrågavarande fall synes vidare vara ägnat att avsevärt öka möjligheterna att få till stånd den förbättring av övergångsjordbruken, som avsetts att ske medelst anskaffande av tillskottsjord från större jordbruk. Där man planerar att genomföra yttre rationalisering av ett övergångsjordbruk genom att till detta lägga ett annat övergångsjordbruk, torde det i allmänhet på grund av övergångsjordbrukens bristande bärkraft åtminstone i det långa loppet icke komma att möta några större svårigheter att förvärva den önskade fastigheten på frivillighetens väg. Då det gäller förvärv av tillskottsjord från ett större jordbruk, kan man däremot ej räkna med att detta förvärv kommer att möjliggöras genom bristande bärkraft hos det större jordbruket. Visserligen lär man väl kunna vänta, att i flertalet fall frivillig överenskommelse skall kunna träffas om överlåtelse av sådan tillskottsjord, varom här är fråga, särskilt då jorden ur arronderingssynpunkt med fördel kan avskiljas från det större jordbruket. Man kan emellertid ej utesluta möjligheten av att i en del fall ägarna komma att motsätta sig en ur rationaliseringssynpunkt önskvärd överlåtelse eller komma att begära ett oskäligt högt pris för marken. Ett visst korrektiv mot dylik vägran eller uppställande av oskäliga anspråk erbjuder visserligen den allmänna förköpsrätten. Att använda förköpsrätten även mot de större jordbruken är emellertid förenat med vissa praktiska olägenheter, eftersom det allmänna då skulle behöva övertaga en hel sådan fastighet för att bli i tillfälle att för rationaliseringsändamål få disponera en mindre del av fastighetens mark och sålunda, efter det den för rationaliseringen erforderliga marken avskilts, skulle ha att avyttra återstoden till andra jordbrukare. Dessutom blir den allmänna förköpsrätten ej tillämplig vid alla överlåtelser.

Med hänsyn till att ett användande av expropriationsinstitutet i här avsedda fall å ena sidan ej behöver befaras medföra några nämnvärda olägenheter för de fastighetsägare, vilka träffas av åtgärden, och å andra sidan ur det allmänna synpunkt medför betydande fördelar, i det att utsikterna till ett lyckligt genomförande av arbetet med den yttre rationaliseringen därigenom ökas, anser jordbrukskommittén det befogat, att man i nu ifråga-

varande fall öppnar möjlighet att tillgripa expropriation, om detta är nödvändigt för att rationaliseringen skall kunna genomföras utan onödigt dröjsmål eller utan oskäligen kostnader. Kommittén vill samtidigt framhålla, att enbart vetenskapen om att, därest överenskommelse ej träffas, staten kan expropriera den erforderliga tillskottsajorden, torde vara ägnad att förmå sådana personer, som eljest skulle ha motsatt sig att överlåta marken eller skulle ha begärt ett oskäligt högt pris för denna, att gå med på en frivillig överenskommelse. Värdet av expropriationsrätten kommer sålunda i främsta rummet att bestå däri, att genom förefintligheten av denna rätt frivilliga uppgörelser kunna förväntas komma till stånd i fler fall än som eljest skulle ha varit möjligt.

Medgives expropriationsrätt i nu ifrågavarande fall, är det emellertid enligt kommitténs uppfattning angeläget, att man så noggrant som möjligt preciserar de förutsättningar, under vilka expropriationsrätten skall få utövas. Frågan om dessa förutsättningar behandlas närmare i kapitel 19. Här kan nämnas, att en förutsättning bör vara, att den fastighet, som skall erhålla tillskottsajorden (den *exproprierande fastigheten*), har övergångsjordbrukets karaktär. Vidare torde en förutsättning för expropriationsrätten böra vara, att den önskade förbättringen av övergångsjordbruket ej kan åstadkommas genom att detta sammanlægges med annat dylikt jordbruk. Ytterligare torde böra förutsättas, att expropriationen ej får medföra, att lönsamheten för den brukningsenhet, som avstår jorden (*expropriationsfastigheten*) märkbart försämras. Sistnämnda formulering är något snävare än de ovan gjorda uttalandena rörande de förutsättningar, under vilka överföring av jord från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk i allmänhet bör kunna tillåtas. Härigenom har jordbrukskommittén velat markera, att expropriationsinstitutet i här avsedda fall bör användas restriktivt. En förutsättning bör slutligen även vara, att man genom expropriationen kan skapa en fastighet, som med hänsyn till jordbrukets lönsamhetsgrad och övriga föreliggande inkomstkällor för brukaren kan anses ha förutsättningar att bestå på lång sikt.

Vad nu sagts om expropriation av tillskottsajord från större jordbruk avser endast sådana fall, då man vill utöka ett övergångsjordbruks åkerjord (eller odlingsmark) för att skapa ökade möjligheter till rationell jordbruksdrift å sistnämnda jordbruk. Självfallet bör man i dylika fall, även om expropriationen principiellt skall avse endast åkerjord, vara oförhindrad att låta densamma omfatta även visst område, som är bevuxet med skog och ej lämpligen kan uppodlas men som ligger så, att det måste medtagas vid expropriationen, om man skall få till stånd en med hänsyn till formen lämplig fastighet. I dylikt fall är emellertid utvidgningen av åkerjorden det primära och skog förutsättes följa med vid expropriationen endast då så är nödvändigt på grund av åkerjordens belägenhet.

En helt annan fråga är, om och i vad mån man bör tillåta expropriation

av skog i sådana fall, där man ej med expropriationen åsyftar att öka möjligheterna till en rationell jordbruksdrift i egentlig bemärkelse, d. v. s. sådana fall, där skogsmarken ej är avsedd att uppodlas och ej heller, på sätt nyss nämnts, följer med vid expropriation av åkerjord, utan där syftet med åtgärden är att ägaren av den exproprierande fastigheten, utan att avkastningen av själva jordbruket ökas, genom innehavet av skogen skall komma i en förbättrad ställning. Detta spörsmål synes emellertid lämpligen böra upptagas till behandling i samband med hela frågan om behandlingen av skogen vid den yttre rationaliseringen av det svenska jordbruket. Kommittén återkommer därför till detta spörsmål i kapitel 10, där hela sistnämnda fråga beröres.

Beträffande det nu nämnda expropriationsfallet må till sist framhållas, att expropriationsinstitutet här bör kunna komma till användning oberoende av vilken kategori av fastighetsägare det större jordbrukets ägare tillhör.

Expropriation av hela brukningsdelar från andra än egentliga jordbrukare.

Det andra fall, där man synes kunna ifrågasätta ett avsteg från principen, att den yttre rationaliseringen skall genomföras på frivillighetens väg, är det, då ofullständiga fastigheter, som erfordras för rationaliseringens genomförande, ägas av vissa speciella kategorier av jordägare.

Det skäl, som anförts mot ett mera allmänt användande av expropriationsinstitutet i samband med genomförandet av den yttre rationaliseringen, nämligen att en expropriation, som går ut på att övertaga hela brukningsdelar, skulle otillbörligt hårt träffa de många brukare, som, utan det de någonsin tidigare haft anledning att räkna därmed, skulle tvingas att lämna sina brukningsdelar och övergå till annan brukningsdel eller till annan verksamhet, kunna uppenbarligen ej åberopas av vissa speciella kategorier av jordägare. Hit höra först och främst bolag och andra juridiska personer, vilka äga jordbruksfastigheter. Vidare höra hit även vissa grupper av enskilda personer. Här avses, för att använda arrendelagstiftningens ord, sådan enskild person, vilken icke är mantalsskriven å fastigheten eller å fastighet, som är i sambruk med densamma, och uppenbarligen besitter fastigheten av annan anledning än att bereda sig sin huvudsakliga utkomst av jordbruket. Till denna kategori höra bland annat de i vissa delar av landet relativt talrika fall, där enskilda personer besitta jordbruksfastigheter för sommarnöjesändamål och dylikt.

Vad särskilt angår de brukningsdelar, som ägas av bolag och andra juridiska personer, tillkommer som ett ytterligare motiv för att man i dessa fall bör kunna använda expropriationsinstitutet, att statens allmänna förköpsrätt här uppenbarligen blir av väsentligt mindre värde än i de fall, då brukningsdelarna ägas av enskilda personer.

Därför att ett användande av expropriationsinstitutet i allmänhet ej torde medföra några svårare verkningar för de ägarekategorier, som här avses,

får man emellertid ej bortse från dess verkningar för de personer, som omhänderha själva brukandet av fastigheterna. Ofta äro dessa fastigheter utarrenderade, och expropriationen kan då medföra, att arrendatorn kan nödgas avflytta från fastigheten. Vid bedömandet av om denna omständighet bör anses utgöra ett absolut hinder mot användande av expropriationsinstitutet, bör emellertid ihågkommas, att arrendatorerna i en del fall ej äro så fast knutna till arrendefastigheterna, att ett tvångsvis genomfört övertagande av dessa för rationaliseringsändamål kan anses innebära ett lika hårt intrång i deras intressen, som det skulle innebära, om man genom expropriation tvingar en person att avstå en av honom själv både ägd och brukad fastighet. Detta gäller särskilt i sådana fall, där en arrendator innehaft en brukningsdel under relativt kort tid eller kan beredas tillfälle att övertaga en jämförlig fastighet på arrende eller med äganderätt.

Jordbrukskommittén anser därför, att man även i det här behandlade fallet i princip ej bör motsätta sig, att expropriation får användas såsom medel för att genomföra den yttre rationaliseringen. Härvid förutsättes dock, att de organ, som skola handhava rationaliseringsverksamheten, skola tillse, att expropriation ej skall komma i fråga i sådana fall, där detta skulle lända den, som brukar fastigheten, till mera allvarligt men.

Expropriation från nu ifrågavarande kategorier av jordägare bör enligt jordbrukskommitténs uppfattning endast komma i fråga beträffande ofullständiga brukningsdelar. Då expropriationen har till syfte att möjliggöra rationalisering av övergångsjordbruken, synes man nämligen böra begränsa det avsevärda ingrepp, varom här är fråga, till de fastigheter, som ej äro att hänföra till fullständiga brukningsdelar. Av det nyss sagda följer, att det ej kan bli fråga om expropriation av fastigheter, vilka förutom en mindre åkerareal inneha en betydande skogsmark. Dylika fastigheter måste nämligen alltid anses kunna bestå såsom kombinerade jordbruk.

Expropriation i samband med omskifte.

Såsom inledningsvis framhållits, äro jordbrukets arronderingsförhållanden i olika delar av vårt land ej sällan sådana, att ett omskifte ter sig nödvändigt, om man skall kunna förverkliga önskemålet om att brukningsdelarna skola göras så rationella, som de naturliga förhållandena medge. I de fall, där omskifte erfordras för sanering av arronderingsförhållandena, har emellertid ofta även jordens uppdelning i olika brukningsdelar gått så långt, att de brukningsdelar, som kunna utläggas vid ett omskifte, varvid samtliga nu befintliga brukningsdelar i skifteslaget skola erhålla sin lott, bli allt för små för att det skall bli möjligt att driva ett lönsamt jordbruk å desamma.

Problemet är ju här delvis detsamma som eljest, då det gäller att nedbringa antalet brukningsdelar och att genom sammanläggning av olika brukningsdelar, vilka var för sig ha för liten areal för att en rationell jordbruks-

drift skall vara möjlig, skapa brukningsdelar, vilka äro bättre lämpade för rationell jordbruksdrift. Emellertid kompliceras här rationaliseringsproblemet därav att det icke är möjligt att — vilket eljest i regel torde vara fallet — åstadkomma den önskade rationaliseringen genom successiva sammanläggningsåtgärder utan här i stället fordras en kombination av sammanläggningsåtgärder och av sådana arronderingsåtgärder, vilka lämpligen kunna vidtagas endast i form av ett omskifte. Om man i dylika fall ej har tillgång till expropriationsinstitutet, blir situationen den, att man *antingen* måste vänta med att sätta i gång omskiftesåtgärderna, till dess staten genom sin aktiva inköspolitik eller genom förköpsrätten hunnit förvärva så många av övergångsjordbruket i skifteslaget, att man genom att vid omskiftet lägga de sålunda förvärvade brukningsdelarna till de kvarvarande kan åstadkomma lämpliga brukningsdelar, *eller* ock får avstå från att genomföra en fullständig sanering av området i samband med omskiftet. I det senare fallet finnes visserligen den möjligheten, att man vid omskiftet söker verkställa skiftesläggningen så, att de övergångsjordbruk, som komma att kvarstå vid omskiftet, senare lätt skola kunna sammanläggas med varandra. Denna sistnämnda utväg är emellertid ej alltid genomförbar i praktiken.

Med hänsyn till att ett omskifte är ett både kostsamt och arbetskrävande samt tidsödande förfarande är det uppenbarligen önskvärt, att man ej igångsätter en dylik procedur förrän äganderättsförhållandena i skifteslaget äro sådana, att omskiftet kan bilda slutstadiet i arbetet med den yttre rationaliseringen och man alltså därvid kan utlägga brukningsdelar, som ur jordbruksekonomisk synpunkt äro tillfredsställande med hänsyn till såväl storlek som arrondering. Då det kan dröja lång tid, innan man med de hittills rekommenderade medlen kan komma fram till dylika äganderättsförhållanden i skifteslaget, kan emellertid nu angivna ståndpunkt i fråga om den lämpliga tidpunkten för igångsättandet av omskiftet leda till att man under en avsevärd tid måste finna sig i att bibehålla synnerligen otillfredsställande arronderingsförhållanden. Igångsätter man omskiftet, innan man kommit fram till en lämplig nedskärning av antalet delägare i skifteslaget, löper man å andra sidan den risken, att man vid en senare tidpunkt måste verkställa ett nytt omskifte.

Beträffande här avsedda fall är vidare att märka, att de menliga verkningarna av att en fullständig sanering av brukningsförhållandena i skifteslaget fördröjes här ej som eljest främst inskränka sig till de ägare av övergångsjordbruk, vilka genom att fasthålla vid sina brukningsdelar hindra en rationalisering av dessa, utan sträcka sig till samtliga delägare i skifteslaget, vilka, så länge omskiftet ej kommer till stånd, få fortfara att bruka sin jord under ofta synnerligen dåliga arronderingsförhållanden.

Dessa överväganden ha lett jordbrukskommittén till den uppfattningen, att det i sådana fall, som nu avses, är önskvärt att det allmänna får möj-

lighet att genom expropriation påskynda den erforderliga begränsningen av antalet brukningsdelar, så att man utan oskäligen uppehåll kan åstadkomma en tillfredsställande yttre rationalisering i vederbörande område. Expropriationsfrågan bör då kunna upptagas till behandling, så snart omskifte begärts och det konstaterats, att förutsättningarna för bifall till denna ansökan föreligga.

Även om hänsyn tages till de speciella omständigheter, som tala för att i nu förevarande fall expropriation skall få tillgripas för den yttre rationaliseringens genomförande, torde man dock såvitt de nuvarande brukarna angår ej böra göra avsteg från den ovan intagna ståndpunkten, att ingen, som äger och brukar jord, bör tvingas att avstå från sin fastighet för att rationaliseringens genomförande därigenom skall underlättas. Däremot synes man äga rätt att anlägga ett något avvikande betraktelsesätt, såvitt angår nästa led av brukare. Man synes sålunda med ett visst fog kunna göra gällande att den, som övertagit ett övergångsjordbruk sedan riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken och för rationaliseringsverksamheten klarlagts, från början haft anledning räkna med möjligheten av att fastigheten kan behöva tagas i anspråk för rationaliseringsändamål, och att det därför ej kan anses som en otillbörlig hårdhet att tillgripa expropriation, då detta ter sig som den enda utvägen att utan allt för långt dröjsmål sanera brukningsförhållandena inom en by eller eljest inom ett större sammanhängande område. Å andra sidan torde man även här böra söka att så långt möjligt undvika att använda sig av expropriation i sådana fall, där brukaren medelst särskilda band är knuten till brukningsdelen. Detta gäller framför allt där det är fråga om en brukningsdel, som i generationer gått i samma släkt.

Jordbrukskommittén anser därför att man, med hänsyn till den speciella betydelse det i ifrågavarande fall har att rationaliseringsarbetet ej skall förhindras eller allt för länge fördröjas genom att ofullständiga brukningsdelar ej bli disponibla för rationaliseringsändamål, bör öppna möjlighet för det allmänna att expropriera övergångsjordbruk i dessa fall. Användandet av expropriationsinstitutet bör dock ske med största urskillning. Under inga omständigheter bör sålunda expropriation få ske, så länge brukningsdelen är i den nuvarande ägarens hand. (Härvid bortses då från de fall, då brukningsdelens ägare tillhör någon av de speciella ägarekategorier, som tidigare omnämnts.) Även i övrigt bör man söka att så långt som möjligt respektera de särskilda omständigheter, som kunna föranleda, att en brukare känner sig bunden vid sin fastighet.

Expropriationen bör i här avsedda fall i princip endast beröra brukningsdelar av övergångsjordbruks karaktär. Det slutliga avgörandet av vilken eller vilka brukningsdelar, som böra exproprieras, torde emellertid ofta ej kunna träffas förrän i samband med att omskiftesförfarandet och expropriationen igångsätts. Bland annat måste man ju vid avgörandet av vilka brukningsdelar, som böra bestå, och vilka brukningsdelar, som böra uppgå

i andra, beakta beskaffenheten av de olika brukningsdelarnas bostäder och ekonomibyggnader. Vidare torde man så långt möjligt böra söka beakta sådana personliga omständigheter, som kunna göra att en avflyttning kan te sig mer betungande för en brukare än för en annan.

Genom att expropriationsrätten i här avsedda fall föreslås skola vara begränsad till att avse övergångsjordbruk kan den innehavare av ett dylikt jordbruk, som före omskiftet skaffar sig tillskottsjord till sin brukningsdel i sådan utsträckning, att denna blir att betrakta som en fullständig brukningsdel, avvärja risken för att expropriationsförfarandet skall beröra hans mark. Detta bör gälla så snart hans totala innehav av mark inom skifteslaget är så stort, att för detsamma vid omskiftet kan utläggas en ägolott, som är så stor, att den kan betraktas som en fullständig brukningsdel.

Kostnaderna för expropriationsförfarandet.

Här ovan har uttalats att staten vid enskilda jordägares förvärv av tillskottsjord bör i en eller annan form lämna dem bidrag, så att kostnaden för förvärvet av tillskottsjorden ej skall överstiga det värde denna har för sammanläggningsändamål. Denna princip synes böra tillämpas även då den yttre rationaliseringen genomföres medelst expropriation. Det allmänna bör sålunda svara för kostnaderna för expropriationsförfarandet ävensom för den del av gottgörelsen till expropriationsfastighetens ägare, som eventuellt kan överstiga den exproprierade markens värde för sammanläggningsändamål.

D. Förhållandet mellan de här ovan föreslagna lagstiftningsåtgärderna samt lagen den 21 december 1945 om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet.

Genom lagen den 21 december 1945 om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet ha statsmakterna beretts vissa möjligheter att utöva kontroll över förvärven av jordbruksfastigheter. Enligt denna lag får nämligen jordbruksfastighet med ett taxeringsvärde av mer än 5 000 kronor eller del av sådan fastighet icke förvärvas genom köp eller byte, såvida ej Kungl. Maj:t lämnat tillstånd till förvärvet eller det vid en i särskild ordning företagen prövning befunnits, att sådana omständigheter föreligga, som i speciella fall föranleda att tillstånd till förvärvet ej erfordras. Syftet med lagen är, enligt vad som angivits i motiven, att förhindra dels att jordbruksfastigheter bli föremål för spekulationsköp eller köp i kapitalplaceringssyfte, dels att jordbruksfastigheter köpas för sommarnöjes- eller evakueringsändamål. Vad angår spekulationsköpen har i motiven bland annat pekats på önskvärldheten att förhindra att sådana spekulationsköp komma till stånd,

som kunna skaffa förvärvarna spekulationsvinster vid en blivande rationalisering av landets jordbruk. Lagen gäller endast till utgången av år 1948.

Såvitt man genom ifrågavarande lag åsyftat att förhindra sådana fastighetsförvärv, som kunna tänkas bli till hinder för genomförandet av jordbrukets rationalisering, synas önskemålen i detta hänseende bli i huvudsak tillgodosedda genom de av jordbrukskommittén här ovan föreslagna bestämmelserna om allmän förköpsrätt för staten samt om rätt till expropriation i vissa fall. De av kommittén föreslagna bestämmelserna gå dessutom betydligt längre. Under det att nyssnämnda lag endast har en negativ funktion, d. v. s. kan användas för att förhindra icke önskvärda överlåtelser, ha de av jordbrukskommittén föreslagna bestämmelserna en positiv funktion, d. v. s. kunna användas för att åstadkomma den äganderättsöverföring, som är önskvärd ur rationaliseringssynpunkt.

Såvitt angår verksamheten för den yttre rationaliseringen fylla alltså de av kommittén föreslagna bestämmelserna åtminstone i huvudsak syftet med ifrågavarande lag.

E. Förbättringar av arronderingen m. m.

Det hittills förda resonemanget angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för att få till stånd en yttre rationalisering av det svenska jordbruket, har främst tagit sikte på de fall, där den yttre rationaliseringen bör genomföras genom sammanläggning av olika brukningsdelar eller därigenom att en viss brukningsdel erhåller tillskottsjord från en annan fastighet. Man bör emellertid ej förbise de likaledes mycket betydelsefulla fall, där en rationalisering av brukningsförhållandena kan genomföras genom en förbättrad arrondering av brukningsdelens ägor.

I många delar av landet äro jordförhållandena för närvarande sådana, att en rationell jordbruksdrift å en brukningsdel förhindras eller avsevärt försvåras därav att brukningsdelens ägor ligga allt för splittrade eller ha en olämplig form. I viss utsträckning kan en förbättring av dylika förhållanden ernås genom mindre genomgripande åtgärder, främst ägoutbyten. Ofta torde det dock, om man skall kunna få till stånd ur driftssynpunkt lämpligt formade fastigheter, bli nödvändigt att företaga mer eller mindre omfattande omskiften.

De författningsbestämmelser, som nu gälla angående här ifrågavarande slag av lantmåteriförrättningar, lägga i åtskilliga avseenden hinder i vägen för genomförandet av en ur jordbruksekonomisk synpunkt önskvärd förändring av ägoförhållandena. Sålunda kan ofta någon eller några av de berörda jordägarna genom att vägra samtycke till en viss förbättringsåtgärd hindra att densamma kommer till stånd. Vad särskilt angår omskiften, är vidare förfarandet både omständligt och dyrbart, varför skiftesdelägarna

ofta draga sig för att igångsätta ett sådant förfarande, även om de inse vilka fördelar som skulle kunna vinnas därigenom.

Då frågan om en revidering av nu gällande jorddelningslagstiftning för närvarande är under utredning hos fastighetsbildningssakkunniga, har jordbrukskommittén ej ansett det ankomma på kommittén att framlägga förslag rörande de ändringar i denna lagstiftning, som böra vidtagas i syfte att underlätta den yttre rationaliseringen. Vissa synpunkter på denna fråga anförs i kapitel 19. I stort sett synas de ändringar, som böra vidtagas, gå ut på följande. Möjligheterna att mot delägares bestridande genomföra ur jordbruksekonomisk synpunkt önskvärda ändringar i nuvarande skiftesläggning böra ökas. Förfarandet vid här ifrågakarande lantmäteriförrättningar bör förenklas så långt som är möjligt utan åsidosättande av kravet på rätts-säkerhet. Möjligheterna att sammanlägga fastigheter, vilka brukas såsom en enda brukningsdel, böra ökas. Vid sidan av laga skiftet bör införas en möjlighet att omdela förut skiftad mark huvudsakligen på grundval av överenskommelse mellan skiftesdelägarna. Slutligen bör det allmänna i större utsträckning än hittills bidra till täckande av förrättningskostnaderna för här ifrågakarande förrättningar ävensom till täckande av vissa i samband med förrättningarna uppkommande kostnader, främst kostnader för utflyttning.

Jordbrukskommittén vill i detta sammanhang även erinra om sambandet mellan statens allmänna jordbrukspolitik, särskilt verksamheten för yttre rationalisering, å ena, ävensom utformningen av vanhävdslagstiftningen, å andra sidan. Det är uppenbarligen nödvändigt att de vanhävdsmåttbestämmelser, som i fortsättningen kunna anses erforderliga, utformas så, att de komma att överensstämma med de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken och ej verka hindrande på en ur det allmännas synpunkt önskvärd yttre rationalisering. Då frågan om ny vanhävdslagstiftning för närvarande är under utredning, har kommittén ej ansett sig ha anledning att närmare ingå på denna fråga.

F. Åtgärder för att förhindra försämring av bestående fastighetsindelning.

Det ligger i sakens natur att man, då man vidtager omfattande åtgärder i syfte att förbättra det stora antal jordbruksfastigheter, som med hänsyn till sin areal eller sina arronderingsförhållanden icke i sitt nuvarande skick kunna anses lämpade för rationell jordbruksdrift, även bör söka förhindra, att sådana nu befintliga brukningsdelar, som kunna anses tillfredsställande ur jordbruksekonomisk synpunkt, i onödan skola försämrans genom jorddelningsåtgärder. Då även frågan om de författningsbestämmelser, som böra

gälla på detta område, hör till det frågekomplex, som är under utredning hos fastighetsbildningssakkunniga, anser sig jordbrukskommittén ej heller här böra framlägga några förslag utan vill även här nöja sig med att uttala en del allmänna synpunkter.

Delning av en befintlig jordbruksfastighet i två eller flera brukningsdelar, vilka äro avsedda att bestå var för sig som jordbruksfastigheter, bör enligt jordbrukskommitténs uppfattning i allmänhet icke tillåtas, såvida delningen ej medför positiva fördelar i jordbruksekonomiskt hänseende samt en var av de nybildade brukningsdelarna kan anses ha förutsättningar att bestå på lång sikt. Delning av brukningsdelar av normjordbrukets typ bör sålunda ej komma i fråga. Ej heller bör delning av väl arronderade större jordbruk i allmänhet komma i fråga. Om ett större jordbruks ägor äro så spridda, att vissa av ägorna med fördel kunna avskiljas, bör delning däremot tillåtas, förutsatt att sistnämnda ägor äro så stora eller näringsförhållandena i orten i övrigt sådana, att en brukare av dessa ägor på lång sikt kan beräknas få en tillfredsställande inkomst.

Kraven på att delningen skall medföra positiva fördelar i jordbruksekonomiskt hänseende och att en var av de genom delningen bildade brukningsdelarna skall ha förutsättningar att bestå på lång sikt innebära, att brukningsdelar av typen övergångsjordbruk aldrig böra få nybildas och att även nybildning av brukningsenheter av typen basjordbruk eller bestående småbruk (med undantag av stödjordbruk) i allmänhet ej bör kunna komma i fråga. Nybildning av kombinerade jordbruk torde däremot ofta kunna tänkas i de skogrikare delarna av landet.

Vad i nästföregående båda stycken sagts om hinder mot delning av en brukningsdel kan ej strikt tillämpas, då det är fråga om avstyckning för bostadsändamål eller för bildande av stödjordbruk. Man bör emellertid då tillse, att avstyckningen sker på det sätt, som medför minsta möjliga skada för jordbruket i orten.

Vad angår avstyckning av åkermark från en brukningsdel för sammanläggning med en annan brukningsdel har jordbrukskommittén redan förut angivit, under vilka förutsättningar man enligt kommitténs mening bör tänka sig, att yttre rationalisering av ett övergångsjordbruk skall åstadkommas därigenom att övergångsjordbruket erhåller tillskottsjord från ett angränsande större jordbruk. Skulle en ägare av ett större jordbruk vara villig att överlåta tillskottsjord till ett övergångsjordbruk i större utsträckning eller i andra fall än kommittén angivit under punkt B i detta kapitel, bör sådan överlåtelse icke medgivas. Det gäller ju här att åstadkomma den lösning av övergångsjordbrukens problem, som på lång sikt är lämpligast, och de enskilda jordägarna böra då ej ha möjlighet att få till stånd sådana ändringar i fastighetsindelningen, som äro ägnade att förhindra eller fördröja denna lösning.

Med hänsyn bland annat till önskvärldheten av att en sönderdelning av

befintliga rationella jordbruk undvikas, synes frågan, i vad mån man bör tillåta överföring av åkermark från ett större jordbruk till en annan brukningsdel, vilken oavsett överföringen kan bestå på lång sikt, böra bedömas på samma sätt som frågan om överföring av åkermark från ett större jordbruk till ett övergångsjordbruk.

Man synes vidare ej böra tillåta avstyckning av mark för sammanläggningsändamål från ett normjordbruk eller ett basjordbruk, om avstyckningen skulle medföra en försvagning av detta jordbruk.

Vad slutligen angår sådana jordbruk, som ligga under basjordbrukets nivå, torde frågan, i vad mån man bör tillåta överföring av mark från ett sådant jordbruk till ett annat, böra avgöras från fall till fall med hänsyn till de konsekvenser densamma skulle ha för de båda jordbrukens lönsamhet och möjlighet att bestå. Ett fall, då en sådan överföring ofta torde vara lämplig, är, såsom tidigare påpekats, det att man genom att avstycka åkerjord från ett övergångsjordbruk förvandlar detta till ett stödjordbruk och genom att lägga den avstyckade marken till ett annat övergångsjordbruk av det sistnämnda skapar en brukningsdel, som har möjlighet att bestå på lång sikt.

KAPITEL 9.

Den inre rationaliseringen.

När äro inre rationaliseringsåtgärder önskvärda ur det allmännas synpunkt?

Huvudsyftet med den inre rationalisering, som bör ske inom jordbruket, måste vara att förbilliga produktionen och på så sätt möjliggöra en höjning av jordbruksbefolkningens inkomstnivå respektive en minskning av det allmännas kostnader för stödet åt jordbruksnäringen.

I enlighet härmed bör i allmänhet en förutsättning för att en ifrågasatt förbättringsåtgärd beträffande brukningsdels jord eller byggnader skall anses önskvärd ur det allmännas synpunkt vara, att åtgärden jordbruksekonomiskt sett kan bedömas bli lönsam. Vid en dylik bedömning har man att fästa sig ej blott vid den ökning i bruttoavkastningen från brukningsdelen, som kan antagas bli en följd av rationaliseringsåtgärden, utan även vid den inverkan åtgärden eljest kan få på brukningsdelens driftsekonomi, exempelvis på så sätt, att den möjliggör ett bättre utnyttjande av arbetskraften å brukningsdelen eller en minskning av arbetskraftsåtgången eller eljest av produktionskostnaderna eller en lämpligare avvägning mellan olika grenar av jordbruksproduktionen. Bedömningen bör kort sagt gå ut på, om åtgärden kan antagas bli en i vart fall på lång sikt lönande placering av kapital i jordbruksdriften.

Det spelar vid denna bedömning ingen roll, om kostnaden för förbättringsåtgärden till större eller mindre del skall bestridas av allmänna medel. (En annan sak är att det, om tillskott av allmänna medel i form av lån eller bidrag till företaget ej ifrågasättes, icke torde vara nödvändigt eller ens lämpligt, att det allmänna skall ingripa för att hindra vidtagandet av icke lönsamma förbättringsåtgärder.)

I viss utsträckning böra emellertid med hänsyn till allmänna ekonomiska synpunkter eller sociala synpunkter åtgärder för inre rationalisering anses önskvärda för det allmänna, även om åtgärderna rent jordbruksekonomiskt sett ej kunna bedömas bli fullt lönsamma.

Vad angår de allmänna ekonomiska synpunkterna vill jordbrukskom-

mitten erinra om att enligt den ståndpunkt, som kommittén intagit i fråga om riktlinjerna för den yttre rationaliseringen på lång sikt, många brukningsdelar böra bestå, oaktat själva jordbruksdriften vid dem på lång sikt ej kan beräknas uppnå full lönsamhet. Här avses alla de brukningsdelar, vilka bli hänförliga till grupperna bestående småbruk och kombinerade jordbruk, d. v. s. sådana brukningsdelar, där åkerarealen visserligen är för liten för att jordbruket skall kunna beräknas uppnå basjordbrukets rationaliseringsgrad, men där kombinationen av jordbruket och andra förvärvskällor i och för sig är lämplig och kan väntas ge brukaren en skälig bärgning. Detta förhållande medför, att åtskilliga åtgärder för inre rationalisering — vilka skulle ha varit lönsamma ur rent jordbruksekonomisk synpunkt, om de vidtagits å ett basjordbruk — ej framstå som lönsamma ur denna synpunkt, om de vidtagas å brukningsenheter, där själva jordbruket ligger under basjordbrukets nivå. Som exempel härpå kan nämnas åtgärder för uppförande eller ombyggnad av ekonomibygnader. Vad angår basjordbruket har det förutsatts, att prisstödet åt jordbruksnäringen skall avvägas så, att avkastningen av ett dylikt jordbruk, sedan brukaren erhållit skälig arbetslön, skall förslå till förräntning och avskrivning av det i ekonomibygnaderna investerade kapitalet. Med hänsyn bland annat till att byggnadskostnaderna bli proportionsvis mer betungande vid de mindre jordbruken kan man däremot ej räkna med att avkastningen av ett jordbruk, som ligger under basjordbrukets nivå, skall förslå både till att betala dylik arbetslön och till att förränta och avskrika byggnadskapitalet. Investering av kapital i ekonomibygnader å bestående småbruk eller kombinerade jordbruk kan följaktligen ur rent jordbruksekonomiska synpunkter bli en ej fullt lönsam åtgärd.

Man kan emellertid ej på grund härav säga, att en förbättringsåtgärd på ifrågavarande jordbruk, vilken ej är fullt lönsam rent jordbruksekonomiskt sett, därmed även är mindre önskvärd ur det allmännas synpunkt. Då man anser, att ifrågavarande brukningsdelar böra få bestå på lång sikt, är ju skälet härtill det, att kombinationen mellan jordbruk och andra förvärvskällor anses vara en kombination, som är lämplig med hänsyn till näringslivet i orten och varaktigt bör kunna ge brukaren en inkomst, motsvarande den, som jämförliga befolkningsgrupper erhålla. Vad som brister i full lönsamhet hos själva jordbruket kompenseras därav, att jordbruket garanterar brukaren en viss sysselsättning och inkomst eller (beträffande stödjordbruken) därigenom att jordbruket utgör en bisyssla vid sidan av den egentliga förvärvskällan och ger honom en biinkomst, som han eljest icke kunnat påräkna. Med hänsyn till nu anförda förhållanden kan man ej bedöma lämpligheten av en viss förbättringsåtgärd å en sådan brukningsdel, som nu avses, enbart med hänsyn till om densamma framstår som lönsam ur rent jordbruksekonomiska synpunkter. Man bör i stället överväga, om åtgärden över huvud taget med hänsyn till jordbrukets samband med andra förvärvs-

källor framstår såsom motiverad ur allmänt ekonomiska synpunkter. Är så fallet, bör förbättringsåtgärden anses önskvärd även ur det allmännas synpunkt.

Det torde ligga i öppen dag, att vad nu sagts ej får tolkas så, att man vid bedömningen av om en viss förbättringsåtgärd å en sådan brukningsdel, som nu avses, är önskvärd eller ej, får helt bortse från de jordbruks-ekonomiska synpunkterna. För att åtgärden skall kunna anses motiverad ur allmänt ekonomiska synpunkter måste den kunna beräknas i det långa loppet vara till förmån för brukaren, om man tar hänsyn till den inverkan den kan få på hans ekonomi och sysselsättningsmöjligheter.

De sociala synpunkterna få betydelse främst då det blir fråga om åtgärder för att förbättra ställningen för övergångsjordbrukens innehavare. På lång sikt bör en rationalisering av övergångsjordbruken genomföras dels genom sådana inre rationaliseringsåtgärder, som rent jordbruksekonomiskt räknat äro lönsamma eller som eljest kunna anses motiverade ur allmänt ekonomiska synpunkter, dels, i den mån dylika åtgärder ej äro tillräckliga, genom yttre rationalisering enligt de riktlinjer, som ovan angivits. Däremot synes man ej böra tänka sig, att denna rationalisering skall ske genom inre förbättringsåtgärder, vilka vid en bedömning ur ekonomisk synpunkt framstå som olämpliga. I den mån innehavarna av övergångsjordbruken på kortare sikt kunna av sociala skäl anses vara i behov av särskilt stöd, synes detta stöd så långt möjligt böra lämnas genom stödåtgärder, vilka ej äro direkt sammankopplade med rationaliseringsprogrammet. I stort sett bör man alltså vid bedömningen av vilka rationaliseringsåtgärder, som böra anses önskvärda ur det allmännas synpunkt, bortse från de i det speciella fallet föreliggande sociala synpunkterna och i stället ge sistnämnda synpunkter tillbörlig hänsyn vid utformningen av från rationaliseringsarbetet fristående stödåtgärder åt den nuvarande generationen av innehavare av övergångsjordbruk.

I vissa speciella fall torde man dock böra beakta sociala synpunkter även vid utformningen av rationaliseringsprogrammet. Man får räkna med att i många fall ekonomibyggnaderna på nu befintliga övergångsjordbruk komma att bli överflödiga, sedan den planerade yttre rationaliseringen genomförts. Med hänsyn till det betydande kapital, som ekonomibyggnaderna representera, synes det i allmänhet angeläget, att man ej investerar nytt kapital i sådana byggnader, som efter en övergångstid kunna bli överflödiga. Emellertid torde det i en del av dessa fall vara ofrånkomligt att vissa förbättringsåtgärder vidtagas, även om dessa åtgärder ej kunna anses lönande ur ekonomisk synpunkt. Här avses sådana fall, där en brukare av ett övergångsjordbruk kan beräknas komma att sitta tämligen lång tid å sin brukningsdel, innan en planerad sammanslagning av brukningsdelen med en annan fastighet kan tänkas komma till stånd, och vissa förbättringsåtgärder å ekonomibyggnaderna äro nödvändiga för att jordbrukaren skall kunna

fortsätta med sitt jordbruk under denna övergångstid. I regel torde i dylika fall de sociala synpunkterna böra tillmätas sådan betydelse, att förbättrings-åtgärderna få anses önskvärda ur det allmännas synpunkt. De sociala synpunkterna göra sig givetvis starkast gällande under den nuvarande brukarens tid och gälla då oavsett om brukningsdelen enligt planerna för den yttre rationaliseringen i fortsättningen bör användas för jordbruk eller ej. Även om brukningsdelen enligt rationaliseringsplanerna bör såsom jordbruksfastighet sammanläggas med annan brukningsdel, är det emellertid ej säkert, att förhållandena beträffande den andra brukningsdelen äro sådana, att sammanläggningen lämpligen kan genomföras vid den tidpunkt, då den första brukningsdelen byter ägare. Man får därför räkna med att det i en hel del fall kan vara med rationaliseringsorganens intresse förenligt, att självständig jordbruksdrift uppehålls å ett övergångsjordbruk även viss tid efter det den nuvarande brukaren frånträtt densamma. I dylika fall får det anses önskvärt ur det allmännas synpunkt, att man rustar upp ekonomibyggnaderna så att de äro i användbart skick ända till dess övergångsjordbruken enligt rationaliseringsorganets uppfattning bör disponeras för den yttre rationaliseringens genomförande.

Observeras bör i alla här avsedda fall, att man ej på ekonomibyggnaderna nedlägger kostnader, som äro onödigt stora med hänsyn till driften av brukningsdelen under övergångstiden och bli onyttiga, sedan sammanslagningen skett. Kan det ej antagas, att ekonomibyggnaderna å brukningsdelen skola komma till användning efter den planerade sammanslagningen, bör man sålunda ej göra reparationerna mer omfattande än som erfordras för driften under tiden till dess sammanslagningen kan ske.

Sammanfattningsvis synes alltså kunna sägas, att ur det allmännas synpunkt följande inre förbättringsåtgärder äro önskvärda, nämligen

1) *dels* förbättringsåtgärder, som ur jordbruksekonomisk synpunkt kunna anses som lönsamma,

2) *dels* förbättringsåtgärder, som ej ur jordbruksekonomisk synpunkt kunna anses fullt lönsamma, under förutsättning antingen

a) att åtgärderna vidtagas å brukningsdel, vilken enligt riktlinjerna för den yttre rationaliseringen bör bestå på lång sikt, och med hänsyn till övriga förvärvskällor å brukningsdelen eller till dennas sammanhang med näringslivet i orten framstå såsom motiverade ur allmänt ekonomiska synpunkter, eller

b) att åtgärderna visserligen avse ekonomibyggnader å en brukningsdel, som enligt planerna för den yttre rationaliseringen ej bör bestå som självständig brukningsdel, men äro nödvändiga för att ekonomibyggnaderna skola kunna hållas i användbart skick under den nuvarande brukarens tid eller till den senare tidpunkt, då brukningsdelen enligt rationaliseringsorga-

nets bedömande bör disponeras för den yttre rationaliseringens genomförande.

I det följande betecknas för korthetens skull, ehuru ej fullt korrekt, de under 1) och 2 a) angivna fallen såsom *lönsamma rationaliseringsåtgärder* samt

de under 2 b) angivna fallen såsom av *sociala skäl önskvärda rationaliseringsåtgärder*.

I vad mån bör staten medverka till utförande av inre rationaliseringsåtgärder?

Innebörden av den fulla lönsamhet, som bör eftersträvas inom jordbruket, har ovan angivits vara, att avkastningen av det jordbruk, som uppfyller vissa bestämda fordringar i rationaliseringshänseende, skall förslå till att *dels* ge brukaren en skälig ersättning för utfört arbete, *dels* medge förräntning och avskrivning av det i jordbruket investerade kapitalet.

Vad angår de lönsamma rationaliseringsåtgärderna kan det synas, som om det beträffande dessa knappast skulle finnas något behov av att det allmänna genom ekonomiskt stöd i en eller annan form skulle främja rationaliseringsåtgärden. Då åtgärden förutsättes skola vara lönsam, borde ju den fördel åtgärden kommer att medföra för den enskilde jordbrukaren utgöra en tillräckligt kraftig drivfjäder för att densamma skall komma till stånd. Ett dylikt resonemang torde dock icke vara hållbart. Till att börja med är att märka, att bedömningen av åtgärdens lönsamhet förutsättes skola ske på lång sikt, och att åtgärden kan utfalla mindre förmånligt för jordbrukaren, om man ser saken på kortare sikt. Det kan sålunda inträffa, att en rationaliseringsåtgärd, ehuru densamma på lång sikt sett kan antagas bli lönsam, likväl kan te sig ekonomiskt oförmånlig eller av tvivelaktigt värde ur den nuvarande brukarens synpunkt. Om en jordbrukare räknar med att han inom en ej allt för avlägsen framtid skall avhända sig sin fastighet, kan det exempelvis ofta framstå som tvivelaktigt för honom, om han har utsikt att få igen kostnaden för en viss rationaliseringsåtgärd i form av förbättrad driftsekonomi under den återstående brukningstiden eller i form av förhöjd köpeskilling vid försäljning av fastigheten. En annan omständighet, som gör att den enskilde jordbrukaren kan draga sig för att vidtaga önskvärda rationaliseringsåtgärder, är att dessa understundom ej kunna beräknas ge något nämnvärt utbyte förrän viss tid förflutit från det åtgärden vidtogs. Under mellantiden blir jordbrukaren då belastad med ränteutgifter utan motsvarande inkomstökning, vilket särskilt för mindre väl situerade jordbrukare kan verka avhållande. Det bör även framhållas, att det lätt kan framstå såsom ovisst för den enskilde jordbrukaren, om prisutveck-

lingen beträffande jordbrukets produkter i fortsättningen kommer att bli sådan, att åtgärden kan antagas bli lönsam, och att det därför kan bli nödvändigt att det allmänna lämnar jordbrukarna en viss stimulans för att dessa skola våga sig på att vidtaga dylika åtgärder.

Vad särskilt angår rationaliseringsåtgärder å övergångsjordbruk förtjänar det understrykas, att det här ofta kan hända, att den avsedda lönsamheten av åtgärden ej kommer att framträda, förrän brukningsdelen genom yttre rationaliseringsåtgärder förvandlats till ett fullt bärkraftigt jordbruk. Detta gäller särskilt i sådana fall, där utformningen av den inre rationaliseringsåtgärden påverkats av planerna på yttre rationalisering av brukningsdelen och där kostnaden för den inre rationaliseringsåtgärden med hänsyn härtill blivit större än som skulle ha blivit fallet, om åtgärden planlagts och utförts enbart med tanke på brukningsdelens dittillsvarande storlek. Som exempel härpå kan nämnas det fall, att man vid ombyggnad av en brukningsdels ekonomibygnader avväger byggnadernas storlek så, att de skola förslå även sedan brukningsdelen utvidgats genom sammanläggning med en angränsande fastighet.

Nu anförda omständigheter torde medföra, att det, för att den avsedda rationaliseringen av det svenska jordbruket skall komma till stånd inom överskådlig tid, blir nödvändigt, att staten i viss utsträckning genom lån eller bidrag i en eller annan form underlättar finansieringen av inre rationaliseringsåtgärder och stimulerar till utförande av dylika åtgärder även i sådana fall, där åtgärder i och för sig kunna bedömas bli lönsamma på lång sikt.

Om det sålunda redan beträffande sådana inre rationaliseringsåtgärder, som på lång sikt kunna bedömas bli lönsamma, torde föreligga ett starkt behov av att staten skall vara ekonomiskt verksam för att främja desamma, blir behovet av dylikt biträde från statens sida givetvis än större i fråga om de av sociala skäl önskvärda inre rationaliseringsåtgärder.

Till sådana åtgärder, som ej ovan betecknats såsom lönsamma och som ej heller enligt vad ovan anförts av vissa sociala skäl äro önskvärda ur det allmännas synpunkt, bör staten däremot principiellt ej lämna någon medverkan.

Regler för statens ekonomiska medverkan till inre rationalisering.

Den ekonomiska medverkan, som staten bör lämna till utförande av inre rationaliseringsåtgärder, synes, i anslutning till vad ovan anförts, lämpligen böra ske dels i form av en låneverksamhet, vilken skall ha till syfte att underlätta finansieringen av dylika åtgärder, dels i form av en bidragsverksamhet, vilken skall ha till ändamål att stimulera till utförande av dylika åtgärder i sådana fall, där på grund av jordbrukets låga lönsamhetsgrad och brukarens ekonomiska ställning eller av andra skäl en särskild stimu-

lans från statens sida kan anses påkallad för att rationaliseringsåtgärderna skola komma till stånd.

Statens ekonomiska medverkan till inre rationalisering sker för närvarande i form av lån och bidrag till ett flertal olika slag av rationaliseringsåtgärder. De nuvarande bestämmelserna på detta område äro emellertid i olika hänseenden mindre tillfredsställande. Sålunda råder en viss dualism därigenom att låne- och bidragsverksamheten är uppdelad på flera olika organ, av vilka de viktigaste äro egnahemsorganen och hushållningssällskapen. Ej heller äro låne- och bidragsformerna enhetliga.

Det synes angeläget att man, då man skall utforma riktlinjer för den inre rationaliseringen i stort, även söker skapa regler för statens ekonomiska medverkan på detta område, som äro så enhetliga och ändamålsenliga som möjligt. Jordbrukskommittén har därför ansett sig böra framlägga förslag även rörande formerna för statens låne- och bidragsverksamhet i samband med den inre rationaliseringen.

Jordbrukskommitténs förslag på denna punkt innebär, att all statens låne- och bidragsverksamhet för den inre rationaliseringen inom ett visst område skall omhänderhavas av ett och samma organ, samt att formerna för låne- och bidragsverksamheten skola vara i huvudsak desamma för alla slag av inre rationaliseringsåtgärder. Vad formerna för sagda verksamhet angår föreslår kommittén, att det allmänna skall utlämna dels *amorteringslån*, dels *avskrivningslån*.

Amorteringslånen äro endast avsedda att underlätta finansieringen av rationaliseringsåtgärderna. Lånen skola löpa med ränta och återbetalas efter viss tid. De böra i princip stå öppna för samtliga jordbrukare, oavsett deras förmögenhetsställning och storleken av deras brukningsenheter. Amorteringslån bör kunna utgå med ett belopp, motsvarande hela den beräknade kostnaden för förbättringsåtgärden. För amorteringslån skall ställas tillfredsställande säkerhet.

Avskrivningslånen åter böra i princip utgå endast till innehavarna av sådana jordbruk, vilka ligga under eller på basjordbrukets nivå, och sålunda ej till jordbruk med högre rationaliseringsgrad än basjordbrukets. I praktiken bör gränsdragningen normalt ske genom fastställande av en arealgräns. Denna arealgräns har jordbrukskommittén ansett böra bestämmas till 20 hektar. Avskrivningslån bör dock kunna utlämnas även till jordbrukare, vilkas brukningsenheter ligga över denna arealgräns men äro så beskaffade, att de ur lönsamhetssynpunkt äro jämförliga med jordbruk under arealgränsen. Avskrivningslån bör vidare ej utgå till jordbrukare, vars brukningsenhet ligger inom arealgränsen, om jordbrukaren har sådan ekonomisk ställning, att han tydligen ej är i behov av dylikt lån. Avskrivningslånen äro i realiteten avsedda att utgöra ett bidrag från statens sida, och låneformen väljes främst för att ge staten möjlighet att kontrollera medlens användning och förhindra missbruk av uppburna medel. Under normala förhållan-

den skall brukaren därför ej återbetala avskrivningslån utan detta skall avskrivnas efter viss tidrymd. Tillfredsställande säkerhet bör i allmänhet fordras även för avskrivningslån, men de lånebeviljande organen böra ha ganska fria händer att avstå från kravet på dylik säkerhet, om det erbjuder svårigheter för låntagaren att ställa sådan säkerhet och risk för missbruk av medlen ej föreligger. Avskrivningslån bör — liksom för närvarande i allmänhet är fallet med de bidrag till förbättringsåtgärder, vilka utlämnas genom hushållningssällskapen — som regel kunna utgå högst med vissa procent av den beräknade kostnaden för förbättringsåtgärden. Detta procenttal bör dock endast ha karaktären av en norm för de lånebeviljande myndigheterna, och dessa böra ha befogenhet att i vissa fall under- eller överskrida detsamma. Sålunda bör det kunna anses befogat att sänka avskrivningslånets belopp, då fastighetens areal är så stor, att fastigheten ligger nära arealgränsen, eller då brukarens ekonomiska ställning är sådan, att han ligger nära den kategori, som utestänges från avskrivningslån genom bestämmelserna om behovsprövning. Det kan även tänkas lämpligt att sänka lånebeloppet under vad som skolat utgå enligt normen, då den planerade rationaliseringsåtgärden kan antagas komma att bli särskilt lönande och behovet av stimulans från det allmännas sida därför är relativt ringa. Höjning av lånebeloppet bör kunna komma i fråga, då åtgärden på grund av planerna på yttre rationalisering i enlighet med rationaliseringsorganens önskemål utföres på ett sådant sätt, att den drar större kostnader än som eljest varit nödvändigt. Höjningen bör då principiellt vara så stor, att brukaren får kompensation för sådana merutgifter, som han ej kan beräknas återvinna efter den yttre rationaliseringens genomförande. Uppföres en ekonomibyggnad med hänsyn till en av rationaliseringsorganen planerad utökning av brukningsdelen större än som eljest skulle varit behövt, bör sålunda brukaren kunna genom höjning av avskrivningslånet få kompensation för de ränteutgifter och andra utgifter, som belöpa på ökningen av byggnadskostnaden under tiden till dess rationaliseringen kan antagas bli genomförd. I nu gällande bestämmelser finnes som regel vid sidan av den procentuella maximeringen en maximering i kronor per hektar av den mark, som beröres av rationaliseringen, eller per företag. En dylik maximering synes vara av värde, främst därigenom att den underlättar behandlingen av ärendena för de lånebeviljande myndigheterna. Den torde därför böra finnas även i fortsättningen, dock ej såsom en absolut maximigräns utan som en hjälpregel, vilken anger de belopp, varmed avskrivningslån *normalt* högst bör utgå.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning kan man lämpligen som procentuell norm för de belopp, varmed avskrivningslån till täckdikningsföretag skola utgå, kunna sätta 25 procent av den beräknade kostnaden. Vad angår avskrivningslån för nyodling, stenröjning, jordkörning och avloppsförbättring har kommittén ansett att, med hänsyn till de skiftande förhållanden,

som här föreligga, möjlighet bör finnas för lantbruksnämnderna att bevilja avskrivningslån upp till 60 procent av den beräknade kostnaden, men att man vid beräkningen av medelsbehovet bör kunna utgå från att avskrivningslån för dylikt ändamål i genomsnitt skola uppgå till omkring 40 procent av den beräknade kostnaden. För andra jordförbättringsåtgärder än de nu nämnda, t. ex. anläggande av ägovägar, synes avskrivningslån böra utgå efter samma grunder som avskrivningslån för täckdikning.

De lånegränser i kronor per hektar eller per företag, som böra fastställas vid sidan av dessa procentuella gränser, böra bestämmas så, att de skola motsvara 25 respektive 60 procent av den normala kostnaden för dylika åtgärder. Med hänsyn till önskvärdheten av att lånegränserna i kronor per hektar eller per företag lätt skola kunna ändras vid inträffande förändringar i kostnadsnivån har det synts kommittén lämpligast, att det skall få ankomma på Kungl. Maj:t eller det centrala rationaliseringsorganet att utfärda bestämmelser i detta hänseende. På grund av svårigheten att i nuvarande läge överblicka kostnadsutvecklingen ens för den närmaste tiden har kommittén ej heller ansett sig böra framlägga något förslag rörande ifrågavarande lånegränser i kronor per hektar eller per företag.

Med hänsyn till att kostnaderna för ekonomibyggnader bli proportionsvis allt mer betungande, ju mindre brukningsdelen är och ju lägre lönsamhetsgrad jordbruket utvisar, har det synts jordbrukskommittén önskvärt, att bestämmelserna om avskrivningslån till förbättring av brukningsdels ekonomibyggnader skola utformas så, att lånen skola kunna utgå med proportionsvis något högre belopp för de mindre av de bidragsberättigade brukningsdelarna än för de större bland dessa. (Med förbättring av brukningsdels ekonomibyggnader avses här och i det följande även mera genomgripande ombyggnader samt nybyggnader.)

Man kan emellertid då ej tänka sig att i varje särskilt fall bestämma procentsatsen för avskrivningslånet enbart med hänsyn till kostnaden för en enstaka förbättringsåtgärd, för vilken lån sökes. Kostnaden för en enstaka förbättringsåtgärd behöver nämligen ej stå i proportion till brukningsdelens storlek. Däremot bör man komma till riktigare resultat, om man sammanlägger kostnaderna för de förbättringsåtgärder, som vidtagas å en brukningsdel under en relativt lång tidrymd. Gör man denna tidrymd tillräckligt lång, måste det komma att genomsnittligt föreligga en ganska nära överensstämmelse mellan brukningsdelens storlek och det totala nybyggnadsbehovet å brukningsdelen, å ena, samt kostnaderna för förbättringsåtgärder, å andra sidan.

Jordbrukskommittén har i anslutning till dessa synpunkter och av skäl, som närmare angivas i kapitel 18, funnit sig i fråga om avskrivningslån för förbättringsåtgärder å ekonomibyggnader böra föreslå, att dylika lån till en viss brukningsdel under en period av i regel 25 år normalt skola kunna utgå med 25 procent av den beräknade kostnaden upp till en sammanlagd

kostnadssumma av 10 000 kronor samt därutöver normalt med 15 procent av den beräknade kostnaden för förbättringsåtgärderna, normalt dock högst med sammanlagt 5 000 kronor under hela perioden.

Eftersom den önskade differentieringen av avskrivningslånens storlek i förhållande till bruksdelarnas storlek här skall vinnas genom en gradering av bidragsprocenten i förhållande till kostnaderna för förbättringsåtgärderna, har det i detta fall — i motsats till vad som varit förhållandet beträffande avskrivningslån till jordförbättringsåtgärder — varit nödvändigt för kommittén att direkt ange vissa absoluta belopp. Kommittén vill i anledning härav framhålla, att de angivna beloppen ha föreslagits med utgångspunkt från nuvarande kostnadsnivå. Om byggnadskostnaderna skulle undergå någon mera avsevärd förändring, bör frågan om dessa belopp upptagas till omprövning.

En vägledande synpunkt vid den närmare utformningen av bestämmelserna rörande amorteringslån och avskrivningslån har för jordbrukskommittén varit, att man ej bör ha stela bestämmelser, vilka skulle tvinga rationaliseringsorganen att handlägga alla ärenden efter en viss mall, utan att bestämmelserna böra vara sådana, att de inom vissa gränser ge rationaliseringsorganen rätt stor frihet att anpassa låne- och bidragsvillkoren efter vad som i varje fall finnes mest lämpligt med hänsyn till den enskilde jordbrukarens förhållanden och för att främja rationaliseringsarbetet.

Rörande den närmare utformningen av jordbrukskommitténs förslag rörande amorteringslånen och avskrivningslånen må i övrigt här nämnas följande.

Amorteringslån skall kunna utgå med hela det belopp, som förbättringsåtgärden beräknas kosta, utförd efter skälig standard. Tillfredsställande säkerhet skall ställas för lånet. Denna säkerhet bör normalt utgöras av in-teckning i fastigheten, men även annan säkerhet bör i vissa fall kunna komma in fråga. Såsom in-teckningssäkerhet skall kunna godtagas in-teckning ända upp till 100 procent av fastighetens uppskattade värde efter förbättringsåtgärdens utförande, om de lånebeviljande myndigheterna med hänsyn till lånesökandens ekonomiska ställning och personliga omständigheter anse detta påkallat och lämpligt.

Ränta skall i regel erläggas från tidpunkten för lånets lyftande. Om förbättringsåtgärden ej kan väntas få omedelbar effekt i form av förbättrad driftsekonomi, samt med hänsyn härtill och till brukarens ekonomiska ställning ett erläggande av ränta redan från början måste anses bli betungande för brukaren, skola de lånebeviljande organen (lantbruksnämnderna) dock i samband med beviljandet av lånet kunna medge låntagaren ränteuppskov under högst 2 år. Vid dylikt ränteuppskov lägges den ränta, som belöper på uppskovstiden, till det kapital, som sedan skall amorteras.

Amorteringarna behöva ej börja omedelbart efter lånets lyftande, utan en amorteringsfri tid av högst 5 år från lånets lyftande skall kunna medges.

Amorteringstiden bör ej vara bestämd på förhand utan det bör läggas i lantbruksnämndernas hand att bestämma densamma under beaktande av lånebeloppets storlek samt brukarens förmåga att verkställa amorteringar. Längre amorteringstid än 25 år bör dock ej medges. Det förutsättes vidare, att rationaliseringsorganen endast komma att använda vissa typer av amorteringslån, exempelvis bestämma amorteringstiden till jämna 5-tal år.

Uppdelning av amorteringslån i stående del och amorteringsdel bör ej vara obligatorisk, utan amorteringen bör tvärtom som regel avse hela lånet. Lantbruksnämnderna böra dock ha befogenhet att, då så med hänsyn till omständigheterna finnes befogat, verkställa dylik uppdelning. Denna uppdelning synes då efter mönster av egnahemslånebestämmelserna kunna ske så, att till den stående delen får hänföras den del av lånet, för vilken säkerheten utgöres av inteckning, liggande inom 60 procent av fastighetens värde.

Amorteringslån bör som regel kvarstå även då den belånade fastigheten övergår till ny ägare, men lantbruksnämnden bör dock ha befogenhet att i dylikt fall uppsäga lånet till återbetalning. Sådan uppsägning kan tänkas böra ske särskilt då överlåtelsen medför risk för försämring av säkerheten eller då ett fortsatt tillhandahållande av lån åt den nye ägaren skulle stå i strid med de principer, som tillämpas vid utlämnande av nya lån.

För *avskrivningslån* skall som regel ställas tillfredsställande säkerhet, men lantbruksnämnden bör i vissa fall kunna avstå från kravet på dylik säkerhet. Avskrivningslån skall löpa utan ränta och amortering. Lånet skall normalt avskrivas med $\frac{1}{5}$ om året från och med sjätte till och med tionde året efter utlämnandet. Övergår fastigheten ej till ny ägare före den tidpunkt, då lånet skall avskrivas, inträder skyldighet att återbetala lånet endast om lånet ej använts för det ändamål, till vilket det beviljats, eller om det företag, till vilket lånet lämnats, ej underhålles på ändamålsenligt sätt. Då fastigheten överlåtes till ny ägare före avskrivningstidens utgång, skall lantbruksnämnden äga befogenhet ålägga säljaren att återbetala vad som vid tiden för överlåtelsen kan återstå å lånet. Dylik återbetalningsskyldighet bör dock i regel åläggas säljaren, endast om det är uppenbart, att säljaren sökt lånet i avsikt att genom detta göra sig vinst vid senare överlåtelse av fastigheten eller att ett eventuellt överpris å fastigheten är föranlett av den förbättringsåtgärd, för vilken lånet beviljats.

De nu föreslagna låneformerna böra som nämnts principiellt tillämpas i fråga om all statens verksamhet för främjande av den inre rationaliseringen. De böra sålunda ersätta de bestämmelser, som nu gälla angående hushållningssällskapens förmedling av lån och bidrag till nyodling, stenröjning, jordkörning, täckdikning, avloppsförbättring, ladugårdsförbättring och förbättring av gödselstäder. De böra vidare även ersätta den långivning, som sker genom egnahemsorganen i syfte att främja inre rationalisering.

Från regeln, att de ovan föreslagna låneformerna böra tillämpas beträf-

fande all statens verksamhet för främjande av den inre rationaliseringen, har jordbrukskommittén dock ansett ett undantag böra göras. Detta undantag avser den statliga låne- och bidragsgivningen till torrlägningsföretag. Med hänsyn till de speciella förhållanden, som äro förknippade med dylika företag, har jordbrukskommittén ej ansett det möjligt att i allo tillämpa de ovan föreslagna låneformerna även på sistnämnda verksamhet. Kommittén anser tvärtom, att de bestämmelser, som nu gälla angående lån och bidrag till torrlägningsföretag, böra bibehållas i stort sett oförändrade. Vissa mindre justeringar förordas dock i syfte att på en del punkter av huvudsakligen formell natur skapa större likhet med de bestämmelser, som föreslås för övriga grenar av den statliga verksamheten för inre rationalisering.

Enligt den gränsdragning, som jordbrukskommittén föreslagit mellan begreppen rationalisering av driftsförhållandena och inre rationalisering, skulle till rationalisering av driftsförhållandena hänföras bland annat sådana åtgärder som betesförbättring och siloanläggning. Såsom kommittén ovan anført, har kommittén ej ingått i behandling av frågan, om några ändringar böra vidtagas i gällande bestämmelser för verksamheten för rationalisering av driftsförhållandena. Åtgärder för betesförbättring och siloanläggning äro emellertid nära besläktade med jordförbättringsåtgärder respektive med åtgärder för förbättring av ekonomibyggnader. Kommittén vill därför framhålla, att man för vinnande av önskvärd likformighet synes böra tänka sig, att bestämmelserna om lån och bidrag till betesförbättring och siloanläggning skola ändras så, att formerna för statens medverkan till dylika åtgärder komma att så långt möjligt överensstämma med formerna för statens ekonomiska medverkan till den inre rationaliseringen.

KAPITEL 10.

Behandlingen av skogen i samband med jordbrukets rationalisering.

A. Allmänt rörande skogens betydelse i kombination med jordbruk.

Med den uppläggning av riktlinjerna för rationaliseringen av jordbruket, som skett i det föregående, kommer den utsträckning, i vilken inkomstkällor vid sidan av jordbruket på lång sikt kunna beräknas stå till buds för jordbruksbefolkningen, att bli av stor vikt vid den praktiska utformningen av rationaliseringsverksamheten. Omfattningen av dylika inkomstkällor kommer sålunda bland annat att bli avgörande för, i vilken utsträckning man bör söka bibehålla sådana brukningsdelar, där brukaren ej på lång sikt kan beräknas få så stor inkomst genom arbete å den egna brukningsdelen, att han enbart därigenom kan uppnå en inkomstnivå, som är jämförlig med andra befolkningsgruppers. Jordbrukskommittén har emellertid ej ansett sig kunna framlägga några förslag rörande de åtgärder, som böra vidtagas för att bevara de inkomstkällor av detta slag, som nu finnas för jordbruksbefolkningen, eller för att öppna nya sådana inkomstkällor för jordbruksbefolkningen. Då dessa frågor direkt beröra ett flertal andra näringsgrenar än jordbruket, har jordbrukskommittén inskränkt sig till att låta verkställa den i kapitel 8 och 16 nämnda utredningen på detta område.

På en punkt har jordbrukskommittén dock ansett sig ej kunna underlåta att i samband med utformandet av förslag till riktlinjer för den yttre rationaliseringen av själva jordbruket direkt ingå på frågan om bevarande eller skapande av inkomstmöjligheter för jordbruksbefolkningen vid sidan av jordbruket. Denna punkt avser jordbrukets inkomst av egen skog. Redan med hänsyn till att innehav av skog av gammalt i de skogrikare delarna av landet ansetts såsom ett naturligt och nödvändigt komplement till jordbruket, synes det nämligen ofrånkomligt, att man vid uppdragandet av riktlinjer för jordbrukets rationalisering även ingår på frågan, i vad mån denna rationalisering bör förenas med åtgärder i syfte att bereda skoglösa eller skogfattiga jordbruksfastigheter ökad tillgång på egen skog.

Ur ekonomisk synpunkt synes tillgången på egen skogsmark i främsta rummet kunna vara till gagn för en innehavare av en jordbruksfastighet genom att skogen kan bereda sysselsättningsmöjligheter och lämna en viss nettoavkastning, vilken utfyller brukarens inkomst av jordbruket eller av arbete utanför brukningsdelen.

Den egna skogens betydelse ur sysselsättningssynpunkt beror i främsta rummet på den utsträckning, i vilken brukaren kan få sysselsättning i det egna jordbruket eller utanför den egna brukningsdelen. Har brukaren full sysselsättning året runt i det egna jordbruket, behöver han tydligen ur sysselsättningssynpunkt ej därjämte ha tillgång till arbete i egen skog. Det samma är fallet, om brukaren visserligen ej har full sysselsättning året runt i det egna jordbruket men arbetstillgången utanför den egna brukningsdelen är så god, att han kan påräkna att få arbete även under de tider, då han ej är sysselsatt i sitt jordbruk.

När det gäller att bedöma den egna skogens betydelse ur sysselsättningssynpunkt får man emellertid ej uteslutande fästa sig vid brukarens möjligheter att få full sysselsättning i sitt jordbruk eller utanför den egna brukningsdelen. Är jordbruket så stort, att någon manlig arbetskraft utöver brukaren själv är och bör vara fast knuten vid jordbruket, uppkommer samma sysselsättningsproblem beträffande denna manliga arbetskraft som beträffande brukaren själv. För det ekonomiska resultatet av jordbruksdriften är det ju av vikt, att all den till jordbruket fast knutna arbetskraften kan beredas effektiv sysselsättning under hela den tid, för vilken den uppbär ersättning. Betalar brukaren full lön under hela året åt en anställd, måste han alltså, för att jordbrukets lönsamhet ej skall äventyras, söka att effektivt utnyttja den anställdes arbetskraft.

Vid bedömningen av den egna skogens värde ur sysselsättningssynpunkt måste man slutligen fästa avseende ej blott vid möjligheterna att sysselsätta den mänskliga arbetskraften utan även vid möjligheterna att sysselsätta jordbrukets dragare under de tider av året, då de ej behövas i jordbruket. Kunna dragarna under dessa tider utföra arbete på annat håll, behöver jordbruket endast belastas med en del av de årliga kostnaderna för dragarna och kommer alltså att utvisa ett bättre driftsresultat än om det måste bära hela årskostnaden för dem.

Uppenbart är, att det i trakter, där tillgången på arbete utanför den egna brukningsdelen är knapp, är av stort värde ur sysselsättningssynpunkt för brukaren att ha tillgång till en viss egen skogsareal. (Vad här och i det följande sägs om brukaren gäller även den manliga arbetskraft i övrigt, som är och bör vara fast knuten till brukningsdelen.) Något mer tveksamt kan vara, hur man i de trakter, där brukarna ha god tillgång på arbete utanför den egna brukningsdelen, bör bedöma värdet ur sysselsättningssynpunkt av att ha egen skog. Det har rörande denna fråga bland annat i den tidigare förda jordpolitiska debatten framhållits, att en jordbrukare i valet

mellan att erhålla arbete utanför den egna brukningsdelen och arbete av huvudsakligen skogsvårdande art å sin egen skog oftast torde föredraga det förra arbetet, eftersom detta i sin helhet ger en omedelbar kontant inkomst, medan arbetet i den egna skogen helt eller delvis endast lämnar inkomst i form av en på lång sikt ökad avkastning av skogen. Härtill kommer att det för en jordbrukare, som ej har någon körning å egen skog, ofta framstår som förmånligare att använda sina dragare för körning på främmande skog än att ägna sig åt huggning eller annat arbete på egen skog.

Även om vad nu sagts om jordbrukarnas benägenhet att använda sig av arbetstillfällen utanför den egna skogen skulle vara riktigt, bör det dock understrykas, att brukarna under vintern bli mer bundna vid den egna brukningsdelen, ju större deras jordbruk äro intill en viss gräns, därför att brukarna då själva måste sköta husdjuren. Detta förhållande medför, att många jordbrukare ha svårt att taga emot annat skogsarbete än sådant, som finnes å deras egen skog eller eljest å närbelägen skogsmark. Det synes vidare även bortsett härifrån obestriddigt, att tillgången på egen skog ur sysselsättningssynpunkt representerar ett betydande värde för brukaren. Sålunda har han då möjlighet att genom arbete i den egna skogen få sysselsättning under mellanperioder, då han ej har sysselsättning i sitt jordbruk och då körningar och huggningar på främmande skog ej kommit i gång eller äro slut. Även under vegetationsperioden, då han i allmänhet har arbete i det egna jordbruket, kunna uppkomma åtskilliga ströddagar, vilka kunna användas för arbete i den egna skogen. Dessutom har han genom sitt skogsinnehav en sysselsättningsreserv, som kan användas under sådana tider, då tillgången på arbete utom den egna brukningsdelen är knapp.

Vad först angår den egna skogens betydelse såsom sysselsättningsreserv i sådana fall, då en mera temporär knapphet på arbete utanför den egna brukningsdelen råder — här avses speciellt lågkonjunkturer — torde det visserligen förhålla sig så, att jordbrukarna i största möjliga utsträckning söka förlägga sina avverkningar till högkonjunkturperioderna och att man med hänsyn härtill ej kan vänta att, om arbetstillfällen utanför den egna brukningsdelen tryta, jordbrukarna skola igångsätta avverkningar å egen skog under lågkonjunkturerna. En jordbrukare, som har egen skog, kan emellertid under dylika tider, i brist på annan mera omedelbart lönande sysselsättning, nedlägga en hel del arbete å den egna skogen i form av bland annat skogsvårdande åtgärder vilka, även om de delvis ej skulle ge någon omedelbar avkastning, i realiteten innebära en investering, som förr eller senare bör komma till uttryck i form av höjt värde å samt ökad avkastning av skogen. Föreligger en mera permanent brist på arbetstillfällen i orten, vilken alltså ej gör sig gällande enbart under lågkonjunkturer, får givetvis den egna skogen än större betydelse såsom sysselsättningsreserv.

Vad åter särskilt angår den egna skogens värde såsom sysselsättningsreserv under ströddagar och mellanperioder, blir detta värde väsentligen be-

roende på, hur stor tid dessa ströddagar och mellanperioder sammanlagt representera samt på hur stora möjligheter, som finnas för jordbrukaren att även utan tillgång på egen skog få lönande arbete under dylika ströddagar och mellanperioder. Skulle arbetstillgången vara så god, att jordbrukaren i huvudsak kan beräkna att finna sysselsättning utanför den egna brukningsdelen under de tider, då han ej är bunden vid jordbruket, minskas uppenbarligen betydelsen för honom av att ha tillgång till egen skog. I så fall måste emellertid även förutsättas, att arbetstillfällena utanför brukningsenheten äro av mera permanent karaktär.

Vad härefter angår frågan, om innehav av egen skog kan antagas vara till gagn för en jordbrukare på så sätt, att skogen skall lämna en viss nettovinst, vilken utfyller brukarens inkomst av arbete i jordbruket eller utanför brukningsdelen, må följande framhållas. Den uppställda frågan gäller i själva verket, om man kan vänta sig att skogsbruket, sedan skälig ränta beräknats på det kapital skogen representerar, brukaren gottskrivits skälig ersättning för det arbete han nedlagt å skogen samt övriga omkostnader för skogen täckts, kommer att utvisa någon årlig vinst antingen i form av kontanter eller i form av ökad virkesmängd i skogen. Svaret på denna fråga måste givetvis i första hand bli beroende på storleken av det kapitalbelopp, för vilket man skall beräkna ränta.

Är den köpeskilling, som brukaren erlagt för skogen, så stor att den motsvarar kapitaliserade rotvärdet av den virkesmängd, som man på lång sikt kan beräkna att genomsnittligen uttaga ur skogen, eller har brukaren möjlighet att sälja skogen till dylikt pris, kan man knappast säga att skogsinnehavet, bortsett från de sysselsättningsmöjligheter det erbjuder, medför någon omedelbar ekonomisk fördel för brukaren. Detta resonemang äger emellertid giltighet endast under förutsättning att man kan räkna med konstant penningvärde och ränta samt oförändrat pris å skogsprodukter. Om penningvärdet skulle försämras eller räntenivån sjunka, är det sålunda klart, att det i fortsättningen kan visa sig ha varit ekonomiskt förmånligt för jordbrukaren att förvärva respektive behålla skogsmarken. Även om man anser det i hög grad önskvärt, att en försämring av penningvärdet skall kunna förhindras, torde man mot bakgrunden av den utveckling penningvärdet hittills undergått ej kunna bortse från eventualiteten av en dylik försämring. Vad angår prisutvecklingen å skogsprodukter bör vidare uppmärksammas möjligheten av att dessa produkter — bortsett från prishöjningar på grund av penningvärdets försämring — kunna stiga i värde till följd av framsteg vid förädlingen av desamma. Ej heller bör man förbise de utsikter, som finnas att genom förbättrad skogsvård höja skogsmarkens avkastningsförmåga.

Nu nämnda faktorer tillsammantagna göra att man enligt jordbrukskommitténs uppfattning, även då en brukare förvärvar skog till ett pris, motsvarande kapitaliserade rotvärdet av den beräknade årliga virkesavkast-

ningen, eller då en brukare, till vars fastighet hör skog, har möjlighet att sälja skogen till detta pris, bör räkna med att innehavet av skogen på lång sikt torde komma att visa sig ekonomiskt förmånligt för brukaren och att kombinationen av skogen och jordbruket sålunda — utöver det värde den har ur sysselsättningssynpunkt — även torde bli av direkt ekonomiskt värde för brukaren.

I detta sammanhang bör jämväl påpekas att, även om en jordbrukare, som förvärvat skog till komplettering av sitt jordbruk, ej skulle erhålla någon nettovinst från skogen till följd av att det pris han betalat för denna varit så högt, att det motsvarat rotvärdet av den årliga avkastningen, förhållandet likväl i regel torde ställa sig annorlunda för blivande ägare av brukningsdelen. Vid försäljning av en brukningsdel, som består av skog jämte ett i och för sig ej fullt lönsamt jordbruk, torde nämligen köpeskillingen i regel bestämmas med hänsyn till den avkastning, som sammanlagt kan påräknas från brukningsdelen.

Genom att skog knytes till ett i och för sig ej fullt lönsamt jordbruk skapar man sålunda, även om förvärvet ej skulle medföra någon direkt ekonomisk vinst för den ursprunglige förvärvaren utan eventuellt till och med någon förlust för denne, en brukningsdel, som i vart fall på lång sikt kan utgöra ett bärkraftigt kombinerat jordbruk.

På tal om skogens ekonomiska betydelse i kombination med jordbruk torde man slutligen ej heller böra förbise det värde det har för en jordbrukare att ha tillgång till ved och virke till husbehov. Redan den omständigheten, att han vid sin förbrukning av ved och husbehovsvirke endast behöver räkna med en kostnad, motsvarande producentpriset, innebär en ej oväsentlig fördel. Härtill kommer även den omständigheten, att jordbrukaren då kan tillvarataga avfall vid gallring och avverkningar på den egna skogen på ett helt annat sätt än som eljest blir möjligt, och på så sätt kan ekonomiskt nyttiggöra åtskilligt eljest värdelöst virke.

Jämte vad nu ur rent ekonomiska synpunkter sagts om skogens betydelse i en kombination av skogsbruk och jordbruk bör slutligen framhållas, att skogen i dylika kombinationer har en ingalunda oväsentlig betydelse såsom en reserv för jordbrukarna, ur vilken de kunna göra uttag vid sådana tillfällen, då de behöva större belopp för investering i jordbruksdriften, exempelvis för utförande av större byggnadsföretag. En förtänksam jordbrukare kan sålunda, genom att låta skogskapitalet tillväxa under en följd av år, lägga upp en reservfond att tillgripas i mån av behov. Det sparande, som underlåtenheten att årligen uttaga avkastningen innebär, kan visserligen ske även på annat sätt. Innehavet av en viss skogsareal, där skogskapitalet kan få tillväxa och användas på nu nämnt sätt, är emellertid rent faktiskt ägnat att stödja jordbruket, främst därför att utsikterna att en spareserv skall uppläggas och bevaras äro större om den har formen av tillväxt av skogen än om den skall uppläggas på annat sätt. Härtill kommer, att de

brukningsdelar, som ha en dylik reserv i skogen, i regel få en större ekonomisk stabilitet än de brukningsdelar, där brukaren för sin försörjning uteslutande eller till större delen är hänvisad till avkastningen av jordbruket, och där exempelvis en dålig skörd följaktligen lätt kan få allvarliga inverningar på brukarens ekonomiska ställning. Även om skogsinnehavet ej ur nu anförda synpunkter kan anses medföra någon omedelbar ekonomisk fördel för brukaren, synes alltså kombinationen av skog med jordbruk ur dessa synpunkter vara brukarna till avsevärt gagn.

Sammanfattningsvis kan sägas, att enligt jordbrukskommitténs uppfattning skogens värde i kombination med jordbruk till en början ligger däri, att skogen representerar en sysselsättningsgaranti för brukaren. Hur stor betydelse man i detta hänseende i varje särskilt fall bör tillmäta skogsinnehavet blir givetvis beroende på i vad mån brukaren behöver arbete utanför det egna jordbruket för att få full sysselsättning samt vilka sysselsättningsmöjligheter, som föreligga för brukaren utanför den egna brukningsenheten. Klart är emellertid, att det alltid måste vara av stort värde att ha tillgång till arbete å den egna brukningsdelen i sådan utsträckning, att beroendet av arbetstillfällen utanför denna blir det minsta möjliga, och detta i all synnerhet då brukaren på grund av sin bundenhet vid jordbruket ej har samma möjligheter som annan arbetskraft att taga arbete å annan ort.

Förutom den betydelse den egna skogen har ur sysselsättningssynpunkt är den egna skogen vidare av stor betydelse för i och för sig ej fullt lönsamma jordbruk därigenom att den åtminstone på lång sikt regelmässigt kan väntas ge brukaren ett visst tillskott till utjämnande av jordbrukets bristande lönsamhet ävensom därigenom att den ger brukaren tillgång till skogsprodukter till ett förmånligare pris än om desamma skolat inköpas i allmänna marknaden.

Slutligen har den egna skogen alltid ett ingalunda oväsentligt, ehuru ej i penningar direkt mätbart värde därigenom att den kan användas för uppläggande av en kapitalreserv och på så sätt ger jordbruksföretaget större ekonomisk motståndskraft och stabilitet.

Vad nu anförts om skogens betydelse i kombination med jordbruk bestyrkes av vad man erfarenhetsmässigt vet om den förbättring av försörjningsmöjligheterna, som en dylik kombination åstadkommer. Skogens betydelse såsom inkomstkälla för jordbruksbefolkningen belyses vidare siffermässigt i kapitel 20.

B. Komplettering av skoglösa eller skogfattiga jordbruk med skog.

Allmänna synpunkter.

Beträffande behandlingen av skogen i samband med den yttre rationaliseringen synes man böra skilja på olika fall. En fråga är sålunda, i vad mån man bör söka att vid jordbruket bevara den skog, som nu är förenad med detsamma, och en annan i vad mån man bör vidtaga åtgärder för att bereda skoglösa eller skogfattiga brukningsenheter ökad tillgång på skog. Vad den senare frågan angår bör man vidare skilja på de fall, då förstärkningen kan genomföras utan expropriation, och de fall, då expropriation måste ske, om förstärkningen skall komma till stånd.

Med hänsyn till det stora värde, som tillgång på egen skog ur ovan angivna synpunkter har för jordbruket, är det enligt kommitténs uppfattning angeläget, att det stöd för jordbruket, som den vid detta nu förenade skogen utgör, ej skall försvagas. Vid varje särskild jordbruksfastighet, som innehar skog, torde man alltså böra söka bevara denna, i den mån det kan anses erforderligt för att motväga eventuella brister i själva jordbrukets lönsamhet och bereda garantier för full sysselsättning åt den vid fastighetens jordbruk knutna arbetskraften ävensom för att kunna tjänstgöra som ekonomisk stabilisator å brukningsenheten. Skulle hela den till en viss jordbruksfastighet hörande skogsarealen ur nu angivna synpunkter ej anses behöfvig vid sagda jordbruksfastighet, torde man vidare, om frågan om avskiljande av en del av skogsarealen blir aktuell, i första hand böra medge sådant avskiljande endast om skogsarealen lägges till annan jordbruksfastighet i trakten, vilken ur sagda synpunkter är i behov av stöd. Ett avskiljande av skogen eller en del av denna såsom särskild fastighet torde i regel böra medgivas endast om ur nyssnämnda synpunkter behov av skogen ej föreligger för annan jordbruksfastighet i trakten.

Vid arbetet med yttre rationalisering av jordbruket är det emellertid i första hand ej frågan om ett bevarande vid jordbruket av den nu till jordbruket hörande skogen, som tilldrar sig intresse, utan frågan, vilka åtgärder, som eventuellt böra vidtagas för att bereda skoglösa eller skogfattiga brukningsdelar möjlighet att förvärva skog.

Jordbrukskommittén har tidigare på tal om den yttre rationaliseringen framhållit, att denna bland annat bör syfta dels till att skapa mer rationella brukningsdelar, dels till att bereda den vid jordbruket knutna befolkningen möjlighet till full och effektiv sysselsättning. Det har även framhållits, att man för tillgodoseende av speciellt den senare synpunkten bör vid den allmänna planläggningen av den yttre rationaliseringen inom ett visst område bland annat söka att få till stånd en viss balans mellan den bofasta arbetskraften i området och sysselsättningsmöjligheterna för denna

arbetskraft. I skogsbygderna blir det givetvis framför allt fråga om möjligheterna att få sysselsättning i skogen. Bedömningen av sysselsättningsmöjligheterna torde härvid böra avse de arbetstillfällena, som kunna beräknas stå till buds under normala förhållanden.

Om man vid nyssnämnda planering kommer till den uppfattningen, att arbetstillfällena i orten på lång sikt måste beräknas komma att understiga sysselsättningsbehovet för den befintliga bofasta befolkningen, bör man därför vidtaga åtgärder för att minska arbetskraftstillgången. Dessa åtgärder böra bland annat gå ut på att sammanlägga sådana brukningsdelar, vilkas brukare för sin försörjning äro nödsakade att i mera avsevärd utsträckning erhålla arbete utanför den egna brukningsdelen. I vissa fall kan även nedläggning av jordbruk tänkas äga rum. Genom denna sammanläggnings- och nedläggningsprocess åstadkommes ej blott en minskning av antalet av de brukare, vilka i större eller mindre utsträckning för sin försörjning äro beroende av arbetstillfällena utanför det egna jordbruket, utan även en minskning av de återstående brukarnas behov av sysselsättning utanför den egna brukningsdelen. Den utvidgning av de kvarvarande brukarnas fastigheter, som blir en följd av att vissa brukningsdelar upphöra att bestå som självständiga jordbruk, bör nämligen medföra en ökning av sysselsättningsmöjligheterna å de brukningsdelar, som kvarstå efter den yttre rationaliseringens genomförande.

Lösningen av övergångsjordbrukens problem bör alltså i första hand sökas i åtgärder, som gå ut på att förbättra själva jordbrukets lönsamhet och på att skapa bättre balans mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft i orten.

De sålunda angivna riktlinjerna för den yttre rationaliseringen böra enligt jordbrukskommitténs uppfattning följas även då man bedömer lämpligheten av att tilldela skog till skoglösa eller skogfattiga brukningsdelar.

De topografiska förhållandena ävensom produktionsförhållandena i övrigt i skogsbygderna äro dock ofta, kanske till och med i regel, sådana att man ej enbart genom rationaliseringsåtgärder i fråga om själva jordbruket (här avses ej blott yttre rationalisering utan även inre rationalisering och rationalisering av driftsförhållandena) kan förvandla de där befintliga jordbruken till brukningsdelar av sådan storleksordning och beskaffenhet i övrigt, att brukarna kunna påräkna att få full sysselsättning enbart av det egna jordbruket och en skälig bärgning genom avkastningen av det samma. I dessa bygder kommer det därför, även sedan man genomfört den yttre rationalisering av själva jordbruket, som funnits lämplig och möjlig att åstadkomma, att kvarstå ett stort antal brukningsdelar, där brukaren på lång sikt ej kan erhålla en skälig bärgning av själva brukningsdelen, men vilkas bevarande likväl är önskvärt med hänsyn till behovet av arbetskraft i orten eller med hänsyn till det allmännas önskemål att uppehålla en lokal

jordbruksproduktion, däri inbegripet intresset av att uppehålla en bofast jordbruksbefolkning. Frågan blir då, i vad mån det kan anses önskvärt, att dessa brukningsdelar skola förstärkas genom tilldelning av skog.

Behovet av en dylik förstärkning varierar givetvis avsevärt för olika slag av jordbruk. I fråga om de brukningsdelar, där jordbruket spelar en förhållandevis liten roll för brukarens försörjning och sysselsättning, kan något egentligt behov av egen skog ej anses föreligga. Det typiska exemplet härpå erbjuda stödjordbruken. Då med stödjordbruk avses sådana småbruk, där brukaren hämtar sin huvudsakliga försörjning genom arbete utanför den egna brukningsdelen, är det klart, att ett underskott i jordbrukets lönsamhet i och för sig blir av ganska ringa betydelse för brukarens ekonomiska ställning. En brukare av ett stödjordbruk är ej heller bunden vid detta på samma sätt som innehavaren av ett något större jordbruk är bunden vid sin fastighet, utan kan och bör låta arbetet utanför den egna brukningsdelen gå i främsta rummet och har härvid i regel även möjlighet att taga arbete även på något avstånd från orten. På grund av jordbrukets ringa betydelse för brukarens ekonomi föreligger i detta fall ej heller något större behov av skogsinnehav såsom en ekonomiskt stabiliserande faktor å brukningsdelen.

För stödjordbrukens innehavare är därför det väsentliga, att den allmänna arbetstillgången är sådan, att de kunna påräkna full sysselsättning. Deras intresse härvidlag är helt likartat med det sysselsättningsintresse, som föreligger för den del av ortens arbetande befolkning, som ej innehar jordbruk. Någon anledning synes ej föreligga, att man genom statliga åtgärder skulle söka bereda stödjordbrukens innehavare tillgång på egen skog för att de därigenom skulle komma i åtnjutande av de fördelar, som innehavet av egen skog enligt vad ovan anförts måste anses medföra ur sysselsättnings synpunkt och andra synpunkter. De statliga åtgärderna för att bereda stödjordbrukens innehavare en tryggad existens böra i stället bland annat gå ut på att planera och genomföra den yttre rationaliseringen på ett sådant sätt, att tillgången på arbetskraft i orten ej skall överstiga tillgången på arbetstillfällen.

Vad nu sagts om stödjordbruk gäller jämväl åtskilliga andra bestående småbruk, även om deras åkerareal skulle något överstiga den för stödjordbruk normala.

Då man kommer till jordbruk av den storleksordning, att skötseln av jordbruket utgör jordbrukarens huvudsakliga sysselsättning och där avkastningen av själva jordbruket alltså spelar en betydande roll för brukarens försörjning, måste saken ses på ett annat sätt. Är jordbruket ej fullt lönsamt, kommer denna omständighet att hindra brukaren att uppnå en skälig inkomstnivå, såvida den ej kan uppvägas av andra inkomstkällor. Samtidigt ha brukarna av dylika jordbruk på grund av sin bundenhet vid jordbruket betydligt mindre möjligheter än stödjordbrukens innehavare att be-

gagna sig av befintliga arbetstillfällen utanför den egna brukningsdelen, detta särskilt om arbetstillfällena ligga på något avstånd från denna. Har brukaren ej full sysselsättning å den egna brukningsdelen, kan det alltså hända, att han ej kan uppnå en skälig inkomstnivå, även om jordbruket skulle ha en relativt tillfredsställande lönsamhetsgrad.

Anledningen till att det ur det allmännas synpunkt kan framstå som önskvärt, att en viss brukningsdel skall bestå trots att själva jordbruket å densamma ej kan göras lönande eller att brukaren ej har full sysselsättning å densamma kan enligt vad förut sagts främst vara antingen att brukningsdelens bibehållande är ägnat att tillgodose behovet av arbetskraft i orten eller att dess bibehållande tillgodoser intresset av att uppehålla en lokal jordbruksproduktion. Är anledningen den förra, kan man, om brukningsdelen ej redan förut är av stödjordbrukets typ, tänka sig, att densamma i samband med den yttre rationaliseringen eller eljest förvandlas till ett stödjordbruk. Någon åtgärd från det allmännas sida för att förse brukningsdelen med egen skog kan då enligt vad nyss sagts ej anses erforderlig.

Är fastigheten av den storleksordningen, att jordbruket utgör brukarens huvudsakliga sysselsättning, och är ett uppehållande av jordbruksdriften å fastigheten jämväl önskvärt med hänsyn till intresset av att bibehålla en lokal jordbruksproduktion, kommer frågan om statliga åtgärder för att anskaffa skog åt brukningsdelen däremot i ett annat läge. Då det ur det allmännas synpunkt är önskvärt, att dessa brukningsdelar skola bestå, synes man även böra sträva efter att brukningsdelarna om möjligt skola bli så beskaffade, att de kunna erbjuda sina brukare tillfredsställande försörjningsmöjligheter. I den mån detta mål ej kan nås genom rationalisering av själva jordbruket, bör man då enligt jordbrukskommitténs uppfattning söka tillse, att brukningsdelarna skola erhålla skog i sådan utsträckning, att de på lång sikt ha möjlighet att bestå såsom kombinerade jordbruk.

Vad angår omfattningen av de åtgärder, som statsmakterna böra vidtaga för detta ändamål, torde man var för sig böra behandla de fall, då kompletteringen kan genomföras utan expropriation, och de fall, då expropriation skulle behöva tillgripas för densamma.

Komplettering med skog utan expropriation.

I de fall, där en komplettering av skoglösa eller skogfattiga brukningsdelar enligt det ovan anförda är önskvärd ur det allmännas synpunkt med hänsyn till intresset av att få till stånd bärkraftiga brukningsdelar, böra statsmakterna givetvis ej lägga hinder i vägen för den komplettering, som brukningsdelarnas innehavare själva kunna genomföra. Statsmakterna böra emellertid även aktivt medverka till åvägabringande av en sådan komplettering.

Härvidlag är först att märka, att man genom sammanläggningar av över-

gångsjordbruk i skogsbygderna ofta torde kunna åstadkomma en förstärkning av skogstillgången. Om var och en av två brukningsdelar, som sammanläggas, har en viss begränsad skogsareal, får man ju genom sammanläggningen en fastighet, som ej blott i fråga om åkerarealen utan även beträffande skogstillgången är bättre utrustad än de förutvarande brukningsdelarna.

I samband med att staten utövar sin förköpsrätt och i samband med statens aktiva inköpspolitik torde vidare staten ej sällan kunna förvärva brukningsdelar med en relativt stor skogstillgång ävensom rena skogsfastigheter. Om i orten finnas andra brukningsdelar, som ha ringa eller ingen skogstillgång, torde staten då böra disponera över förstnämnda fastigheters skogsmark på det sätt, som medför största möjliga förstärkning av de jordbruk i orten, som anses böra bestå.

Genom åtgärder av nu angivet slag torde man beträffande de jordbruk i skogsbygderna, som böra bestå på lång sikt, efter hand kunna åstadkomma en rätt avsevärd förbättring av brukningsdelarnas bärkraft ej blott med hänsyn till åkerjorden utan även med hänsyn till skogsmarken.

I detta sammanhang vill jordbrukskommittén fästa uppmärksamheten på möjligheten att åstadkomma en förstärkning av skoglösa eller skogfattiga jordbruk genom s. k. trekantsbyten. Ofta torde situationen kunna vara den, att den skogsmark, som lämpligen bör tagas i anspråk för dylik förstärkning, äges av ett skogsbolag och att bolaget är villigt att överlåta skogsmarken, därest bolaget i stället erhåller tillstånd att förvärva en motsvarande areal skogsmark på annat håll. Enligt 4 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom kan även sådan samfällighet, som avses med lagen, erhålla tillstånd att förvärva skog, därest samfälligheten i sin tur till enskild person överlåtit motsvarande jordareal. Det synes emellertid önskvärt, att det administrativa förfarandet vid beviljande av dylika tillstånd förenklas. Bland annat synes det kunna ifrågasättas, om ej tillståndsgivningen vid dylikt utbytesförfarande skulle kunna anförtros länsorganen för rationaliseringsverksamheten eller eventuellt det centrala rationaliseringsorganet.

Expropriation av skog.

I de fall, då man ej genom åtgärder av det slag, som avses i nästföregående punkt, kan bereda de jordbruk, som böra bestå på lång sikt, önskad tillgång på egen skog, uppkommer i sista hand frågan, om och i vilken utsträckning man bör medelst expropriation bereda dessa jordbruk ökad skogstillgång.

Avgörande för om expropriationsinstitutet bör få användas i här avsedda fall eller ej bör givetvis vara icke den ekonomiska fördel, som förstärkning av en brukningsdel med skog kan medföra för den enskilde brukaren, utan

värdet av en dylik förstärkning ur det allmännas synpunkt. Jordbrukskommittén finner det för sin del, av skäl som förut anförts, uppenbart, att en sådan förstärkning måste anses vara av mycket stort värde för det allmänna både ur sociala och allmänt ekonomiska synpunkter. Vad de sociala synpunkterna angår måste det sålunda anses ligga i det allmännas intresse, att de jordbruk, som man önskar skola bestå på lång sikt, skola vara sådana, att brukarna även på lång sikt kunna uppnå en skälig inkomstnivå. Ur allmänt ekonomiska synpunkter synes det likaså angeläget, att den arbetskraft, som måste vara bunden vid dessa jordbruk, skall ha möjlighet till sysselsättning även under de tider, då den ej har arbete i det egna jordbruket.

De fördelar, som ur nu anförda synpunkter stå att vinna genom en förstärkning av skoglösa eller skogfattiga jordbruk med skog, äro enligt jordbrukskommitténs uppfattning så stora att det, om man enbart har att ta hänsyn till desamma, måste anses fullt befogat att använda expropriationsinstitutet för åstadkommande av en dylik förstärkning, där man ej på annat sätt kan nå det önskade målet.

Innan man tar definitiv ställning till frågan, om expropriation bör få ske i nu nämnda fall, måste man emellertid överväga ej blott de skäl, som kunna tala för en dylik åtgärd, utan även de nackdelar den kan medföra ur andra än de nu anförda synpunkterna. Kommittén avser härvid främst de nackdelar, som en expropriation av skog kan medföra ur allmänna skogsvårdande synpunkter ävensom med hänsyn till skogsindustrin och den i denna industri sysselsatta befolkningen. För att man skall kunna bedöma, huruvida några dylika nackdelar kunna befaras uppkomma, samt storleken av desamma, torde man emellertid först böra något närmare precisera de fall, där expropriation av skog skulle kunna tänkas komma i fråga, och den omfattning expropriationen skulle kunna få.

Målet för de statliga åtgärderna för att förse skoglösa eller skogfattiga jordbruk med skog har ovan angivits vara att genom skogstilldelningen skapa kombinerade jordbruk av sådana brukningsdelar, som enligt planerna för den yttre rationaliseringen böra bibehållas med hänsyn till intresset av att uppehålla en lokal jordbruksproduktion och som ej genom rationaliseringsåtgärder avseende själva jordbruket (yttre och inre rationalisering ävensom rationalisering av driftsförhållandena) kunna ges sådan bärkraft, att brukaren på lång sikt kan påräkna att erhålla en skälig bärning enbart genom avkastningen från brukningsdelen.

Av denna målsättning ävensom av vad i övrigt ovan anförts rörande den betydelse tillgången på egen skog har vid olika typer av brukningsdelar följer, att anskaffning av skog genom expropriation ej bör ifrågakomma för sådana ofullständiga brukningsdelar (stödjordbruk och liknande småbruk), där jordbruket är av ringa omfattning och där brukaren hämtar eller bör hämta den huvudsakliga delen av sin sammanlagda inkomst genom arbete utanför brukningsdelen. Av det anförda följer vidare, att expropriation av

skog ej heller bör ifrågakomma för brukningsdelar, som redan äro eller genom andra åtgärder kunna göras sådana, att brukaren på lång sikt kan erhålla en skälig bärgning enbart genom avkastningen från brukningsdelen. De fall, där expropriation bör kunna komma i fråga, begränsas alltså till brukningsdelar, vilka äro så stora, att jordbruket utgör brukarens huvudsakliga sysselsättning, men vilka ej äro eller genom andra åtgärder än expropriation av skog kunna ges sådan bärkraft, att brukaren på lång sikt kan påräkna att erhålla en skälig bärgning enbart genom avkastningen från brukningsdelen. Av naturliga skäl kan expropriation vidare ej tänkas ske i något större antal fall annat än i de mera utpräglade skogsbygderna.

Det är med hänsyn till de skiftande förhållandena ej möjligt att ange någon bestämd skogsareal, som skall anses erforderlig för att en brukningsdel, där brukaren ej har full sysselsättning i jordbruket eller där jordbruket ej är fullt lönsamt, på lång sikt skall kunna ge brukaren en skälig bärgning. Det måste här bli fråga om en bedömning från fall till fall, där man får ta hänsyn både till jordbrukets lönsamhetsgrad och till de sysselsättningsmöjligheter, som jordbruket och andra eventuellt å brukningsdelen befintliga förvärvskällor erbjuda. I praktiken torde huvudvikten böra läggas vid att brukningsdelen skall vara sådan, att behovet av full sysselsättning för den arbetskraft, som bör vara fast knuten till brukningsdelen, kan anses tryggat. Man torde vid en bedömning av detta slag böra taga viss hänsyn till de arbetstillfällena av varaktig natur, som i övrigt kunna finnas i orten. Skulle förhållandena vara sådana, att man kan räkna med att arbetstillfällena utanför den egna brukningsdelen varaktigt skola stå till buds, synes det alltså icke för vinnande av syftet med expropriationen nödvändigt, att skogstilldelningen skall vara så stor, att den vid brukningsdelen bundna arbetskraften teoretiskt kan beräknas ha möjlighet till full och varaktig sysselsättning å den egna brukningsdelen. Under alla förhållanden synes det dock, om dessa brukningsdelar skola få den avsedda bärkraften och kunna ge sina brukare en skälig bärgning, nödvändigt att skogstilldelningen blir så stor, att behovet av sysselsättning vid sidan av det egna jordbruket i huvudsak kan anses tryggat genom innehav av egen skog.

Eftersom expropriation av skog endast bör kunna ifrågakomma i sådana fall, då en brukningsdel ej utan ett dylikt tillskott av skog kan beräknas på lång sikt ge brukaren en skälig bärgning, torde de brukningsdelar, till förman för vilka expropriation kan ifrågasättas, i regel ej bli större än att det i huvudsak blott blir fråga om att genom skogstilldelning trygga brukarens *eget* behov av sysselsättning.

Det är knappast möjligt att göra några egentliga kalkyler rörande storleken av den skogsareal, som skulle behöva tagas i anspråk vid införande av ett expropriationsförfarande enligt nu skisserade riktlinjer. Detta beror först och främst på ovissheten om det antal brukningsdelar, som enligt sagda

riktlinjer skulle kunna tänkas komma i fråga för erhållande av skog genom expropriation. Det nuvarande antalet fastigheter i de storleksgrupper, inom vilka de ofullständiga brukningsdelarna normalt äro tillfinnandes, nämligen storleksgrupperna 2—5 och 5—10 hektar, kan ej användas vid uppgörandet av en dylik kalkyl. Inom den förra gruppen finnes nämligen till en början ett stort antal brukningsdelar, vilka huvudsakligen ha karaktären av stödjordbruk och därför ej böra komma i fråga vid en skogstilldelning. Av de återstående brukningsdelarna torde många i samband med den yttre rationaliseringen böra bli föremål för sammanläggningsåtgärder, vilka leda dels till en minskning av brukningsdelarnas antal, dels till en förstärkning av de kvarvarande brukningsdelarna. Genom statens aktiva inköspolitik och genom utnyttjandet av statens förköpsrätt bör vidare komplettering av skoglösa eller skogfattiga jordbruk med skog kunna genomföras i betydande utsträckning, utan att expropriationsinstitutet behöver tillgripas.

Storleken av den skogsareal, som man genom expropriationen bör söka att tilldela de jordbruk, som äro i behov därav, är vidare ej bestämd utan kommer att variera från fall till fall. I de mindre skogrika delarna av landet kommer slutligen knappheten på skog att lägga hinder i vägen för den förstärkning av vissa jordbruk med skog, som i och för sig varit önskvärd.

Genom att uppställa vissa antaganden kan man emellertid söka få en uppfattning om storleksordningen av de arealer det kan bli fråga om att överföra. Eftersom överföringen väsentligen får betydelse i Norrland, synes man härvid lämpligen kunna begränsa sig till denna del av landet. Enligt jordbruksräkningen år 1937 uppgick i Norrland antalet brukningsdelar utan skogsmark till omkring 5 700 i storleksgruppen 2—5 hektar och 800 i storleksgruppen 5—10 hektar. Antalet brukningsdelar med mindre skogsmark än 50 hektar uppgick i dessa storleksgrupper till omkring 34 500 och antalet brukningsdelar i samma storleksgrupper med större skogsareal än 50 hektar till omkring 19 500. Brukningsdelarna med lägre skogsareal än 50 hektar fördelade sig på följande sätt efter skogsarealens storlek:

Antal brukningsdelar med nedanstående skogsmarksinnehav i hektar.

Storleksgrupp (efter åkerarealen)	Under 10		10—25		25—50	
	antal	skogsmark	antal	skogsmark	antal	skogsmark
2— 5.....	6 438	40 610	8 397	151 135	6 970	257 853
5—10.....	1 380	10 143	4 684	87 528	6 715	254 868

Vad först angår brukningsdelarna utan skogsmark, torde det övervägande antalet av dessa vara att hänföra till stödjordbruk eller liknande jordbruk. Av återstoden av dessa brukningsdelar torde en hel del i samband med den yttre rationaliseringen komma att sammanläggas med andra brukningsdelar. Antager man emellertid, att 1 500 av dessa brukningsdelar böra tilldelas skogsmark och att tilldelningen genomsnittligt bör uppgå till 50 hektar per

brukningsdel, blir behovet av skogsmark för dessa brukningsdelar tillhoppa 75 000 hektar. Vad angår brukningsdelarna med skogsmark, antages, att något behov av ytterligare skogsmark ej föreligger för de brukningsdelar, vilka redan ha minst 50 hektar, och att av fastigheterna med lägre skogsinnehav hälften bör tilldelas skogsmark i sådan omfattning, att deras skogsinnehav bringas upp till i genomsnitt 50 hektar. Den skogsmark, som skulle behöva tilldelas sistnämnda fastigheter, kan då schematiskt beräknas till omkring 460 000 hektar.

Av de nu befintliga fastigheter med lägre areal skogsmark än 50 hektar, för vilka någon tilldelning av skog ej beräknats, torde en del få betraktas som stödjordbruk eller liknande jordbruk och på den grund ej böra erhålla någon tilldelning av skogsmark. I fråga om återstoden av dessa fastigheter har antagits, att de i samband med den yttre rationaliseringen komma att sammanläggas med annan jordbruksfastighet. Genom dylika sammanläggningar bör i själva verket det ovan beräknade behovet av skog för de brukningsdelar, vilka på lång sikt böra bestå såsom kombinerade jordbruk, minskas.

Den skogsareal, som skulle behöva tilldelas fastigheterna i storleksgrupperna över 10 hektar åker för att genomgående bringa dessa fastigheters skogsinnehav upp till minst 50 hektar, är relativt obetydlig. I storleksgruppen 10—20 hektar skulle sålunda för detta ändamål endast åtgå omkring 40 000 hektar, och i följande storleksgrupper föreligger över huvud intet nämnvärt tilldelningsbehov.

Det bör vidare beträffande de nu angivna kalkylerna framhållas, att en stor del av det beräknade behovet av skogsmark torde kunna tillgodoses, utan att expropriation behöver tillgripas.

De nu anförda siffrorna böra jämföras med den totala skogsarealen i ifrågavarande delar av landet. Denna uppgår till ej mindre än omkring 14·5 miljoner hektar, därav ungefär 3·7 miljoner hektar tillhöra staten, 900 000 hektar andra samfälligheter, 4·3 miljoner hektar aktiebolag och 5·6 miljoner hektar enskilda skogsägare.

Jordbrukskommittén vill här understryka, att den omständigheten, att kommittén valt att räkna med ett genomsnittligt behov av skogsmark av 50 hektar per brukningsdel, främst beror på den gruppering av materialet, som skett vid jordbruksräkningen. Kommittén har sålunda därmed ej avsett att ange, att enligt kommitténs mening ett skogsinnehav av 50 hektar bör vara en norm för den skogstilldelning, som bör kunna ske genom expropriation. Storleken av den erforderliga skogsmarken bör, såsom ovan framhållits, bestämmas efter en prövning från fall till fall och torde kunna komma att än över- och än understiga 50 hektar. De antaganden, som uppställts rörande antalet av de brukningsdelar, för vilka någon skogstilldelning ej behöves beräknas, äro ej heller grundade på någon bedömning av de faktiska förhållandena. Trots alla de osäkerhetsmoment, som bland annat på grund

av nu anförda faktorer vidlåda de refererade beräkningarna, kunna dessa beräkningar emellertid enligt jordbrukskommitténs uppfattning tillmätas den betydelsen, att de ge en ungefärlig uppfattning om storleksordningen av de arealer skogsmark, som skulle åtgå för att i samband med den yttre rationaliseringen av jordbruken genomföra en komplettering av dessa med skog enligt de av kommittén angivna riktlinjerna.

Jordbrukskommittén övergår här efter till frågan om de nackdelar, som eventuellt kunna vara förenade med att tillåta expropriation av skog i nu angiven omfattning.

Vad angår verkan av expropriationen ur allmänna skogsvårdande synpunkter vill kommittén erinra om att de undersökningar, som verkstälts på senare tid, icke synas ge något belägg för att den skog, som fortfarande är förenad med bondejordbruket, i och för sig skulle skötas sämre än den skog, som tillhör skogsbolagen och andra större skogsägare.

Den parcellering av viss skogsmark, som expropriationen skulle medföra, kan väl däremot inge betänkligheter ur den synpunkten, att ägarna av mindre skogsskiften ej i lika hög grad som innehavarna av större skogskomplex torde ha möjlighet att bedriva ett sådant skogsbruk med uthållig produktion, som kan vara en förutsättning för att skogsmarkens produktionsförmåga skall kunna till fullo utnyttjas. Det är här fråga om en med själva skogsbrukets natur sammanhängande faktor, som torde få anses tala till fördel för större skogsenheter.

Storleken av de skogsskiften, som skulle utläggas vid expropriation enligt de ovan diskuterade riktlinjerna, synes dock bliva sådan, att det får anses möjligt att bedriva en relativt tillfredsställande skogsvård å desamma. Med hänsyn härtill och till den relativt ringa omfattning, i vilken expropriation av skog enligt nu sagda riktlinjer skulle komma i fråga, synes berörda olägenhet i nu förevarande sammanhang ej behöva tillmätas någon större betydelse.

Såsom tidigare framhållits måste man även taga hänsyn till den verkan den ifrågasatta expropriationen kan få för trävaruindustrins och den däri sysselsatta befolkningens del. En minskning av ett trävaruföretags skogsinnehav kan medföra en sådan försvagning av företagens råvarubas, att företagens möjligheter till planläggning och investering på lång sikt försämraras och därmed även dess möjligheter att bereda arbete åt den till företaget knutna arbetarstammen minskas.

Med hänsyn till den stora betydelse trävaruindustrin har för hela landets välstånd är det enligt jordbrukskommitténs uppfattning nödvändigt, att den största försiktighet iakttages i fråga om åtgärder, som kunna tänkas komma att inverka menligt på denna näringsgrens utvecklingsmöjligheter. Omfattningen av den skogsareal, som skulle komma att beröras av de ovan berörda expropriationsåtgärderna, skulle emellertid, såsom framgår av det tidigare anförda, bli relativt obetydlig, sett i förhållande till trävaruindustrins

totala skogsinnehav, detta desto mer som expropriationen ej bör riktas utslutande mot trävaruindustrins skogar. Man synes därför, såvitt jordbrukskommittén kunnat bedöma, icke behöva befara, att ett genomförande av expropriation av skog i här ovan angiven utsträckning i stort sett skall medföra några olägenheter för trävaruindustrin eller för den i denna industri sysselsatta befolkningen.

Jordbrukskommittén finner sålunda, att fördelarna ur det allmännas synpunkt av att medgiva rätt till expropriation av skog i ovan angivna utsträckning så avsevärt överväga nackdelarna härav, att ett användande av expropriationsinstitutet i detta fall bör anses motiverat. Kommittén förordar därför i princip, att rätt till expropriation av skog skall medges enligt de riktlinjer, som ovan anförts.

Beträffande frågan, från vem expropriation av skog skall kunna ske, bör såsom allmän regel gälla, att expropriation i princip skall kunna ske från samtliga kategorier av skogsinnehavare. Det bör vidare förutsättas, att kronan skall vara beredd att avstå kronan tillhörig skogsmark i sådana fall då expropriation skulle kunnat ifrågakomma, om marken tillhört annan än kronan.

Även om man medger rätt till expropriation av skog enligt de riktlinjer, som ovan angivits, torde vid prövningen av ärenden om tillstånd till expropriation vissa begränsningar böra iakttagas i fråga om utövningen av expropriationsrätten. Sålunda synes bland annat böra gälla, att expropriation ej bör få ske, om åtgärden skulle medföra en märkbar försämring av bärkraften hos den brukningsdel, som skulle avstå skog.

Ovan har sagts, att man med hänsyn till förhållandet mellan å ena sidan storleken av den skogsareal, som totalt kan tänkas bli tagen i anspråk genom expropriation, och å andra sidan storleken av trävaruföretagens totala skogsinnehav i allmänhet ej synes behöva räkna med att expropriationen skall kunna medföra någon nämnvärd olägenhet för trävaruföretagen. Detta utesluter emellertid givetvis åtminstone teoretiskt icke möjligheten av att expropriationen för ett visst företag skulle kunna komma att beröra en proportionsvis mera betydande del av detta företags skogsmark. Inom kommittén har diskuterats huruvida man, för att förebygga dylik risk, bör stadga att expropriation av skog från person eller företag, som bedriver träförädlingsverksamhet, sammanlagt ej skall få avse mer än en viss begränsad procent av denna persons eller detta företags skogsinnehav. En dylik bestämmelse har dock ej synts kommittén erforderlig. Det måste nämligen, även om en sådan procentsats skulle sättas lågt, exempelvis till 10 procent, i betraktande av den relativt ringa utsträckning, i vilken expropriationsinstitutet torde komma att användas, anses mycket tveklaktigt, om den någonsin skulle få praktisk betydelse. Därest det i något undantagsfall skulle bli fråga om expropriation av en så stor del av ett trävaruföretags skogsinnehav, att expropriationen skulle kunna medföra risk för en verk-

lig försvagning av företagens råvarubas, har kommittén vidare ansett sig kunna förutsätta, att detta förhållande kommer att vederbörligen beaktas vid expropriationsfrågans prövning.

Möjligheten att erhålla skog genom expropriation bör ej formellt begränsas till vissa delar av landet. Det ligger emellertid i sakens natur, att det endast i de skogrikare delarna av landet kan tänkas bli praktiskt möjligt att genomföra expropriation av skog i den utsträckning, som ovan angivits. Om skogen skall kunna fylla sin uppgift som en sysselsättningsreserv, bör den ej ligga längre bort från brukningsdelens övriga ägor än att brukaren utan större olägenhet och tidsspillan kan arbeta i densamma även enstaka ströddagar. Vid bedömningen av om så är fallet torde man i rätt stor utsträckning få rätta sig efter förhållandena på orten. Något bestämt maximumavstånd mellan skogsloten och brukningsdelens övriga ägor torde därför icke böra uppställas.

Vid valet av det område, som expropriationen skall omfatta, kan ofta det intresse ägaren av den exproprierande fastigheten har av att erhålla ett skogsområde, som är så väl beläget i förhållande till hans brukningsdel som möjligt, komma att stå i strid med önskemålet, att ett i en ägares hand befintligt skogsområde ej genom expropriation skall onödigtvis splittras eller ges en olämplig form. I den mån dylika intressekonflikter uppkomma, bör självfallet gälla den regeln, att expropriationen — så långt detta över huvud är möjligt utan att syftet med densamma förfelas — skall ske så, att densamma medför så liten skada med hänsyn till den allmänna skogsvårdens intressen och så litet intrång på andras enskilda intressen som möjligt. Är det åter så, att man ur dessa synpunkter har möjlighet att välja mellan flera olika områden, torde expropriationen böra avse det område, som med hänsyn till sitt läge och omständigheterna i övrigt kan anses lämpligast för den exproprierande fastigheten.

Det synes icke motiverat, att staten skall lämna de brukare, som erhålla skog genom expropriation, bidrag till gäldande av någon del av själva löseskillingen för skogen. Däremot bör det förutsättas, att staten skall tillhandahålla lån i den utsträckning som behövs för löseskillingens gäldande. Det synes vidare rimligt, att staten skall betala kostnaderna för expropriationsförfarandet och dessutom sådan ersättning, som kan utgå till ägaren av det exproprierade området utöver själva löseskillingen (exempelvis särskild ersättning för skada eller intrång, som förorsakas av expropriationen). Detta överensstämmer bäst med den princip, som kommit till uttryck på tal om statens medverkan för att utjämna skillnad mellan en fastighets värde vid fri försäljning och dess värde vid sammanläggning, och som innebär, att den, som förvärvar ett område för sammanläggning, skall betala så mycket som motsvarar områdets värde för honom efter sammanläggningen, medan det allmänna skall betala den eventuellt överskjutande delen av köpeskillingen.

KAPITEL 11.

Formerna för stödet åt jordbruksnäringen.

A. Allmänt om förhållandet mellan producentpriser och konsumentpriser.

Vid bestämmandet av den producentprisnivå, som skall anses önskvärd för olika slag av jordbruksprodukter, böra statsmakterna i främsta rummet eftersträva, *dels* att för varje särskilt slag av jordbruksprodukter uppehållas en odling av den storlek, som får anses nödvändig ur beredskapssynpunkt, *dels* att såväl de enskilda produktionsgrenarna som jordbruket i dess helhet vid de angivna priserna böra kunna erhålla full lönsamhet, såvida produktionen ej överskrider de gränser, inom vilka statsmakterna vilja stödja densamma, *dels* att man, där viss valfrihet föreligger, söker att främja den odling, som ur nationalekonomisk synpunkt är mest förmånlig, d. v. s. där den inhemska produktionskostnadsnivån är förmånligast i förhållande till utlandets.

Vad åter angår de priser, som konsumenterna skola betala för jordbrukets produkter, komma även andra synpunkter att bli vägledande. Sålunda måste det anses angeläget, att konsumentpriserna äro så avvägda, att en ur näringsfysiologiska synpunkter önskvärd konsumtion av värdefullare födoämnen, s. k. skydds-födoämnen, kan komma till stånd, samt över huvud taget att konsumentpriserna ej nå en sådan höjd, som kan väcka betänkligheter ur sociala synpunkter.

De priser, som producenterna erhålla för sina produkter, behöva ej heller alltid stå i direkt relation till de priser, som konsumenterna få erlagga för varorna. I viss utsträckning kan man genom statliga pristillägg till producenterna eller till något av mellanleden på varans väg från producenten till konsumenten nedbringa det pris, som konsumenterna få betala för varan. Av betydelse bli vidare de möjligheter, som finnas att genom speciella rabatteringsanordningar för vissa befolkningskategorier skapa konsumentpriser, som ligga lägre än de i allmänhet gällande.

Ett annat sätt att möjliggöra ett lägre konsumentpris än det, som motsvarar den verkliga produktionskostnaden, är att genom utbetalande av sub-

ventioner nedbringa kostnaderna för jordbruksdriften. Av skäl, som angivas i kapitel 21, synes emellertid denna väg i praktiken vara framkomlig endast i ringa utsträckning. I det följande bortses därför från densamma.

Rent teoretiskt kan man alltså i stor utsträckning frikoppla konsumentpriserna från producentpriserna och reglera de förstnämnda priserna oberoende av de producentpriser, som jordbruket behöver för att uppnå önskad lönsamhet.

I praktiken kan man dock knappast tänka sig att bestämma konsumentprisnivån enbart med tanke på hur stor konsumtion av jordbruksprodukter man av näringsfysiologiska eller andra skäl vill uppnå. Den skillnad, som kommer att föreligga mellan producentprisnivån och konsumentprisnivån, måste utjämnas genom tillskott från det allmänna. Avgörande för storleken av den skillnad, som kan få förefinnas mellan dessa båda prisnivåer, måste därför ytterst bli den omfattning, i vilken det allmänna kan och vill ställa medel till förfogande för utjämnande av skillnaden. Härjämte möta beträffande åtskilliga slag av produkter tekniska hinder mot ett dylikt tillvägagångssätt.

Pristillägg och rabatter kunna i första hand användas för att — för befolkningen i dess helhet respektive för vissa kategorier av medborgare — helt eller delvis utjämna skillnaden mellan den inhemska producentprisnivå, som statsmakterna vilja stödja, och världsmarknadens prisnivå. Man kan i vissa fall även genom pristillägg eller rabatter bringa konsumentpriset under världsmarknadens prisnivå. Då man talar om kostnaderna för stödet åt jordbruksnäringen, bör man emellertid endast fästa sig vid skillnaden mellan den inhemska producentprisnivån (eventuella statliga pristillägg inräknade) och det pris, till vilket produkterna kunnat importeras. De kostnader, som staten kan vilja ikläda sig för att av näringsfysiologiska eller andra skäl genom pristillägg till producenterna eller genom rabatter till vissa konsumentgrupper bringa kostnaderna å visst eller vissa slag av jordbruksprodukter under världsmarknadens nivå, ha sålunda principiellt intet med skyddet åt jordbruksnäringen att göra.

B. Formen för skydd mot konkurrens från utlandet.

Det skydd, som jordbruket bör erhålla mot konkurrens från utlandet, kan i princip lämnas efter två olika linjer, vilka båda nämnts i den jordbrukspolitiska debatten under senare år. Den ena, här benämnd *högprislinjen*, innebär att man genom en importreglering (i form av avgiftsbeläggning eller en kvantitativ importreglering) ger producenterna möjlighet att av konsumenterna uttaga de priser, som erfordras för att bereda basjordbruket full lönsamhet. I detta fall stöder man alltså genom en importreglering

uppehållandet av ej blott en producentprisnivå utan även en konsumentprisnivå, som ligger över världsmarknadens, och kostnaden för jordbruksstödet bäres alltså i första hand av konsumenterna.

Den andra linjen, här benämnd *lågprislinjen*, innebär att man i princip söker bereda jordbruket det erforderliga gränsskyddet ej genom importregleringar utan genom pristillägg till producenterna, vilka tillägg skola ha till syfte att utjämna skillnaden mellan världsmarknadens prisnivå och den prisnivå, som jordbruket behöver för att uppnå avsedd lönsamhet. I detta fall böra alltså konsumentpriserna bestämmas av den fria internationella konkurrensen och kostnaden för jordbruksstödet i första hand bestridas av staten.

Man bör göra klart för sig, att man vid valet mellan dessa båda linjer har att göra med två i viss mån skilda problem. Det ena är, hur jordbruket skall beredas det erforderliga skyddet mot konkurrensen från utlandet, det andra hur konsumentpriserna å jordbruksprodukter skola bestämmas å den svenska marknaden. Lämnas skyddet mot den utländska konkurrensen genom importreglering, kan man nämligen, sedan importen avstängts eller begränsats genom en dylik reglering, inom vissa gränser reglera konsumentprisnivån på den inhemska marknaden oberoende av världsmarknadens prisnivå. Väljer man å andra sidan den renodlade lågprislinje, som innebär, att ingen importreglering skall finnas, utan att skyddet åt jordbruket skall utgå enbart på så sätt att staten genom utbetalande av pristillägg till producenterna stärker dessas konkurrensförmåga gentemot utlandet, är det därmed klart, att även den inhemska konsumentprisnivån måste överensstämma med världsmarknadens prisnivå.

Det synes i enlighet härmed lämpligt, att man först överväger, om det ur regleringstekniska synpunkter över huvud är möjligt att tillämpa ett system, enligt vilket importen är helt fri och skyddet åt jordbruket lämnas endast genom pristillägg, samt, om detta är möjligt, i vad mån ett dylikt system kan anses önskvärt av handelspolitiska skäl. Kommer man härvid till den slutsatsen, att ur nu nämnda synpunkter en viss importreglering bör finnas, blir nästa fråga, hur den inhemska konsumentprisnivån bör bestämmas. Vid avgörandet av sistnämnda fråga måste man då främst ta hänsyn till sociala, näringsfysiologiska och statsfinansiella synpunkter.

Vad de *regleringstekniska* synpunkterna angår, skall här i korthet redogöras för de omständigheter, som föranleda, att man i fråga om fodermedel samt brödsäd ej kan tänka sig en renodlad lågprislinje. Beträffande övriga jordbruksprodukter skall här endast anges, i vad mån lågprislinjen enligt kommitténs uppfattning är tekniskt framkomlig. Rörande motiveringen härför hänvisas till kapitel 21.

Om beredskapssynpunkterna skola bli tillgodosedda, är det nödvändigt att den animalieproduktion, som av beredskapsskäl uppehålls under normala förhållanden, skall bygga på inhemska fodermedel. En animaliepro-

duktion, som bygger på importerade fodermedel, är tydligen av mycket ringa värde i en avspärrningssituation.

En stor del av den inhemska foderproduktionen måste, enligt vad som anförts i kapitel 1, vid ett inkomst- och löneläge inom jordbruket, som i vart fall ej allt för mycket avviker från jämförliga befolkningsgruppers, förutsättas på lång sikt komma att ställa sig dyrare än importerade fodermedel. För att man det oaktat skulle kunna utan någon importreglering uppehålla den inhemska fodermedelsproduktionen i önskad omfattning, skulle det erfordras, att man kunde genom pristillägg till producenterna för deras fodermedelsproduktion utjämna skillnaden mellan produktionskostnaden för de inhemska fodermedlen och fodermedelspriset å världsmarknaden. Detta är emellertid praktiskt otänkbart. Ett utbetalande av dylika pristillägg skulle nämligen bland annat förutsätta, att man i varje enskilt fall skulle kunna konstatera kvantitet och kvalitet å de fodermedel, som jordbrukaren *producerat* å sin brukningsenhet. Om man, trots att man ej kan utbetala pristillägg till producenterna till utjämnande av skillnaden mellan produktionskostnaden för inhemska fodermedel och fodermedelspriset å världsmarknaden, skulle släppa importen av fodermedel helt fri, skulle detta leda till att det i mycket stor utsträckning skulle bli billigare för jordbrukarna att använda importerade fodermedel för sin animalieproduktion än att själva producera fodret. Beträffande omfattningen av den jord, som på lång sikt skulle kunna hållas i bruk, skulle resultatet bli detsamma som om allt skydd åt jordbruket slopas, d. v. s. foderproduktionen skulle, eventuellt i form av extensiv drift, kunna uppehållas å de jordar, där produktionskostnaderna ej överstiga världsmarknadens prisnivå, men skulle i övrigt få läggas ned, och de otillräckliga inhemska fodertillgångarna skulle komma att utfyllas med importerade fodermedel. Syftet med stödet åt jordbruksproduktionen skulle sålunda till väsentlig del förfelas.

Av skäl, som nu anförts, är enligt jordbrukskommitténs uppfattning tillämpningen av en renodlad lågprislinje utesluten i fråga om fodersäd och andra fodermedel. Priset på, respektive förädlingsvärdet av inhemska fodersäd och andra inhemska fodermedel måste ligga på en sådan nivå, att det blir lönande att odla fodermedel i den omfattning, som är erforderlig ur beredskapssynpunkt. Därför måste även en importreglering i fråga om fodermedel finnas och priserna å importerade fodermedel genom avgiftsbeläggning hållas uppe på lägst nyssnämnda nivå. (Sistnämnda prisnivå benämnes i det följande *bottenprisnivån för fodermedel*.)

För samtliga fodermedel är sålunda högprislinjen den enda tänkbara.

Även i fråga om brödsäd synes det uteslutet att tillämpa en renodlad lågprislinje.

Eftersom brödsäd alltid kan användas till foder och priset å fodersäden, enligt vad nyss anförts, måste bestämmas enligt högprislinjen, måste man alltid försöka tillse, att brödsädspriset vid försäljning från odlare hålles på

en sådan nivå, att det, räknat per foderenhet, lägst motsvarar bottenprisnivån på fodersäd. Av praktiska skäl är det vidare knappast möjligt att utbetala producentpristillägg för brödspannmål utöver marknadspriset. Visserligen finns på detta område en väl utbildad handelsorganisation, som skulle kunna användas som förmedlare vid utbetalningen. Emellertid skulle det bli mycket svårt att förhindra, att spannmål inköptes till det lägre priset i allmänna marknaden och sedan levererades till kvarnarna som hemmaproducerad spannmål. På 1930-talet försökte man hålla lägre priser på brödspannmål, som på grund av tillfälligt överskott ansågs böra utförsäljas till foder, än på annan brödsäd, men detta försök utföll mindre lyckligt, trots att den billigare spannmålen före utförsäljningen rödfärgades med eosin.

Om man önskar lämna de svenska odlarna ett högre pris för brödsäd än världsmarknadspriset, måste man således tillgripa en annan åtgärd än pristillägg. Det verksammaste medlet härför är utan tvekan ett inmalningstvång för svensk brödsäd av den art, som tillämpades under hela 1930-talet och ännu formellt är i kraft. Inmalningstvånget måste emellertid kombineras med licensiering och avgiftsbeläggning av importen, eftersom i annat fall utländsk spannmål skulle kunna utbjudas till kvarnarna såsom svensk vara.

Vad angår övriga slag av jordbruksprodukter skall här endast nämnas, att lågprislinjen utan svårighet kan tillämpas i fråga om mjölk och mejeriprodukter, fabrikspotatis, sockerbetor och oljeväxter, att densamma möjligen, dock med betydande svårigheter, kan tillämpas i fråga om kött och fläsk, samt att densamma knappast synes tekniskt framkomlig i fråga om ägg. Skälen härför redovisas i kapitel 21.

Efter denna översikt av den utsträckning, i vilken lågprislinjen tekniskt sett kan tänkas komma till användning, skall jordbrukskommittén något beröra frågan, i vad mån *handelspolitiska synpunkter* tala för denna linje.

De uttalanden rörande den framtida internationella handelspolitiken, som under senare tid gjorts vid olika internationella överläggningar, bland annat vid Hot Springs-konferensen, ha gått i den riktningen, att en fri världshandel bör eftersträvas. Det kan då synas, som om valet av en lågprislinje skulle stå bäst i överensstämmelse med dessa uttalanden och med den inställning till utformningen av den internationella handelspolitiken, som i framtiden kan tänkas bli dominerande på världsmarknaden.

Vid överbägandet av, vilken betydelse man bör tillmäta de handelspolitiska synpunkterna, bör man emellertid enligt jordbrukskommitténs uppfattning ej blunda för att det i fråga om handelsutbytets frihet i realiteten knappast skulle komma att föreligga någon skillnad mellan en högprislinje och en lågprislinje. I båda fallen åsyftar man att uppehålla en inhemsk jordbruksproduktion av en storlek, som ej skulle ha varit möjlig vid fri internationell konkurrens, och att bereda det svenska jordbruket före-

trädesrätt att avsätta denna produktion på den inhemska marknaden. Båda linjerna åsyfta sålunda i realiteten att eliminera den utländska konkurrensen, och skillnaden mellan dem i förevarande avseende ligger endast i det sätt, på vilket man vill nå detta mål. Man synes under sådana förhållanden knappast kunna hävda, att lågprislinjen bättre överensstämmer med önskemålen om en fri världshandel.

Såsom påpekats på tal om de regleringstekniska möjligheterna att tillämpa en lågprislinje är det vidare uteslutet att tillämpa denna linje bland annat i fråga om de varor, där importen hittills haft den största betydelsen, nämligen spannmål och fodermedel. Det har även påpekats, att ett system med utbetalande av pristillägg skulle medföra betydande tekniska svårigheter i fråga om en så tungt vägande produktionsgren som kött- och fläskproduktionen.

Det må till slut framhållas, att det vid en renodlad lågprislinje ej torde vara möjligt att låta de pristillägg, som då skulle utbetalas till producenterna, höjas eller sänkas även vid rent tillfälliga svängningar i den utländska prisnivån. Av olika skäl torde man i stället böra tänka sig att beloppen av pristilläggen skulle bestämmas för vissa perioder. Detta skulle betyda, att de svängningar i prisnivån å världsmarknaden, som kunde inträffa under loppet av en period, skulle kunna komma att återverka på den inhemska producentprisnivån respektive konsumentprisnivån. Detta torde särskilt ur producentsynpunkt få betraktas som en viss nackdel. Å andra sidan torde ett system med fasta pristillägg under vissa perioder kunna innebära fördelar med hänsyn till våra handelsförbindelser med de länder, som exportera jordbruksprodukter i större skala. Även regleringstekniskt sett skulle en renodlad lågprislinje erbjuda vissa fördelar. Importen och exporten skulle då ej behöva underkastas någon som helst licensiering utan kunna löpa helt fritt.

Jordbrukskommittén anser alltså, att regleringstekniska skäl beträffande vissa slag av jordbruksprodukter nödvändiggöra och beträffande andra slag av sådana produkter mycket starkt tala för att skyddet mot konkurrensen från utlandet bör lämnas jordbruket genom en importreglering. Då dessutom handelspolitiska skäl, såvitt nu kan bedömas, ej torde tala starkare mot en importreglering än mot ett system med utbetalande av pristillägg till den inhemska produktionen, utgår jordbrukskommittén i det följande från att man beträffande alla de viktigare jordbruksprodukter, där konkurrens från utlandet kan väntas, bör uppehålla en reglering av importen i ändamål att hindra, att importen skall försämra det svenska jordbrukets möjligheter att uppnå den lönsamhet, som statsmakterna uppställt som ett mål för sin jordbrukspolitik.

C. Förhållandet mellan producentprisnivå och konsumentprisnivå på den inhemska marknaden.

Såsom tidigare framhållits, innebär den omständigheten, att man anser en importreglering beträffande jordbruksprodukter böra uppehållas, ingalunda att man även tagit ställning till frågan, vilken konsumentprisnivå för jordbrukets produkter, som bör uppehållas å den inhemska marknaden.

Det har påpekats, att man i fråga om vissa produkter kan genom pristillägg till producenterna utjämna skillnaden mellan den producentprisnivå, som bör uppehållas här i landet för att jordbruket skall kunna få avsedd lönsamhet, och prisnivån på världsmarknaden, men att en dylik anordning i fråga om andra produkter av regleringstekniska skäl är utesluten eller erbjuder stora svårigheter. Där metoden med pristillägg till producenterna är praktiskt framkomlig, behöver man givetvis ej utbetala pristillägg för utjämning av hela skillnaden mellan den önskvärda producentprisnivån och priset på världsmarknaden, utan kan begränsa sig till att genom pristillägg utjämna en del av denna skillnad och låta återstoden uttagas från konsumenterna.

Schematiskt kan man sålunda, även om man uppehåller en importreglering beträffande jordbruksprodukter, beträffande alla de varor, där det är regleringstekniskt möjligt att utbetala pristillägg till producenterna, tänka sig någon av följande tre linjer för bestämmande av konsumentpriset och det sätt, på vilket jordbruket skall tillföras sin inkomst av ifrågasvarande produktionsgren:

1) En *högprislinje*, innebärande att konsumentpriset genomgående skall motsvara producentpriset.

2) En *lågprislinje*, innebärande att konsumentpriset i stort sett skall motsvara priset å världsmarknaden och jordbrukarna genom statliga pristillägg erhålla den merinkomst, som erfordras för att produktionsgrenen skall ge avsedd avkastning.

3) En *medelprislinje*, innebärande att man låter konsumentpriset ligga över världsmarknadens prisnivå men dock ej så högt, att det motsvarar det önskvärda producentpriset, och samtidigt utbetalar vissa begränsade pristillägg till producenterna.

Betraktar man jordbruksprodukterna som en helhet, kommer — eftersom högprislinjen beträffande vissa produktslag är den enda tänkbara — valet att stå mellan en högprislinje och en medelprislinje. En medelprislinje kan alltså då innebära, att man för vissa varor tillämpar konsumentpriser, som helt eller huvudsakligen motsvara producentpriserna, men för andra varor tillämpar konsumentpriser, som motsvara priserna å världsmarknaden eller ligga något däröver eller eventuellt även därunder.

Med konsumentpriser avses här de priser, som medborgarna i allmänhet skola betala. Beträffande vissa varor kan man emellertid tänka sig att införa rabatter för speciella samhällsgrupper.

Valet mellan de olika linjerna bör, såsom ovan nämnts, avgöras av sociala, näringsfysiologiska och, i sista hand, statsfinansiella skäl.

För att kunna diskutera, i vad mån dylika skäl tala för den ena eller den andra linjen, bör man ha en uppfattning om hur högt den producentprisivå ligger, vid vilken basjordbruket kan få full lönsamhet. En antydan här om kan erhållas, om man använder sig av den till ledning för prisregleringen på jordbrukets område under regleringsåret 1946/47 upprättade prognosen rörande jordbrukets inkomster och kostnader under sagda regleringsår, samt undersöker storleken av de inkomstökningar för jordbruket, som erfordras för att balansera en viss antagen höjning av den nuvarande arbetarelönen. Jordbrukskommittén har låtit verkställa en dylik beräkning. I denna har man *dels* å inkomstsidan räknat med de produktkvantiteter, som upptagits i prognosen, samt med de producentpriser, som nu utgå (således efter de justeringar, som vidtagits till följd av pridförhandlingarna våren 1946), *dels* å utgiftssidan räknat med det nuvarande löneläget för lantarbetare (den avtalade lönehöjningen per den 1 september 1946 sålunda ej inräknad), samt i övrigt med de i prognosen upptagna kostnadsposterna. Man finner då exempelvis, att det för att indexmässigt balansera en ökning av arbetskostnads-posten med 15 respektive 20 procent skulle behövas ett tillskott å inkomstsidan av i förra fallet omkring 195 och i senare fallet omkring 260 miljoner kronor eller omkring 9 respektive 12 procent av jordbrukets i prognosen beräknade sammanlagda inkomstsomma.

Man bör emellertid i detta sammanhang även taga hänsyn till att jordbruksproduktionen ännu icke uppnått normal nivå samt till att priserna å vissa förnödenheter torde kunna väntas sjunka vid en återgång till mera normala förhållanden. För att få en riktigare uppfattning om den kostnadsökning en löneförhöjning inom jordbruket av 15 respektive 20 procent behöver medföra för konsumenterna, bör man därför justera ovan anförda siffror med hänsyn till den förbättring av driftsresultaten, som kan väntas inträda vid en återhämtning av jordbruket dels genom ökad produktion och dels genom minskade omkostnader för vissa förnödenheter. Att siffermässigt beräkna storleken av den förbättring av driftsresultaten, som dessa faktorer kunna medföra, är knappast möjligt. Uppskattningsvis synes man emellertid här kunna nämna siffran 100 miljoner kronor. Kommer en dylik förbättring till stånd, innebär detta, att det belopp, som skulle behöva tillföras jordbruket genom höjda produktpriser för att balansera en omedelbar höjning av den nuvarande arbetskostnads-posten med 15 respektive 20 procent, skulle begränsas till, i förra fallet omkring 100 miljoner kronor och i senare fallet omkring 160 miljoner kronor.

I de inkomster, som jordbruket erhåller, ingå för närvarande betydande

belopp, vilka ha karaktären av pristillägg från det allmänna i syfte att hålla konsumentpriserna å en lägre nivå än vad som eljest varit möjligt. Sålunda beräknas för innevarande regleringsår utgå omkring 85 miljoner kronor i mjölkpristillägg och liknande tillägg till mjölkproduktionen samt såsom pristillägg å slaktprodukter, något över 30 miljoner kronor i förmalningsersättning och 22 miljoner kronor för reglering av sockerproduktionen, eller tillhoppa omkring 140 miljoner kronor. (Från det belopp å omkring 51 miljoner kronor, som utbetalas i form av s. k. producentbidrag för mjölk, bortses däremot i detta sammanhang, eftersom producentbidragets primära syfte är att vara ett särskilt stöd åt det mindre jordbruket och som sådant enligt kommitténs förslag skall ersättas av på annat sätt utformade stödåtgärder.)

Om man uppställer det antagandet, att den förbättring av jordbrukets driftsresultat, som bör inträda vid återgång till mera normala förhållanden, skulle uppgå till omkring 100 miljoner kronor, skulle alltså en höjning av den nuvarande lönenivån för lantarbetare med 15 respektive 20 procent och ett slopande av samtliga nu utgående allmänna pristillägg och subventioner å jordbruksprodukter medföra en ökning av befolkningens utgifter för livsmedel med sammanlagt omkring $(195 + 140 - 100) = 235$ respektive $(260 + 140 - 100) = 300$ miljoner kronor. (Det bör anmärkas, att de angivna totalsiffrorna komma att stiga, i den mån prishöjningen jämväl medför en höjning av handelsmarginalerna å jordbruksprodukter.)

De nu anförda siffrorna avse uteslutande att ange storleksordningen av den fördyring i förhållande till nuvarande konsumentprisnivå, som skulle följa, om dels arbetslönen i jordbruket höjes med vissa procent utöver sin nuvarande nivå, dels alla nu utgående allmänna pristillägg och subventioner slopas. Denna siffra säger sålunda intet om storleken av det gränsskydd, som uppehållandet av en dylik producentprisnivå skulle innebära. Att beräkna storleken av detta gränsskydd är ytterst svårt. I nuvarande stund, då världsmarknadens priser å jordbruksprodukter ligga relativt högt och tillgången på dylika produkter är knapp, kan man måhända i stort sett knappast tala om att jordbruket åtnjuter något gränsskydd. Även sedan priserna å världsmarknaden kommit ner på en mera normal nivå, är det emellertid svårt att ange gränsskyddets storlek. Detta beror framför allt på det förhållandet, att man vid beräkningen därav rätteligen synes böra beakta den belastning för jordbruket, som handelsskyddet å vissa grenar av industrin innebär. Denna belastning är emellertid mycket svår att uppskatta kvantitativt.

Tillämpar man högprislinjen, innebär detta, att konsumenterna få betala hela stödet å jordbruksnäringen i proportion till sin förbrukning av respektive varor. I den mån man ger stödet i form av pristillägg till producenterna, måste de härför erforderliga medlen anskaffas över budgeten, d. v. s. antingen genom direkt beskattning av befolkningen eller genom uttagande av indirekta skatter på ett sätt, som ej direkt anknyter till konsumtionen av jordbruksprodukter.

Frågan på vad sätt kostnaderna för stödet åt jordbruksnäringen böra täckas, torde kunna avgöras endast i samband med ett allmänt statsfinansiellt övervägande, närmast rörande den totala skattebördans storlek och dess fördelning på direkta skatter och indirekta skatter av olika slag. Jordbrukskommittén har med hänsyn härtill ansett det ej ankomma på kommittén att taga definitiv ställning till frågan om det sätt, på vilket kostnaderna för stödet åt jordbruksnäringen skola fördelas. Kommittén har emellertid ansett sig böra ange, i vad mån enligt kommitténs mening andra överväganden än de nyss nämnda och då främst sociala och näringsfysiologiska synpunkter beträffande olika slag av jordbruksprodukter tala för att den ena eller den andra linjen bör föredragas.

Innan man ingår härpå torde det emellertid vara lämpligt, att man söker bilda sig en ungefärlig uppfattning om den betydelse en reglering av jordbruksstödet enligt högprislinjen skulle ha dels för konsumenterna sett i jämförelse med de totala livsmedelsutgifterna och i jämförelse med livsmedelspostens betydelse i ett genomsnittligt hushålls budget, dels med hänsyn till vissa andra omständigheter.

Jordbrukskommittén vill då först erinra om att det svenska folkets totala årliga utgifter för livsmedel, inklusive tobak, sprit- och maltdrycker m. m., enligt en inom kommitténs kansli av förste aktuarien Juréen verkställd preliminär beräkning år 1945 uppgingo till nära 5 000 miljoner kronor. Av detta belopp utgöra emellertid ej mer än omkring 2 730 miljoner kronor kostnad för inköp av egentliga jordbruksprodukter (varmed här avses de produkter, som upptagas i kalkylerna angående jordbrukets samlade inkomster och kostnader). Härtill kommer ej fullt 100 miljoner kronor för inköp av hushållsmargarin. Bland övriga viktigare poster kan nämnas omkring 770 miljoner kronor för sprit- och maltdrycker m. m., 400 miljoner kronor för tobak, 200 miljoner kronor för karameller och choklad, 140 miljoner kronor för kaffe, 180 miljoner kronor för fisk, 250 miljoner kronor för inhemska frukter och bär, 100 miljoner kronor för rotfrukter och grönsaker, 50 miljoner kronor för sydfrukt samt 75 miljoner kronor för kryddor, torkad frukt, nötter och mandel etc. Beträffande kostnaderna för egentliga jordbruksprodukter kan vidare nämnas, att dessa för de kvantiteter, som konsumeras direkt av producenterna, beräknats efter producentpriset, medan kostnaderna i övrigt äro beräknade efter detaljhandelspriset med nu utgående statsstöd till jordbruket. Det kan vidare anmärkas, att i de angivna beloppen gjorts avdrag för den prisnedsättning, som mjölkrabatten medfört, men däremot ej för matfettssrabatten, detta på grund av svårigheten att avgöra hur stor del av den totala rabatten, som använts vid inköp av margarin respektive vid inköp av smör.

Om den förbättring av jordbrukets driftsresultat, som bör uppstå vid återgång till normala förhållanden, uppskattas till 100 miljoner kronor, skulle enligt vad ovan anförts ett slopande av samtliga nu utgående allmänna pris-

tillägg och subventioner samt en höjning av producentpriserna i den grad, som jämte nyssnämnda förbättring erfordras för att täcka en höjning av arbetskostnadsposten med 15 respektive 20 procent, kunna beräknas medföra en kostnadsökning för konsumenterna av omkring 235 respektive 300 miljoner kronor (eventuell kostnadsökning på grund av höjning av handelsmarginalerna ej inräknad). En dylik kostnadsökning skulle sålunda komma att uppgå till omkring 5 respektive 6 procent av folkets sammanlagda årliga utgifter för livsmedel och njutningsmedel samt omkring 8 respektive 11 procent av de sammanlagda årliga utgifterna för egentliga jordbruksprodukter och margarin. (Jordbrukskommittén vill understryka, att de siffror, som nu återgivits, endast äro avsedda att ge en ungefärlig uppfattning om storleksordningen av den ifrågavarande kostnadsökningen.)

Till jämförelse med de nu anförda siffrorna kan nämnas, att enligt undersökningar, som socialstyrelsen verkställt rörande hushållsbudgeter och livsmedelskonsumtion i städer och tätorter åren 1940—1942, de egentliga livsmedelskostnaderna (sprit- och maltdrycker samt tobak sålunda ej inräknade) för arbetare- och lägre tjänstemannahushåll i slutet av år 1941 torde ha uppgått till omkring 40 procent av de totala hushållsutgifterna. Av livsmedelskostnaderna utgjorde drygt 75 procent kostnader för inköp av jordbruksprodukter inklusive margarin. Grovt räknat torde man sålunda kunna säga, att kostnaderna för inköp av jordbruksprodukter (inklusive margarin) vid den pris- och lönenivå, som rådde vid sistnämnda tidpunkt, i ovannämnda hushåll vid sagda tidpunkt uppgingo till drygt 30 procent av de totala årliga hushållsutgifterna. Någon mera väsentlig förändring torde ej ha inträtt härvidlag efter sistnämnda tidpunkt. Självfallet kan man dock ej härav draga den slutsatsen, att en höjning av konsumentprisnivån på sätt ovan angivits skulle höja hushållsbudgeten med endast omkring 2,5 respektive 3,5 procent av hela budgetbeloppet. Även åtskilliga andra poster i budgeten skulle nämligen komma att i större eller mindre grad påverkas av den allmänna fördyring av levnadskostnaderna, som höjningen av livsmedelspriserna skulle medföra. Å andra sidan får man ej glömma, att kostnaderna för jordbruksstödet, även om de i första hand bestridas av statsmedel, ej torde kunna undgå att till någon del träffa praktiskt taget alla medborgargrupper, ehuru de mindre bemedlade på grund av den samlade beskattningens progressiva karaktär med detta system drabbas lindrigare.

I detta sammanhang kunna jämväl några siffror anföras till belysande av den inverkan vissa höjningar av konsumentpriserna å jordbruksprodukter skulle få på levnadskostnadsindex. Denna fråga har bland annat behandlats i ett yttrande, som statens priskontrollnämnd avgivit över statens livsmedelskommissions förslag till prisreglerande åtgärder på jordbrukets område för regleringsåret 1946/47. Av vad där anföres framgår, att en prishöjning å konsumtionsmjölk med 1 öre per liter standardiserad mjölk skulle medföra en höjning av socialstyrelsens levnadskostnadsindex med omkring 0,5 en-

heter. En dylik prishöjning motsvarar en inkomstökning för jordbruket av omkring 13,5 miljoner kronor. En prishöjning å smör med 25 öre per kilogram, vilket motsvarar en inkomstökning för jordbruket av drygt 25 miljoner kronor, påverkar levnadskostnadsindex med likaledes omkring 0,5 enheter. En höjning av jordbrukets inkomster av kött- och fläskproduktionen med omkring 40 miljoner kronor (d. v. s. ej fullt 8 procent av de i prognosen beräknade totala inkomsterna av dessa produktionsgrenar) har beräknats medföra en höjning av levnadskostnadsindex med drygt 1 enhet. Till jämförelse med de nu anförda siffrorna kan nämnas, att ett avskaffande av omsättningsskatten beräknats medföra en sänkning av levnadskostnadsindex med drygt 4 enheter.

I debatten rörande den framtida jordbrukspolitiken har understundom framförts den synpunkten, att jordbruksregleringen ej får utformas så, att den kan komma att menligt inverka på exportindustrins konkurrensmöjligheter. Härvid torde man — förutom på det förhållandet att en import av jordbruksprodukter från andra länder skulle kunna skapa ökade möjligheter till varuutbyte med dessa länder — särskilt ha tänkt på att den fördyring av konsumentpriserna å jordbruksprodukter, som kan föräntas av att produktionskostnaderna här i landet äro högre än i utlandet, kan komma att återverka på lönenivån för exportindustrins arbetare och sålunda öka produktionskostnaderna inom exportindustrin.

I betraktande av vad ovan anförts å ena sidan om storleken av den fördyring av industriarbetarnas levnadskostnader, som skulle följa av en anpassning av konsumentprisnivån till den önskvärda producentprisnivån, samt å andra sidan om den inverkan på skatterna en lågprislinje får, synes man dock knappast behöva räkna med att valet av prislinje skall bli av någon avgörande betydelse för exportindustrins konkurrensförmåga.

En omständighet, som även synes böra tillmätas en viss betydelse vid valet av prislinje, är att det av psykologiska skäl torde vara önskvärt, att stödet åt jordbruket lämnas på sådant sätt, att producenterna i största möjliga utsträckning få av konsumenterna uttaga de priser, som erfordras för att näringen skall få avsedd lönsamhet. Lämnas stödet via budgeten, kan detta lätt vålla missförstånd och irritation bland både konsumenter och producenter. Man kan sålunda lätt tänkas komma att förbise, att stödet i grund och botten endast delvis är ett stöd av social natur åt jordbruksbefolkningen och väsentligen är en i hela samhällets omedelbara intresse vidtagen åtgärd för att trygga uppehållandet av en näringsgren, som är av vital betydelse för landet. Beviljandet av de årliga anslag, som erfordras för utbetalande av statliga pristillägg, kan också lätt tänkas föränleda vissa stridigheter. Från producenternas sida kan vidare med ett visst fog erinras om att det skydd, som lämnas vissa delar av hemmaindustrin och som även be-

lastar jordbruket, genomgående har karaktären av ett importskydd med motsvarande höjning av konsumentpriserna.

Då jordbrukskommittén härefter övergår till att behandla frågan, i vad mån sociala och näringsfysiologiska synpunkter tala för den ena eller den andra linjen, vill kommittén först något beröra möjligheterna att genom prissättningen påverka efterfrågan å olika slag av jordbruksprodukter samt olika jordbruksprodukters värde ur näringsfysiologiska synpunkter.

Konsumenternas reaktion för prisändringar kan statistiskt mätas genom beräkning av s. k. elasticitetskoefficienter, vilka ange, hur konsumtionen av en vara ändras, om priset å varan höjes eller sänkes eller om konsumentens inkomst stiger eller sjunker. Dylika beräkningar ha verkställts i olika sammanhang. Sålunda har bland annat professor H. Wold verkställt en utredning i saken på uppdrag av 1938 års jordbruksutredning (Statens offentliga utredningar 1940: 16). Förste aktuarien Juréen har även verkställt ett antal beräkningar härvidlag, vilka jämte tidigare utredningar i frågan ligga till grund för den i kapitel 2 omnämnda undersökningen rörande den framtida konsumtionsutvecklingen.

Reaktionen för pris- och inkomständringar varierar givetvis i olika yrkes- och inkomstgrupper. Sålunda är till exempel denna reaktion genomgående betydligt svagare i de högre inkomstgrupperna än i de lägre. Detta är även helt naturligt, då konsumenterna i dessa grupper normalt ha en relativt hög näringsstandard. Beträffande vissa varor är vidare jordbruksbefolkningens reaktion för dylika ändringar en annan än reaktionen inom andra samhällsgrupper, beroende på olikheter i fråga om den vanliga konsumtionsinriktningen. Om man emellertid bortser från dylika skiljaktigheter och endast ser till helhetsbilden, kan till en början erinras om det redan förut påpekade förhållandet, att konsumtionen av cerealier minskar och konsumtionen av animalier ökar vid stigande inkomst. Vad som för bestämmandet av konsumentprisnivån är av särskilt intresse är emellertid ej reaktionen för inkomständringar utan reaktionen för prisändringar. Här om visa undersökningarna, att efterfrågan på mjöl och bröd (sammanlagt) ej nämnvärt påverkas av prisändringar, som hålla sig inom en rimlig ram. Detsamma gäller potatis samt hushållsbrukningen av socker och sirap. Även mjölkkonsumtionen påverkas endast i relativt ringa utsträckning av måttliga prisändringar. Det kan dock i detta sammanhang nämnas, att mjölkkonsumtionens känslighet för prisvariationer hos flerbarnsfamiljer ligger betydligt över genomsnittet. Efterfrågan på matfett påverkas däremot betydligt mer av förändringar i prisnivån. En prissänkning respektive prishöjning å såväl smör som margarin med 10 procent har sålunda beräknats höja respektive sänka den sammanlagda matfettskonsumtionen med 4 å 5 procent. Ändras priset endast å smör blir förändringen i fråga om konsumtionen av denna vara ännu större. En prishöjning å smör med 10 procent

har vid konstant margarinpris beräknats sänka smörkonsumtionen med minst 10 procent.

Även ostkonsumtionens känslighet för prisändringar är ganska stor. En prissänkning respektive prishöjning med 10 procent har här beräknats höja respektive sänka konsumtionen med 3—4 procent.

Priselasticiteten för köttvaror (kött och fläsk sammanlagt) är något mindre än priselasticiteten för ost. Inom gruppen medföra emellertid inbördes förändringar i priserna rätt stora förskjutningar i konsumtionen. En sänkning av köttpriset med 10 procent har vid oförändrat fläskpris beräknats höja köttkonsumtionen med omkring 5 procent.

Vad slutligen angår äggen äro dessa den jordbruksprodukt, där efterfrågan mest påverkas av förändringar i priset. Man har sålunda beräknat, att en prisförändring med 10 procent medför ungefär samma procentuella förändring av efterfrågan.

Frågan om olika livsmedels betydelse ur näringsfysiologiska synpunkter har bland annat behandlats i befolkningskommissionens år 1938 avgivna betänkande i näringsfrågan (Statens offentliga utredningar 1938: 6). Här skall endast i korthet erinras om att födoämnen kunna indelas i två huvudgrupper, nämligen dels sådana, som huvudsakligen äro energigivande, och dels sådana, som förutom sitt kaloriinnehåll även äro rika på vitaminer och mineralämnen (skyddsfödoämnen). Av de viktigare jordbruksprodukterna höra till den förra gruppen bland annat cerealier, socker och potatis ävensom fläsk, medan mjölk och andra mejeriprodukter ävensom ägg och kött äro viktiga skyddsfödoämnen. Mjölk och ost innehålla sålunda värdefulla beståndsdelar av mjölkäggvita, mineralämnen och vitaminer. Smöret är av betydelse ej blott såsom ett näringsrikt fett utan även såsom källa för vissa vitaminer. Ägg och kött innehålla slutligen äggvita, mineralämnen och värdefulla vitaminer.

Vad man ur näringsfysiologisk synpunkt i fortsättningen bör eftersträva synes vara ej så mycket en allmän ökning av kaloritillförseln — denna torde nämligen som tidigare anförts redan nu få anses ligga på en i stort sett tillfredsställande nivå — utan fastmera en ökning av konsumtionen av skyddsfödoämnen, särskilt inom de befolkningsgrupper, där konsumtionen av dylika födoämnen hittills varit förhållandevis låg.

De undersökningar, som föreligga rörande kostvanorna inom olika inkomstkategorier, visa, att kostens beskaffenhet näringsfysiologiskt sett står i viss proportion till vederbörandes inkomstförhållanden. Undersökningarna visa även, att de kategorier, som kunna anses representera den genomsnittliga inkomstnivån här i landet, d. v. s. industriarbetare och lägre tjänstemän, ha en ur näringsfysiologisk synpunkt i stort sett tillfredsställande kost. De grupper, där ur näringsfysiologisk synpunkt verkliga brister föreligga i fråga om kostens sammansättning, äro främst att söka bland de lägsta inkomsttagarna och de barnrika familjerna i de lägre inkomstgrup-

perna. Givetvis är det ett önskemål, att de allmänna konsumentpriserna å jordbruksprodukter skola hållas så låga som möjligt. Ur såväl social som näringsfysiologisk synpunkt synes det dock få anses angeläget, att man i främsta rummet inriktar sig på att åstadkomma en förbättring av kosthållet för de kategorier, där behovet av en sådan är störst. Om man oberoende av andra hänsyn har att välja mellan att genom pristillägg till producenterna åstadkomma en viss sänkning av den allmänna konsumentprisnivån och därmed måhända även åstadkomma en viss generell konsumtionsökning, å ena, samt att hålla den allmänna konsumentprisnivån uppe men i stället genom rabatter ge de lägsta inkomsttagarna möjlighet till en verkligt effektiv kostförbättring, å andra sidan, bör man sålunda enligt jordbrukskommitténs uppfattning föredraga det senare alternativet.

Ur näringsfysiologisk synpunkt torde någon anledning ej föreligga för det allmänna att vare sig genom pristillägg eller därmed jämförliga åtgärder (till exempel utbetalande av förmalningsersättning) eller genom rabatter söka stimulera till konsumtion av cerealier. Detsamma gäller även i fråga om socker. Beträffande sistnämnda vara synes alltså den nu utgående subventionen för nedbringande av sockerpriset böra bortfalla. Ej heller i fråga om fläsk synes det ur näringsfysiologisk synpunkt motiverat vare sig att tillämpa ett system med pristillägg eller att lämna rabatt å varan för vissa befolkningsgrupper.

Vad angår möjligheterna att för de jordbruksprodukter, vilka här ovan betecknats såsom skyddsfödoämnen, tillämpa ett system med statliga pristillägg till producenterna, har jordbrukskommittén redan tidigare uttalat, att ett dylikt system regleringstekniskt sett utan olägenhet kan tillämpas i fråga om mjölk och mejeriprodukter, att detsamma med vissa svårigheter kan tillämpas i fråga om kött samt att det knappast synes tekniskt möjligt att använda ett dylikt system i fråga om ägg.

Även en utvidgning av det rabatteringsystem, som nu tillämpas i fråga om mjölk och matfett, till andra slag av skyddsfödoämnen erbjuder stora svårigheter. Till en början är det sålunda klart, att ett rabatteringsystem alltid administrativt sett måste medföra en hel del arbete och olägenheter, exempelvis vid avgörandet av vilka personer, som skola äga erhålla rabattkort, och vid inlösen av rabattkuponger. För handels del medför ett rabatteringsystem ett betydande merarbete och ökade kostnader. Ett förhållande, som torde böra tillmätas än större vikt än de nu anförda synpunkterna, är slutligen, att det ingalunda utan vidare är givet, att man i fråga om andra skyddsfödoämnen än mjölk och matfett når den effekt som åsyftas med prisrabatterning.

Motivet för en rabattering bör i anslutning till vad ovan anförts vara ej att helt allmänt nedbringa vissa befolkningsgruppers kostnader för inköp av livsmedel utan att stimulera dessa befolkningsgrupper till ökad konsumtion av vissa ur näringsfysiologisk synpunkt särskilt värdefulla livsmedel.

Härav följer, att rabatterna ej böra få utnyttjas vid inköp av livsmedel i allmänhet utan böra begränsas till att gälla vid inköp av vissa speciella skyddsfödoämnen ävensom att rabatteringsbestämmelserna böra vara sådana, att de såvitt möjligt verkligen leda till en ökad konsumtion av dessa födoämnen. Om man inför rabatt å en vara och i samband därmed stadgar, att varje rabattkupong skall berättiga till prisrabatterning med visst belopp vid inköp av en bestämd myckenhet av varan, gäller det sålunda att söka förhindra, att rabatteringsystemet missbrukas, så att en rabattkortsinnehavare utnyttjar rabatten till att förbilliga livsmedelsposten utan att konsumera hela den kvantitet av varan i fråga, för vilken rabatten varit avsedd. Det är emellertid klart, att det här är praktiskt taget omöjligt att förhindra missbruk av rabattbestämmelserna och att risken för dylika missbruk blir större, ju mer den konsumtion av ifrågavarande livsmedel, till vilken man önskar stimulera genom rabatten, avviker från vederbörandes normala konsumtion av varan. Det ligger nämligen nära till hands, att rabattkortsinnehavaren söker utnyttja rabatten vid inköp av andra varor, vilkas anskaffande framstår som mer angeläget för honom, eller vid inköp av mindre kvantiteter än de, för vilka rabatten är avsedd. Under krigsåren torde väl missbruk av de då gällande rabatteringsanordningarna ej ha förekommit annat än i mycket ringa utsträckning. Detta kan emellertid förklaras därav, att de varukvantiteter, som rabatterna avsett, ej varit större än att vederbörande rabattkortsinnehavare i då rådande knapphetsläge genomgående velat ta ut detsamma. Sagda förhållande kan sålunda ej åberopas som bevis för att missbruk av rabatteringsanordningarna ej skulle behöva befaras, därest rabattsystemet vid en återgång till normala förhållanden skulle utsträckas till att avse andra varuslag eller, i fråga om matfett och mjölk, större kvantiteter än de hittills gällande.

De jordbruksprodukter, i fråga om vilka en prisrabatterning till vissa befolkningsgrupper kan ifrågasättas ur näringsfysiologiska synpunkter, torde — förutom smör och mjölk — framför allt vara kött, ägg och ost. Beträffande såväl kött som ägg gäller emellertid, att införandet av en prisrabatterning ur vissa synpunkter måste inge betänkligheter. Vad köttet angår måste man sålunda beakta, att konsumtionen här är fördelad på ett flertal olika kvaliteter och varor med skiftande pris. Det är därför ingalunda säkert, att en prisrabatterning å kött under normala förhållanden skulle leda till en ökad konsumtion, utan rabatteringen kan lika väl tänkas leda till att efterfrågan överflyttas på köttvaror, som äro dyrare och smakligare än de tidigare konsumerade köttvarorna men näringsfysiologiskt sett ej äro mer värdefulla än dessa. I fråga om ägg föreligger väl ej nyssnämnda förhållande. Här möter i stället den svårigheten, att en betydande del av försäljningen av ägg sker direkt från producenter till konsumenter, vilket förhållande medför komplikationer i fråga om utnyttjande av rabatten vid dylika försäljningar. Införandet av ett rabatteringsystem beträffande kött och ägg

erbjuder vidare bland annat svårigheter med hänsyn till att jordbruksbefolkningen till stor del fyller sitt behov av dessa varor genom egen produktion och följaktligen ej utan stora svårigheter kan göras delaktig av den förman, som en rabatt å dessa varor skulle innebära.

Det av ovannämnda varuslag, för vilket ett rabatteringsystem tekniskt sett är enklast att genomföra, är osten. Även härvidlag blir emellertid syftet med rabatteringen förfelat, om rabatten användes ej för att möjliggöra en ökad ostkonsumtion utan för att möjliggöra inköp av dyrare ostkvaliteter.

Det kan i detta sammanhang erinras om, att man enligt den utredning rörande den allmänna konsumtionsutvecklingen, för vilken redogjorts i kapitel 2, även vid en relativt måttlig realinkomststegring och utan införande av statliga pristillägg eller rabatter bör kunna räkna med en betydande successiv genomsnittlig standardförbättring av kosten. I denna utredning har man, såsom understrukits i sagda kapitel, utgått från det förhållande, som i genomsnitt under 1930-talet rådde mellan priserna å jordbruksprodukter och den allmänna prisnivån. Om konsumentpriserna i fortsättningen i stället skulle helt eller i det närmaste motsvara de producentpriser, vid vilka basjordbruket kan få full lönsamhet, skulle detta otvivelaktigt leda till en förskjutning i förhållandet mellan priserna å jordbruksprodukter och den allmänna prisnivån. En dylik förskjutning kan emellertid ej mer än något fördröja takten i standardförbättringen. Enligt vissa schematiska beräkningar av förste aktuarien Juréen skulle sålunda exempelvis en höjning av priserna å jordbruksprodukter med 10 procent i förhållande till den allmänna prisnivån under 1930-talet endast innebära, att den konsumtion, med vilken man i utredningen räknat år 1970, skulle uppnås omkring tre år senare.

Med hänsyn till vad här ovan anförts rörande *dels* förhållandet mellan den höjning av priserna å jordbruksprodukter, som behövs för att ge basjordbruket full lönsamhet, och livsmedelspostens betydelse i ett genomsnittligt hushålls budget, *dels* den förbättring av näringsstandarden, som kan väntas inträda successivt även utan införande av nya pristillägg eller rabatter, *dels* de svårigheter i skilda hänseenden, som äro förenade med en utvidgning av det nuvarande rabatteringsystemet till nya varuslag, anser jordbrukskommittén, att sociala, näringsfysiologiska och allmänna ekonomiska synpunkter i och för sig ej böra anses utgöra något avgörande hinder mot att i vart fall en relativt stor del av det allmänna prisstödet åt jordbruksnäringen skall lämnas på det sättet, att statsmakterna skola stödja uppehållet av en producent- och konsumentprisnivå, som är högre än världsmarknadens, ävensom att en dylik prisstödspolitik ej bör föranleda införande av prisrabattering beträffande andra varuslag än matfett och mjölk. Frågan, i vad mån rabatterna å matfett och mjölk böra bibehållas, torde vidare böra bli beroende på arten och

omfattningen av de sociala åtgärder, som det allmänna kan komma att vidtaga i annan ordning för att stödja de kategorier, för vilka dessa rabatter äro av särskild betydelse, främst barn och åldringar, ävensom, beträffande matfettet, på den utsträckning, i vilken billigt matfett kan tillhandahållas även utan särskilda rabatteringsanordningar.

Om man utgår från att pristillägg till mjölkproduktionen i viss utsträckning skola utgå även i fortsättningen, kan man enligt jordbrukskommitténs uppfattning med beaktande av de synpunkter, som här ovan anförts, tänka sig att bestämma producent- och konsumentpriserna å jordbruksprodukter enligt i huvudsak följande riktlinjer.

1) I fråga om *fodermedel* bör man hålla en producentprisivå (förädlingsvärde), som täcker den inhemska produktionskostnaden och alltså möjliggör uppehållet av en ur beredskapssynpunkt tillfredsställande foderväxtodling här i landet.

2) Även för *brödsäd* bör högprislinjen tillämpas. Någon rabatt å mjöl bör ej förekomma.

3) För *matpotatis*, *matärter* och *matbönor* torde man liksom före kriget kunna låta prisnivån i huvudsak anpassa sig utan statligt stöd. För dessa varor bör alltså i huvudsak lågprislinjen tillämpas. (Här avses dock ej borttagande av det tullskydd som matärter och matbönor samt färskpotatis åtnjoto före kriget.) Till frågan om regleringsåtgärder beträffande fabrikspotatis har jordbrukskommittén ej tagit ställning, då den på detta område pågående utredningen ännu ej slutförts.

4) För *fläsk* bör prissättningen vara sådan, att den utan några pristillägg täcker produktionskostnaden.

5) Priset å *nötkött* torde i stort sett böra få utveckla sig fritt allt efter förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Genom det sätt, på vilket importregleringen handhaves, böra statsmakterna emellertid förhindra, att priset blir allt för högt.

6) Vad i nästföregående stycke sagts om nötkött bör även gälla *ägg*.

7) För *socker* bör tillämpas en sådan prissättning, att man utan några särskilda tillägg till producenterna kan uppehålla en sockerproduktion av önskvärd storlek. Subventioneringen av sockerpriset bör alltså principiellt bortfalla.

8) Vårt behov av *matfett* tillgodoses genom smör och, i viss utsträckning, genom margarin. För margarinet bör man i första hand räkna med ett avsättningsutrymme av omkring 40 000 ton, därav upp till 10 000 ton framställda av råvaror, som erhållits genom en av statsmakterna stödd odling av oljevaxter här i landet. I vad mån större kvantiteter margarin kunna beredas avsättningsutrymme, blir främst beroende på möjligheterna till export av smör. Med hänsyn till ovissheten om dessa exportmöjligheter synes man för matfettsregleringen böra uppställa två alternativ. Det ena alternativet avser

det fallet, att det i och för sig är möjligt att exportera relativt betydande kvantiteter smör (ehuru exportpriset ligger under den inhemska producentprisnivån). Det andra alternativet avser det fallet, att dylika exportmöjligheter saknas.

Finnas vidsträckta exportmöjligheter, bör konsumentprisnivån å smör bestämmas enligt en medelprislinje, innebärande bibehållande av ett pristillägg för produktmjölk. Samtidigt bör margarinpriset sättas så lågt, att även de mindre bemedlade få möjlighet att uppehålla en ur näringsfysiologisk synpunkt fullt tillfredsställande matfettskonsumtion. Då ur nyssnämnda synpunkt någon skillnad ej anses föreligga mellan smör och annat matfett, synes det enligt detta alternativ ej erforderligt, att det allmänna skall utbetala särskilda rabatter å matfett till vissa samhällsgrupper.

Vid en tillämpning av detta alternativ får man räkna med att margarin-konsumtionen kommer att stiga ej oväsentligt utöver det i första hand för denna konsumtion reserverade avsättningsutrymmet av 40 000 ton. Den del av den av statsmakterna stödda smörproduktionen, som till följd härav ej kan avsättas å den inhemska marknaden, får då i stället exporteras. Vid denna export bör staten lämna pristillägg till utjämnande av skillnaden mellan exportprisnivån och den inhemska producentprisnivån. Utbytet av denna smörproduktion bör sålunda för jordbrukets del bli detsamma, som om smöret förbrukats inom landet.

Även om exportmöjligheter saknas, synes konsumentprisnivån å smör böra bestämmas enligt en medelprislinje på sätt nyss nämnts. Uppgår smörproduktionen till hela den myckenhet, som statsmakterna på lång sikt böra stödja (d. v. s. en myckenhet motsvarande hela den inhemska avsättningsutrymmet för matfett minus omkring 40 000 ton), måste man här söka begränsa margarin-konsumtionen till den ovan angivna kvantiteten av omkring 40 000 ton. Av de olika åtgärder, som kunna tänkas komma i fråga för detta ändamål — direkt kvantitativ reglering av margarinförbrukningen, inblandning av margarin i smör samt en reglering av margarin-konsumtionen genom åtgärder, som påverka margarinpriset — är enligt jordbrukskommitténs uppfattning den sista avgjort att föredraga. Vid tillämpning av detta alternativ bör man alltså söka avväga margarinpriset i förhållande till smörpriset så, att margarin-konsumtionen kommer att stanna inom det för denna vara beräknade avsättningsutrymmet. Med hänsyn till de relativt höga matfettspriser, som detta alternativ kommer att innebära, kan det vid en tillämpning av detta alternativ befinnas önskvärt, att statsmakterna genom ett rabatteringsystem skola ge de mindre bemedlade befolkningsgrupperna möjlighet att inköpa matfett till billigare pris.

De båda nu angivna alternativen äro att betrakta som typfall. I praktiken kan situationen väl tänkas bli den, att möjligheter till export av smör visserligen finnas, men att de kvantiteter, som kunna exporteras, äro så begränsade, att det första alternativet ej kan tillämpas renodlat. Utform-

ningen av matfettsregleringen synes i sådant fall böra bli beroende på den omfattning, i vilken export kan ske, samt storleken av efterfrågan på margarin vid ett lågt konsumentpris å denna vara. Äro exportmöjligheterna relativt goda, kan det sålunda tänkas, att man kan tillämpa det första alternativet med allenast den modifikation, att priset å margarin sättes något högre än vad som eljest skulle ha skett och att man på så sätt åstadkommer en måttlig men för ändamålet tillräcklig begränsning av margarinkonsumtionen. Det synes ej möjligt att i förväg angiva, när margarinpriset skall anses ha nått en sådan höjd, att rabatteringsåtgärder böra tillgripas, utan denna fråga bör, om den blir aktuell, prövas och avgöras med hänsyn till de då föreliggande förhållandena.

9) *Konsumtionsmjölkpriset* synes böra i stort sett motsvara produktionskostnaden. Det statliga pristillägg, som nu utgår till konsumtionsmjölken, synes därför kunna bortfalla eller i vart fall begränsas så att det ej överstiger det pristillägg, som kan komma att bestämmas för produktmjölken. Huruvida den nuvarande mjölkrabatteringen för vissa grupper av barn och åldringar bör bibehållas eller ej torde, såsom ovan anförts, böra bli beroende på omfattningen och beskaffenheten av det sociala stöd, som dessa befolkningsgrupper i annan ordning erhålla från det allmänna.

10) *Osten* utgör ett av de livsmedel, där ett prisläge, som stimulerar till konsumtionsökning, av näringsfysiologiska skäl är särskilt önskvärt. Då prisrabatterning av ost, av skäl som tidigare anförts, helst ej bör komma i fråga, synes man i stället böra genom särskilda pristillägg till mejerierna — utöver det ovan omnämnda allmänna pristillägget för produktmjölk — möjliggöra ett lågt ostpris. I detta sammanhang är emellertid att märka, att ostens betydelse ur nu ifrågavarande synpunkt ligger mindre i det fett, den tillför konsumenten, än i dess halt av äggvita och värdefulla mineralämnen. För att man skall tillgodose det näringsfysiologiska intresset av att ost skall vara tillgänglig för konsumenterna till lågt pris, fordras alltså ej, att all ost skall tillhandahållas till dylikt pris, utan det är tillräckligt om prisnedsättningen gäller viss ost, exempelvis ost under viss fetthaltsgräns. Ur teknisk synpunkt erbjuder en begränsning av det nu förordade speciella pristillägget för ost under en viss fetthaltsgräns ej några större svårigheter.

Såsom jordbrukskommittén tidigare understrukit, har kommittén med sina uttalanden rörande lämpligheten ur vissa synpunkter av en prislinje av den art, som nu skisserats, ej avsett att taga definitiv ställning till frågan om den fördelning av kostnaderna för stödet åt jordbruksnäringen, som i och för sig kan anses lämplig vid ett allmänt övervägande rörande de bördor, som olika grupper av medborgare ha att bära. Kommittén vill i detta sammanhang framhålla, att en ökning eller minskning av den del av kostnaderna för jordbruksstödet, som anses böra bestridas av skattemedel, enk-

last kan ske genom en höjning eller sänkning av de statliga pristilläggen till mjölkproduktionen.

D. Närmare angående formerna för prisstödet åt jordbruksproduktionen.

Kommittén har intagit den ståndpunkten, att prisstödet åt jordbruket skall ha karaktären av ett gränsskydd, vilket skall möjliggöra uppehållande av en produktion av viss storlek. I enlighet med denna ståndpunkt är en av de grundläggande principer, på vilka jordbrukskommitténs förslag i fråga om utformningen av stödet åt jordbruksnäringen bygger, den att stöd skall utgå endast för en produktion av den storlek, som statsmakterna önska att uppehålla. Stiger produktionen över denna gräns, skall jordbruket självt taga de konsekvenser överproduktionen kan medföra i form av prisfall å den inhemska marknaden, förlustbringande export e. d. Kan en överproduktion avsättas på sådana villkor, att densamma kan anses lönande för jordbruket, finns självfallet ingen anledning för staten att söka motverka en dylik produktion.

Enligt vad ovan sagts bör det allmänna — med vissa inskränkningar huvudsakligen i fråga om matfett och socker — sträva efter att uppehålla en jordbruksproduktion, som ungefärligen motsvarar det inhemska avsättningsutrymmet. Statens stöd åt jordbruksproduktionen bör då i första hand gå ut på att bereda jordbruket sådant skydd mot den utländska konkurrensen, att jordbruket får möjlighet att avsätta den av statsmakterna önskade produktionen på den inhemska marknaden till priser, som ge basjordbruket full lönsamhet. Detta stöd bör i främsta rummet lämnas genom en reglering av importen samt eventuellt till viss del, vars omfattning bland annat måste bli beroende på statsfinansiella och handelspolitiska överväganden, genom utbetalande av pristillägg till producenterna.

Nyssnämnda importreglering bör handhas så, att det svenska jordbruket får företrädesrätt att avsätta sin produktion å den inhemska marknaden, så länge producentpriserna ej överskrida den nivå, som erfordras för att bereda basjordbruket full lönsamhet (med viss marginal på sätt i det följande anges). Skulle producentpriserna stiga högre, bör import däremot medgivas i den utsträckning, som erfordras för att åter bringa producentpriserna ned på sagda nivå.

Den producentprisnivå, som statsmakterna skola stödja genom importregleringen ävensom eventuella statliga pristillägg, bör vara så avvägd, att det vid en produktion, som ej överstiger vad som normalt konsumeras inom landet, bör vara möjligt för jordbruket att finna avsättning för produktionen till denna prisnivå inom landet. (I fråga om matfett och socker bör härvid hänsyn tagas till att en del av konsumtionsbehovet avses skola

täckas genom import.) Håller sig produktionen inom den ram, som statsmakterna önska stödja, bör sålunda det nu angivna importskyddet ge jordbruket den önskade lönsamheten. Överskrider produktionen sagda ram, kan förhållandet bli ett annat. Eftersom något statligt stöd ej bör utgå för denna överproduktion, blir jordbrukets lönsamhetsgrad då helt beroende av den inverkan överproduktionen får på prisutvecklingen. Kan överskottet avsättas till priser, som äro lönande för jordbruket, medför tydligen överproduktionen ej någon försämring av lönsamheten. Är förhållandet det motsatta, kommer överproduktionen att medföra en försämring av jordbrukets lönsamhet. Detta blir fallet såväl om jordbruket lyckas hålla producentpriserna å den inhemska marknaden uppe på den från början avsedda nivån men i stället får avlasta överskottet till förlustbringande priser utomlands som om jordbruket nödgas söka avsätta även överskottet på den inhemska marknaden och därvid måste sänka producentpriserna å denna marknad.

Frågan om åtgärder för begränsning av produktionen blir under nu angivna förhållanden av stor betydelse, om produktionen tenderar att överstiga den kvantitet, som normalt kan avsättas inom landet. Eftersom man torde böra räkna med att världsmarknadspriset å jordbruksprodukter normalt kommer att ligga under den nivå, som erfordras för att ge det svenska jordbruket den önskade lönsamheten, kommer en tendens hos jordbruksproduktionen att stiga utöver den kvantitet, som motsvarar det normala inhemska avsättningsutrymmet, att medföra risk för en försämring av jordbrukets lönsamhet. Det ligger uppenbarligen i jordbrukets eget intresse, att en dylik försämring undvikas. Med hänsyn till de olägenheter ur sociala och andra synpunkter, som en sänkning av jordbruksbefolkningens inkomstnivå medför, bör även det allmänna i den mån så är möjligt medverka till att en dylik försämring av jordbrukets lönsamhet om möjligt förebygges respektive, om försämringen redan skett, till att lönsamheten återställas. Statens medverkan härtill bör, såsom angivits i kapitel 4, principiellt bestå i åtgärder, som äro ägnade att begränsa jordbrukets produktionsvolym och därigenom minska risken för överproduktion. En begränsning av importen av utländska fodermedel kommer härvid på kortare sikt i första rummet i fråga. Vidare bör det allmänna, såsom närmare utvecklats på tal om den yttre rationaliseringen, medverka till en sådan förändring av det svenska jordbrukets struktur som, vid sidan av det primära syftet att nedbringa produktionskostnaderna per produktenhet, även kan väntas medföra en begränsning av storleken av en eventuell framtida produktionsökning. Detta blir, som förut understrukits, på längre sikt den viktigaste formen för statens medverkan till förhindrande av en förlustbringande överproduktion. Däremot bör man principiellt förutsätta, att statens åtgärder för att vid en förlustbringande överskottsproduktion uppehålla jordbrukets lönsamhet ej skola få formen av en utvidgning av det

statliga stödet åt jordbruksproduktionen, vare sig i form av ökade prisstillsättningar till producenterna, av exportbidrag eller — utöver vad som kan anses motiverat av sociala eller näringsfysiologiska skäl — av rabatter till konsumenterna eller andra åtgärder i syfte att öka konsumtionen.

Huvuduppgifterna vid utformningen av det statliga prisstödet åt jordbruksproduktionen bli i anslutning till det nu anförda att avgöra vilken producentprisnivå, som erfordras för att bereda basjordbruket full lönsamhet, hur importregleringen skall utformas samt huru stor del av de för uppnående av sagda producentprisnivå erforderliga inkomsterna, som skall lämnas jordbruket i form av statliga pristillsättningar.

E. Fastställandet av den prisnivå, som ger basjordbruket full lönsamhet.

När det gäller att bestämma metoden för avvägningen av stödet åt jordbruksproduktionen, blir den första frågan, huruvida man bör grunda avvägningen på en antagen normalskörd eller på det verkliga skörderesultatet.

Skall avvägningen av stödet grundas på en antagen normalskörd, bör man redan på våren fastställa den prisnivå å jordbrukets produkter, som statsmakterna skola stödja under det nästkommande regleringsåret. Denna prisnivå bör då beräknas med utgångspunkt från antagandet, att skörden kommer att bli av normal storlek. Samtidigt bör man fastställa en övre gräns, över vilken priserna ej böra få stiga och vars överskridande därför skall ha till effekt, att regleringsorganet skall lätta på importrestriktioner m. m. i den utsträckning som behövs för att åter bringa priserna under denna gräns. I övrigt bör jordbruket självt få söka uppnå bästa möjliga priser både vid god och dålig skörd och även självt ta den merinkomst, som kan uppstå vid en god skörd, respektive bära den förlust, som kan uppkomma vid dålig skörd.

Skall avvägningen av jordbruksstödet grundas på det verkliga skörderesultatet, bör man bestämma den prisnivå, som statsmakterna skola stödja, först sedan skörderesultatet kan överblickas och då med ledning av uppgifter om skördens storlek avväga denna prisnivå så, att basjordbruket kommer att få full lönsamhet, därest denna prisnivå uppnås och skörderesultatet överensstämmer med beräkningarna.

(Jordbrukets regleringsår anses omfatta tiden från och med den 1 september visst kalenderår till och med den 31 augusti nästföljande kalenderår. Prisregleringen under ett regleringsår kommer alltså att avse den gröda, som växt och till stor del även bärgats under närmast föregående regleringsår.)

Den prissättningsmetod, som tillämpats under de senare krigsåren, har legat nära den senare av de båda nyssnämnda metoderna, ehuru jordbru-

karna genom den s. k. 4-procentregeln fått vissa vinstmöjligheter vid god skörd respektive fått bära viss del av förlusten vid dålig skörd. Ehuru ett dylikt system med anpassning av priserna efter den faktiska produktionen sannolikt varit ofrånkomligt under kristiden, är tillämpningen av det samma uppenbarligen förenad med stora svårigheter. Här behöver endast pekats på de svårigheter, som uppstå, då man skall fastställa den exakta storleken av den skördevolym, som skall läggas till grund för avvägningen av prisstödet och för eventuella justeringar av denna avvägning. Ett dylikt system synes vidare förutsätta en betydligt hårdare statlig prisreglering än det förra. Ur rationaliseringssynpunkt är även det senare systemet underlägset det förra.

Det torde därför såväl för staten som för jordbruket vara ett önskemål, att avvägningen av det statliga prisstödet åt jordbruket skall ske i förväg på grundval av ett antagande om normalskörd, och att prisutvecklingen därefter upp till en viss gräns får ske fritt samt jordbrukarna få möjlighet till merinkomst vid god skörd respektive få taga risken av förlust vid dålig skörd. Efterjustering av nyssnämnda avvägning med tillämpning av 4-procentregeln eller någon liknande regel bör sålunda icke komma i fråga.

Innebörden av en dylik i förväg skeende avvägning av det statliga prisstödet torde böra utvecklas något.

Det bör då först understrykas, att de priser, som anges vid en dylik avvägning, ej få fattas såsom några garantipriser, vilka jordbrukarna under alla omständigheter kunna påräkna att erhålla. Avvägningen blir emellertid därför ej utan betydelse. Till en början blir densamma av betydelse därigenom att den anger statsmakternas uppfattning om önskvärldheten av ökad eller minskad odling av vissa grödor eller av ökad eller minskad jordbruksproduktion överhuvud taget. Vare sig man i fråga om produktionens storlek går in för en självförsörjningslinje eller en beredskapslinje eller ett mellanting mellan dessa båda linjer, måste man ju alltid i sista hand söka att medelst priserna se till att man normalt ej får större produktion än som överensstämmer med den linje man valt i fråga om produktionens storlek. Har erfarenheten visat, att det prisläge, som gällt under visst eller vissa år, medfört en tendens att öka produktionen av vissa varor, bör ju ett av statsmakterna i förväg gjort tillkännagivande av att man i fortsättningen har att räkna med ett lägre pris å dessa varor vara ägnat att verka återhållande på produktionen därav.

Fremst bli emellertid de priser, som anges vid ifrågavarande avvägning, av betydelse därigenom att de komma att vara en utgångspunkt för handhavandet av de tekniska regleringsanordningarna på jordbrukets område. Då jordbruket skall erhålla importskydd för uppehållande av en viss producentprisnivå, är det nödvändigt, att man redan från början har klart för sig, var den producentprisnivå, som man vill stödja, ligger.

Den avvägning av de önskvärda producentpriserna, som statsmakterna

företaga före produktionsårets början, kommer slutligen även att få betydelse för beräkandet av de belopp, som statsmakterna eventuellt böra ställa till förfogande för utbetalande av pristillägg eller prisrabatterning å vissa livsmedel.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning bör fastställandet av den producentprisnivå, som kan ge basjordbruket full lönsamhet, för varje regleringsår ske på våren närmast föregående regleringsår och bygga på antagande om en normalskörd. Frågan om de kalkyler, som böra ligga till grund för en sådan prisavvägning, och metoden för densamma behandlas i kapitel 17.

Den önskvärda producentprisnivå, till vilken man kommer fram vid en i förväg skeende avvägning av prisstödet, bygger på antaganden rörande såväl skördens storlek som övriga på lönsamheten inverkan faktorer. Skulle producentpriset under inga omständigheter få stiga över den på förhand bestämda nivån, kommer detta, om skörden blir mindre än beräknat, att leda till att den från början avsedda lönsamhetsgraden för jordbruket ej kan uppnås. Omvänt kan ett uppehållande av denna producentprisnivå vid särskilt gynnsam skörd leda till att jordbruket får högre lönsamhet än från början avsetts.

Om importskyddet under hela regleringsåret skulle sammanfalla med den producentprisnivå, som vid den i förväg gjorda avvägningen av prisstödet ansetts önskvärd vid normal skörd, kommer detta emellertid att medföra, att de risker jordbruket löper vid dålig skörd betydligt komma att överstiga de vinstmöjligheter jordbruket får vid god skörd. Om totalskördens blir svag, får jordbruket nämligen ingen möjlighet att kompensera minskningen i skördevolymen genom en höjning av producentpriset, utan denna minskning kommer att resultera i en motsvarande minskning av jordbrukets inkomster. Blir totalskördens god, kan jordbruket åter ej räkna med att inkomsterna komma att stiga i proportion till ökningen i skördevolymen. Skördestegringen kan nämligen komma att medföra en nedpressning av producentprisnivån, vilken kan bli så stor att den sammanlagda inkomstsumman, trots skördeökningen, ej överstiger den vid normal skörd beräknade inkomsten.

Om jordbruket verkligen skall erhålla det stöd från det allmänna, som avsetts, synes det därför nödvändigt, att man vid utformningen av stödbestämmelserna på något sätt beaktar de förändringar i stödbehovet, som kunna föranledas av att inkomstutvecklingen blir en annan än som förutsetts i de i förväg uppgjorda kalkylerna.

Hänsyn till risken för dylika avvikelser från kalkylerna angående lönsamheten kan tagas på två principiellt olika sätt. Det ena sättet är att, om man har anledning räkna med att dylika avvikelser kunna inträffa, man under regleringsårets lopp, exempelvis vid den tidpunkt, då det verkliga skörde-

utfallet kan överblickas, justerar den i förväg gjorda avvägningen av det statliga prisstödet och på basis av då kända förhållanden åter söker avväga jordbruksstödet så att jordbruket skall få den önskade lönsamhetsgraden. I detta fall bör man vid handhavandet av importregleringen tillse, att producentpriserna ej vid någon tidpunkt få gå över den prisnivå, som enligt den senast uppgjorda kalkylen erfordras för att ge basjordbruket full lönsamhet. Det andra sättet är att man avstår från att ändra den i förväg gjorda avvägningen av det statliga prisstödet men i stället vid denna avvägning bestämmer, att jordbruket skall åtnjuta importskydd ej blott för uppehållande av den under förutsättning av normal skörd önskvärda prisnivån utan även för uppehållande av en producentprisnivå, som ligger ett visst stycke över denna prisnivå. Man skapar på så sätt en marginal, som jordbruket vid dålig skörd får använda för att, i den mån så är möjligt med hänsyn till avsättningsförhållandena, skaffa sig kompensation för skördeminskningen.

Bland annat på grund av de erfarenheter, som under krigsåren gjorts rörande svårigheten att under loppet av ett visst produktionsår verkställa en tillförlitlig beräkning av det verkliga skördeutfallet, anser jordbrukskommittén för sin del, att den senare metoden principiellt bör tillämpas i fortsättningen. Den innebär alltså att statsmakterna, samtidigt med att de varje vår fastställa de producentpriser å olika slag av jordbruksprodukter, som böra eftersträvas under det instundande regleringsåret för att under normala förhållanden ge basjordbruket full lönsamhet, tillika skola bestämma, att jordbruket skall åtnjuta *importskydd* för uppehållande av något högre producentpriser. Någon ökning eller minskning av det sålunda fastställda importskyddet under regleringsårets lopp bör därefter ej ske.

F. Import- och exportreglering m. m.

Importreglering, m. m.

Syftet med importregleringen har ovan angivits vara att bereda det svenska jordbruket företrädesrätt på den inhemska marknaden, så länge den inhemska producentprisnivån ej överstigit en viss av statsmakterna bestämd övre gräns. Denna gräns benämnes i det följande *importgränsen*. Detta importskydd bör lämnas dels genom en sådan avgiftsbeläggning av importen, som betager den utländska produktionen möjlighet att konkurrera med det svenska jordbruket på den inhemska marknaden, så länge producentprisnivån ej överstigit importgränsen, dels i mån av behov även genom en direkt kvantitativ reglering av importen, innebärande att import skall få ske endast efter tillstånd av Kungl. Maj:t eller ett statligt regleringsorgan. Till dessa frågor återkommer jordbrukskommittén i kapitel 21 i samband med avgivandet av förslag rörande utformningen av regleringsåtgärderna för de olika varuslagen.

Såsom en särskild del av det allmänna importskyddet för jordbruket bör betraktas en reglering av importen av fodermedel. I anslutning till vad kommittén ovan sagt om att man bör utnyttja de förefintliga produktionsfaktorerna på det sätt, som är mest ägnat att nedbringa produktionskostnaderna och främja jordbrukets rationalisering, anser kommittén, att dylik import alltid får anses önskvärd, då den behövs för att få till stånd balanserade foderstater här i landet och sålunda för att få bästa möjliga utbyte av det inom landet producerade fodret. Därutöver kan dylik import anses önskvärd endast under vissa förutsättningar, nämligen antingen att importen behövs för att fylla en brist i de inhemska fodermedelstillgångarna, exempelvis om fodersäddskörden här i landet något år blivit svag eller om man ännu ej nått upp till den på lång sikt avsedda försörjningsgraden, eller att det kan beräknas mera varaktigt bli lönande att producera animaliska livsmedel medelst importerade fodermedel och att exportera denna produktion. Jordbruket bör därför genom en reglering av importen av fodermedel skyddas för risken att importerade fodermedel skola bidra till att framkalla ett överskott på den inhemska marknaden. Detta skydd synes i första hand böra lämnas genom en avgiftsbeläggning av importen.

I vissa fall bör restitution kunna komma i fråga av de importavgifter för jordbruksprodukter eller fodermedel, som erlagts till statsverket. Det viktigaste av dessa fall är det, då animaliska produkter kunna exporteras till priser, som äro lönande för jordbruket, om produktionen får bygga på importerade fodermedel, som erhållas till världsmarknadspriset. Såsom ovan framhållits, finns ur det allmännas synpunkt ingen anledning att söka förhindra en dylik i och för sig lönsam produktion. Av tekniska skäl är man emellertid även i en dylik situation nödsakad att medelst avgiftsbeläggning fördyra importen, så att de importerade fodermedlen åtminstone komma upp i samma pris som de inom landet producerade fodermedlen. Såsom ersättning för denna konstlade fördyring bör emellertid då staten vid export av sådana produkter, som kunna beräknas ha framställts medelst de importerade fodermedlen, av de uppburna importavgifterna restituera ett belopp, motsvarande vad som kan beräknas belöpa på de exporterade produkterna. Sådan restitution bör exempelvis kunna komma i fråga vid export av smör, fläsk och ägg.

Även vid en export av animaliska produkter, som ej är lönande för jordbruket, synes vidare restitution böra ske av importavgifterna för sådana kvantiteter importerade fodermedel, som kunna anses belöpa på exporten. Skälet härtill är främst, att det i praktiken är i det närmaste omöjligt att avgöra, till vilket belopp man skall uppskatta produktionskostnaderna för en viss överskottsproduktion, och att det sålunda även är ytterst svårt att avgöra, huruvida en export, som sker till lägre pris än den inhemska producentprisnivån, skall anses lönande eller ej. Det är då enklare och bättre att låta restitution utgå för hela den exportkvantitet, som kan anses ha producerats medelst importerade fodermedel.

Under 1930-talet lämnade statsmakterna stöd åt jordbruksproduktionen även på ett annat sätt, nämligen i form av stöd åt exporten. Syftet härmed var att bereda jordbruket ökad möjlighet att avlasta överskott från den inhemska marknaden.

Då den produktion, man i fortsättningen med statligt stöd bör sträva att uppehålla här i landet, ej bör vara större än vad som motsvarar det inhemska konsumtionsbehovet och då jordbruket enligt vad ovan sagts självt bör taga konsekvenserna av att produktionen överstiger den kvantitet, som statsmakterna önska stödja, synes man principiellt ej bland de statliga åtgärderna till stödjande av jordbruksnäringen böra inräkna några exportpremierande åtgärder. Härvid bör dock göras reservation för det fallet, att det ur det allmännas synpunkt befinnes förmånligt att exportera vissa kvantiteter av en produkt, som framställts här i landet, och att man i stället här konsumerar vissa kvantiteter av en utländsk vara, vilken kan erhållas till billigare pris. Det mest aktuella exemplet härpå utgör smöret. Om man kan exportera en del av den smörproduktion, som man av beredskapsskäl vill uppehålla, och på den inhemska marknaden ersätta den exporterade smörkvantiteten med margarin, kan ett dylikt utbyte vara förmånligt ur det allmännas synpunkt, såvida det pris, som utomlands erhålles för smöret, är högre än den faktiska tillverkningskostnaden för margarinet. Det kan då även vara förmånligt för det allmänna att utbetala vissa exportbidrag för att få detta utbyte till stånd.

I det nu nämnda fallet kan man emellertid ej betrakta exportbidraget som något egentligt stöd åt jordbruksnäringen. Man höjer ej genom exportbidraget kvantiteten av den smörproduktion, som det allmänna stöder, och ger ej heller eljest jordbruket något ökat stöd för denna smörproduktion, utan exportbidraget har till syfte att — utan någon förändring av omfattningen av stödet åt jordbruksnäringen — få till stånd ett ur det allmännas synpunkt önskvärt varuutbyte.

Såsom ett exportstöd i egentlig mening kan ej heller betraktas den restitution av importavgifter för fodermedel, som enligt vad nyss sagts i vissa fall bör kunna komma i fråga. Det är nämligen här i realiteten närmast fråga om återbetalande av en avgift, som uppburits av tekniska skäl.

Exportreglering.

Enligt vad ovan sagts bör prisstödet åt jordbruket främst lämnas i form av ett importskydd, så konstruerat, att jordbruket får företrädesrätt att avsätta sin produktion å den inhemska marknaden, så länge den inhemska producentnivån ej överstiger en viss av statsmakterna fastställd gräns (*importgränsen*). Under denna gräns bör jordbruket ha full frihet att ordna sina avsättningsförhållanden på det sätt, som finnes mest ägnat att leda till ett för jordbruket fördelaktigt resultat. Härvid bör jordbruket även äga rätt att själv avgöra, om hela produktionen skall avsättas å den inhemska marknaden eller om viss del av produktionen skall exporteras, exempelvis för att

avlasta ett överskott, som eljest kunnat verka pristryckande på den inhemska marknaden. Denna rätt till export bör emellertid ej vara obegränsad. Så länge prisnivån å världsmarknaden ligger under den ovan angivna importgränsen, behöva visserligen några exportrestriktioner ej vidtagas. Skulle exporten av jordbruksprodukter få sådan omfattning, att vad som återstår ej förslår till att täcka efterfrågan inom landet och den inhemska producentprisnivån därför tenderar att stiga över importgränsen, kan man nämligen genom att medgiva import åter skapa balans mellan tillgång och efterfrågan och sålunda få ned den inhemska producentprisnivån under importgränsen. Saken ställer sig annorlunda, om prisnivån å världsmarknaden beträffande något slag av jordbruksprodukter temporärt ligger över importgränsen. Nyssnämnda möjlighet att reglera den inhemska producentprisnivån saknas då. Den vinstmarginal, som jordbruket bör ha såsom kompen- sation för förlustrisker m. m., är emellertid bestämd i och med att man satt importgränsen något över den producentprisnivå, som under normala förhållanden bör uppnås för att ge basjordbruket full lönsamhet. Då jordbruksnäringen på lång sikt måste uppehållas med stöd från det allmännas sida, bör jordbruket under en enstaka period av höga priser å världsmarknaden ej utöver nyssnämnda vinstmarginal äga tillgodogöra sig någon extra vinst till följd av prisläget å världsmarknaden. Detta skulle nämligen innebära, att jordbruket skulle få både skydd mot ett lågt prisläge å världsmarknaden och en obegränsad rätt att taga förtjänst vid en prisstegring å världsmarknaden. Vid ett högt prisläge å världsmarknaden bör det allmänna därför äga vidtaga åtgärder för att begränsa exporten i den mån så behövs för att hindra, att knapphet skall uppstå på den inhemska marknaden och driva den inhemska producentprisnivån över importgränsen.

Medlet för en dylik exportreglering bör vara en licensiering av exporten. Detta medel bör emellertid användas endast då behov därav föreligger.

Vid utformningen av de prisreglerande åtgärderna uppkommer även frågan i vad mån en centralisering av exporten bör vidtagas i jordbrukets intresse. Jordbrukskommittén återkommer till denna fråga på tal om den närmare utformningen av de prisreglerande åtgärderna beträffande olika slag av jordbruksprodukter.

KAPITEL 12.

Särskilda bidrag till vissa mindre jordbruk.

Den avvägning av det allmänna statliga prisstödet åt jordbruksnäringen, som jordbrukskommittén förordat i det föregående, innebär, att statsmakterna böra söka bereda full lönsamhet åt jordbruk, som till storleken motsvara genomsnittet i storleksgruppen 10—20 hektar och som fylla rimliga anspråk i fråga om arronderingens och de fasta anläggningarnas beskaffenhet. Med hänsyn till de betydande skillnader i fråga om rationaliseringsgraden, som genomsnittligt föreligga mellan jordbruken i storleksgruppen 10—20 hektar och jordbruken i de lägre storleksgrupperna, är det klart, att en dylik prisavvägning kommer att innebära, att ett stort antal jordbruk i de lägre storleksgrupperna ej komma att kunna uppnå full lönsamhet.

Den verkan denna prisavvägning får för innehavarna av jordbruk i de lägre storleksgrupperna blir mycket olika, beroende på jordbrukets rationaliseringsgrad och den omfattning, i vilken brukaren kan erhålla inkomst vid sidan av jordbruket. I det föregående har sålunda förutsatts, att det kommer att finnas ett avsevärt antal brukningsdelar i dessa storleksgrupper, där den bristande lönsamheten hos själva jordbruket kompenseras av andra inkomstkällor å eller utanför brukningsdelen, så att brukaren trots jordbrukets bristande lönsamhet har möjlighet att varaktigt uppnå en skälig inkomstnivå. För dylika jordbruk, vilka bli hänförliga till kategorierna kombinerade jordbruk eller bestående småbruk, synas några särskilda stödåtgärder med anledning av jordbrukets bristande lönsamhet icke vara påkallade. Inom de lägre storleksgrupperna kommer emellertid även att finnas ett betydande antal brukningsdelar, där den bristande lönsamheten hos jordbruket ej kan kompenseras av andra förvärvskällor. Det är på dessa jordbruk — övergångsjordbruken — som arbetet med den yttre rationaliseringen speciellt måste inriktas.

Verkan av att övergångsjordbrukens innehavare, om inga särskilda stödåtgärder vidtagas, komma att stanna på en lägre inkomstnivå än övriga jordbrukare och jämförliga befolkningsgrupper, kan bedömas ur två olika synvinklar. Sagda förhållande bör sålunda i och för sig vara ägnat att påskynda den yttre rationaliseringen av dessa brukningsdelar, eftersom det

bör göra brukarna mer benägna att förvärva tillskottsjord till desamma eller, om denna möjlighet ej står till buds, att lämna brukningsdelarna. Framför allt bör det vidare framstå som mindre lockande att övertaga en dylik brukningsdel, som endast kan bjuda dåliga utkomstmöjligheter.

Saken har emellertid även en annan sida. Man torde böra räkna med att en stor del av de nuvarande brukarna av övergångsjordbruk, särskilt de äldre, oberoende av den låga inkomstnivån komma att kvarstanna å sina brukningsdelar, så länge de kunna sköta dessa, och att alltså den yttre rationaliseringen av övergångsjordbruken till stor del sker först i samband med generationsväxlingen. Detta innebär, att det under en följd av år kommer att finnas ett betydande antal jordbrukare, vilka för sin utkomst äro väsentligen hänvisade till avkastningen av sitt jordbruk men för vilka samtidigt denna avkastning och deras arbetsinkomst i övrigt ej är tillräcklig för att de skola kunna komma upp i en inkomstnivå, som ligger i närheten av andra befolkningsgrupper.

Ur social synpunkt är detta uppenbarligen mycket otillfredsställande, och det synes befogat, att det allmänna skall vidtaga åtgärder för att förbättra dessa brukares ställning. Att hänvisa till de hjälpformer, som stå öppna för alla hjälpbehövande medborgare, synes härvidlag ej tillräckligt. Vad man om möjligt bör bereda ifrågavarande brukare är ej enbart hjälp i en nödsituation utan möjlighet för dem att vid ett fortsatt brukande av sin fastighet uppnå en sådan inkomst, att de kunna uppehålla en någorlunda skälig levnadsstandard. Att detta ej blir möjligt för dem vid rådande prisnivå å jordbrukets produkter beror framför allt på att de mindre jordbruken ej kunnat bli helt delaktiga i den fortskridande utvecklingen på jordbrukets område och därför kommit i ett relativt sett ogynnsammare läge än tidigare. Förglömmas får ej heller, att staten tillåtit den mycket långt gående jordsplittring, som utmärker det nuvarande läget, och i en del fall, särskilt genom egnahemsverksamheten i dess tidigare utformning, rent av aktivt medverkat till uppkomsten av sådana brukningsenheter, som nu anses otillfredsställande och ej kunna ge sin brukare en skälig bärning.

Främst med hänsyn till vad ovan anförts om den effekt ett slopande av alla speciella stödåtgärder till förmån för övergångsjordbrukens innehavare skulle få för de brukare, som skulle komma att sitta kvar å sina brukningsenheter någon längre tid, anser jordbrukskommittén därför, att det allmänna ej bör undandraga sig att — vid sidan av den sociala hjälpverksamhet, som är öppen för alla medborgarekategorier — i samband med jordbruksregleringen vidtaga särskilda stödåtgärder för att förbättra ställningen för övergångsjordbrukens innehavare.

Målet för nu ifrågavarande stödverksamhet synes kunna angivas så, att man — eftersom det ej är praktiskt genomförbart att genom prissättningen å jordbrukets produkter ge brukarna å ifrågavarande brukningsdelar kompenstation för den relativa försämring av deras försörjningsmöjligheter, som

blivit en följd av den tekniska och ekonomiska utvecklingen på jordbrukets område — av sociala skäl bör söka att i annan ordning ge dem någon kompen- sation härför.

I denna målsättning ligga vissa betydelsefulla begränsningar i fråga om stödverksamhetens omfattning. Den innebär sålunda till en början, att nå- got särskilt stöd ej bör utgå till sådana jordbrukare som, trots den bristande lönsamheten hos deras jordbruk, befinna sig i sådant ekonomiskt läge, att särskilda åtgärder till stöd åt dem ej kunna anses erforderliga av sociala skäl. Vidare innebär den, att stödets storlek principiellt bör bestämmas med hänsyn till brukningsdelens beskaffenhet och svårigheten att på ett effek- tivt sätt utnyttja den vid jordbruket bundna arbetskraften men att man där- emot ej bör taga hänsyn till sådana personliga omständigheter hos bruka- ren eller dennes familj, som göra att brukaren är i särskilt stort behov av hjälp. Sålunda bör exempelvis ej vid bestämmandet av storleken av detta stöd hänsyn tagas till sådana förhållanden som att brukaren har osedvan- ligt stor försörjningsbörd eller att brukaren på grund av ålder eller sjuk- dom är förhindrad att själv deltaga i jordbruket i sedvanlig utsträckning och därför måste anlita lejd arbetskraft, med påföljd att nettoinkomsten av jordbruket blir mycket liten. För avhjälpande av ett av dylika personliga omständigheter föranlett behov torde principiellt de vanliga sociala hjälp- formerna böra anlitas.

Vid utformningen av bestämmelserna angående stödverksamheten måste vidare beaktas, att stödet ej bör i allt för hög grad verka hämmande på arbetet med den yttre rationaliseringen. Ett särskilt stöd åt övergångsjord- brukens innehavare måste väl, hur det än utformas, alltid komma att i viss mån verka fördröjande på sagda rationaliseringsverksamhet. Effekten av den förbättring av brukarnas ställning det åstadkommer måste nämligen alltid bli, att brukarna ej komma att känna nödvändigheten av yttre ratio- nalisering lika starkt som eljest skulle ha varit förhållandet. Förbättringen kan därför i en del fall medföra, att brukarna bli mindre intresserade av att söka förvärva tillskotts jord än de eljest skulle ha varit, eller komma att behålla sin brukningsdel längre än de eljest skulle ha gjort. Det gäller emel- lertid då att finna en sådan form för stödet, att denna dess fördröjande ver- kan på rationaliseringsarbetet begränsas så mycket som möjligt.

Bland de synpunkter, som i övrigt böra vara vägledande vid utformningen av stödverksamheten, må nämnas, att man om möjligt torde böra söka ut- forma stödet så, att det ej stimulerar till en ur allmänna jordbruksekon- omiska synpunkter olämplig intensifiering av driften å de berörda bruknings- delarna. Det har tidigare framhållits, att man redan med en normal ökning av produktionen å de nuvarande brukningsdelarna inom en relativt nära framtid löper risken av att ett pristryckande produktionsöverskott uppkom- mer och att den viktigaste åtgärden för undanröjande av denna risk måste vara en yttre rationalisering, som bland annat möjliggör en viss extensi-

fiering av jordbruksdriften särskilt å de mindre brukningsdelarna. Mot bakgrunden härav synes det naturligt, att man vid utformningen av det särskilda stödet åt övergångsjordbruken bör undvika sådana åtgärder, som äro direkt ägnade att framkalla en intensifiering av driften och sålunda öka risken för en ur allmänna jordbruksekonomiska synpunkter olämplig överproduktion inom jordbruket i dess helhet.

Under de senaste åren har som bekant särskilt stöd åt de mindre jordbruken lämnats främst i form av producentbidrag för mjölk, vilka utbetalats i samband med likviderna för leveranser av mjölk till mejeri och utgått i viss proportion till storleken av dessa leveranser. Rätt att erhålla producentbidrag föreligger för alla brukningsenheter, vilkas areal ej överstiger viss gräns och vilkas mjölkleveranser ej överstiga viss myckenhet. En dylik stödform tillgodoser emellertid ej de önskemål rörande utformningen av stödverksamheten, som ovan anförts. Den tar ej någon hänsyn till det skiftande behovet hos olika brukare eller till olikheter i fråga om brukningsdelarnas lönsamhet. Eftersom producentbidraget utgår oberoende av brukarens inkomstförhållanden, kan det nämligen även tillkomma personer, vilka på grund av andra inkomstkällor ingalunda äro i behov av något sådant stöd. Genom att bidraget utgår i viss proportion till mjölkleveransernas storlek, premieras vidare inom vissa gränser de jordbruk, vilka ha en förhållandevis stor mjölkproduktion och där hjälpbehovet därför normalt i stället får antagas vara relativt ringa. Nyssnämnda sätt för bestämmande av bidraget medför även, att den jordbrukare som har stor familj och till följd därav en relativt stor egen förbrukning av mjölk, får lägre bidrag än den jordbrukare, som har lika stor mjölkproduktion men på grund av lägre mjölkkonsumtion i hemmet kan leverera större kvantiteter till mejeriet än den förstnämnde brukaren. Då producentbidraget utgår till en brukningsdel även efter det brukningsdelen övergått till ny ägare, kommer det vidare att verka hindrande för strävandena att få till stånd en yttre rationalisering av brukningsdelarna. Slutligen måste producentbidraget komma att verka i hög grad stimulerande till en eljest icke ekonomisk ökning av mjölkproduktionen å de enskilda brukningsdelarna.

I viss utsträckning kan man väl genom en omläggning av bestämmelserna om producentbidrag för mjölk avhjälpa de olägenheter, som nu äro förknipade med detta bidrag. Man kan sålunda tänka sig att införa bestämmelser om en inkomstgräns för de personer, som skola äga uppbära producentbidrag, ävensom föreskriva att producentbidrag skall utgå endast till de nuvarande innehavarna av mindre brukningsdelar. Redan genom införandet av dylika regler ger man emellertid producentbidraget i väsentligt högre grad än hittills karaktären av ett kontantbidrag till vissa speciella jordbrukare, låt vara att detta kontantbidrag alltjämt formellt är anknutet till mjölkleveranserna. Man kan vidare svårigen konstruera en bidragsskala i anknytning till mjölkleveransernas storlek så, att man undgår den oegent-

ligheten att producentbidraget kommer att favorisera de jordbrukare, vilka ha en relativt stor mjölkproduktion och därför genomsnittligt få anses ha det relativt minsta stödbehovet. Ej heller kan man härvid undgå den oegentligheten att bidragets storlek kommer att påverkas av storleken av mjölkkonsumtionen i hemmet. Slutligen är det knappast möjligt att genom producentbidrag, vilka formellt skola utgå som tillägg till mjölklikviderna, lämna ett stöd av den omfattning, som i vissa fall kan anses befogad.

De olägenheter, som sålunda äro förenade med att anknyta det nu avsedda stödet till mjölkleveransernas storlek, framträda, såsom närmare utvecklas i kapitel 22, i än högre grad, om man vill låta stödet utgå i form av pristillägg för andra från brukningsdelarna levererade produkter. Ej heller synes det, av skäl som angivas i sistnämnda kapitel, möjligt att lämna det avsedda stödet i form av bidrag till förbättringsåtgärder å brukningsdelarna eller i form av rabatt vid inköp av jordbruksförnödenheter.

Jordbrukskommittén har därför kommit till den uppfattningen, att den enda praktiskt framkomliga vägen för lämnande av det ifrågavarande stödet är att låta detta utgå i form av rena kontantbidrag till de brukare, som anses böra erhålla sådant stöd. Dylika kontantbidrag böra utgå till innehavarna av sådana brukningsdelar, som med hänsyn till brukningsdelens beskaffenhet och försörjningsmöjligheterna för en genomsnittlig brukare av brukningsdelen äro att betrakta som övergångsjordbruk. Bidrag bör dock ej utgå med mindre brukaren faktiskt är i ett sådant inkomstläge, att han kan anses vara i behov av särskilt stöd.

Vid införandet av en stödverksamhet av ifrågavarande slag uppkommer frågan, om man bör söka att företaga en ingående prövning av varje särskilt fall för att på så sätt fastställa storleken av det stöd, som bör utgå i det enskilda fallet, eller om stödet bör utgå efter tämligen enkla, schematiska regler. I förra fallet måste man tänka sig att man i varje särskilt fall skall företaga en i detalj gående prövning av brukningsdelens beskaffenhet och avkastningsförmåga ävensom förvärvsmöjligheterna utanför jordbruket samt därefter bestämma stödet till det belopp, som man vid ett övervägande av alla de vid denna prövning framkomna omständigheterna finner motiverat med hänsyn till syftet med stödverksamheten. Redan med hänsyn till de svårigheter en dylik ingående individuell prövning skulle medföra ur administrativ synpunkt, torde emellertid en dylik tanke böra avvisas. En sådan i detalj gående prövning kan ej heller anses påkallad med hänsyn till syftet med stödverksamheten, vilket ju angivits vara att bereda innehavarna av de mindre jordbruket en viss kompensation för den relativa försämring av deras utkomstmöjligheter, som utvecklingen på jordbrukets område medfört. Det kan erinras om att någon utjämning av skillnaderna mellan olika brukningsdelar ej heller skulle ha blivit fallet, därest avvägningen av det allmänna jordbruksstödet skett med utgångspunkt från den genomsnittliga rationaliseringsgraden i en lägre storleksgrupp än den av jordbrukskommitt-

tén förordade storleksgruppen 10—20 hektar. Tvärtom skulle en dylik prisavvägning ha gynnat de bättre och sålunda mindre stödbehövande av de ifrågavarande jordbruken.

Jordbrukskommittén har i stället funnit den enda framkomliga vägen vara, att avgörandet av bidragsärendena i huvudsak skall ske efter tämligen schematiska linjer. Samtidigt har jordbrukskommittén dock ansett, att möjlighet bör finnas att justera de resultat, som erhållas vid tillämpning av dessa regler, då omständigheterna i det enskilda fallet mera avsevärt avvika från de genomsnittliga förhållanden, som legat till grund för de schematiska reglerna, och en tillämpning av dessa regler i det enskilda fallet därför tydligen skulle leda till ett orättvist resultat.

För att här ifrågavarande kontantbidrag skall utgå till innehavaren av en viss brukningsdel bör det i anslutning till vad jordbrukskommittén tidigare anfört om målsättningen för bidragsverksamheten fordras *dels* att jordbruket å brukningsdelen med hänsyn till brukningsdelens areal och beskaffenhet i övrigt ej kan väntas uppnå full lönsamhet, *dels* att med hänsyn till brukarens faktiska inkomst- och förmögenhetsförhållanden ett visst bidrag till brukaren såsom kompensation för den bristande lönsamheten hos jordbruket måste anses påkallat av sociala skäl. Då man skall fastställa den närmare innebörden av dessa fordringar, synes det nödvändigt att beakta den tidigare anförda synpunkten, att bidragsbestämmelserna ej böra utformas så, att de i allt för hög grad verka bromsande på rationaliseringsverksamheten. Bidrag torde med hänsyn härtill ej böra utgå till varje brukningsdel, vars rationaliseringsgrad är något lägre än basjordbrukets. Det torde i stället böra fordras, att skillnaden i rationaliseringsgrad skall vara mera betydande. Av samma skäl synes man ej heller böra till de brukningsdelar, som i rationaliseringshänseende ligga mer avsevärt under basjordbruket, utbetala bidrag till sådant belopp, att skillnaden i lönsamhet helt utjämnas. Vad vidare angår bedömningen av, om med hänsyn till brukarens faktiska inkomst- och förmögenhetsförhållanden bidrag kan anses påkallat av sociala skäl, synes man här ej heller kunna göra gällande, att det av sociala skäl kan anses motiverat, att bidrag skall utgå, så snart brukaren faktiskt ej fullt når upp till den inkomstnivå, vilken man eftersträvar för basjordbrukens innehavare.

Avgränsningen av de brukningsdelar, till vilka bidrag bör kunna komma i fråga med hänsyn till brukningsdelarnas åkerareal och beskaffenhet i övrigt, har jordbrukskommittén ansett böra ske så, att man föreskriver, att bidrag i regel skall utgå endast till brukningsdelar, vilkas åkerareal ligger inom vissa bestämda gränser. Den övre gränsen bör då, med beaktande av vad nyss anförts, bestämmas så, att man får någon marginal mellan denna gräns och den genomsnittliga arealen hos basjordbruket. Den undre gränsen bör bestämmas så, att man skär bort de brukningsdelar, som ha så liten

areal, att jordbruket ej kan anses utgöra någon mera väsentlig del av brukarens inkomstkällor. Vid dylika brukningsdelar kan nämligen jordbrukets lönsamhetsgrad ej anses vara av någon större betydelse för brukarens ekonomiska ställning, och de skäl, som anförts för utbetalande av det ifrågasvarande bidraget, föreligga alltså ej här.

Med hänsyn till det sätt, på vilket enligt jordbrukskommitténs förslag det allmänna statliga prisstödet åt jordbruket skall avvägas (se bl. a. sid. 242 ovan), synes den övre gränsen för de brukningsdelar, till vilka bidrag skall kunna utgå, lämpligen kunna bestämmas till 10 hektar. Den undre gränsen synes vidare kunna bestämmas till 2 hektar. De brukningsdelar, som falla under denna gräns, torde regelmässigt vara att hänföra till stödjordbruk och alltså ej böra erhålla bidrag. Med hänsyn till att brukningsdelens lönsamhet påverkas även av andra faktorer än åkerarealens storlek samt till att åkerarealens storlek ej ensam är avgörande för den betydelse jordbruket har för brukarens ekonomi, har kommittén dock ansett, att dessa arealgränser endast böra ha karaktären av normer för avgränsningen av de fastigheter, till vilka bidrag skall kunna utgå, och sålunda ej skola vara bindande. Möjlighet bör sålunda finnas att låta bidrag utgå till innehavare av brukningsdel, vars åkerareal understiger 2 hektar, om brukaren ändock faktiskt hämtar sin huvudsakliga inkomst från jordbruket. Härvid torde det dock vara lämpligt att fastställa en absolut undre gräns, vilken synes kunna bestämmas till 1 hektar. Vidare bör bidrag kunna utgå till brukningsdel med större åkerareal än 10 hektar, om brukningsdelens lönsamhet på grund av dålig arrondering eller dålig beskaffenhet hos åkerjorden ligger så mycket under det normala, att brukningsdelen med hänsyn till sin avkastningsförmåga finnes vara jämförlig med en genomsnittlig fastighet om mindre än 10 hektar åker. Med åker avses här även till åker omräknad ängsmark.

(För att bidrag överhuvud skall kunna komma i fråga, bör det givetvis fordras, att brukandet av fastigheten kan betecknas som jordbruk i sedvanlig bemärkelse. Den som bedriver trädgårdsodling å en fastighet med en areal av något över 1 hektar, bör sålunda exempelvis ej kunna erhålla bidrag.)

Sedan man genom de nu angivna arealgränserna avskilt de brukningsdelar, som ej böra kunna komma i fråga för bidrag därför att jordbruket ej är av större betydelse för brukarens ekonomi eller därför att jordbruket får anses ha sådan rationaliseringsgrad, att någon särskild kompensation för jordbrukets bristande lönsamhet ej bör utgå, återstår emellertid att från de kvarvarande brukningsdelarna avskilja de brukningsdelar, där bidrag ej bör utgå med hänsyn till att brukaren har möjlighet att genom andra förvärvskällor å brukningsdelen eller genom arbete utanför denna komma upp till en sådan inkomstnivå, att något särskilt stöd till honom ej kan anses påkallat av sociala skäl.

Finnas andra förvärvskällor för brukaren, bör detta normalt komma till uttryck i brukarens vid taxeringarna konstaterade inkomst. I betraktande av den omsorgsfulla prövning, som föregår ett fastställande av taxering till inkomst- och förmögenhetsskatt, torde det i allmänhet icke vara möjligt att genom en på annat sätt anordnad prövning få ett mera tillförlitligt uttryck för dessa inkomstkällors betydelse eller för den av sökanden uppburna inkomsten. Jordbrukskommittén har därför ansett, att man vid sagda avskiljande regelmässigt bör kunna utgå från den inkomst brukaren enligt taxeringarna faktiskt genomsnittligt haft under ett antal år, och anse denna genomsnittliga inkomst såsom ett uttryck för de föreliggande inkomstmöjligheterna. Endast de brukningsdelar, vilkas brukare under de ifrågavarande åren ej genomsnittligt kommit upp till en viss inkomstnivå, böra kunna erhålla bidrag.

Helt undantagslöst torde man dock icke kunna tillämpa principen att taxeringsresultaten skola anses vara utslagsgivande vid bedömandet av om bidrag skall utgå till brukaren eller ej. Vissa omständigheter kunna nämligen föranleda att taxeringsresultaten, ehuru i och för sig fullt riktiga, i en del fall ge ett felaktigt svar på frågan, huruvida ett sådant hjälpbehov föreligger hos brukaren, som bör tillgodoses genom de nu ifrågavarande bidragen. Det torde därför vara nödvändigt, att man lämnar viss möjlighet öppen till justering av det resultat, till vilket man kommer på basis enbart av taxeringarna. Huvudsynpunkten synes härvid böra vara, att justering skall kunna ske då det synes uppenbart, att taxeringarna ej ge en riktig bild av de försörjningsmöjligheter, som brukningsdelen och förvärvskällor utanför denna ge en genomsnittlig brukare.

Bland de fall, där dylik justering kan böra vidtagas, kan till en början nämnas det, att personliga omständigheter (exempelvis sjukdom eller ned-satt arbetsförmåga) hos en viss brukare göra, att dennes inkomst blivit osedvanligt låg. I den mån en viss brukares vid taxeringen framkomna inkomst på grund av dylika omständigheter eller eljest uppenbarligen är lägre än vad som vid en jämförelse med taxeringsresultaten från andra brukningsdelar i orten av ungefär samma storlek och avkastningsförmåga ävensom vid en bedömning av arbetstillgången utanför den egna brukningsdelen kan anses rimligen representera den inkomst en genomsnittlig brukare av en dylik brukningsdel bort kunna uppnå, bör sålunda brukarens inkomstnivå utan avseende å taxeringsresultaten sättas till det belopp, som en genomsnittlig brukare av brukningsdelen skäligen kan antagas ha kunnat erhålla från fastigheten och från arbete utanför denna.

En annan omständighet, som i en del fall kan föranleda att taxeringarna ge ett för högt eller för lågt uttryck för brukarens inkomstnivå, är den, att inkomsterna från vissa förvärvskällor utanför jordbruket inflyta så ojämnt, att en på taxeringsresultaten under vissa år grundad uppskattning av bru-

karens genomsnittliga inkomst kan ge en felaktig bild av den verkliga inkomstnivån. Detta gäller givetvis speciellt inkomst av skog.

Ingår i den taxerade inkomsten för visst år sådan inkomst av skog, som i själva verket uppenbarligen utgör kapitalrealisation, bör man sålunda reducera inkomsten i enlighet härmed. Förhållandet kan emellertid ofta vara det motsatta, nämligen att brukaren under de år, som undersökningen av taxeringarna avser, ej uttagit hela den årliga avkastningen av skogen och därför kommit att redovisa en låg årlig inkomst men fått ett ökat skogskapital. Är så uppenbarligen fallet, bör man taga hänsyn till denna dolda inkomst vid bestämmandet av brukarens verkliga inkomstnivå.

Vid prövningen av om inkomstnivån för en brukare av en viss brukningsdel skall anses ligga över den fastställda inkomstgränsen eller ej, bör man sålunda kunna beakta sådana omständigheter som nu nämnts på det sättet, att man visserligen utgår från den inkomst, som den nuvarande brukaren faktiskt enligt taxeringarna haft under vissa år, men vid prövningen i det enskilda fallet höjer eller sänker denna inkomst, om den verkliga genomsnittliga inkomstnivån för en ordinär brukare på grund av dylika omständigheter kan anses ligga mer avsevärt under eller över den vid taxeringarna framkomna.

Det finns emellertid även en del andra felkällor, vilka kunna föranleda, att taxeringarna kunna ge en i någon mån missvisande bild av den inkomstnivå, en genomsnittlig brukare kan erhålla av brukningsdelen och av arbete utanför denna, men där det synes svårare att i det enskilda fallet taga hänsyn till felkällorna och man därför synes böra föredraga att ge de generella bestämmelserna en sådan utformning, att dessa felkällor åtminstone i huvudsak elimineras.

Den kanske viktigaste av dessa felkällor är den omständigheten, att i brukarens vid taxeringarna uppgivna inkomst ofta ingår inkomst av arbete å brukningsdelen, som utförts av hustru och barn men för vilket något avdrag ej gjorts vid taxeringen.

Vad särskilt hustruns arbete angår torde det väl å brukningsdelar av den storlek, varom här är fråga, vara regel, att hustrun i viss, ofta rätt betydande utsträckning utför arbete i lantushållningen, främst då givetvis ladugårdsarbete. Eftersom någon särskild ersättning i allmänhet ej beräknas för detta arbete och deklarerats som inkomst av hustrun, kommer mannens deklaration i regel att utvisa högre inkomst av lantushållningen än vad som skulle ha varit fallet, därest särskild ersättning beräknats för hustruns arbete och deklarerats som inkomst av henne eller därest han nödgats anlita lejd arbetskraft för det av hustrun utförda arbetet.

Att i det enskilda fallet göra en tillförlitlig uppskattning av omfattningen av det arbete hustrun utför å brukningsdelen, är emellertid uppenbarligen utomordentligt svårt. Härför skulle fordras en synnerligen ingående undersökning av förhållandena å varje särskild brukningsdel. Även om man lyc-

kas härmed, är det ej utan vidare klart, att hela kostnaden för det av hustrun utförda arbetet bör avdragas från den av brukaren uppgivna inkomsten. Ett dylikt avdrag är nämligen berättigat endast under förutsättning att brukaren själv haft full sysselsättning under de tider, då hustruns arbete utfördes. Särskilt å de mindre av de nu ifrågavarande brukningsdelarna torde man emellertid ej alltid kunna utgå från att så städse varit fallet.

Vad nu sagts om hustruns arbete gäller i stort sett även arbete av hemmavarande barn, för vilket någon särskild ersättning ej beräknats.

Ett eliminerande av denna felkälla erbjuder uppenbarligen stora svårigheter. Kommittén har för sin del funnit den mest ändamålsenliga lösningen av nu nämnda problem vara att man avstår från att i det enskilda fallet söka göra någon justering av den vid taxeringarna redovisade inkomsten med hänsyn till nu nämnda felkälla, men i stället sätter den inkomstgräns, som skall vara avgörande för om rätt till bidrag skall föreligga eller ej, något högre än som skulle varit motiverat enbart med hänsyn till brukarens person. Denna höjning skulle då motiveras med att i den vid taxeringen konstaterade inkomsten regelmässigt ingår visst av familjemedlemmar, särskilt hustrun, utfört arbete. Mot ett dylikt tillvägagångssätt kan visserligen invändas, att detsamma leder till att inkomstgränsen blir för hög i sådana fall där antagandet att hustru eller hemmavarande barn utfört visst arbete å brukningsdelen utan att tillgodoräknas särskild ersättning härför, är felaktigt. Dessa fall torde dock ej vara talrikare än att man vid ett enligt schematiska regler uppbyggt bidragssystem kan bortse från desamma.

Förfar man på sätt jordbrukskommittén nu förordat, torde man emellertid vid fastställandet av inkomstgränsen böra beakta, att det av hustrun och barnen utförda arbetet kommit familjen som sådan till godo och att med hänsyn härtill det sociala stödbehovet torde få anses mindre starkt än vad som skulle varit fallet, därest det stöd åt brukaren, som hustruns och barnens arbetsinsats representerar, ej funnits.

Ett annat förhållande, som måste observeras vid prövningen av inkomstnivån och fastställandet av inkomstgränsen, är att i inkomsterna från jordbruket för närvarande ingå producentbidrag för mjölk med ej oväsentliga belopp. Från den inkomst, som producentbidragen representera, bör man emellertid bortse vid prövningen av de hittillsvarande inkomstförhållandena, eftersom producentbidragen förutsättas skola bortfalla och ersättas av de nu ifrågavarande kontantbidragen. Vad denna post betytt i det enskilda fallet, kan väl konstateras. Detta förutsätter emellertid, att man inhämtar specificerade uppgifter från mejerierna rörande samtliga de ifrågavarande producenterna. Även här synes det därför jordbrukskommittén vara att föredraga, att man i stället söker att vid fastställandet av inkomstgränsen generellt beakta denna felkälla.

I många fall torde man slutligen få räkna med att brukarens inkomst

utgör resultatet av en arbetsinsats från brukarens egen sida, som väsentligt överstiger en normal arbetsprestation. Ej heller här synes det möjligt att genom någon undersökning av de enskilda fallen konstatera, i vad mån så är förhållandet.

Vid bestämmandet av den inkomstnivå, över vilken rätt till bidrag ej skall föreligga, synes det naturligt att taga lantarbetarelönen till utgångspunkt. De lantarbetaregrupper, med vilka det ligger närmast till hands att göra en jämförelse, synas vara grupperna kördrängar och kreatursskötare.

Ur sociala synpunkter torde det ej kunna anses erforderligt eller ens lämpligt, att stöd skall utgå till en var jordbrukare, vars inkomst endast obetydligt understigit lantarbetarens lönenivå. Med hänsyn härtill torde alltså inkomstgränsen för erhållande av kontantbidrag böra bestämmas så, att en viss marginal kommer att finnas mellan de bidragsberättigade jordbrukarnas inkomstnivå och lönenivån för nyssnämnda lantarbetaregrupper. Till samma resultat leder vad ovan sagts därom att man, för att bidragsverksamheten ej i allt för hög grad skall verka bromsande på den yttre rationaliseringen, ej bör lämna särskilt stöd åt varje jordbruk, vars lönsamhet endast obetydligt understiger basjordbrukets, och ej heller bör lämna stöd i sådan utsträckning, att man helt utjämnar skillnaden i lönsamhet mellan basjordbruken och de jordbruk, som komma i åtnjutande av det särskilda stödet.

Även om man sålunda i och för sig anser det lämpligt, att inkomstgränsen för erhållande av bidrag bestämmas så, att densamma kommer att ligga något under lantarbetarnas lönenivå, måste man emellertid samtidigt vid fastställandet av den nominella inkomstgränsen taga hänsyn till de ovan berörda felkällor i taxeringsmaterialet — betydelsen av hustruns och barnens arbete, utbetalandet av producentbidrag för mjölk och eventuellt överarbete från brukarens sida — som göra, att den vid taxeringarna framkomna inkomsten regelmässigt får anses innebära någon överskattning av brukarens egna inkomstmöjligheter vid normal arbetsprestation och motivera, att den nominella inkomstgränsen sättes något högre än vad som bort ske, om dessa felkällor kunnat elimineras.

Härjämte torde man vid fastställandet av inkomstgränsen böra taga hänsyn till ännu en betydelsefull omständighet. Det bör ihågkommas, att reallönen för ifrågavarande lantarbetaregrupper alltjämt ligger ett gott stycke under reallönen för jämförliga arbetaregrupper utanför jordbruket. Enligt de allmänna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken bör man räkna med att statsmakterna komma att söka lämna jordbruket ett sådant stöd, att denna skillnad i reallön utjämnas. Den förbättring av jordbruksbefolkningens inkomstnivå, som kan möjliggöras genom det allmänna jordbruksstödet eller genom fortsatt rationalisering, blir emellertid, på grund av att rationaliseringsmöjligheterna vid de mindre jordbruken äro begränsade, förhållandevis mindre för brukarna av dessa jordbruk än för den å större och

mera rationella jordbruk sysselsätta arbetskraften. En allmän förbättring av jordbrukets ställning, vare sig den sker genom utvidgning av det statliga prisstödet eller genom höjning av jordbrukets rationaliseringsgrad, kommer därför att snarare öka än minska den hittillsvarande skillnaden mellan inkomstnivån för de mindre jordbrukens innehavare och de i större och mera rationella jordbruk sysselsatta arbetarna.

Man synes därför böra vid fastställandet av inkomstgränsen i någon mån beakta den förskjutning i inkomstnivån för de båda jämförelsegrupperna, som sålunda kan väntas komma att äga rum i fortsättningen. Detta bör ske så att man sätter inkomstgränsen något högre än vad som skulle varit befogat enbart med hänsyn till förhållandena under jämförelseåren.

Om bidragsverksamheten igångsattes under år 1947, synes man vid fastställandet av inkomstgränsen kunna bygga på taxeringarna för åren 1943—1945. Medeltalet av årslönerna för kreatursskötare och kördrängar uppgick under åren 1943—1945 i genomsnitt till omkring 2 500 kronor.

Inkomstgränsen för rätt till bidrag synes då, med beaktande av samtliga ovannämnda faktorer, kunna bestämmas till 2 600 kronor. (Det bör understrykas, att denna inkomstgräns avser den vid taxeringarna framkomna nettoinkomsten för brukaren, d. v. s. den summa, som taxeringsnämnden upptagit under rubriken »sammanräknad nettoinkomst».)

Den sålunda föreslagna inkomstgränsen synes böra gälla över hela riket.

Den viktigaste verkan av den föreslagna inkomstgränsen blir att man genom densamma gallrar ut de brukningsdelar inom arealgränserna, som ej äro att hänföra till övergångsjordbruk och till vilka något bidrag därför ej bör utgå. Den omständigheten, att en brukare under de gångna åren lyckats komma upp till en icke allt för låg inkomstnivå, får nämligen i flertalet fall anses utgöra ett belägg för att försörjningsmöjligheterna för brukaren äro så goda, att brukningsdelen kommer att ha möjligheter att bestå. Dessutom avskär man emellertid genom bestämmelsen om inkomstgräns även de brukningsdelar, vilka visserligen i och för sig äro hänförliga till övergångsjordbruk men där den nuvarande innehavaren på grund av sådana inkomstkällor, som ej kunna beräknas stå en genomsnittlig brukare till buds, kommer upp till en tillfredsställande inkomst. Det bör emellertid understrykas, att bland de fastigheter, som avskäras från rätt till bidrag, även måste komma att finnas brukningsdelar, som äro att hänföra till övergångsjordbruk och där brukarens inkomst ej heller kan anses tillfredsställande men där inkomsten dock ej är så låg, att särskilda stödåtgärder kunna anses befogade.

Jordbrukskommittén har redan nämnt, att kontantbidragens belopp enligt kommitténs uppfattning böra bestämmas enligt tämligen enkla, schematiska regler, dock med viss möjlighet till jämkning. Vid utformningen av de regler, efter vilka bidragen skola bestämmas, samt vid avvägningen av bidragsbeloppens storlek bör man ha i minnet, att bidragen ej äro av-

sedda att helt utjämna de skillnader i inkomsthänseende, som kunna föreligga mellan övergångsjordbrukens innehavare och innehavarna av sådana brukningsdelar, som äro mera rationella eller eljest erbjuda bättre utkomst-möjligheter, utan att syftet med bidragen endast är att av sociala skäl delvis avhjälpa den menliga inverkan den tekniska och ekonomiska utvecklingen på jordbrukets område relativt sett haft och kommer att få på försörjningsmöjligheterna vid ifrågavarande brukningsdelar.

Ur sistnämnda synpunkt synes det riktigt, att bidraget bör utgå med det förhållandevis högsta beloppet till innehavarna av sådana brukningsdelar, som å ena sidan äro för små för att medge en någorlunda rationell jordbruksdrift men å andra sidan äro för stora för att brukaren i mera avsevärd utsträckning skall kunna ägna sig åt arbete vid sidan av jordbruket. Det bör här i regel bli fråga om sådana brukningsdelar, som ligga ungefär mitt emellan de angivna arealgränserna. Ju längre ner mot den undre arealgränsen man kommer, desto mindre bör brukaren normalt av jordbruket hindras att taga arbete utanför brukningsdelen (förutsatt givetvis att sådant arbete över huvud finnes i orten). Ju längre upp man kommer mot den övre arealgränsen, desto större böra vidare möjligheterna normalt vara att bedriva jordbruket någorlunda rationellt.

På grund av dessa överväganden har jordbrukskommittén funnit lämpligt, att kontantbidragen i första hand skola bestämmas med hänsyn till brukningsdelens areal efter en skala, så uppbyggd att bidraget skall utgå med ett relativt lågt belopp för sådana brukningsdelar, vilkas areal ligger nära den undre arealgränsen, därefter stiga rätt snabbt och utgå med sitt högsta belopp för brukningsdelar, vilka ligga ungefär mitt emellan de båda arealgränserna, samt sedan åter sjunka till ett relativt lågt belopp för brukningsdelar, vilka ligga nära den övre arealgränsen. Denna schematiska skala bör dock ej vara absolut bindande, utan avvikelser från densamma bör kunna ske, då förhållandena i det enskilda fallet mera avsevärt avvika från de genomsnittliga förhållanden, på vilka skalan är baserad.

Den räntabla arbetslönen, d. v. s. den arbetslön, som vid normal förräntning av lantbrukskapitalet kunnat betalas för det i lantushållningen utförda arbetet, utgjorde å de räkenskapskontrollerade jordbruken i storleksgruppen 2—5 hektar under räkenskapsåret 1943/44 (det sista år, för vilket definitiva räkenskapsresultat nu föreligga) omkring 80 procent av den avtalsmässiga lantarbetarelönen. Genomsnittliga arealen för dessa jordbruk är nära 5 hektar. Löneskillnaden kan beräknas ha motsvarat ungefär 20 öre per timme. För en arbetsprestation, motsvarande full sysselsättning för en manlig arbetskraft under ett år, motsvarar denna skillnad i timinkomst omkring 500 kronor per år.

I de driftsresultat, som legat till grund för denna beräkning, ingår producentbidraget för mjölk med ett belopp, som givetvis varierar högst avsevärt alltefter brukningsdelarnas storlek och avkastningsförmåga men som för

brukningsdelar med en areal av omkring 5 hektar genomsnittligt för hela landet torde kunna uppskattas till närmare 200 kronor per brukningsdel. De räkenskapskontrollerade jordbruken representera vidare en något högre rationaliseringsgrad än jordbruket i allmänhet. Slutligen bör man ha i minnet det ovan påpekade förhållandet, att den höjning av löne- och inkomstnivån vid jordbruket, som skett efter räkenskapsåret 1943/44 och som kan komma att ske i fortsättningen, endast delvis kommer jordbruken i de lägre storleksgrupperna tillgodo.

Om man skall lämna ett stöd åt de mindre jordbruken, som visserligen ej skall ha till syfte att helt eller så gott som helt utjämna skillnaden i lönsamhet mellan de mindre jordbruken och basjordbruken men å andra sidan skall ge ett verkligt effektivt stöd åt de jordbruk, som träffats svårast av utvecklingen, kan man enligt jordbrukskommitténs uppfattning lämpligen bestämma bidragsskalans topp, d. v. s. det bidrag, som normalt skall utgå till brukningsdelar ungefär mitt emellan de båda arealgränserna, till 500 kronor. Med utgångspunkt härifrån synes bidragsskalan kunna konstrueras på följande sätt:

Brukningsdelens åkerareal	Årligt bidrag i kronor per brukningsdel
1 — 2 hektar	250
2·1— 3 »	350
3·1— 4 »	425
4·1— 7 »	500
7·1— 8 »	425
8·1— 9 »	350
9·1—10 »	250

Denna skala bör emellertid, som ovan nämnts, endast utgöra en norm för de bidragsbeviljande myndigheterna, vilken bör kunna frångås, då förhållandena mera avsevärt avvika från det genomsnittliga. Finner man exempelvis i ett visst fall vid en prövning av en brukningsdels avkastningsförmåga och möjligheterna för en genomsnittlig brukare av densamma att få inkomst av arbete utanför jordbruket, att förhållandena i detta hänseende ligga avsevärt under det genomsnittliga, bör sålunda bidraget kunna utgå med högre belopp än som anges i skalan. Maximibeloppet enligt skalan, 500 kronor, bör dock utgöra ett absolut maximibelopp, som ej får överskridas.

En annan begränsning bör vara, att bidrag ej får utgå med så högt belopp, att man, om man lägger bidraget till brukarens uppskattade genomsnittliga årsinkomst, kommer till ett belopp, som överstiger den fastställda inkomstgränsen. Till en brukare, vars genomsnittliga årsinkomst uppskattats till 2 400 kronor, bör sålunda exempelvis under inga omständigheter få utgå bidrag med högre belopp än 200 kronor.

Vid prövningen av, om bidraget bör höjas utöver det belopp, som erhålles vid en tillämpning av skalan, torde man böra fästa stort avseende vid den förut gjorda uppskattningen av brukarens inkomstnivå. Det resultat, till vilket man kommer vid denna uppskattning, bör ju, såsom ovan anförts, även utgöra ett uttryck för fastighetens avkastningsförmåga och möjligheterna för en brukare av fastigheten att erhålla inkomster av arbete utanför jordbruket. Ligger summan av den uppskattade inkomsten och det enligt skalan utgående bidraget avsevärt under inkomstgränsen, torde sålunda i allmänhet skäl böra anses föreligga för en höjning av bidraget.

Önskemålet att bidragsverksamheten ej skall verka i allt för hög grad hämmande på rationaliseringsarbetet, har jordbrukskommittén framför allt velat tillgodose genom att uppställa den regeln, att bidrag i princip skall utgå endast till de nuvarande brukarna. Endast för dessa föreligga de speciella omständigheter, som motivera att man bör lämna särskilt stöd åt brukare av sådana brukningsdelar, som ej äro bärkraftiga och som mången gång behövas för rationalisering av andra brukningsdelar. Den som ämnar övertaga en brukningsdel, sedan riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitikerna klarlagts, har ju däremot möjlighet att själv bedöma, vilka försörjningsmöjligheter brukningsdelen kommer att ge honom, och synes därför principiellt ej kunna göra anspråk på något särskilt stöd från det allmännas sida, om han övertar brukningsdelen, trots att försörjningsmöjligheterna ej äro tillfredsställande.

Från nyssnämnda princip torde man dock böra göra avsteg i två undantagsfall, där den nye brukaren redan tidigare varit intimt knuten till brukningsdelen. De fall, som kommittén här åsyftar, äro de, då en make övertar en brukningsdel efter andra makens död eller då ett barn, som redan före bidragssystemets införande i realiteten stått för skötseln av brukningsdelen, ehuru föräldrarna nominellt varit ägare av denna, även formellt övertar brukningsdelen.

Som ett andra led i strävandena att utforma bidragsreglerna så, att de ej allt för mycket hindra rationaliseringsarbetet, föreslår jordbrukskommittén införande av en nedre åldersgräns för rätt till bidrag. De praktiska och psykologiska hinder för den nuvarande brukaregenerationens övergång till andra brukningsdelar eller annan verksamhet, som ovan berörts, framträda ju ej lika starkt för yngre som för äldre personer. I fråga om yngre jordbrukare kan man sålunda exempelvis betydligt lättare än i fråga om äldre personer inom jordbruksbefolkningen tänka sig, att de, eventuellt efter någon utbildning, skola kunna erhålla kvalificerat arbete inom andra näringsgrenar. Även med hänsyn till rationaliseringsarbetets fortskridande ter sig ett utbetalande av bidrag till yngre personer betänkligt. Att ge dylika personer rätt till bidrag innebär ju, att man för en lång följd av år får minskade möjligheter att kunna disponera deras brukningsdelar för rationaliseringsändamål, samtidigt som staten åsamkas betydande utgifter för bidragen.

Av nu anförda skäl föreslår jordbrukskommittén, att bidrag i regel skola kunna utgå endast till sådana brukare, som vid tiden för bidragsreglernas införande fyllt 30 år. De brukare, som genom en dylik åldersgräns uteslängas från möjligheten att erhålla bidrag, böra emellertid i stället kunna erhålla bistånd av det allmänna, om de önska utbyta sin brukningsdel mot en mera rationell fastighet eller övergå till annan verksamhet.

En viktig fråga i samband med utformningen av bidragsreglerna är i vad mån de ursprungligen fastställda bidragsbeloppen senare skola kunna ändras. Dylik ändring kan tänkas motiverad i tvenne olika fall. Det ena är, att klyftan i inkomsthänseende mellan övergångsjordbrukets innehavare och befolkningen i allmänhet till följd av den allmänna löne- och kostnadsutvecklingen vidgas så mycket, att det sociala stöd, som bidragen skola utgöra, framstår som otillräckligt. Det andra är att en viss brukares inkomst- och förmögenhetsförhållanden undergå sådan förändring, att det resultat, till vilket man kommit vid den på taxeringarna för vissa förflytna år grundade bedömningen av brukarens försörjningsmöjligheter, framstår som felaktigt.

Vad det förra fallet angår har jordbrukskommittén ansett, att det visserligen är ett starkt önskemål, att bidragsreglerna ej skola rubbas i onödan, men att man dock måste räkna med att en allmän justering av bidragsreglerna kan visa sig nödvändig, om till följd av den allmänna löne- och kostnadsutvecklingen mera betydande förskjutningar i inkomsthänseende inträda till ifrågavarande jordbrukaregruppers nackdel. Jordbrukskommittén har emellertid ansett sig ej kunna eller böra söka närmare ange, under vilka förutsättningar en dylik justering av bidragsreglerna bör vidtagas.

Vad det senare fallet angår må först framhållas, att det ur åtskilliga synpunkter är önskvärt, att bidragsbeloppen ej skola påverkas av förändringar i brukarens inkomstförhållanden. Om varje förbättring i en brukares inkomstnivå skall medföra en sänkning av bidraget, måste detta medföra risk för att brukarens intresse av att förbättra sin ställning genom eget arbete minskas. Omvänt bör en brukare ej heller kunna påräkna en höjning av bidraget vid varje sänkning av hans övriga inkomster, då detta skulle kunna minska hans intresse av att själv uppehålla sin inkomst. Emellertid kunna skäl även anföras för att en efterhandsjustering av bidragsbeloppen skall få ske i vissa fall. Vad först angår det fall att brukarens inkomst stigit mera avsevärt, skulle det ju te sig stötande att i en sådan situation fortsätta att utbetala ett bidrag, som införts av sociala skäl, till en person, som uppenbarligen ej är i behov av detsamma. En sänkning av en brukares inkomstnivå kan vidare förorsakas av förhållanden, över vilka brukaren ej kan råda, exempelvis en mera permanent minskning av arbetstillgången i orten, och det skulle då vara hårt, om brukaren enbart därför att denna minskning inträffat efter den tidpunkt, då bidragsbeloppen bestämdes, skulle vara uteslängd från möjlighet att få det bidrag, som han kunnat erhålla, om minskningen inträffat före nämnda tidpunkt.

Av de skäl, som sist anförts, torde man därför böra hålla möjligheten öppen till en viss individuell efterhandsjustering av bidragen. För detta ändamål föreslår jordbrukskommittén, att de bidragsbeviljande myndigheterna böra ges befogenhet att, om de vid en omprövning av vad som bör anses utgöra brukarens inkomstnivå, komma till ett resultat, som mera avsevärt avviker från det tidigare, höja eller sänka bidraget i enlighet med den nya uppskattningen. Det torde ligga i sakens natur, att en sådan omprövning ej bör företagas allenast på grund av mera tillfälliga förändringar, utan att man här bör ha antingen tillgång till flera års erfarenhet eller också en viss grad av säkerhet för att en viss förändring i näringslivet (exempelvis inrättande av en fabrik, som ger arbetstillfälle åt befolkningen å övergångsjordbruken i trakten) kommer att bli bestående under ett antal år framöver. Av vad ovan anförts rörande grunderna för uppskattningen av den inkomst, som bör tagas till utgångspunkt vid prövningen av bidragsfrågan, följer vidare, att det ej kan bli fråga om en justering av bidraget i ett sådant fall, där en nedgång av inkomsten beror på rent personliga förhållanden hos brukaren.

Vad här ovan sagts om ändringar i bidragsbeloppen har närmast haft avseende å sådana brukare, som erhållit bidrag redan vid den första prövningen. Det bör emellertid även stå öppet för den brukare, som utestängts från bidrag vid denna prövning, att senare, om ändrade förhållanden det motiverar, påkalla omprövning av bidragsfrågan, vad honom beträffar.

KAPITEL 13.

Organisationsfrågor.

Den statliga verksamheten för stödjande av jordbruksnäringen har i det föregående uppdelats i två huvudgrupper. Till den ena huvudgruppen ha förts de statliga åtgärder, som ha till syfte att främja en fortsatt rationalisering inom jordbruket, och till den andra huvudgruppen de statliga åtgärder, som gälla den prisreglerande verksamheten på jordbrukets område. Det synes lämpligt att bibehålla samma indelning även vid behandlingen av frågan om de organ, som böra handhava den statliga verksamheten för jordbruksnäringens stödjande.

A. Rationaliseringsverksamheten.

Allmänna synpunkter.

I kapitel 23 lämnas en närmare redogörelse för organisationen av den nuvarande statliga verksamheten för befordrande av jordbrukets rationalisering. Såsom framgår av redogörelsen är denna verksamhet för närvarande organiserad på ett sätt, som innebär att i sak helt likartade frågor kunna komma att handläggas av olika organ och som dessutom medför, att en erforderlig överblick över de olika sidorna av rationaliseringsarbetet försvåras för att ej säga helt omöjliggöres. Lokalt handlägga sålunda för närvarande hushållningssällskapen i stort sett frågor angående rationalisering av driftsförhållandena samt flertalet frågor angående inre rationalisering, medan egnahemsnämnderna handlägga ärenden angående yttre rationalisering och därjämte även ett betydande antal ärenden angående inre rationalisering. En viktig grupp av ärenden angående inre rationalisering, nämligen torrlägningsärenden, faller utanför både lantbruksnämndernas och hushållningssällskapens verksamhetsområde. Nämnas kan slutligen, att egnahemsnämnderna för närvarande handlägga ärenden rörande statliga åtgärder för förbättring av bostadsförhållandena på landsbygden beträffande såväl jordbruksfastigheter som andra fastigheter.

Ej heller centralt förekommer för närvarande någon samordning av ratio-

naliseringsverksamheten. Såsom centralorgan för de rationaliseringsärenden, vilka lokalt handläggas av egnahemsnämnderna, fungerar egnahemsstyrelsen, medan lantbruksstyrelsen utgör centralorgan för den av hushållnings-sällskapen med statligt stöd bedrivna rationaliseringsverksamheten, ävensom för den statliga torrlägningsverksamheten.

Den utvidgning av verksamheten för främjande av jordbrukets rationalisering och den planläggning av denna verksamhet på lång sikt, som måste ske, aktualiserar även frågan om de organ, som skola handhåva denna verksamhet, och gör att denna fråga måste bedömas ur delvis andra synpunkter än tidigare.

Den synpunkt, som då framför allt måste tillmätas betydelse, är behovet av en enhetlig planläggning och ledning av all den statliga verksamhet, som syftar till att genom åtgärder av mera varaktig natur i fråga om jord och ekonomibyggnader leda jordbrukets utveckling i den riktning, som för jordbruket och för hela samhället är mest gagnelig. Den yttre och den inre rationaliseringen av jordbruket ha mycket nära sammanhang med varandra. I båda fallen äro strävandena inriktade på samma mål, nämligen att skapa brukningsdelar, som äro så beskaffade, att de på lång sikt skola kunna på bästa sätt fylla sin uppgift i landets näringsliv, och för att detta mål skall nås måste man ofta vidtaga åtgärder av båda slagen.

Lämpligheten av att vidtaga en viss inre rationaliseringsåtgärd å en brukningsdel kan sålunda ofta icke avgöras, med mindre man företar en allmän prövning av de brister, som vidlåda brukningsdelen, och de möjligheter, som finnas att genom åtgärder för inre eller yttre rationalisering avhjälpa dessa brister, samt på grundval av denna prövning företar en bedömning av det sätt, på vilket brukningsdelen bäst kan infogas i det allmänna rationaliseringsprogrammet. Likaså kommer den konkreta utformningen av planerna för yttre rationalisering av jordbruken i hög grad att påverkas av beskaffenheten av de olika brukningsdelarnas jord och byggnader.

Att staten kommer att ha ett mycket stort intresse av det sätt, på vilket den yttre och inre rationaliseringen av jordbruket planeras och utföres, är självklart redan med hänsyn till att jordbruket måste erhålla ett visst skydd från det allmännas sida, därest produktionen på lång sikt skall kunna uppehållas på den nivå, som statsmakterna anse önskvärd, och jordbruksbefolkningen samtidigt skall kunna erhålla en skälig inkomst. Det har sålunda tidigare påpekats, att omfattningen av det erforderliga skyddet är beroende på den utsträckning, i vilken rationaliseringen genomföres. Statens intresse i denna fråga ökas ytterligare om man, i enlighet med vad jordbrukskommittén här ovan gjort, förutsätter, att staten i betydande utsträckning skall lämna lån och bidrag till åtgärder för yttre och inre rationalisering. En andra huvudsynpunkt beträffande organisationen av den framtida verksamheten för yttre och inre rationalisering är därför, att denna verksamhet, i vad den skall ske med ekonomisk medverkan från statens sida, bör ske

under statlig ledning och kontroll samt att staten även i övrigt bör söka leda utvecklingen i avsedd riktning.

En tredje huvudsynpunkt beträffande organisationen av den statliga verksamheten för yttre och inre rationalisering av jordbruket är, att denna verksamhet bör ske i intimt samförstånd med de medborgargrupper och de intressen, som beröras av densamma. Vad nu sagts gäller givetvis i alldeles särskilt hög grad de yrkesutövare, som i främsta rummet direkt beröras av rationaliseringsverksamheten, nämligen jordbrukarna själva. Såsom jordbrukskommittén redan tidigare uttalat, måste man här söka få till stånd en sådan ordning, att rationaliseringsverksamheten kommer att planläggas i samarbete med jordbruksnäringens utövare och att även verkställigheten av planerna sker på ett sådant sätt, att den framstår såsom en jordbrukets och jordbrukarnas egen rationaliseringsverksamhet, till vilken det allmänna lämnar bistånd i olika former. Även andra näringsgrenar och medborgargrupper än jordbruket och jordbrukarna komma emellertid att beröras av det sätt, på vilket jordbrukets rationalisering genomföres. Även dessa näringsgrenar och medborgargrupper böra därför ha tillfälle att deltaga i planeringen av rationaliseringsverksamheten. Först om så sker får man garantier för att rationaliseringen av jordbruket kommer att ske med behörigt hänsynstagande till alla de intressen, som beröras av densamma.

Jämväl verksamheten för rationalisering av driftsförhållandena är givetvis av utomordentligt stor betydelse för jordbrukets framtida gestaltning. Vid uppdragandet av de allmänna riktlinjerna för den yttre och inre rationaliseringen måste man beakta den utveckling, som ägt rum eller kan väntas äga rum i fråga om jordbrukets driftsförhållanden. Sålunda måste till exempel utformningen av den yttre rationaliseringen komma att påverkas av de framsteg, som kunna väntas på växtförädlingens och animalieproduktionens område. Likaså kunna exempelvis möjligheterna att genom ökad mekanisering minska arbetsförbrukningen och förbättra driftsresultaten vid mindre jordbruk komma att påverka utformningen av planerna på yttre rationalisering.

Däremot behöver det löpande arbetet för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden i stort sett ej sammankopplas med den yttre och inre rationalisering av brukningsdelarna, som kan komma att genomföras. Det gäller nämligen i detta arbete att, relativt oberoende av de förändringar i fråga om jordbrukets struktur och mera permanenta anläggningsförhållanden, som anses böra komma till stånd på lång sikt, söka åvägabringa, att jordbruken, sådana de äro, skola drivas på det sätt, som är mest ägnat att ge ett gott driftsresultat. Ehuru en gränsdragning mellan den inre rationaliseringen och rationaliseringen av driftsförhållandena alltid måste erbjuda vissa tveksamma gränfall, synes det därför ej nödvändigt, att dessa båda rationaliseringsgrenar på verkställighetsstadiet skola hopföras organisatoriskt, om det av andra skäl skulle befinnas lämpligt att hålla dem åtskilda.

Lokalorgan för rationaliseringsverksamheten m. m.

Jordbrukskommittén har, med utgångspunkt från de ovan angivna huvudsynpunkterna, övervägt olika alternativ beträffande beskaffenheten av de organ, som lokalt skola handhava den statliga verksamheten för främjande av yttre och inre rationalisering inom jordbruket.

Ett av dessa alternativ har varit att lägga all verksamhet för yttre och inre rationalisering hos hushållningssällskapen. En dylik lösning skulle innebära, att ett och samma lokalorgan skulle omhänderha samtliga tre grenar av rationaliseringsverksamheten inom jordbruket. Ur rent organisatorisk synpunkt skulle densamma medföra vissa fördelar. Bland annat skulle man därigenom få möjlighet att ordna verksamheten för den personal, som blir knuten till organen, så att personalen kan utnyttjas fullt effektivt. Man undgår sålunda vid detta alternativ den risk för dubbelorganisation, som skulle kunna tänkas uppstå, om man har ett organ för den yttre och inre rationaliseringen samt ett annat för rationaliseringen av driftsförhållandena.

Kommittén har emellertid ansett, att en dylik lösning icke bör komma i fråga. Främsta skälet härtill är att hushållningssällskapen icke — vare sig i sin nuvarande organisationsform eller med den organisationsform, som förordats av 1944 års riksdag — ha eller skulle få en sådan sammansättning, att önskemålet om att arbetet för yttre och inre rationalisering skall ske under statlig ledning och kontroll kan anses bli uppfyllt. Härtill kommer även bland annat det skälet, att det organ, som skall omhänderhava verksamheten för yttre och inre rationalisering, även måste omhänderhava en del andra uppgifter, exempelvis frågor om årliga bidrag till vissa mindre jordbruk, vilka uppgifter med hänsyn till sin beskaffenhet lämpligen icke synas kunna anförtros åt annan än ett statligt organ.

Om man vill dels tillgodose nyssnämnda önskemål och dels hos ett och samma verkställighetsorgan sammanföra verksamheten för yttre och inre rationalisering samt verksamheten för rationalisering av driftsförhållandena, synes detta därför endast kunna ske på så sätt, att hushållningssällskapen förvandlas till rent statliga organ och såsom sådana sammanslås med egna-hemsnämnderna. En dylik åtgärd har jordbrukskommittén dock icke ansett sig vilja förorda, då den enligt kommitténs uppfattning skulle medföra avsevärda nackdelar. Kommittén har nämligen — i överensstämmelse med den uppfattning, som uttalades av 1944 års riksdag vid behandlingen av frågan om en omorganisation av hushållningssällskapen — ansett det vara av stort värde, att hushållningssällskapen även i fortsättningen skola bestå såsom självständiga organ, representerande jordbrukarna själva och med uppgift bland annat att söka höja jordbruksnäringens standard. Särskilt i fråga om arbetet med rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden synes det ligga nära till hands, att detta arbete, med erforderligt finansiellt stöd från det

allmänna, i största möjliga utsträckning bör omhänderhavas av organ, vilka framstå som jordbrukets egna organ. Det är, som tidigare påpekats, vid detta arbete ej på samma sätt som vid arbetet med yttre och inre rationalisering fråga om en planering på lång sikt. Det gäller i stället i främsta rummet att biträda varje enskild brukare i hans strävanden att ernå bästa möjliga ekonomiska resultat av jordbruksdriften å den brukningsenhet han innehar samt att verka för att de nya rön och framsteg, som göras på jordbruksnäringens område, fortast möjligt skola komma till praktisk användning hos de enskilda jordbrukarna. Det synes sannolikt, att man på detta område skall ha lättare att nå resultat hos de enskilda jordbrukarna, om verksamheten i största möjliga utsträckning omhänderhavas av organ, vilka jordbrukarna uppfatta som sina egna, och av tjänstemän hos sådana organ.

Jordbrukskommittén har sålunda ej ansett det böra uppdragas åt hushållningssällskapen i deras nuvarande eller av riksdagen förordade form att omhänderhava den här föreslagna verksamheten för yttre och inre rationalisering av jordbruket, och kommittén har ej heller ansett sig vilja förordna någon sådan förändring av hushållningssällskapen, som skulle innebära, att dessa skulle mista sin karaktär av kollektiva sammanslutningar av jordbrukarna.

Den lämpligaste lösningen av det föreliggande organisationsproblemet har kommittén i stället funnit vara, att hushållningssällskapen liksom hittills skolla med ekonomiskt stöd från staten omhänderhava verksamheten för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden, medan all verksamhet för yttre och inre rationalisering och därmed sammanhängande arbetsuppgifter skall uppdragas åt nybildade organ, förslagsvis kallade *lantbruksnämnder*, vilka skola ersätta de nuvarande egnahemsnämnderna men ha en sammansättning, som i viss mån avviker från dessas.

En dylik lantbruksnämnd bör finnas inom varje hushållningssällskaps område.

Wad angår den verkan den föreslagna överföringen av vissa arbetsuppgifter från hushållningssällskapen till lantbruksnämnderna skulle få för hushållningssällskapens utvecklingsmöjligheter vill jordbrukskommittén framhålla, att man enligt kommitténs mening ingalunda behöver befara, att denna överföring skulle menligt inverka på sällskapens existensmöjligheter eller möjligheter att på ett tillfredsställande sätt fullgöra sin funktion såsom befrämjare av rationaliseringen av jordbrukets driftsförhållanden. På sistnämnda område finnes ett mycket rikt arbetsfält, som i brist på personal hittiills endast delvis kunnat bearbetas. Jordbrukskommittén vill i detta sammanhang nämna, att på växtodlingens område mycket återstår att göra i fråga om anordnande av sort-, gödslings- och ogräsbekämpningsförsök, jordanalys och markkartering samt fröodling m. m. På kreatursskötselns område kunna bland de arbetsuppgifter, som påkalla ökad uppmärksamhet,

nämnas avelsverksamhet, kreaturssjukdomars bekämpande, demonstrationsutfodring, foderberedning, kulturbetsanläggning m. m. Bland mera allmänna uppgifter kunna slutligen nämnas propaganda för och undervisning om bokföring, gemensam maskinanvändning m. m. Man synes därför ej böra befara, att överföringen skall behöva medföra inskränkning av hushållningssällskapens verksamhet till jordbrukets främjande. Genom överföringen få nämligen sällskapen ökade möjligheter att ägna sig åt vad som från början varit och även synes böra vara deras huvudsakliga uppgift på jordbrukets område, nämligen arbetet för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden. Man bör samtidigt räkna med att för sistnämnda arbete i fortsättningen kommer att erfordras betydligt större personal hos hushållningssällskapen än den som hittills varit sysselsatt med dylikt arbete. Den överföring av vissa arbetsuppgifter från hushållningssällskapen till lantbruksnämnderna, som jordbrukskommittén förordat, kan därför ej beräknas medföra någon motsvarande minskning av det antal befattningar, som böra finnas vid hushållningssällskapen.

En betydelsefull arbetsuppgift för hushållningssällskapen torde vidare i fortsättningen böra vara att utöva allmän upplysningsverksamhet bland jordbrukarna rörande samtliga grenar av rationaliseringsarbetet.

Jordbrukskommittén vill även i detta sammanhang framhålla vikten av att hushållningssällskapen ej av brist på medel tvingas att avstå från en i och för sig önskvärd intensifiering av sin verksamhet för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden. Då det här är fråga om en verksamhet i hela samhällets intresse, bör staten vara beredd att tillhandagå sällskapen med erforderliga bidrag för deras verksamhet på detta område.

Till undvikande av missförstånd kan i detta sammanhang till sist framhållas, att jordbrukskommitténs förslag ej alls berör den verksamhet hushållningssällskapen utöva till främjande av andra näringsgrenar än jordbruket, exempelvis trädgårdsodling, hemslöjd och fiske.

Arbetsuppgifter.

Vad angår arbetsuppgifterna för lantbruksnämnderna kan följande nämnas. Lantbruksnämnderna böra till en början omhänderha all den statliga verksamheten för yttre rationalisering av jordbruket. De böra sålunda ha ledningen av den regionalplanering och individualplanering, som erfordras för detta ändamål, samt av verkställigheten av dessa planer, i den mån verkställigheten skall ske med statens medverkan. Sålunda böra de bland annat bedriva den aktiva inköspolitik, varom talats i kapitel 8, ävensom utöva den förköpsrätt till vissa jordbruksfastigheter, som föreslagits skola tillkomma staten. Vidare böra de medverka vid den jordpolitiska kontroll, som bör utövas över fastighetsbildningen beträffande jordbruksfastigheter.

Även all den statliga verksamheten för inre rationalisering bör läggas på lantbruksnämnderna. Lantbruksnämnderna böra sålunda övertaga all den

verksamhet för detta ändamål, som nu utövas av hushållningssällskap och egnahemsnämnder. Även torrläggningens verksamheten torde i fortsättningen böra inordnas under lantbruksnämnderna. Detta innebär bland annat, att lantbruksnämnderna i fortsättningen böra fullgöra de uppgifter, som nu äro lagda på torrläggningens nämnderna. De sistnämnda böra alltså upphöra i och med att lantbruksnämnderna träda i verksamhet.

Till inre rationalisering ha i detta betänkande ej hänförts åtgärder till förbättring av bostäderna å jordbruksfastigheter. Frågan om arten och omfattningen av de åtgärder, som från statsmakternas sida böra vidtagas för att få till stånd en förbättring av bostadsbeståndet å jordbruksfastigheterna, synes i princip böra avgöras på samma sätt som frågan om åtgärder för att få till stånd förbättrade bostadsförhållanden för övriga medborgargrupper.

Vad angår frågan, vilket eller vilka organ, som lokalt skola handhava den statliga verksamheten för förbättring av bostadsförhållandena å landsbygden, är att märka att lämpligheten av att vidtaga bostadsförbättringsåtgärder å en jordbruksfastighet ofta ej kan avgöras annat än i samband med uppgörande av planer för rationalisering av brukningsdelen. Lämpligheten av att det allmänna skall utge mera betydande belopp för uppförande av en ny bostad å en brukningsdel eller för förbättring av en befintlig bostad å en brukningsdel måste i regel bli beroende av om fastigheten enligt de uppgjorda planerna för rationalisering av jordbruket kan väntas komma att bestå på lång sikt eller ej. Med hänsyn härtill har jordbrukskommittén ansett det nödvändigt, att lantbruksnämnderna även skola handhava den statliga bostadsförbättringsverksamheten såvitt angår bostäder å jordbruksfastigheter. Däremot synes det ej lämpligt, att lantbruksnämnderna även skola omhänderha den statliga bostadsförbättringsverksamhet å landsbygden, som ej direkt berör jordbruket. Sistnämnda del av den statliga bostadsförbättringsverksamheten är en i och för sig mycket omfattande och betydelsefull uppgift. Då lantbruksnämnderna redan genom arbetet med yttre och inre rationalisering av jordbruket samt därmed sammanhängande frågor få ett vidsträckt arbetsfält, som torde komma att kräva en betydande arbetsinsats, synes det önskvärt, att man ej på lantbruksnämnderna lägger även en annan arbetsuppgift, som ej har något organiskt samband med rationaliseringsverksamheten inom jordbruket.

Med hänsyn till det nära sammanhang, som särskilt arbetet med den yttre rationaliseringen ofta kan få med frågan om utbetalande av de föreslagna årliga bidragen till innehavare av vissa mindre jordbruk, synes det lämpligt att lantbruksnämnderna skola omhänderha även sistnämnda bidragsverksamhet.

De frågor rörande tillämpning av vanhävdslagstiftningen, som för närvarande handläggas av jordbrukskommissionerna, komma likaså i fortsättningen att äga ett intimt samband med planerna på yttre rationalisering av jordbruket. Bedömningen av om jordbruk bör uppehållas å en viss bruk-

ningsdel eller å viss jord och om man med hänsyn härtill bör ålägga brukaren att hålla jorden i hävd eller att vidmakthålla byggnadsbeståndet å mark, som tidigare utgjort en brukningsdel, utgör sålunda en del av den bedömning, som måste göras vid planeringen av den yttre rationaliseringen och förverkligandet av dessa planer. I den mån några särskilda vanhävsbestämmelser i fortsättningen komma att gälla, synes det därför lämpligt, att lantbruksnämnderna skola övertaga de uppgifter på detta område, som nu omhänderhavas av jordbrukskommissionerna. Däremot torde skäl saknas att till lantbruksnämnderna överföra även de arrende frågor, som för närvarande handläggas av jordbrukskommissionerna. Man synes därför böra tänka sig en uppdelning av jordbrukskommissionernas arbetsuppgifter, innebärande att jordbrukskommissionernas befattning med vanhävsärenden skall överflyttas till lantbruksnämnderna och att särskilda organ, eventuellt konstruerade på samma sätt som de nuvarande jordbrukskommissionerna, i fortsättningen skola handha jordbrukskommissionernas uppgifter i fråga om arrendeärenden.

Till lantbruksnämnderna torde även böra föras den sociala egnahemsverksamhet, som för närvarande bedrivs av egnahemsnämnderna och som går ut på att för mindre bemedlade och obemedlade underlätta förvärv av egna jordbruk.

Slutligen komma lantbruksnämnderna även att få ett flertal löpande administrativa uppgifter, exempelvis förvaltning av sådana fastigheter, som lantbruksnämnden förvärvat för rationaliseringsändamål men ej kan avyttra omedelbart.

Lantbruksnämndernas sammansättning m. m.

Lantbruksnämnderna komma att i sitt arbete möta mycket skiftande förhållanden. De ärenden, som dessa nämnder skola få till behandling, kunna därför ej alltid avgöras efter schematiska linjer, utan lantbruksnämnderna måste ha en viss handlingsfrihet, om deras arbete skall kunna ge resultat. Det nu sagda gäller praktiskt taget inom alla de olika områdena av lantbruksnämndernas verksamhetsfält. Hela planläggningen av den yttre rationaliseringen och bedömningen av om det allmänna i ett visst fall bör söka genomföra en rationaliseringsåtgärd medelst aktiv inköspolitik eller genom förköpsrätt eller expropriation, måste bli en omdömesfråga. Vad den yttre rationaliseringen angår, kan man vidare knappast tänka sig att uppdraga schematiska regler för utlämnandet av bidrag till dylika rationaliseringsåtgärder. Likaså uppkomma vid arbetet för inre rationalisering och vid prövningen av ansökningar om årliga bidrag en mängd fall, där avgörandet ej heller kan ske enligt schematiska regler.

Jordbrukskommittén har vid utformningen av sina förslag beträffande statens medverkan till yttre och inre rationalisering på jordbrukets område samt övriga arbetsuppgifter för lantbruksnämnderna förutsatt att dessa —

med iakttagande av vissa för dem uppdragna allmänna riktlinjer — skola ha en rätt betydande frihet att handla så som de i det enskilda fallet efter övervägande av alla omständigheter finna lämpligast. I betraktande av vikten av de ärenden, som lantbruksnämnderna få att behandla, förutsätter en dylik frihet emellertid tydligen, att lantbruksnämnderna få en sådan sammansättning, att man med fullt förtroende kan ge dem rätt vidsträckta befogenheter att självständigt och efter eget omdöme besluta i förekommande ärenden.

IDet har tidigare upprepade gånger framhållits, att planläggningen och verkställigheten av rationaliseringsåtgärderna böra ske i intimt samarbete med jordbrukarna. För att ett dylikt samarbete skall kunna tryggas synes dett bland annat önskvärt, att jordbruksnäringen skall bli representerad i lantbruksnämnderna på ett sådant sätt, att jordbrukarna verkligen komma att direkt delta i lantbruksnämndernas arbete. Med hänsyn till att den yttre rationaliseringen främst kommer att beröra de mindre jordbruken synes det härvid angeläget, att nämndens sammansättning blir sådan, att även de mindre jordbruken bli företrädda i nämnden.

IEtt annat önskemål i fråga om lantbruksnämndernas sammansättning är att denna skall bli sådan, att den ger bästa möjliga garantier för ett intimt och friktionsfritt samarbete mellan lantbruksnämnderna och hushållningssällskapen. Då man, av skäl som tidigare angivits, synes böra uppdelat rationaliseringsverksamheten så att arbetet med den yttre och inre rationaliseringen handhaves av lantbruksnämnderna samt arbetet för främjande av rationaliseringen av jordbrukets driftsförhållanden handhaves av hushållningssällskapen, är det önskvärt, att de båda organen skola samarbeta för att undanröja de olägenheter, som eventuellt kunna uppstå genom denna uppdelning. Sålunda blir det önskvärt att hushållningssällskapen skola lämna medverkan vid utarbetandet av planer för den yttre rationaliseringen så att man därvid kan ta vederbörlig hänsyn till de förbättringar, som kunna åstadkommas genom en rationalisering av driftsförhållandena vid jordbrukerna. På grund av den befattning, som hushållningssällskapen hittills haft med arbetet för inre rationalisering, sitta sällskapen vidare ofta inne med värdefulla erfarenheter rörande detta arbete, vilka böra utnyttjas i det fortsatta rationaliseringsarbetet. I de fall, där en viss förbättringsåtgärd är av såddan art, att den kan sägas ligga på gränsen mellan det ena och det andra organets verksamhetsområde, kan det även ofta vara av värde, att ett samråd rörande åtgärdens lämplighet kommer till stånd mellan de båda organen.

(Genom ett intimt samarbete mellan de båda organen synes man vidare kunna väsentligt minska den risk för dubbelorganisation, som uppdelningen av rationaliseringsverksamheten på två organ eventuellt kan medföra.

(Om lantbruksnämnderna skola kunna fullgöra sina arbetsuppgifter, synes dett nödvändigt, att de disponera över personal i den utsträckning, som erfordras för detta ändamål. Samtidigt måste givetvis hushållningssällskapen

även i fortsättningen ha en betydande personal för den verksamhet de skola bedriva för rationalisering av driftförhållandena. För att man skall kunna effektivt utnyttja den hos de båda organen befintliga personalen ävensom undvika onödiga resekostnader kan det i vissa fall tänkas vara lämpligt, att personal från hushållningssällskapen ställes till förfogande för fullgörande av arbete åt lantbruksnämnderna och omvänt.

I betraktande av den ställning av representativa organ för jordbruket, som hushållningssällskapen intaga, synas båda de nu uttalade önskemålen om representation för jordbrukarna i lantbruksnämnderna och om samarbete mellan hushållningssällskapen och lantbruksnämnderna kunna tillgodoses på så sätt, att hushållningssällskapen erhålla en fyllig representation i lantbruksnämnderna. Samtidigt måste man emellertid tillse, att sammansättningen ej blir sådan, att lantbruksnämndens karaktär av statligt organ utplånas.

Jordbrukskommitténs förslag beträffande sammansättningen av lantbruksnämnderna innebär, att lantbruksnämnd skall bestå av ordförande och sex ledamöter. Av dessa skola ordföranden och två ledamöter utses av Kungl. Maj:t samt två ledamöter av hushållningssällskapets förvaltningsutskott eller eventuellt av dess årsmöte. Sistnämnda två ledamöter torde i regel böra tagas bland ledamöterna i förvaltningsutskottet. Såsom självskrivna ledamöter skola slutligen ingå hushållningssällskapets sekreterare ävensom den främste tjänstemannen hos lantbruksnämnden. (För den sistnämnde användes i fortsättningen benämningen *lantbruksdirektör*). Lantbruksdirektören förutsättes skola utnämnas av Kungl. Maj:t, och även utnämning av sekreterare i hushållningssällskapet förutsättes skola i sista hand kunna prövas av Kungl. Maj:t.

Vad angår valet av ordförande har jordbrukskommittén ansett det önskvärt att, där så befinnes lämpligt, samma person skall vara ordförande i lantbruksnämnden och i hushållningssällskapets förvaltningsutskott. Detta bör likväl icke vara obligatoriskt.

Lantbruksnämnderna torde komma att få en betydande arbetsbörda. För att nämndens ledamöter ej skola betungas i onödan, torde ärenden av mera rutinartad beskaffenhet böra få avgöras av därtill kvalificerade tjänstemän hos nämnden. Vissa ärenden torde vidare lämpligen kunna avgöras av en ledamot eller en delegation inom nämnden. Till behandling hos nämnden in pleno torde sålunda i huvudsak böra upptagas endast sådana ärenden, som röra större belopp eller äro av principiell natur.

Även om man på dylikt sätt söker att minska arbetsbördan för nämndens ledamöter kommer det dock sannolikt att fordras en rätt betydande arbetsinsats av dessa. Det är därför av vikt att till ordförande och ledamöter utses sådana personer, som ha möjlighet att i erforderlig omfattning deltaga i nämndens arbete och besitta sådana insikter, att de i viss utsträckning en-

samma eller såsom medlemmar i särskilda delegationer kunna fatta beslut å nämndens vägnar.

I åtskilliga fall är det önskvärt, att rationaliseringsorganet vid sina överläggningar och avgöranden skall ha tillgång till särskild sakkunskap. Sålunda är det önskvärt, att avgörandena i vissa frågor, som röra den yttre rationaliseringen, träffas i samråd med representanter för lantmäteriväsendet, och att avgörandena i frågor, som röra skogshushållningen, träffas i samråd med representanter för de skogsvårdande myndigheterna. Vidare bör i frågor, där tillgången på arbetstillfällen utanför jordbruket eller andra näringsgrenars behov av arbetskraft är av betydelse, samråd ske med de länsmyndigheter, som handlägga arbetsmarknadsfrågor. För att detta samråd med representanter för andra intressen skall bli så effektivt som möjligt synes det ändamålsenligt, att representanter för de nu nämnda myndigheterna få ställning såsom sakkunniga ledamöter i rationaliseringsorganet vid behandlingen av sådana frågor, som röra dem. I enlighet härmed synas alltså överlantmätaren, länsjägmästaren och någon representant för länsarbetsnämnden eller det organ, som kan komma att ersätta denna nämnd, böra såsom sakkunniga deltaga i behandlingen av frågor av större vikt, som röra deras verksamhetsområden. Dessa sakkunniga böra äga rätt att deltaga i lantbruksnämndens överläggningar men ej i dess beslut.

Vad angår personalbehovet hos lantbruksnämnderna vill jordbrukskommittén framhålla, att en betydande del av den personal, som blir erforderlig, kommer att kunna övertagas från de organ, som tidigare handlagt vissa av lantbruksnämndernas arbetsuppgifter. Sålunda bör egnahemsnämndernas personal och den vid lantbruksingenjörsorganisationen anställda personalen uppgå i den nya organisationen. Vidare kommer i viss utsträckning personal hos hushållningssällskapen, som tidigare sysslat med ärenden angående inre rationalisering, att kunna övertagas av lantbruksnämnderna. Lantbruksnämnderna komma emellertid att få en hel del nya arbetsuppgifter, exempelvis handläggningen av ärendena om årliga bidrag till vissa mindre jordbruk. På andra områden förutsättes vidare den tidigare bedrivna verksamheten skola bli avsevärt utvidgad. Man kan därför ej räkna med att den personal, som lantbruksnämnderna kunna övertaga från andra organ, skall bli tillräcklig. En relativt betydande personalökning torde i stället bli nödvändig, om rationaliseringsarbetet skall kunna fortgå i önskad takt. Jordbrukskommittén har låtit verkställa vissa beräkningar rörande den personalkader, som kan tänkas bli erforderlig, då lantbruksnämndernas verksamhet nått full omfattning. Enligt dessa beräkningar, till vilka jordbrukskommittén icke tagit ställning, skulle avlöningsposten för lantbruksnämnderna vid fullt utbyggd organisation kunna beräknas till något över 4 miljoner kronor, medan statsverkets kostnader för avlöning av den personal, som nu användes för dylika uppgifter, kunna uppskattas till något över 2 miljoner kronor. Det har emellertid syns jordbrukskommittén lämpligast,

att man ej söker att redan nu fastställa någon personalstat för lantbruksnämnderna, avseende fullt utbyggd organisation, utan att man i stället utgår från den personal, som nu finnes, och det personalbehov, som kan beräknas föreligga i början av verksamheten, samt därefter successivt vidtager de utvidgningar av personalen, som befinnas önskvärda med hänsyn till arbetets omfattning. Härvid vill jordbrukskommittén understryka vikten av att personalbehovet ej bedömes alltför snävt, så att rationaliseringsarbetet fördröjes av brist på arbetskraft. Samtidigt må emellertid påpekas, att man ej kan bortse från risken att det åtminstone temporärt kan bli svårt att finna tillräcklig och kvalificerad arbetskraft för ifrågavarande arbetsuppgifter. Jordbrukskommittén vill i detta sammanhang även framhålla önskvärdheten av att lantbruksnämnderna skola söka att i rationaliseringsarbetet utnyttja praktisk erfarenhet.

Jordbrukskommittén har tidigare angivit att lantbruksnämnderna, förutom ärenden angående yttre och inre rationalisering av jordbruket, bland annat även böra handlägga frågor rörande bostadsförbättring å jordbruksfastigheter. Såväl vid handläggning av dylika frågor som vid handläggning av ärenden angående rationalisering av jordbrukets ekonomibyggnader behöva lantbruksnämnderna ha tillgång till teknisk sakkunskap. Sådan teknisk sakkunskap behövs exempelvis för att på anmodan av lantbruksnämnden eller enskilda låne- eller bidragssökande upprätta förslag till förbättringsåtgärder, för granskning av på enskilt initiativ uppgjorda förslag till förbättringsåtgärder, för bedömning av värdet av befintliga byggnader ävensom för kontroll av utförda arbeten med mera. Behov av tillgång till dylik sakkunskap kommer vidare att föreligga även för de länsorgan för statens byggnadslånebyrå, vilka bostadssociala utredningen torde komma att föreslå för handläggning av frågor rörande förbättring av bostäderna å andra fastigheter på landsbygden än jordbruksfastigheter.

Det synes klart, att det ur åtskilliga synpunkter är av stort värde, om man kan från ett och samma håll tillhandahålla byggnadsteknisk sakkunskap åt lantbruksnämnderna och byggnadslånebyråns länsorgan. Genom ett sådant arrangemang får man möjlighet att effektivt utnyttja ej blott ritpersonal utan även den mera kvalificerade personalen. Eftersom bostadslägenheter och jordbruksfastigheter ligga om varandra, får man nämligen bland annat i så fall större möjligheter att samordna resor till fastigheter av olika slag i samma trakt och därigenom spara både tid och kostnader. Vidare får man i fråga om bostadsärendena garanti för att dessa i tekniskt avseende bli handlagda efter samma normer, vare sig de beröra den ena eller den andra gruppen av fastigheter.

För tillgodoseendet av de nu angivna synpunkterna synas två olika alternativ tänkbara. Det ena är att man i de olika länen inrättar rent statliga byggnadskontor, vilka skola ha till uppgift att tillhandagå såväl lantbruksnämnderna som byggnadslånebyråns länsorgan med byggnadsteknisk råd-

givning. Det andra är, att man söker en form för samarbete med ett icke statligt organ, liknande det samarbete, som nu förekommer mellan hushållningssällskapen och egnahemsorganen å ena, samt Lantbruksförbundets byggnadsförening (LBF), å andra sidan.

LBF är en självständig, av vissa av jordbrukets ekonomiska organisationer bildad ekonomisk förening, som har till uppgift att tillgodose behovet av byggnadsteknisk rådgivning på landsbygden. LBF har för närvarande 21 ritkontor i södra och mellersta Sverige, vilka vanligen upprättats i samarbete med egnahemsorganen och hushållningssällskapen. I de län, där ritkontor inrättats, ombesörjer LBF praktiskt taget all byggnadsteknisk rådgivning till egnahemsnämndernas klientel. Dessa uppdrag debiteras efter en särskild med egnahemsstyrelsen överenskommen taxa, vilken ligger omkring 20 procent under de verkliga kostnaderna. Detta möjliggöres av att föreningen åtnjuter statsbidrag med omkring 100 000 kronor per år. Samma taxa tillämpas för övrigt även för andra jordbruk med en åkerareal av högst 20 hektar. För övriga fastigheter sker debitering efter självkostnaderna. I de fyra nordligaste länen och Värmland finnas däremot för närvarande inga av LBF inrättade ritkontor. I dessa län ha i stället egnahemsnämnderna särskilda statliga byggnadskontor.

Vid valet mellan de båda nu nämnda organisationsformerna synas följande synpunkter böra beaktas. Om den verksamhet, som de ifrågavarande byggnads- eller ritkontoren skola utöva, skall ge goda resultat, förutsätter detta, att befattningshavarna på byggnadskontoren äro i ständig kontakt med utvecklingen på det byggnadstekniska och jordbruksekonomiska området. Garantierna för att så skall bli fallet ökas, om befattningshavarna ej blott äro hänvisade till de uppdrag, som de erhålla från lantbruksnämnderna eller byggnadslånebyråns länsorgan, utan även ha uppdrag från enskilda personer och företag, som skola igångsätta byggnadsföretag utan bidrag från det allmänna. Härigenom få befattningshavarna nämligen möjlighet att få syssla med delvis andra problem än de problem, som kunna möta dem vid fullgörandet av uppdrag från lantbruksnämnderna och byggnadslånebyråns länsorgan, och tvingas även, för att kunna göra sig gällande i konkurrensen, att ständigt hålla sig i nivå med utvecklingen.

Utsikterna för att byggnadskontoren i någon större utsträckning skola få andra än statliga uppdrag synas dock vara betydligt mindre, om kontoren bli rent statliga, än enligt det senare alternativet. Vidare är att märka, att det även i de fall, då byggnadskontoren ha att upprätta ritningar till byggnadsföretag, vilka skola utföras med bidrag från lantbruksnämnderna eller byggnadslånebyråns länsorgan, ytterst gäller företag, som utföras åt enskilda, och att man därför bör beakta de önskemål, som vederbörande brukare kan hysa beträffande planeringen av byggnadsföretaget. Det är därför, om byggnadskontorens verksamhet skall vinna tillit och gillande bland lantbruksnämndernas och byggnadslånebyråns klientel, av vikt, att befattnings-

havarna å byggnadskontoren verkligen ha förmåga att samarbeta med dem, för vilkas räkning byggnadsföretagen skola utföras, och att i möjlig mån anpassa sina ritningar efter individuella önskemål. Brister det i denna förmåga till samarbete och anpassning hos en befattningshavare, kan befattningshavaren, även om hans yrkesskicklighet i övrigt är fullt tillfredsställande, vara mindre lämpad för placering på en plats av ifrågavarande slag. Med hänsyn härtill är det angeläget, att man skall ha rätt stor frihet att företaga omplaceringar och entlediganden av personal å byggnadskontoren, även om vederbörande ej kan sägas vara oskicklig i sitt arbete men rent faktiskt visat sig mindre lämplig på sin ifrågavarande post. Även ur denna synpunkt är det senare av de båda ovan angivna alternativen att föredraga framför rent statliga byggnadskontor, för vilka friheten i detta hänseende bleve mer begränsad.

Av de skäl, som nu anförts, har det syntts jordbrukskommittén mest ändamålsenligt, att man även i fortsättningen söker tillgodose de statliga organens behov av byggnadsexpertis genom samarbete med LBF, varvid man dock bör tänka sig, att staten bör vara representerad i sistnämnda organs styrelse. För detta arbete bör ersättning utgå till föreningen enligt särskild taxa. Föreningens verksamhet bör organiseras så, att den täcker hela landet, och föreningen bör för den skull övertaga de ritkontor, som för närvarande finnas hos egnahemsnämnderna i de fyra nordligaste länen och Värmland. Föreningens verksamhet bör ej vara begränsad till de statliga organen, utan föreningen bör även mottaga uppdrag från enskilda uppdragsgivare.

Enligt vad jordbrukskommittén inhämtat torde LBF vara villig att vidtaga sådan förändring i sina stadgar, att staten erhåller viss representation i föreningens styrelse.

Jordbrukskommittén föreslår därför, att lantbruksnämndernas behov av byggnadstekniskt biträde skall tillgodoses genom samarbete med LBF. Mellan staten och föreningen bör då ingås avtal, enligt vilket föreningen skall tillhandagå lantbruksnämnderna med det undersöknings-, rådgivnings-, planläggnings- och ritningsarbete beträffande bostäder och ekonomibyggnader, som lantbruksnämnderna begära. Kommittén har ansett sig kunna förutsätta att föreningen kommer att ständigt följa forskningen och utvecklingen i övrigt på det byggnadstekniska området och i sin verksamhet utnyttja alla möjligheter att praktiskt tillvarataga framstegen på detta område.

Jordbrukskommittén har vid avgivandet av sitt förslag på denna punkt utgått från att förhållandet mellan staten och föreningen kommer att regleras på ett sådant sätt, att samarbetet mellan staten och föreningen ej kommer att innebära någon subvention åt jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse och att staten får möjlighet att granska föreningens kostnader för de olika uppdragen för det allmännas räkning.

Tillgodoser man lantbruksnämndernas behov av byggnadsexpertis på sätt

nu nämnts, behöver man ej räkna med att någon sakkunnig på byggnadsområdet skall vara direkt knuten till lantbruksnämnden.

Jordbrukskommittén vill på tal om de lokala organen för rationaliseringsarbetet inom jordbruket till sist påpeka, att den av kommittén föreslagna överföringen av vissa arbetsuppgifter från hushållningssällskapen till lantbruksnämnderna innebär en viss förskjutning i fråga om hushållningssällskapens ställning. Den innebär nämligen, att sällskapen i väsentligt mindre grad än vad som varit fallet under de senaste decennierna komma att tjäns-göra som förmedlare av lån och bidrag av statsmedel till jordbrukarna. I stället kommer deras funktion som en sammanslutning av jordbrukare med uppgift att bedriva en allmän verksamhet för den egna näringens höjande att träda i förgrunden i högre grad än som varit fallet under denna tid. Det är då även angeläget, att ledningen för hushållningssällskapen utses på ett sådant sätt, att sällskapen i fortsättningen kunna vinna den allmänna anslutning och det förtroende från jordbrukarnas sida, som är en förutsättning för att deras verksamhet skall bli effektiv och gagnande. Kommittén anser med hänsyn till det nu anförda, att ett bifall i princip till kommitténs förslag i denna del bör föranleda en omprövning, huruvida den ståndpunkt, som riksdagen våren 1944 intog i fråga om sammansättningen av hushållningssällskapens förvaltningsutskott, överensstämmer med nu angivna synpunkter.

Ortsorgan för lantbruksnämnderna.

Lantbruksnämnderna komma i ett flertal fall att för sin verksamhet ha behov av särskilda Ortsorgan i de olika kommunerna. I många fall kan avgörandet av ett ärende vara beroende på lokala förhållanden, om vilka lantbruksnämnden eller en tjänsteman hos denna knappast kan ha tillräcklig kännedom. Vidare är det önskvärt, att Ortsorgan finnas, vilka kunna tjäns-göra såsom förbindelseled mellan lantbruksnämnden och de enskilda jordbrukarna vid inlämnandet av ansökningar om lån och bidrag av olika slag, tillhandahållande av upplysningar i olika ärenden m. m. Ortsorganen kunna slutligen göra en värdefull insats i rationaliseringsarbetet därigenom att de inom sina områden delta i planläggningen av rationaliseringsverksamheten samt över huvud verka för att hos jordbrukarna skapa ökad förståelse för rationaliseringens betydelse.

Jordbrukskommittén har för den skull ansett det önskvärt, att särskilda Ortsorgan skola inrättas för den av lantbruksnämnderna bedrivna verksamheten. I regel torde ett dylikt Ortsorgan böra finnas i varje kommun. Möjlighet bör dock finnas för lantbruksnämnden att inom större kommuner inrätta flera Ortsorgan, vilka då skola ha var sitt bestämda arbetsområde, liksom även att låta ett Ortsorgan vara gemensamt för flera mindre kommuner.

Vad ortsorganets sammansättning angår synes det här liksom i fråga om sammansättningen av lantbruksnämnden med hänsyn till arten av ortsorganets uppgift vara av vikt, att jordbruket blir representerat i ortsorganet. Även andra intressen än de rena jordbrukarintressena böra emellertid vara företrädade i ortsorganet. Detta kommer nämligen att representera ej blott ortens jordbruksnäring utan de lokala synpunkterna över huvud taget och sålunda även de andra näringsgrenar och de andra näringsutövare, som kunna finnas i orten. En lämplig sammansättning av ortsorganet har med hänsyn härtill syns jordbrukskommittén vara en ordförande, utsedd av lantbruksnämnden, samt två ledamöter, av vilka en bör utses av hushållningssällskapets vederbörande underavdelning samt en av kommunalfullmäktige eller kommunalstämman.

Den centrala organisationen.

Den uppdelning av arbetsuppgifterna i fråga om jordbrukets rationalisering mellan lantbruksnämnderna och hushållningssällskapen, som ovan förordats, innebär att de förra lokalt skola ha hand om den statliga verksamheten för yttre och inre rationalisering, medan de senare skola ha hand om den lokala verksamheten för rationalisering av driftsförhållandena.

Vad den centrala organisationen av rationaliseringsverksamheten angår, synes det klart, att denna ej kan undgå att påverkas av den lösning, man kommer till i fråga om den lokala organisationen. Det synes sålunda till en början nödvändigt, att man till ett organ sammanför den centrala behandlingen av alla ärenden angående yttre och inre rationalisering. Frågan är emellertid, om man skall stanna härvid eller om man beträffande den centrala organisationen skall taga steget fullt ut och skapa ett centralorgan för all rationaliseringsverksamhet på jordbrukets område.

Av den redogörelse för den nuvarande centrala organisationen, som lämnas i kapitel 23, framgår, att lantbruksstyrelsen för närvarande har den centrala ledningen av verksamheten för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden, att såväl lantbruksstyrelsen som egnahemsstyrelsen centralt handlägga vissa grupper av ärenden angående inre rationalisering av jordbruket samt att slutligen egnahemsstyrelsen har den centrala ledningen av den statliga verksamhet för yttre rationalisering, som för närvarande förekommer.

Man synes då framför allt kunna tänka sig två alternativ beträffande den centrala organisationen av rationaliseringsverksamheten inom jordbruket. Det ena är att man låter egnahemsstyrelsen efter erforderlig omorganisation fungera som centralorgan för alla de ärenden, vilka lokalt handläggas av lantbruksnämnderna, samt låter lantbruksstyrelsen kvarstå såsom centralorgan för ärenden rörande rationalisering av jordbrukets driftsförhållan-

den. Detta alternativ skulle för lantbruksstyrelsens vidkommande innebära den förändringen i förhållande till vad som nu gäller, att de frågor, som nu handläggas på lantbruksstyrelsens kulturtekniska byrå, skulle överföras till egnahemsstyrelsen. (Såsom angives längre fram i detta kapitel torde man dessutom böra tänka sig att lantbruksstyrelsens befattning med vissa ärenden angående avsättningen av jordbrukets produkter skall överföras till ett centralorgan för de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område.)

Det andra alternativet innebär, att man skapar ett gemensamt centralorgan för all rationaliseringsverksamhet på jordbrukets område. Detta alternativ kan i praktiken enklast beskrivas så, att detsamma skulle innebära en sammanslagning av lantbruksstyrelsen och egnahemsstyrelsen.

För en dylik sammanslagning tala åtskilliga skäl. Vid uppdragandet av de allmänna riktlinjerna för den yttre och inre rationaliseringen måste man, som tidigare framhållits, beakta den utveckling jordbrukets driftsförhållanden undergått eller kunna väntas komma att undergå. I fråga om den lokala organisationen har det visserligen, av skäl som tidigare angivits, synts jordbrukskommittén nödvändigt att låta verksamheten för rationalisering av driftsförhållandena, å ena, samt verksamheten för yttre och inre rationalisering, å andra sidan, omhänderhavas av skilda organ. Dessa skäl föreligga emellertid ej i fråga om den centrala organisationen. Tvärtom synes den omständigheten, att en dylik uppdelning skett i fråga om den lokala organisationen, göra det önskvärt, att man vid utformningen av den centrala organisationen möjliggör ett enhetligt bedömande av hela rationaliseringsverksamheten.

Även i övrigt kunna vissa frågor väntas uppkomma, vid vilkas avgörande det synes förmånligt att ha ett enda centralorgan för hela rationaliseringsverksamheten på jordbrukets område. I fråga om åtskilliga rationaliseringsåtgärder kan det sakligt sett vara tveksamt, om de böra hänföras till inre rationalisering eller till rationalisering av driftsförhållandena. Gränsdragningen härvidlag och tillsynen över att det sätt, på vilket gränsdragningen sker, icke föranleder en i och för sig icke motiverad skillnad i ärendenas behandling, synes bli avsevärt underlättad, om den centrala ledningen av båda slagen av rationaliseringsåtgärder ligger hos ett enda organ. Likaså synes en dylik organisation komma att underlätta handläggningen av åtskilliga personalfrågor rörande lantbruksnämnderna och hushållningssällskapen.

Man kan visserligen, därest det skulle finnas ett centralorgan för den yttre och inre rationaliseringen samt ett centralorgan för rationaliseringen av driftsförhållandena, tänka sig att söka åvägbringa den önskade enhetligheten genom föreskrifter om samråd mellan de båda centralorganen. De frågor, där dylikt samråd skulle behövas, torde dock bli relativt talrika. Rent organisatoriskt är det vidare klart, att samrådet ävensom avvägningen mellan de olika intressen, som böra beaktas, kunna ske betydligt smidigare

internt inom ett verk, än om frågorna skola behandlas vid sammanträden mellan representanter för olika organ och, om enighet då ej kan uppnås, eventuellt måste hänskjutas till Kungl. Maj:t.

Mot ett bildande av ett enda centralorgan för hela rationaliseringsverksamheten synes egentligen endast kunna anföras ett skäl, nämligen det att ett sådant centralorgan skulle bli allt för stort. Jordbrukskommittén vill ej fränkänna denna anmärkning ett visst berättigande. Såsom närmare utvecklas i kapitel 23, synes det dock möjligt att så organisera arbetet inom centralorganet, att dettas chef och de personer, som under honom närmast skola ha ansvaret för rationaliseringsarbetets fortskridande, ej behöva bli nämnvärt betungade med ärenden av mera löpande administrativ karaktär utan så gott som helt kunna ägna sig åt att leda och övervaka rationaliseringsarbetet i stort. Därmed synes betydelsen utav nyssnämnda anmärkning avsevärt förringas. Vid bedömningen av den omfattning ett genomdylik sammanslagning bildat centralorgan skulle få, bör man vidare observera, att vissa av de arbetsuppgifter, som för närvarande omhänderhavas av lantbruksstyrelsen, ej skulle komma att falla under det genom sammanslagningen bildade centralorganet. Det har sålunda ovan antytts, att lantbruksstyrelsens befattning med vissa ärenden angående avsättning av jordbrukets produkter bör överflyttas till det organ, som i fortsättningen kommer att omhänderha jordbruksregleringen. Vidare kan erinras om att 1945 års fiskeritredning nyligen föreslagit utbrytning av lantbruksstyrelsens fiskeribyrå till ett självständigt ämbetsverk. Mot en sådan utbrytning synes intet vara att erinra ur de synpunkter jordbrukskommittén har att anlägga på frågan. Åtgärder till fiskets främjande kunna nämligen ej anses ha sådant samband med åtgärder för jordbrukets främjande, att det kan anses erforderligt att de skola handläggas hos ett och samma centralorgan.

Enligt jordbrukskommitténs uppfattning äro fördelarna av enhetlig ledning av hela rationaliseringsverksamheten större än de olägenheter, som kunna ligga däri, att det organ, som i så fall skall bildas, måste komma att få en betydande omfattning. Kommittén förordar därför det senare av de båda alternativen, d. v. s. det alternativ, vilket här ovan angivits innebära en sammanslagning av lantbruksstyrelsen och egnahemsstyrelsen.

Det centralorgan för rationaliseringsverksamheten, som sålunda enligt jordbrukskommitténs uppfattning bör bildas, synes lämpligen böra benämnas *lantbruksstyrelsen*. Organets arbetsuppgifter komma emellertid självfallet ej att överensstämma med lantbruksstyrelsens nuvarande arbetsuppgifter. Även konstruktionen av det nya centralorganet synes på viktiga punkter böra avvika från den nuvarande konstruktionen av lantbruksstyrelsen.

Rörande de arbetsuppgifter, som enligt jordbrukskommitténs förslag i fortsättningen böra tillkomma lantbruksstyrelsen, kan följande nämnas. Lantbruksstyrelsen bör i sin egenskap av centralorgan för lantbruksnäm-

derna ha den centrala ledningen av all lantbruksnämndernas verksamhet, d. v. s. bland annat yttre och inre rationalisering, utdelande av bidrag till vissa mindre jordbruk, social egnahemsverksamhet m. m. samt bostadsförbättringsåtgärder beträffande jordbruksfastigheter. Vidare bör lantbruksstyrelsen utöva den centrala ledningen av bland annat den genom hushållningssällskapen bedrivna verksamheten för rationalisering av jordbrukets driftsförhållanden ävensom i övrigt handlägga sådana ärenden rörande hushållningssällskapen, lantbruksundervisningen och jordbruksnäringen i allmänhet, som nu ankomma på lantbruksstyrelsen, med undantag av ärenden rörande avsättningen av jordbrukets produkter och jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse.

De grupper av ärenden, som nu handläggas hos egnahemsstyrelsen och lantbruksstyrelsen, men som enligt jordbrukskommitténs förslag förutsätts skola övergå till andra centralorgan, bli *dels* de nyssnämnda ärendena rörande avsättningen av jordbrukets produkter m. m., vilka ärenden böra överföras till det organ, som skall handhava de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område, *dels* ärenden rörande bostadsförbättring å andra fastigheter på landsbygden än jordbruksfastigheter, vilka ärenden böra överföras till statens byggnadslånebyrå eller det nya organ, som kan komma att ersätta denna byrå. Dessutom kan man, som nyss nämnts, tänka sig, att ett särskilt organ kan komma att bildas för de ärenden rörande fiskerinäringen, vilka nu handläggas inom lantbruksstyrelsen.

Frågan om lantbruksstyrelsens organisation behandlas närmare i kapitel 23 nedan. Jordbrukskommittén vill här endast nämna, att lantbruksstyrelsen, med hänsyn till beskaffenheten av de viktigaste av dess arbetsgifter, synes böra organiseras ej såsom ett centralt ämbetsverk utan som en styrelse, i vilken ingå ett antal av Kungl. Maj:t särskilt utsedda ledamöter. Vidare synes man böra söka tillse att de personer, som skola ha ledningen av rationaliseringsarbetet, bli i tillfälle att med kraft ägna sig åt detta arbete, och sålunda söka undvika, att dessa personer skola betungas med arbetsuppgifter, som äro av löpande natur eller huvudsakligen avse tillämpning av redan uppdragna riktlinjer.

B. Organ för de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område.

De förslag rörande utformningen av de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område, som jordbrukskommittén framlagt i kapitel 11, nödvändig-göra, att det även i fortsättningen skall finnas ett statligt organ vilket, liksom tidigare statens jordbruksnämnd och nu statens livsmedelskommission, avger förslag till dylika åtgärder samt under Kungl. Maj:t handhar ledningen av dessa åtgärder.

Denna statens prisreglerande verksamhet är, som tidigare framhållits, en-

dast det ena av de båda leden i statens verksamhet för att främja och stödja jordbruksnäringen. Det andra ledet utgöres av statens verksamhet för jordbrukets rationalisering.

Det ena ledet av ifrågavarande verksamhet kan ej bedrivas helt oberoende av det andra. Den prisnivå å jordbrukets produkter, vilken man stöder medelst prisreglerande åtgärder, blir på lång sikt av avgörande betydelse för möjligheterna att uppehålla jordbruket, och det sätt, på vilket rationaliseringsprogrammet genomföres, blir av betydelse för möjligheterna att undvika en överproduktion och därmed även för effekten av de prisreglerande åtgärderna. Det bör därför ständigt föreligga ett samband mellan det sätt, på vilket rationaliseringsåtgärderna utformas, och det sätt, på vilket prisregleringen avväges.

Det skulle med hänsyn härtill rent teoretiskt kunna anses önskvärt, att det organ, som skall handhava den centrala ledningen av rationaliseringsverksamheten, även skall tjänstgöra såsom organ för den statliga prisregleringen på jordbrukets område. En dylik lösning synes dock ej böra komma fråga. Nyssnämnda samband mellan rationaliseringsverksamheten och den prisreglerande verksamheten gör sig huvudsakligen gällande, då man har att ta ställning till de allmänna riktlinjerna för den prisreglerande verksamheten för ett regleringsår eller på längre sikt. I övrigt komma de ärenden, som uppkomma i samband med den prisreglerande verksamheten, främst att gå ut på ett fullföljande av de fastställda riktlinjerna för denna verksamhet och kunna därför avgöras i stort sett oberoende av rationaliseringsverksamhetens utveckling. De import- och exportreglerande åtgärderna under ett regleringsår kunna sålunda till exempel tydligt vidtagas så gott som helt oberoende av rationaliseringsverksamheten. Ett sammanförande av den prisreglerande verksamheten och rationaliseringsverksamheten till ett enda centralorgan skulle även rent organisatoriskt medföra nackdelar, med hänsyn till omfattningen av det organ, som då skulle bildas.

Jordbrukskommittén anser därför, att ett särskilt organ bör finnas, vilket under Kungl. Maj:t skall handhava den prisreglerande verksamheten på jordbrukets område. Till detta organ, för vilket föreslås benämningen *statens jordbrukskommission*, synes böra sammanföras all den statliga verksamhet, som går ut på att förbättra och reglera jordbrukets avsättningsförhållanden genom import- och exportreglerande åtgärder, utbetalande av pristillägg eller subventioner till producenter samt tillhandahållande av lån eller bidrag till jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse eller andra företag för lagring m. m. (Jordbrukskommissionen synes vidare lämpligen böra ha ledningen av den beredskapslagring av jordbruksprodukter, som kan vara erforderlig. Till denna fråga återkommer kommittén i det följande.)

Statens jordbrukskommission bör sålunda först och främst övertaga den verksamhet på nu ifrågavarande område, som för närvarande utövas av statens livsmedelskommission. Vidare böra, såsom redan tidigare antytts,

till statens jordbrukskommission överföras de ärenden rörande avsättningen av jordbrukets produkter, som för närvarande handläggas hos lantbruksstyrelsen.

Vissa ärenden rörande sockerbetsodlingen handläggas för närvarande av en särskild nämnd, statens sockernämnd. Frågan, i vad mån stöd bör utgå till sockerbetsodlingen, synes böra handläggas av samma organ, som omhänderhar avvägningen av stödet åt övriga grenar av jordbruksproduktionen. Sockernämndens befattning med prissättningen å sockerbeter synes därför böra överföras till statens jordbrukskommission. Däremot torde sockernämnden lämpligen alltjämt böra bestå för omhänderhavande av vissa grupper av ärenden, vilka ligga utanför den egentliga prisreglerande verksamheten eller vilka endast innebära en tillämpning av de fastställda riktlinjerna för den prisreglerande verksamheten men fordra speciell sakkunskap. Jordbrukskommittén avser här dels sockernämndens befattning såsom skiljedomare i vissa tvister mellan producenter och arbetare, dels dess befattning med granskningen av Svenska Sockerfabriksaktiebolagets räkenskaper för den ekonomiska uppgörelsen mellan bolaget och staten i anledning av stödet åt sockerbetsodlingen.

Någon anledning synes slutligen ej föreligga att bibehålla statens lagerhus- och fryshusstyrelse såsom ett särskilt organ för förvaltningen av vissa staten tillhöriga spannmålslagerhus. I den mån dessa spannmålslagerhus anses böra kvarstanna i statens ägo, torde därför förvaltningen av desamma böra överföras till Svenska spannmålsaktiebolaget, om detta bolag finnes alltjämt böra bestå, och eljest till statens jordbrukskommission.

Vid utformningen av statens jordbrukskommission synes man i stort sett kunna bygga på de organisationsformer, som tillämpats inom statens jordbruksnämnd och statens livsmedelskommission. Jordbrukskommissionen synes liksom livsmedelskommissionen böra bestå av en ordförande och ett antal ledamöter, samtliga utsedda av Kungl. Maj:t. Vidare synes det önskvärt, att jordbrukskommissionen skall ha tillgång till ett råd, vars mening kan inhämtas i viktiga frågor.

Arbetet inom jordbrukskommissionen synes böra uppdelas på ett antal sektioner eller byråer. Härjämte synes böra finnas en kanslichef, vilken bör ha ställning såsom ledamot av kommissionen.

C. Samarbetet mellan olika centralorgan.

Enligt de organisationsförslag, som här framlagts, skulle inrättas ett centralorgan för den statliga verksamheten för jordbrukets rationalisering — lantbruksstyrelsen — samt ett organ för statens prisreglerande verksamhet på jordbrukets område — statens jordbrukskommission. Det har redan

framhållits, att i viss utsträckning ett samarbete mellan dessa båda organ är önskvärt. Vid utformningen av riktlinjerna för rationaliseringsverksamheten bör emellertid samarbete äga rum även med andra organ. Framför allt synes det angeläget, att i frågor rörande den yttre rationaliseringen ett intimt samarbete äger rum mellan lantbruksstyrelsen samt lantmäteristyrelsen och det centralorgan, som kan finnas för handläggning av arbetsmarknadsfrågor.

Självfallet kunna överläggningar mellan de olika nu nämnda centralorganen i frågor av gemensamt intresse komma till stånd rent internt genom initiativ från det ena eller andra organets sida. Det synes emellertid sannolikt, att man skulle ha större garantier för att ett fruktbärande samarbete mellan alla dessa organ skulle komma till stånd, om man genom särskilda föreskrifter skapar ett organ för gemensam överläggning rörande sådana rationaliserings- och regleringsfrågor, som beröra flera centralorgans verksamhetsområden. Ett sådant organ skulle exempelvis kunna bestå av cheferna för samtliga de nu nämnda centralorganen. Det torde vidare böra tillåtas varje ordinarie ledamot att medföra ytterligare representanter för vederbörande organ, vilka få delta i överläggningarna men ej i omröstningarna. Ordinarie ledamot bör vidare kunna sätta suppleant i sitt ställe.

Detta gemensamma rådplägningsorgan bör sammanträda, då så påkallas från något av centralorganen. (I instruktionerna för de olika centralorganen torde böra angivas vissa fall, där hörande av rådplägningsorganet bör vara obligatoriskt. Chefen för visst centralorgan bör emellertid kunna begära samråd även i annan fråga, om han anser lämpligt.)

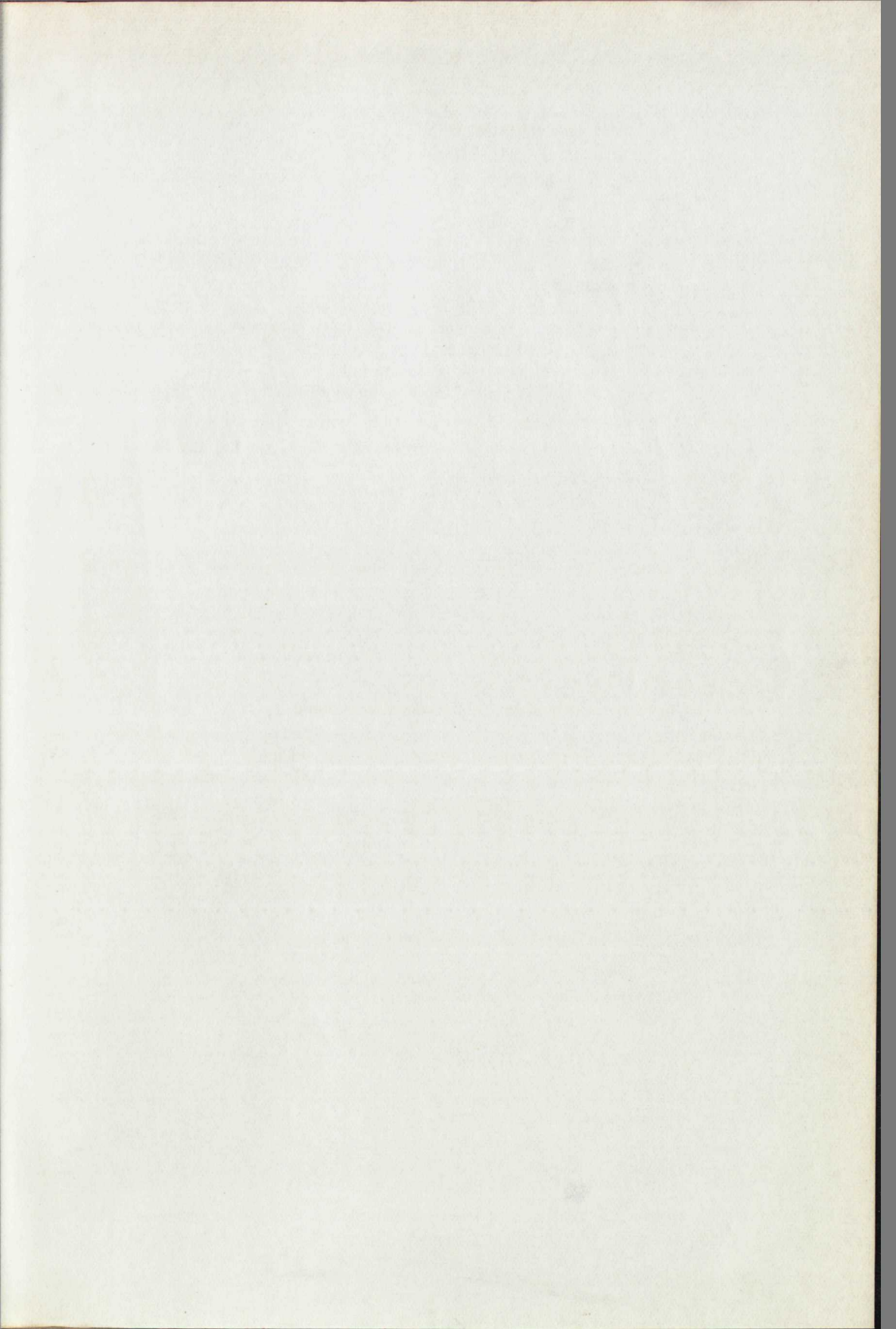
Den mening, som rådplägningsorganet uttalat i viss fråga, bör ej vara bindande för det centralorgan, som har att handlägga frågan. Emellertid bör man föreskriva att, om centralorganet och rådplägningsorganet skulle ha delade meningar i en viss fråga, denna bör hänskjutas till Kungl. Maj:t för avgörande.

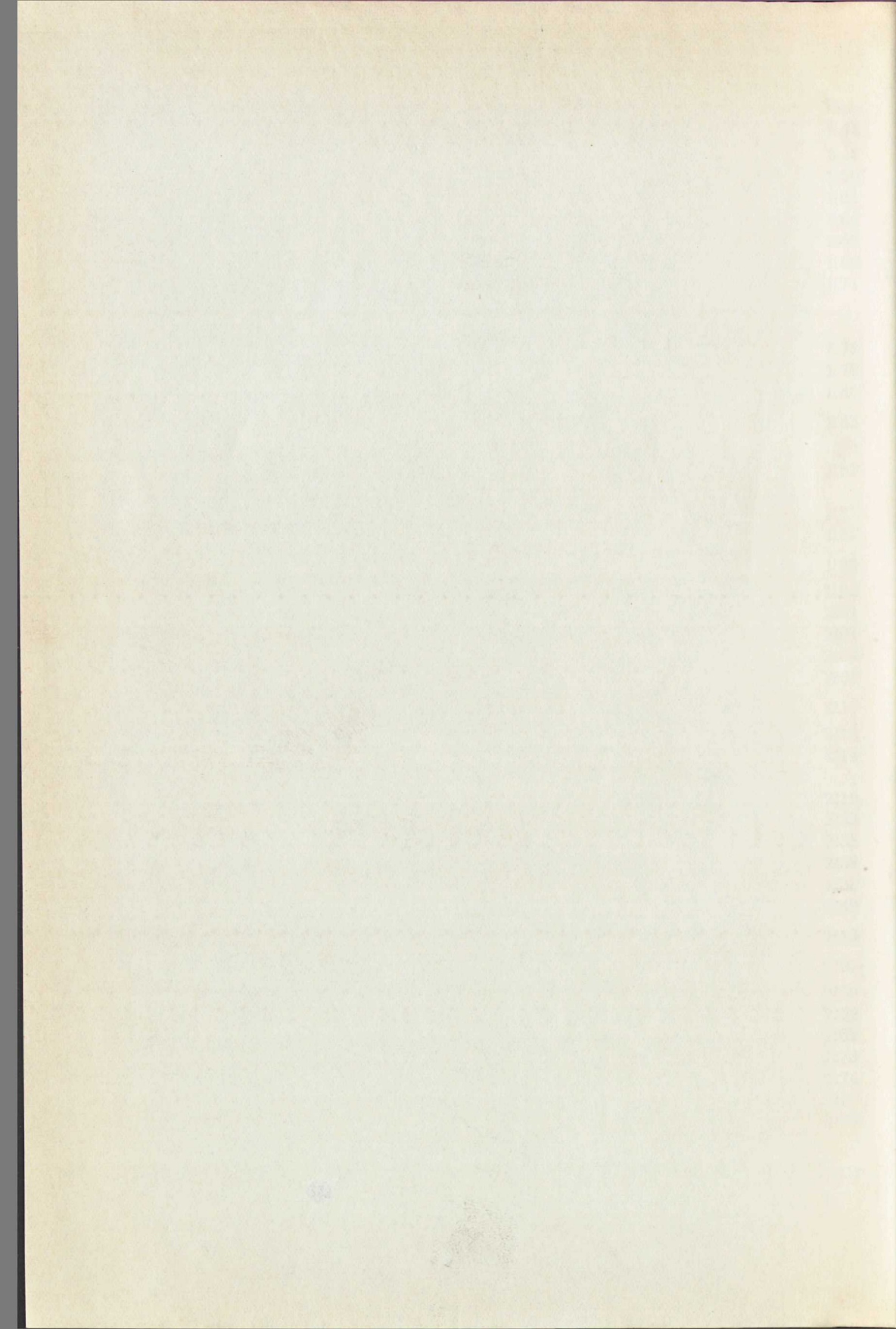
INNEHÅLLSFÖRTECKNING

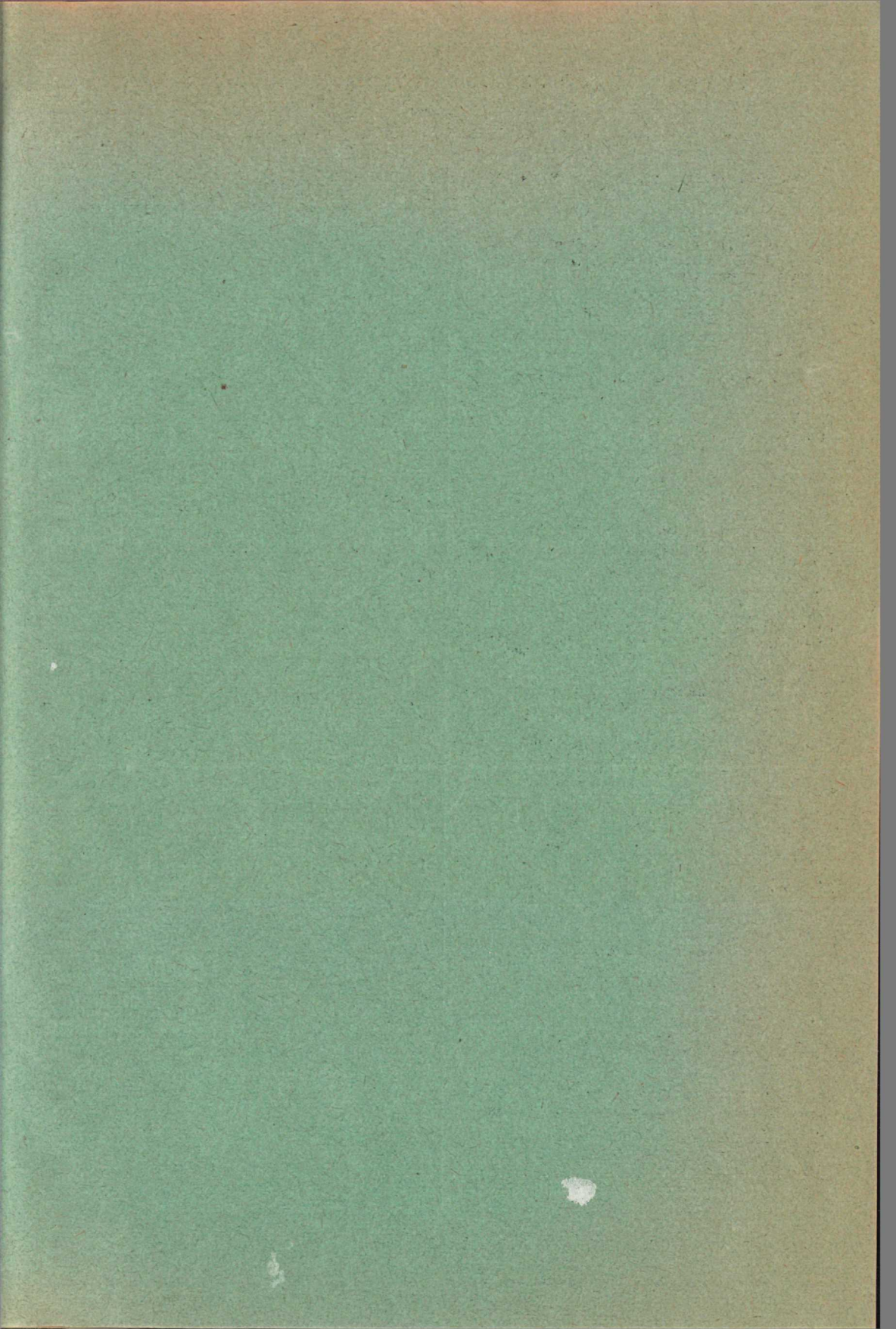
till del I.

	Sid.
<i>Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet</i>	3
Kap. 1. Allmänna riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken	15
Inledning	15
Behovet av planering på lång sikt, m. m.	23
Brister hos det svenska jordbruket	26
Det svenska jordbrukets konkurrensförmåga i förhållande till det utländska	29
Sysselsättningsmöjligheter utanför jordbruket	38
Befolkningspolitiska, kommunalekonomiska och sociala synpunkter	42
Beredskapssynpunkter	44
Jordbrukets betydelse som komplement till andra näringsgrenar	50
Slutsatser rörande storleken av den jordbruksproduktion, som statsmakterna böra stödja	51
Grundläggande principer för jordbruksstödet omfattning	60
Sammanfattning	61
Kap. 2. Storleken av den ur beredskapssynpunkt önskvärda jordbruksproduktionen	64
A. Konsumtionsutvecklingen under normala förhållanden	64
B. Storleken av den konsumtion, som bör uppehållas i en avspärrningssituation	72
C. I vilken utsträckning kan beredskapen på livsmedelsförsörjningens område tryggas genom lagring?	74
D. Storleken av den enligt medelalternativet önskvärda jordbruksproduktionen	83
E. Storleken av den jordbruksproduktion, som bör uppehållas enligt minimalalternativet	95
F. Jämförelser mellan medelalternativet och minimalalternativet	98
Kap. 3. Jämförelse mellan konsumtions- och produktionsutvecklingen	106
Kap. 4. Utvägar att inverka på produktionens storlek	110
Kap. 5. Allmänna synpunkter på frågan om rationalisering inom jordbruket	123
Kap. 6. Frågan om den rationaliseringsgrad, från vilken statsmakterna böra utgå vid avvägningen av pristödet åt jordbruksnäringen	130
Kap. 7. Olika typer av brukningsdelar och deras möjligheter att bestå på längre sikt	142

	Sid.
Kap. 8. Den yttre rationaliseringen	148
A. Målsättningen för den yttre rationaliseringen	148
B. Hur bör förvandlingen av övergångsjordbruken genomföras?	155
C. Medlen för genomförande av den yttre rationaliseringen	161
Låne- och bidragsverksamhet	164
Aktiv inköpspolitik	165
Förköpsrätt	168
Expropriation	171
D. Förhållandet mellan de här ovan föreslagna lagstiftningsåtgärderna samt lagen den 21 december 1945 om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet	178
E. Förbättringar av arronderingen m. m.	179
F. Åtgärder för att förhindra försämring av bestående fastighetsindelning	180
Kap. 9. Den inre rationaliseringen	183
När äro inre rationaliseringsåtgärder önskvärda ur det allmännas synpunkt?	183
I vad mån bör staten medverka till utförande av inre rationaliseringsåtgärder?	187
Regler för statens ekonomiska medverkan till inre rationalisering	188
Kap. 10. Behandlingen av skogen i samband med jordbrukets rationalisering	195
A. Allmänt rörande skogens betydelse i kombination med jordbruk ..	195
B. Komplettering av skoglösa eller skogfattiga jordbruk med skog ..	201
Allmänna synpunkter	201
Komplettering med skog utan expropriation	204
Expropriation av skog	205
Kap. 11. Formerna för stödet åt jordbruksnäringen	213
A. Allmänt om förhållandet mellan producentpriser och konsumentpriser ..	213
B. Formen för skydd mot konkurrens från utlandet	214
C. Förhållandet mellan producentprisnivå och konsumentprisnivå på den inhemska marknaden	219
D. Närmare angående formerna för prisstödet åt jordbruksproduktionen ..	233
E. Fastställandet av den prisnivå, som ger basjordbruket full lönsamhet ..	235
F. Import- och exportreglering m. m.	238
Importreglering m. m.	238
Exportreglering	240
Kap. 12. Särskilda bidrag till vissa mindre jordbruk	242
Kap. 13. Organisationsfrågor	259
A. Rationaliseringsverksamheten	259
Allmänna synpunkter	259
Lokalorgan för rationaliseringsverksamheten m. m.	262
Ortsorgan för lantbruksnämnderna	273
Den centrala organisationen	274
B. Organ för de prisreglerande åtgärderna på jordbrukets område	277
C. Samarbetet mellan olika centralorgan	279

Statens offentliga utredningar 1946

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättskipning. Fångvärd.

Statsförvaltning. Allmän statsförvaltning.

Betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. [10]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering av inkomst av jordbruksfastighet samt lag om jordbruksbokföring. [29]

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Dödföddheten och tidigdödligheten i Sverige. Dess samband med nativitetensminskningen och dess förhållande vid olika former av förlossningsvård samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. [2]

Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag till allmänna barnbidrag m. m. [5] Bilagor. [6]

Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningen tidigare framlagt förslag. [13]

Den familjevårdande socialpolitiken. [17]

Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvarsberedskapens framtida organisation. [19]

Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag ang. moderskapsbidrag. [23]

Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmidlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. [24]

Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. [27] Bilagor. [28]

Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. [33]. 2. Motiv. [34]

Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 6. Tiden juli 1944—juni 1945. [35]

Socialvårdskommitténs betänkande. 13. Förslag ang. folkpensioneringens administrativa handhavande m. m. [37]

Hälsa- och sjukvård.

Betänkande ang. den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. [20]

Allmänt näringsväsen.

Betänkande med utredning och förslag ang. rätten till arbetstagares uppfinningar. [21]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Betänkande ang. forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. [16]

PM ang. utvecklingsplanering på jordbrukets område. [18]

Den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget. [39]

Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitik. Del. 1 [42]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottningsslagsstiftningen m. m. [3]

Betänkande med förslag till skogsvårdslag m. m. [41]

Industri.

Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk och småindustri samt bildande av företagarnämnder. [22]

Betänkande ang. hantverkets och småindustriens befrämjande. [40]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Betänkande ang. rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. [11]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Betänkande ang. tjänstepensionsförsäkringens organisation. [26]

Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. [33] 2. Motiv. [34]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. [8]

1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. [9]

1940 års skolutredningens betänkanden och utredningar. IV. Skolpliktstidens skolformer.

2. Folkskolan. A. Allmän del. [11] B. Förslag till undervisningsplaner. [15]

4. Realskolan. Praktiska linjer. [14]

VI. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostran och undervisning. [31]

Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. [12]

Socialutbildningssakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. [30]

Betänkande med förslag till förordning ang. allmänt kyrkomöte m. m. [32]

Försvarsväsen.

Betänkande med förslag ang. uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. [4]

Betänkande och förslag rörande åtgärder för att begränsa antalet kontraktanställt manskap inom krigsmakten. [7]

Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvar. [25]

Betänkande med förslag rörande officersutbildningen inom armén m. m. [38]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.